

М.В. Диха

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК УКРАЇНИ:
СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

МОНОГРАФІЯ

«Центр учбової літератури»
Київ – 2013

УДК 338(477):338.24.021.8
ББК 65.050.11
Д 49

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Хмельницького національного університету
(Протокол № 4 від 29 жовтня 2013 року)*

Рецензенти:

Дорофієнко В.В. – проректор з наукової роботи Донецького державного університету управління, доктор економічних наук, професор;

Подолонко В.А. – завідувач кафедри менеджменту і маркетингу Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського, доктор економічних наук, професор;

Прусєцький А.В. – директор Департаменту економічного розвитку і торгівлі Хмельницької обласної державної адміністрації.

Диха М.В. Соціально-економічний розвиток України: стан, проблеми, перспективи: монографія / М.В. Диха. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 384 с.

ISBN 978-611-01-0601-6

Дослідження спрямоване на розв'язання визначальних соціально-економічних проблем в частині розвитку теоретико-методологічних засад формування системи засобів регулювання соціально-економічним розвитком, обґрунтування стратегічних напрямів ефективного розвитку України, нормативно-правового, методологічного та організаційного видів забезпечення для активізації розвитку економіки, підвищення її конкурентоспроможності, покращення добробуту народу.

Для науковців, аспірантів, викладачів і студентів ВНЗ, а також для практичного застосування економістами.

УДК 338(477):338.24.021.8
ББК 65.050.11

ISBN 978-611-01-0601-6

© Диха М.В., 2013.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАСОБІВ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ КРАЇНИ	8
1.1. Теорії, методології, концепції та практика становлення економічних систем, ефективність засобів регулювання економікою	8
1.2. Державне регулювання соціально-економічної сфери в сучасній макроекономічній ситуації: поняття, принципи, функції	28
1.3. Економічний механізм регулювання соціально-економічними процесами національної економіки.	51
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	71
2.1. Стан та тенденції розвитку соціально-економічної системи держави	71
2.2. Цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні	91
2.3. Ключові проблеми, виклики та ризики для економічної стабільності, досягнення пріоритетів (цілей) розвитку країни в умовах кризових проявів	115
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ МОДЕЛЮВАННЯ	132
3.1. Концептуальні засади макроекономічного моделювання розвитку соціально-економічних процесів за участю держави.	132

- 3.2. Моделювання системи управління соціально-економічними процесами національної економіки через механізм розподілу коштів державного бюджету 144
- 3.3. Наукове обґрунтування стратегічних напрямів активізації соціально-економічного розвитку країни 164

РОЗДІЛ 4. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ В ІННОВАЦІЙНІЙ СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ 185

- 4.1. Напрями вдосконалення системи управління державними фінансами 185
- 4.2. Рационалізація структури державних видатків для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та подолання диспропорцій експортно-імпорتنних поставок 209
- 4.3. Стратегічні пріоритети «перезавантаження» державних фінансів в умовах економічних реформ 235

РОЗДІЛ 5. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СТРАТЕГІЧНИХ РЕФОРМУВАНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ 264

- 5.1. Методичні підходи, індикатори і узагальнюючі показники оцінки стану та тенденцій розвитку макроекономічної системи 264
- 5.2. Фіскальні інноваційні джерела вирішення проблем соціально-економічного розвитку країни 288
- 5.3. Макроекономічний розвиток України: прогноз та напрями активізації 304

ВИСНОВКИ 322

ДОДАТКИ 328

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 360

Стратегічна мета, яка стоїть перед Україною на початку XXI сторіччя, — підвищення ефективності функціонування національної економіки — вимагає вирішення комплексу соціально-економічних проблем, які накопичувалися роками, а їх розв'язання значною мірою гальмувалося недостатньою розробленістю теорії та практики макроекономічного регулювання соціально-економічних процесів. Багато в чому це обумовлено відсутністю належних методологічних підходів до макроекономічного регулювання, які враховували б специфічний характер української економіки, поточні тенденції світового розвитку та ґрунтувалися на сучасних розробках економічної теорії.

Сьогодні більшість ринкових індикаторів свідчить про те, що економічні й соціальні кризові явища в економіці України після 1991 року набагато перевершують ті очікування, які можна було б віднести до «складностей перехідного періоду». Економічна реформа без належного науково-методологічного обґрунтування спричинила надмірну соціальну поляризацію суспільства, економічний спад у країні. В результаті країна відчуває значний дефіцит капітальних вкладень, рівень конкурентоспроможності українських товарів є невисоким, а рівень податкового навантаження на підприємства — надмірним.

Наявність зазначених проблем створює перешкоди в забезпеченні економічного розвитку країни. Аналіз ситуації свідчить про те, що ефективну реалізацію довгострокових цілей економічного розвитку України не можна забезпечити без методологічно обґрунтованої політики макроекономічного регулювання, яка відображала б специфіку української моделі господарювання.

Крім того, на сучасному етапі розвитку України необхідним є всебічне й багаторівневе дослідження можливих сценаріїв подальшої еволюції соціально-економічної системи України, що на основі аналізу історичного розвитку й з урахуванням зовнішнього впливу дозволило б передбачати приховані проблеми й можливості запобігання майбутнім

конфліктам/кризам у країні, визначити стратегічні шляхи розвитку української економіки й соціальної сфери.

Такий аналіз може стати основою глибокої системної модернізації економіки й суспільства на початку ХХІ сторіччя, сприяти становленню нового економічного мислення у сфері державного управління, а наукове обґрунтування заходів і механізмів економічної політики дозволить забезпечити стабільність розвитку національного господарства в умовах його активної інтеграції у світовий економічний простір.

Розроблення теорій державного управління на макроекономічному рівні й вироблення механізмів макроекономічного регулювання за кордоном розгорнулися із середини ХХ сторіччя й здійснювалися низкою зарубіжних науковців. До них належать дослідження Д. Белла, Г. Бенвеністе, Дж. Гелбрейта, Б. Даллаго, П. Друкера, М. Інтрилігейтора, Л. Йохансена, Дж. Кейнса, Я. Корнаї, В. Ойкена, А. Ослунда, П. Самуельсона, Дж. Стигліца, Дж. Тобіна, О. Тоффлера, Хантінгтона, М. Фрідмена та ін. Більшість західних економістів відстоює позиції створення змішаної економіки, яка іноді розглядається як ринковий соціалізм, що розуміється як особливий тип конкурентної ринкової системи, заснованої на приватній і державній власності. Такий тип економічної системи передбачає поєднання механізмів державного регулювання і ринкової самоорганізації для забезпечення структурної динаміки економіки й стійкого зростання. Розвиток вітчизняної економічної думки в ХХ сторіччі свідчив про однобічний підхід до дослідження проблем, що розглядається, коли в центрі уваги перебували питання про місце й роль держави в економіці. Ця проблема була предметом дискусій і досліджень, починаючи з обґрунтування переходу від воєнного комунізму до нової економічної політики, у ході економічної дискусії 1951 року в зв'язку з підготовкою макета підручника з політичної економії, на початку 60-х років у зв'язку з реформою управління промисловістю, у 70–80-ті роки в зв'язку з посиленням негативних тенденцій централізованого управління економікою й обговоренням питання суб'єктів і механізмів господарювання. У 90-ті роки ХХ сторіччя акцент у дослідженні даної проблеми змістився у бік оцінювання взаємодії процесів самоорганізації й організації в економіці, причому ринку, як правило, приділялася (й дотепер приділяється) провідна роль у макроекономічному регулюванні.

Незважаючи на те, що вітчизняна економічна наука має багату історію дослідження проблем трансформації суспільних систем і за останні 10–15 років здійснено нові кроки в цьому напрямі, проблема вибору шляхів реформування й використання адекватних йому механізмів мак-

роекономічного регулювання досі залишається дискусійною. Протягом останніх років у вітчизняній науці напрями й уявлення про подальшу трансформацію українського суспільства і механізми макроекономічного регулювання, покликані визначати вектор економічного розвитку, знайшли своє відображення у роботах В. Гальчинського, В. Гейця, В. Дорофієнка, С. Єрохіна, Т. Єфименко, Е. Лібанової, А. Новака, В. Подсолонка, В. Савчука, Л. Федулової та ін. Запропоновані й обгрунтовані напрями трансформації у цілому виходять із необхідності виявлення раціональних форм поєднання ринкового і державного регулювання економікою. Особливе місце посідають позиції низки ліберальних радикалів, які виходять із необхідності продовження стратегії капіталістичної лібералізації, початої у 90-ті роки, і подальшого скорочення функцій держави в сфері макрорегулювання економіки, а також діаметрально протилежні погляди «лівих».

У цілому слід зазначити, що незважаючи на наявність численних публікацій щодо окремих аспектів економічної, соціальної і політичної складової соціально-економічної системи України, комплексне дослідження зазначених проблем потребує розвитку наукової думки, що й визначило актуальність напряму та теми дослідження.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАСОБІВ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ КРАЇНИ

1.1. Теорії, методології, концепції та практика становлення економічних систем, ефективність засобів регулювання економікою

Розвиток економічної думки відбувався паралельно з розвитком цивілізації і особливо активно здійснювався за останні 250 років, коли перед урядами країн, в першу чергу, західної Європи і США постали питання вирішення проблем соціально-економічного розвитку. Практичними засобами реалізації цих проблем стало нарощування промислового і сільськогосподарського виробництва, надання послуг.

Економічна теорія регулювання економіки пройшла становлення за наступними стадіями:

- класична — представники А. Сміт (Великобританія, 1723–1790 роки), Д. Рікардо (Великобританія, 1772–1823 роки);

- неокласична (маргіналістська) — представники Джевонс (Великобританія, 1835–1882 роки), А. Маршалл (Великобританія, 1842–1924 роки);

- пост-кейнсіанська (неокейнсіанська) — представники Дж. Кейнс (Великобританія, 1883–1946 роки), П. Самуельсон (США, 1915–2009 роки).

З урахуванням необхідності структурних змін в національній економіці, вирішення завдань щодо стабілізації та розвитку національного господарства ми вважаємо за необхідне виконати дослідження теорії та виявити основні ідеї, які стосуються багатства і росту, розподілу, вартості, конкуренції і ефективності, економічної політики, які безпосередньо чи опосередковано мають відношення до пошуку джерел чи засобів впливу на економічне зростання.

Теорія багатства і росту базується на положеннях Ф. Кене (Франція, 1694–1774 роки), який на противагу економічній теорії стверджував, що лише сільськогосподарське виробництво створює цінності, та заперечив джерела багатства промисловості і торгівлі. А. Сміт теоретично

обґрунтував розподіл праці, умови і результати спеціалізації, накопичення капіталу.

Теорія розподілу включає пропозиції Д. Рікардо щодо земельної ренти і К. Маркса щодо відчуження, змінного капіталу, відтворення, додаткової вартості. Щодо додаткової вартості автор стверджував, що вартість товару визначається обсягом лише однорідної праці і нині є підходом, який слугує об'єктом дискусії.

Теорія конкуренції і ефективності забезпечує збільшення національного багатства засобами «невидимої руки» мотивацією доходу (А. Сміт), що регулюється вільною конкуренцією та спрямовує його у соціальну сферу. При конкурентному та ефективному розподілі ресурсів автор вважає непотрібним втручання уряду в цей процес.

Теорія міжнародної торгівлі трактує (А. Сміт), що для ефективного розподілу ресурсів, організації виробництва з найменшим споживанням ресурсів необхідна вільна торгівля, особливо між державами. Закон Д. Рікардо обумовлює умови спеціалізації виробників товарів і послуг за умови виробничих переваг через менші обсяги споживання ресурсів.

Теорія ділових циклів базується на матеріалах:

– закону Ж.Б. Сея (Франція, 1767–1822 роки), що стверджує самостійне регулювання економіки без втручання уряду, забезпечення зайнятості, стабільність цін, ефективне використання доходу;

– теорії Дж. Кейнса про нетотожність накопичень й інвестицій, через що, при певному рівні цін, можливе перевищення пропозицій над очікуваним попитом й інвестиціями;

– теорії Шумпетера (Австрія, США, 1883–1950 роки) про можливі нові відкриття у зв'язку з поведінкою винахідника й інноватора, що веде до інвестицій, розширення виробництва.

Теорія економічної політики базується на розробках:

– Дж. Кейнса щодо втручання уряду в економіку для контролю інфляції, безробіття засобами податкової і монетарної системи, забезпечуючи розподіл ресурсів податками, бюджетуванням певних програм, обліковою ставкою, підвищенням ділової активності;

– прибічників школи монетаристів (представник М. Фрідмен, США, 1912–2006 роки) щодо запровадження пасивної монетарної політики шляхом стійкого і помірного росту пропозиції грошей, без різких змін, що обумовить ефективність і корисність вільного ринку;

– А. Пігу (Великобританія, 1877–1959 роки), що доповнив теорію обернено-пропорційної залежності інвестицій від облікової ставки на залежність інвестицій від пропозиції грошей — ріст реальних грошей

(відношення грошової маси до рівня цін) викликає ріст доходів населення, багатства, споживання й інвестицій.

Класична економічна теорія виникла на межі розпаду феодалізму та зародження капіталізму, формувалася під назвою «політична економія в умовах вільної конкуренції», що сприяло розширенню системи знань, накопиченню фактичних і розрахункових матеріалів, їх узагальненню. Найбільш значущими були концепції меркантилістів (абсолютизація спонукаючої ролі торгівлі) і фізіократів (превалювання ролі земельної власності над зменшенням ролі торгового капіталу).

Неокласична теорія обґрунтовувала методологію регулювання економіки з урахуванням задоволення потреб людини та запропонувала систему чинників впливу на добробут, у першу чергу, споживчу вартість благ (товарів і послуг) та попит на них. Виходячи з твердження, що економічні закони однакові для різних економічних систем, А. Маршалл концептуально запропонував компромісний підхід переходу від дослідження вартості до проблем взаємодії попиту і пропозиції як рушійної сили ринкових процесів. Він ввів поняття еластичності попиту, трактовку рівноважної ціни, проблем ціноутворення, що базувалися на теорії виробничих витрат, а також на австрійській теорії граничної корисності (Е. Бем-Баверк). На основі цього підходу ціна товару визначається витратами виробництва і граничною корисністю, вона є не середньою величиною, а рівноважною (компромісною) між покупцями і продавцями, між попитом і пропозицією. Запропонована модель попиту і пропозиції стала ядром економічної теорії, засобом аналізу різноманітних економічних ситуацій.

Неокласичний напрям економічної теорії є провідним у сучасній західній (англо-американській) науці, її принципи та понятійно-науковий апарат визнаються більшістю економістів. Неокласики вважають, що наукові розробки повинні орієнтуватися на обов'язковий зв'язок з практикою, містити рекомендації для формування економічної політики держави. Наприклад, модель економічного росту Р. Харрода-Е. Домара має цільову функцію — виявити і обґрунтувати умови політичного і рівномірного росту економіки на перспективу. Двофакторна модель Х. Кобба-П. Дугласа оцінює джерела росту, взаємозамінюваність чинників, вплив технологій, технічного прогресу. С. Кузнець запропонував статистичну основу розрахунку національного доходу, методи розрахунку валового внутрішнього і чистого продукту країни. Л. Клейн запропонував модель американської економіки й інших країн, моделі взаємоз'язків країн, торгівлі між ними. Д. Хікс і П. Самуельсон запропонували використання державних методів регулювання економі-

ки чи методів обмеження державного впливу, в залежності від стану економіки. Ф. Мадільяні обґрунтував закономірності створення особистих заощаджень, мотиви поведінки інвесторів і прийняття інвестиційних рішень. Д. Тобін запропонував теорію портфельних інвестицій на основі вибору інвесторами набору інвестицій з високими і менш високими ступенями ризиків для збалансування своїх вкладів від можливих втрат. Зазначені підходи теорії розвитку економіки базувалися на вирішенні проблеми загальної рівноваги з урахуванням всієї маси товарів, цін, усіх факторів виробництва, тобто неокласичний синтез розвинув прикладний аспект економічної теорії. Інституціоналісти (Т. Веблен, У. Мітчелл, Дж. Гелбрейт, Я. Тінберген) обґрунтували концепції розвитку суспільства — доіндустріального, постіндустріального, інформаційного, технотронного; розкрили дві проблеми — економічної влади і контролю над нею.

Найвідомішою теорією регулювання економіки є напрацювання Дж. Кейнса, які використовувались для розробки державних програм, при аналізі для формування державної політики ефективного попиту, обґрунтування масштабів і прибутковості інвестицій, державного регулювання інвестицій величиною процента кредитів і вкладенням їх в суспільно необхідні напрями діяльності. Кейнс обґрунтував первинність попиту в формуванні пропозиції, а не навпаки, як це було до нього.

Некейнсіанці (послідовники) доповнили теорію Дж. Кейнса так званим акселератором інвестицій — залежності приросту інвестицій від приросту доходу, запропонували теорію державного регулювання економіки в умовах спаду чи росту засобами держбюджету, податкової системи, допомог, виплат. Монетаристи (М. Фрідмен) розробили теорію регулювання інфляції і виробництва шляхом відмови від державного адміністративного втручання та використанням механізму зворотного впливу грошової сфери на товарну, монетарних засобів та монетарної політики на розвиток економіки. Основні положення монетаристів наступні:

- відмова від втручання держави в ринкову систему;
- виключення адміністративних методів — податків, бюджетних засобів;
- основним регулятором економіки є грошова емісія, а обсяг грошової маси — головний об'єкт грошово-кредитної політики;
- відмова від короткострокової грошової політики.

Звідси, правило Фрідмена — державна політика повинна забезпечувати збалансування попиту на гроші і їх пропозицію, забезпечувати рі-

вність процента приросту грошей в обігу приросту цін і національного доходу.

Важливо розглянути також концепції неолібералістів, економіки пропозиції і марксистів. Концепція економіки пропозиції відстоєє саморегуляцію ринку, стимулювання пропозиції на основі виробництва, зайнятості, капіталу. Неолібералісти виступають за збереження податків з метою стимулювання інвестицій, хоча в своїх обґрунтуваннях обсягів оподаткування спираються на теорію Лаффера — залежності надходжень до бюджету від рівня податкових ставок. Неолібералісти також за саморегуляцію економіки і за надання максимальної свободи людині, навіть проти соціального страхування, освіти, тарифів, але за збереження пенсій за віком та допомоги по безробіттю.

Теорія К. Маркса про лише трудову вартість товару, додану вартість за рахунок експлуатації працівників і відчуження капіталістами результатів праці найманих працівників, акцентація теорії на вирішенні соціальних проблем, на розгляді економічних процесів з позиції експлуатації стала сильною стороною, отримала масову підтримку, окремі її елементи використовували як ідеї, лозунги.

Теорії і практики економічного розвитку з урахуванням наведених стадій, концепцій, шкіл у цілому забезпечили формування економічної системи як сукупності всіх соціально-економічних процесів, майнових відносин, організаційних форм, сукупність цих характеристик, зв'язки господарських суб'єктів на різних стадіях розвитку цивілізації та сформували такі економічні системи, які змінювали одна іншу:

- ринкова економіка вільної конкуренції (чистий капіталізм, XVIII–XIX сторіччя);
- сучасна ринкова економіка державного регулювання (капіталізм з другої половини XX сторіччя);
- традиційно неринкова;
- адміністративно-командна (комуністична).

Ринкова економіка вільної конкуренції характеризується приватною власністю на ресурси, формуванням ринкового економічного механізму на основі законів ринку, вільною конкуренцією на основі множини вільних продавців і покупців, економічною свободою підприємців як вільних і рівноправних агентів ринку, свободою переміщення на ринку праці та свободою виробу товарів і послуг для власного користування, відповідальністю роботодавця за стан робочої сили з відповідальністю за виконання умов трудових угод. Економічний механізм системи забезпечував регулювання з урахуванням кон'юнктури ринку, економію

витрат, отримання доходу, розвитку людського капіталу, що в цілому сприяло розвитку продуктивних сил приватної власності.

Слід вважати, що сучасна ринкова економіка з обов'язковим втручанням держави є позитивним імпульсом у розвитку цивілізації в цілому. Основними відмінностями від ринкової системи вільної конкуренції стала активна участь держави при реалізації функцій перерозподілу власності, формування нормативно-правового поля діяльності, соціальні гарантії, широке використання господарюючими суб'єктами принципу платоспроможності розвитку як на макро-, так і на мікрорівнях з урахуванням кон'юнктури ринку, маркетингових досліджень, розвитку НТП, попиту і пропозиції товарів і послуг, з урахуванням результатів наукових досліджень фундаментальної і прикладної науки.

Адміністративно-командна система існувала в колишніх країнах соцтабору та характеризувалася державною формою власності на всі види майна, ресурсів, монополізацією виробництва, вертикальною та ієрархічною системою влади на принципах диктатури, централізованим плануванням, державним контролем виробництва і розподілу ресурсів і продукції. Економічний механізм було сформовано з використанням лише адміністративно-розпорядчих методів, виробництво окремих підприємств було орієнтовано на випуск напівфабрикатів.

Аналізуючи економічні системи як синтез теоретичних, методологічних і організаційних напрацювань на певному етапі цивілізаційного розвитку суспільства, слід відмітити основні моделі, які сформовані в певних країнах чи регіонах з використанням національних підходів, історичних, економічних, соціальних й інших чинників впливу. Загальноприйнятими моделями вважаються американська, японська, скандинавська, західноєвропейська.

Американська модель в цілому сформована на жорстких принципах тейлоризму: широкого впровадження нових технологій, забезпечення високої продуктивності праці, індивідуалізації оплати праці, жорсткої кадрової політики з урахуванням інтересів фірми, відсутності в положеннях державної політики орієнтації на соціальну рівність, надання можливостей кожному досягти особистого успіху, всебічного заохочення підприємницької активності, надання умов для збагачення найбільш активної частини населення, створення належного рівня життя для малозабезпечених шляхом пілг та допомог.

Японська модель за низкою характеристик вважається діаметрально протилежною американській, в першу чергу, щодо кадрової політики, в якій працівник за своєю вартістю прирівнюється до основних засобів, а витрати на його освіту, професійність вважається довгостроковими ін-

вестиціями в розвиток людського капіталу. Другою рисою моделі є забезпечення зниження собівартості продукції і послуг, підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку шляхом відставання темпів росту оплати праці від темпів росту продуктивності праці. На державному рівні в правовому полі не передбачаються заходи попередження майновому розмежуванню суспільства.

Скандинавська модель є соціально орієнтованою з різким втручанням держави в соціально-економічні процеси. Політика забезпечення рівності громадян реалізується засобами податкової політики. У бюджеті держав концентрується до 60% ВВП, половина обсягу якого направляється на соціальні потреби. Виробництво, в основному, забезпечується приватним капіталом, а потреби суспільства з високим рівнем задоволення (освіта, охорона здоров'я, наука, зайнятість, транспорт, культура, страхування) — державою.

Західноєвропейська модель є поєднанням позитивних рис американської та японської моделі в частині технічного оснащення виробництва та формування кадрового потенціалу. Характерною рисою можна виокремити державну підтримку середніх і малих підприємств, фермерських господарств. Особливо ретельно держави регулюють ціни, мито, тарифи.

Питання про роль держави в системі соціально-економічних відносин — одне з ключових у практиці господарського життя. Концепції щодо ступеня участі держави в економіці активно обговорюються упродовж багатьох років.

Ретроспективний аналіз проблем участі держави в економічних процесах свідчить, що в світовій економічній літературі минулого сторіччя представлено досить різноманітний спектр думок щодо можливостей державного втручання у ринкову економічну систему (табл. 1.1).

Зазначимо, що в процесі еволюції поглядів економістів на питання регулювання економічних процесів у минулому сторіччі в західній макроекономічній теорії сформувалися дві альтернативні концепції, що одержали назву кейнсіанство і монетаризм, які дають прямо протилежні рекомендації щодо участі держави в регулюванні економіки.

Кейнсіаністи виходили з того, що система вільного ринку позбавлена внутрішнього механізму, що забезпечує макроекономічну рівновагу. Особливістю теорії є те, що ринок сам по собі не може забезпечити повної економічної стабільності, а тому держава зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки. Для цього потрібно формувати відповідну державну економічну політику, ефективно використовуючи економічні, правові та адміністративні важелі. В основі концепції моне-

таризму лежить положення про те, що апріорі ринки конкурентні і ринкова система спроможна автоматично досягати макроекономічної рівноваги.

Таблиця 1.1 — Еволюція наукових поглядів на роль держави в регулюванні соціально-економічних процесів

№	Напрями економічної думки	Представники	Визначення ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів
1	Кейнсіанство	Дж. Кейнс	Держава є активним учасником економічних процесів, регулятором та основним інвестором соціально-економічного розвитку.
2	Монетаризм	М. Фрідмен	Роль держави в економіці та соціальній сфері зводиться до обмеженого регулювання монетарних аспектів економіки, завдяки чому відбувається соціально-економічне зростання.
3	Інституціоналізм	Ф. Перру, М. Альберт, К. Родшильд	Держава є головним носієм економічної влади і саме владні повноваження держави є головним регулятором та стимулюючим фактором соціально-економічного розвитку.
4	Теорія соціального вибору	К. Ерроу	Держава відіграє вирішальну роль в розвитку соціально-економічної системи, оскільки інших інститутів, спроможних впливати на дану сферу соціального буття, не існує, але цей вплив у цілому має негативний характер, оскільки гальмує розвиток економіки.
5	Теорія попиту без транзитивних переваг	Г. Зонненшайн	Роль держави полягає в активному впливі на соціально-економічну політику з метою її узгодження з економічними інтересами всього суспільства.
6	Концепція сталого розвитку	Римський клуб	Роль держави полягає в узгодженні суспільних, екологічних та економічних інтересів, коли саме соціальний розвиток та екологічна сталість розглядаються як основні аспекти суспільного розвитку.

Джерело: складено за даними [22, 125, 296, 297, 298, 345, 346, 349].

Неокейнсіанці запропонували новий підхід — теорію антициклічного державного втручання. У полі їхнього зору знаходиться не тільки фаза кризи, а й увесь економічний цикл, виходячи з того, що на рух національного продукту впливають не лише кризи, але й буми, мляві по-жвавлення й тривалі депресії. Тим самим у кейнсіанські ідеї був внесений динамічний елемент, що дало можливість створити теорію економічного зростання.

Особливе місце в теорії державної участі в економічних процесах належить інституціональній теорії, представники якої критикували інші економічні школи, по-перше, за вузькість вихідної методології, що ігнорує роль соціологічних, політичних, соціально-психологічних факторів у функціонуванні економічного механізму; по-друге, за ігнорування важливих структурних та інституціональних особливостей реальної економіки. У цьому їхні погляди близькі авторові дослідження.

Зазначимо, що ставлення інституціоналістів до об'єктивного існування влади було різним, цілі державного втручання в економіку трактувалися ними також неоднозначно, [296, с. 28; 345, с. 56; 346, с. 7], проте вони розглядали державне втручання в економіку з позицій підвищення її ефективності, і саме економічна ефективність, на думку інституціоналістів, була основою соціального розвитку суспільства.

На жаль, такий підхід до проблем соціально-економічного розвитку суспільства й участі держави в цьому процесі не став основою нової макроекономічної теорії.

Зважаючи на домінуючі думки щодо однобічної економічної орієнтації ринкового господарства протягом XIX сторіччя на шкоду соціальної, у XIX–XX сторіччях розвиненими країнами була здійснена спроба посилення соціальних сторін ринкової економіки й почали закладатися основи соціальної держави [10].

На цьому тлі виділяються теорії соціального вибору й суспільної рівноваги, які, у принципі, ставили завдання вирішення протиріччя між «соціальним» суспільним фактором економічного розвитку й економічною доцільністю.

Засновником сучасної теорії соціального вибору справедливо вважається К. Ерроу [297]. Це вражаючий приклад теорії, у якій йдеться про неіснування раціонального правила суспільного вибору, що враховує думку всіх членів суспільства. Раціональний суспільний вибір не може бути компромісним — так можна інтерпретувати результат Ерроу (теорема про неможливість).

З погляду автора позитивне значення цього результату полягає в частковому поясненні того, чому загальноприйняті правила суспільного

вибору — процедури голосування — нетранзитивні, а участь держави в процесі управління соціально-економічною сферою є абсолютно необхідною.

У подальшому теоретичні підходи до побудови загальної економічної теорії на основі моделі рівноваги були істотно змінені роботами Г. Зонненшайна [349], який показав, що функції корисності не можна передбачати напрямом змін ендогенних економічних змінних при варіації екзогенних параметрів. Більше того, загальний добробут у точці рівноваги може зменшитися через сукупний вплив різних соціальних благ.

Сучасні держави, висуваючи перед собою глобальне соціально-економічне завдання — підвищити добробут народу, використовують різні інструменти, методи, тактики і стратегії державного регулювання.

Разом з тим, розуміння цієї стратегічної мети сьогодні становить певну наукову абстракцію або, швидше, економічну й політичну декларацію, оскільки в сучасному науковому дискурсі відсутнє чітке бачення конкретної мети державного регулювання соціально-економічної системи, яка являє собою структурний феномен життя суспільства, визначає стан розвитку економічних об'єктів, фінансової сфери, торгівлі, промисловості і т. ін., у результаті взаємодії яких досягається певний соціальний результат (ефект) [282, с. 128].

Окремо слід наголосити, що вирішуючи питання про мету соціально-економічного розвитку, взаємодії у цьому процесі «соціального» і «економічного», науковці наголошують на необхідності уваги до соціального блоку. Це знайшло своє відображення у висловленні російського економіста О. Богомолова, на думку якого, «економісти і політики мають звичай зневажати дослідженням моральних і духовних аспектів зростання й удосконалювання виробництва, у той час як економіка — це тільки частина суспільного механізму, всі елементи якого взаємодіють один з одним і однаково важливі. Стабільність і життєздатність держави визначаються, насамперед, рівнем морального й духовного розвитку громадян, а не станом економіки» [24, с. 55].

Таке ставлення до проблем взаємодії «соціального» і «економічного» стало визначальним в економічній теорії і в практиці регулювання соціально-економічних процесів у ХХ сторіччі, залишається майже незмінним і у наш час, коли мета розвитку держави визначається як отримання максимального соціального ефекту, нерідко в будь-який спосіб. Ця соціально-економічна парадигма втілюється на практиці в моделі соціальної держави (нім. Sozialstaat; англ. Welfarestate — держава загального добробуту) [4, с. 12].

Поняття «соціальна держава» вперше запропонував у 1850 році Лоренц фон Штейн. Він включив до переліку функцій держави «підтримку абсолютної рівності в правах для усіх різних суспільних класів, для окремої приватної особи, що самовизначається за допомогою своєї влади». Держава за Штейном «зобов'язана сприяти економічному і суспільному прогресу всіх своїх громадян, тому що, врешті-решт, розвиток одного виступає умовою для розвитку іншого, і саме в цьому значенні говориться про соціальну державу» [255, с. 240].

Процес формування інститутів, які забезпечують соціальну спрямованість економічного розвитку та базуються на згаданих вище розробках, розпочався в країнах Європи ще у першій третині ХХ сторіччя.

Ідея держави загального добробуту переходить у практичну площину повсякденної економічної політики багатьох, насамперед, європейських держав починаючи з середини ХХ сторіччя, коли повоєнне відновлення та новий технологічний спосіб виробництва на основі розвитку науки і техніки почали приносити реальні та масово відчутні результати. Держава загального добробуту перенесла функцію забезпечення високого рівня життя усіх членів суспільства у розряд домінуючих. В основу механізму реалізації цієї функції було покладено принцип забезпечення розподільної або коригуючої справедливості, тобто перерозподілу благ між багатими та бідними на користь останніх.

Соціальна держава пройшла певний шлях розвитку. Відомі зарубіжні дослідники проблем формування та функціонування держави добробуту (А. Маршалл, Г. Еспін-Андерсен, Т. Тілтон, Н. Ферніс) і вітчизняні науковці (В. Савчук та Н. Болотіна) виділяють три моделі держави добробуту [25, с. 9; 261, с. 117].

1. Позитивна держава — держава, яка проводить політику, спрямовану на вирівнювання шансів на досягнення добробуту кожним громадянином шляхом гарантування всім рівних можливостей (США);

2. Держава соціальної безпеки — держава, яка проводить політику створення умов для повної зайнятості та отримання доходів не нижче прожиткового рівня (Великобританія);

3. Соціальна держава загального добробуту — націлює свою соціальну політику на забезпечення повної зайнятості, зменшення диференціації у рівнях доходів громадян, створюючи для цього розгалужену мережу державних та громадських соціальних служб (Швеція).

А. Новак виділяє три основні типи сучасних ринкових економічних систем залежно від їх соціальної спрямованості [185, с. 231]:

1) країни «несоціальної» економіки (США, Японія та Австралія), де рівень бюджетного перерозподілу становить 30–40% ВВП;

2) країни «соціально орієнтованої» економіки (Німеччина, Великобританія та Італія), де рівень бюджетного перерозподілу становить 40–50% ВВП;

3) країни «соціальної» економіки (Швеція, Данія та Угорщина), де аналогічний показник становить понад 50% ВВП.

Більшість науковців виділяють чотири моделі соціальної політики в сучасній Європі. Погляди науковців щодо їх сутності збігаються, але існують деякі відмінності в назві. Так, П. Шевчук, виділяючи наступні моделі соціальної політики: соціально-демократична (скандинавська), консервативна (континентальна), ліберальна (британська) та католицька (південноєвропейська), стверджує, що для спрощення можна оперувати двомодельною схемою: скандинавська модель є поліпшеним варіантом англосаксонської, а південноєвропейська — погіршеним варіантом консервативної [286, с. 280–285]. Н. Болотіна до моделей соціальної політики відносить: скандинавську, континентальну, англосаксонську та середньоземноморську [25, с. 31]. Е. Лібанова вважає, що основними моделями соціального-ринкового господарства та відповідної їм соціальної політики є: скандинавська, континентальна, модель Беверіджа та середньоземноморська [195, с. 385].

Розглянемо детально кожен з чотирьох основних моделей соціально-економічної політики.

1. Скандинавська (соціал-демократична) модель. Основний принцип цієї моделі полягає в тому, що соціальний захист — це право всіх громадян, забезпечене бюджетом країни. Соціальний захист повинен бути безперервним, охоплювати всі сфери життя людини, надавати їй можливість гідно жити. При цьому він повинен бути гнучким, доступним і спроможним вирівнювати соціальні умови для усіх суспільних груп населення. Такий високий рівень соціального захисту досягається за рахунок значного перерозподілу національного багатства через бюджет (50–60% ВВП), високого рівня оподаткування та великої кількості державних службовців, що працюють в соціальних службах. Дана модель є типовою для скандинавських країн — Данії, Швеції, Фінляндії, Норвегії.

2. Континентальна (консервативна, модель Бісмарка). Головним принципом моделі є соціальне страхування під державним наглядом, яке організовується та фінансується соціальними партнерами (роботодавцями та працівниками). Ключовим є принцип досягнень працівників, за якого їх праця визначає подальше соціальне забезпечення, при цьому його рівень є високим для працівників передових галузей. Щодо населення, яке не зайняте постійно або взагалі не працює, не залучене

до страхових відносин, ступінь перерозподілу незначний, і воно змушене розраховувати на місцеві благодійні організації та громадську допомогу. Суспільство стратифікується на працюючих економічно незалежних і непрацюючих малозабезпечених громадян. Через бюджетну систему перерозподіляється приблизно 50% ВВП, уряд намагається підтримувати високу зайнятість. Максимально повно принципи цієї моделі реалізовані в Німеччині, Австрії, Франції.

3. Англосаксонська (ліберальна, модель Беверіджа). Базовим принципом цієї моделі соціальної політики є обмежена, але загальна відповідальність уряду за соціальне забезпечення всіх громадян. Ґрунтується на слабкорозвиненому соціальному страхуванні та досить ефективних системах соціальних допомог. Кожен громадянин має право на страхову виплату або соціальну допомогу в критичних випадках (хвороба, пенсійний вік, пологи, смерть і т. д.), але держава гарантує лише захист мінімальних доходів. У наданні соціальних послуг висока частка належить приватним та громадським організаціям. Через бюджетну систему перерозподіляється від 40 до 50% ВВП, на ринку праці держава дотримується пасивної політики. Дана модель застосовується в англосаксонських країнах — Великобританії та Ірландії.

4. Південноєвропейська (середньоземноморська, католицька, рудиментарна). Основним принципом даної моделі є ідея взаємодопомоги, яка означає, що найближча інстанція завжди повинна намагатися вирішити можливі соціальні проблеми. Найближчою інстанцією є сам індивід, якщо він не здатен сам собі допомогти, то звертається по допомогу до родини та інших родичів, наступною інстанцією є сусіди та місцева громада, потім ідуть системи страхування та державний сектор. Соціальні функції активно виконують сім'я та суспільні інституції. Через бюджетні системи перерозподіляється від 40 до 50% ВВП, рівень оподаткування невисокий (38–42%). Соціальна політика має переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію зниження доходів окремих категорій громадян. Така модель використовується в країнах Південної Європи: Іспанії, Італії, Греції.

Україна, сприймаючи ідею «соціальної держави» як керівний принцип побудови національної економічної моделі, обрала для себе в якості зразка «скандинавську» модель організації соціально-економічної системи та соціально-економічної політики.

Разом з тим, безумовно, приваблива ідея «соціальної держави» на початку ХХІ сторіччя багато в чому дискредитована й втратила свою соціально-економічну привабливість: по-перше, у зв'язку з декларативністю економічної і політологічної концепції (Україна, Росія), по-

друге — через уведення економічної концепції до розряду абсолюту, безальтернативної парадигми економічного розвитку (Греція, Італія), що, зрештою, спричинило фінансово-економічну кризу, яка почалася у 2008 році й триває досі. Уряди ряду європейських країн запроваджують політику «суворої економії». Сьогодні сформувалася нова економічна реальність, коли цілі макроекономічного регулювання зміщуються від проблем споживання і заощадження у бік проблем знаходження балансу між споживанням, заощадженням і виробництвом.

Багато в чому дискредитація ідей «соціальної держави», поява нової парадигми, що визначає завдання макроекономічного регулювання, пов'язані з невідповідністю теорії державного управління економічним реаліям, які склалися у світі й в Україні наприкінці ХХ — на початку ХХІ сторіччя. У зв'язку з цим потрібно визнати, що економічна наука не змогла виробити чітких рекомендацій із даної проблеми. Водночас необхідність державного регулювання соціально-економічної системи не може підлягати ревізії, оскільки вплив різних зовнішніх ефектів (екстерналій) сьогодні зростає.

Ретроспективний аналіз основних теоретичних підходів до проблем управління процесами соціально-економічного розвитку показує, що всі вони в питаннях механізмів, цілей, меж державного втручання в ці процеси останнім часом опиралися на пріоритет споживання над виробництвом, пріоритети соціального ефекту над економічною доцільністю та ігнорування об'єктивного економічного закону що, зрештою, призвело до економічних перекосів, порушення макроекономічної рівноваги.

Як відомо, рівновага на ринку факторів виробництва показує, що всі виробничі ресурси, які надходили до нього, знайшли свого покупця, а граничний дохід власників ресурсів, який формує попит, дорівнює граничному продукту кожного ресурсу, що формує пропозицію. Рівновага на грошовому ринку характеризує ситуацію, коли попит на гроші дорівнює їх пропозиції, адже саме за таких обставин створюються умови для ефективного розвитку суспільного виробництва. Таким чином, загальна макроекономічна рівновага — це збалансований розвиток усіх сфер економічної системи, що передбачає досягнення пропорційності як доцільності, впорядкованості й відповідності відтворюваних зв'язків, сторін та фаз. При цьому локальні, окремі пропорції взаємопов'язані, доповнюють одна одну і зумовлюють збалансований розвиток усієї економічної системи, або рівновагу.

Разом із тим, на початку ХХІ сторіччя відбулися істотні зміни в соціально-економічній конструкції: зростання соціальних витрат, орієн-

тування держав на соціальні пріоритети призвели до того, що покупці одержали унікальну можливість задовольняти свої потреби за рахунок коштів, реально ними не зароблених, а отриманих у вигляді різних соціальних благ. Однак у момент, коли реальні можливості держав з фінансування соціальної сфери досягли своєї межі (через обмеженість ресурсів) і купівельна спроможність знизилася, відбулося падіння обсягів збуту товарів та послуг та, як наслідок, — криза на фінансовому ринку, ринку цінних паперів. Врешті-решт 2008 рік приніс світу глобальну фінансово-економічну кризу.

Фінансово-економічна криза засвідчила, що грошова емісія, запозичення, які спрямовуються державами на соціальні видатки («проїдання»), порушують макроекономічну рівновагу.

Також зазначимо, що загострення фінансово-економічної кризи в Європі супроводжувалося твердою політикою скорочення соціальних витрат (яка, до речі, викликала сплеск акцій протесту проти «антикризових» реформ). Йдеться про зламування і демонтаж всієї європейської соціальної системи, заснованої на інтеграції ринково-капіталістичних і патерналістсько-соціалістичних принципів, про крах «суспільства загального благоденства» й різке загострення соціальних протиріч. Водночас дискусійним залишається питання про те, чи є урізування соціальних витрат дійсно спробою перебороти наслідки кризи або, навпаки, криза стала лише приводом (можливо, навіть інструментом) для демонтажу соціальної держави на користь фундаменталістсько-ринкової неоліберальної моделі (другий варіант видається ймовірнішим).

Україна, позиціонуючи себе як соціальна держава, взяла на себе тягар соціальних витрат, який є заважким для нашої економіки. Згідно з чинним законодавством із державного бюджету фінансується багато пільг, які могли б бути спрямовані на інфраструктурні проекти. Хоча, заради справедливості зазначимо, що Україна не є лідером за розміром соціальних видатків (табл. 1.2, детальніше дивись — Додаток А, Б). Проте, аналіз динаміки зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у порівнянні зі зростанням ВВП виявляє цікаву тенденцію, зростання обсягів соціальних видатків в Україні відбувається навіть у ті роки, коли показник ВВП демонструє від'ємну динаміку (2002, 2005, 2008, 2009 роки), що в сучасних умовах призводить до виникнення дисбалансів у соціально-економічній системі, сприяє негативним процесам в економіці, зрештою веде до падіння соціального добробуту населення.

Таблиця 1.2 — Динаміка ВВП та частка соціальних видатків деяких країн світу

Країна	Приріст (спад) обсягів ВВП, % до попереднього року					Соціальні видатки, % до ВВП				
	2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011
Великобританія	3,5	-1,1	-4,4	2,1	0,7	12,7	13,3	15,1	15,1	15,2
Бельгія	2,9	1,0	-2,8	2,2	1,9	15,4	15,9	17,3	17,1	17,2
Данія	1,6	-0,8	-5,8	1,3	1,0	14,9	14,7	16,9	16,9	17,1
Німеччина	3,3	1,1	-5,1	3,7	3,0	16,5	16,3	17,9	17,3	16,5
Франція	2,3	-0,1	-3,1	1,7	1,7	17,7	17,8	19,4	19,5	19,5
Італія	1,7	-1,2	-5,5	1,8	0,4	17,0	17,6	19,2	19,2	19,3
Іспанія	3,5	0,9	-3,7	-0,1	0,7	11,6	12,5	14,7	15,3	15,2
Болгарія	6,4	6,2	-5,5	0,4	1,7	9,6	10,1	12,1	12,6	11,9
Чехія	5,7	3,1	-4,7	2,7	1,7	12,5	12,4	13,6	13,8	14,0
Польща	6,8	5,1	1,6	3,9	4,3	14,2	14,0	14,7	14,8	14,1
Естонія	7,5	-3,7	-14,3	2,3	7,6	8,5	10,5	14,0	13,1	11,7
Латвія	9,6	-3,3	-17,7	-0,3	5,5	7,1	8,1	12,6	12,5	10,8
Україна	7,9	2,3	-14,8	4,1	5,2	6,7	7,8	8,1	8,4	8,7

Джерело: складено за даними [245, 344, 348].

Відповідно, можна підтримати позицію А. Гальчинського, який відзначає «критичну надмірність параметрів споживацького суспільства. Боргова криза — відлуння відповідної надмірності в споживанні соціальних благ. Розв'язати цю проблему інструментами економічної політики, як це засвідчують події останніх років, неможливо. Ніхто не знає, як це можна зробити. Антикризові заходи попередніх років дали зворо-

тні результати. Не спроможна запропонувати лікувальну рецептуру і економічна наука» [48]. Отже, сучасна теорія макроекономічного регулювання дійсно переживає глибоку кризу, не маючи змоги надати дієві «рецепти» для розробки ефективних підходів до макроекономічної політики, для ефективного регулювання соціально-економічних процесів.

Безумовно, що держава, організовуючи через бюджет перерозподіл доходів, вирішує проблему підвищення доходів населення, створює умови для нормального відтворення робочої сили, сприяє ослабленню соціальної напруженості тощо. У той же час можливості держави у перерозподілі доходів багато в чому обмежуються бюджетними надходженнями.

Соціальні видатки мають співвідноситися із загальною економічною ситуацією, реальними обсягами ресурсів, які в кожний конкретний момент часу має в своєму розпорядженні держава.

Зауважимо, що українська держава ігнорувала необхідність розвитку економічної складової соціально-економічної системи, надаючи перевагу соціальній складовій, що призвело до проблем у промисловості, падіння обсягів виробництва промислової продукції (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 — Індекси промислового виробництва в Україні

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Індекс	115,8	112,5	103,1	106,2	107,6	94,8	78,1	111,2	108,0	99,5

Джерело: складено за даними [245].

Падіння промислового виробництва неминуче тягне за собою зменшення податкових надходжень до Державного бюджету, а з урахуванням того, що податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість, акцизні збори складають 84,2% податкових надходжень до Зведеного бюджету [131, с. 66], виникає проблема забезпечення зростаючих соціальних потреб. Отже, в економіці виникає негативний ефект, коли зменшення надходжень до бюджету не дає можливості фінансувати соціальні статті бюджету, що автоматично призводить до зростання дефіциту бюджету та необхідності залучення кредитів, що в свою чергу веде до зростання державного боргу. У той же час запозичені кошти знову йдуть не у сферу інвестицій, стимулювання економіки, а споживаються у вигляді соціальних трансфертів.

У цих умовах основними механізмами формування та реалізації соціально-економічної політики залишаються класичні інструменти — адміністративний і економічний. Адміністративний механізм полягає у дотриманні державного законодавства, а також у нормуванні якості життя і здоров'я населення. Суть соціально-економічного механізму полягає в можливості фінансування соціальних заходів, формуванні економічної політики з урахуванням соціального фактору, а також створення вільного ринку товарів і послуг.

За характером і цільовою дієвістю слід виділити три рівні реалізації соціально-економічної політики:

Перший рівень. Його мета — стимулювання розвитку економіки через систему державних інвестицій, використання ринкових механізмів стимулювання економіки, створення рівних умов для конкуренції і доступу суб'єктів господарювання до економічних ресурсів.

Другий рівень. Його мета — сприяти розвитку нових технологій і нових виробництв, що забезпечують більш економічне і повне використання ресурсів на основі створення інвестиційних програм і залучення приватних інвестицій.

Третій рівень. Основу цього рівня складають жорсткі рішення у соціальній сфері, засновані на диференційованій і адресній соціальній допомозі. Пріоритетними цілями соціально-економічної політики держави на сучасному етапі слід визнати послідовне вирішення проблем соціально-економічного розвитку країни, при якому повністю враховуються можливості різних категорій громадян у самозабезпеченні.

Запропонований підхід полягає у взаємодії інструментів першого, другого та третього рівнів, тобто веденням як ринкового, так і адміністративного механізмів регулювання економіки.

Зазначимо, що саме таким шляхом пішов Китай, створивши унікальний прецедент у вирішенні проблеми ефективного соціально-економічного регулювання.

Якщо західна економічна теорія не встигає за практичними потребами економіки, то економічна теорія азійських країн уже аргументовано доводить необхідність принципових, кардинальних змін у системі макроекономічного регулювання. Зокрема, китайським економістом Ван Цзюе було висловлено фундаментальну ідею про те, що «соціальний розвиток прямо підпорядкований розвитку економіки і не може випереджати економічне зростання, виступаючи винятково в ролі «того, хто доганяє» [34, с. 121]. Така позиція близька авторіві.

Теоретичні постулати китайських економістів знайшли підтвердження своєї істинності у практичній економічній діяльності держави.

У табл. 1.4 наведено структуру витрат за окремими статтями видатків державного бюджету, яка свідчить про те, що китайська економічна модель відходить від ідей соціального популізму в економіці, які притаманні більшості країн світу. Частка соціальних видатків є найнижчою у світі, при цьому, інвестиції у стратегічну галузь економіки Китаю — сільське господарство — перевищують витрати на соціальне забезпечення у десятки разів. Скорочення витрат на соціальне забезпечення у Китаї помітно зменшило стимули для реєстрації працездатних громадян безробітних, у той же час підвищення частки зайнятих серед усього населення сприяло прискоренню економічного розвитку.

Таблиця 1.4 — Структура соціальних статей бюджетних витрат в КНР та Україні за даними 2008 року, % від ВВП

Країна	Освіта	Охорона здоров'я	Соціальне забезпечення	Культура
Китай	2,9	0,4	0,1	0,6
Україна	2,9	0,78	3,82	0,3

Джерело: складено за даними [194, 348].

Існує думка, що економічні реформи в Китаї здійснюються виключно заради реформ, тобто економічний розвиток не призводить до зростання соціального добробуту населення. Дані, які характеризують індекс людського розвитку, переконливо засвічують помилковість таких тверджень (табл. 1.5).

Таблиця 1.5 — Показники рівня людського розвитку України та Китаю

Показник	Китай			Україна		
	2001	2006	2011	2001	2006	2011
Індекс людського розвитку	0,678	0,682	0,687	0,796	0,774	0,729

Джерело: складено за даними [191].

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй у 2008 році оприлюднила «Доповідь про розвиток людини в Китаї», у якій наголошується, що за останні 30 років розвиток людського потенціалу в Китаї досяг значного прогресу. Індекс розвитку людського потенціалу знаходиться на рекордно високій позначці, наближаючись до стандарту «держави з високим рівнем розвитку людського потенціалу» [191], тобто економічний розвиток обумовив соціальні ефекти та соціальний добробут населення.

Щодо України спостерігаємо протилежні тенденції. Рейтинг України за індексом розвитку людського потенціалу погіршується (зокрема, у 2011 році 76-та позиція, у 2010 році — 69). У розрізі складових індексу: за освітніми компонентами (рівень грамотності дорослого населення, за кількісними показниками освіти) Україна займає стабільно досить високі позиції у рейтингах, проте очікувана тривалість життя при народженні в Україні становить 68,6 роки, у 1990 році — становила 70,7 років; ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) значно нижчий середньосвітової величини, у 2011 році — 103 місце у рейтингу щодо ВВП за ПКС, у 1990 році ВВП за ПКС перевищував середньосвітовий рівень на 11%, і Україна за даним показником посідала 51-е місце у рейтингу [191, 245]. Відповідно, задекларовані нами ідеали «соціальної держави», не маючи під собою економічного підґрунтя, залишаються голослівними.

Тому стратегічною метою державного регулювання соціально-економічного розвитку є знаходження розумного балансу між витратами на соціальні потреби та інвестиціями в економіку.

Сам процес управління в умовах різноманіття структурних елементів, що функціонально об'єднуються у квазістійке соціально-економічне утворення, має здійснюватися за допомогою цілеспрямованої керуючої дії органів влади на умови (середовище) функціонування і розвитку взаємозумовлених підсистем у форматі сформованих планів.

Що стосується економічної науки, то остання переживає період критичного переосмислення теоретико-методологічних основ з позиції сучасних уявлень про природу наукового пізнання та його межі. Наявність великої кількості теоретичних концепцій, які розглядають одні й ті самі економічні явища з принципово різних позицій і приводять до різних висновків, ставить під сумнів здатність економічної науки досягти об'єктивних універсальних законів управління економічним життям суспільства. Тому всі базові концепції економічної науки повинні бути піддані критичному аналізу і переосмисленню щодо можливостей їх застосування у процесі регулювання соціально-економічних процесів; у процесі визначення принципів підходів до розробки ефективної стратегії соціально-економічного розвитку держави в сучасних умовах.

Українське суспільство почасти стало жертвою примітивної форми економічного знання, віри в те, що джерело соціального добробуту знайдено, економічна наука надає точну і правильну відповідь на проблеми соціально-економічного регулювання. Останні економічні події у світі та в державі засвідчили примарність цих уявлень, відповідно Україні для виходу із кризи дуже важливо розробити нові теоретичні підходи до розробки та впровадження збалансованої соціально-економічної політики.

Таким чином, попередній аналіз проблем макроекономічного регулювання соціально-економічних процесів призводить до кількох принципових висновків.

По-перше, існуючі теоретичні положення щодо проблем макроекономічного регулювання, спрямовані на створення «суспільства добробуту», цілковито вичерпали себе. По-друге, готових рецептів, які дозволили б сформулювати нові підходи до макроекономічного регулювання європейська та українська економічні науки не створили, відповідно доцільним є звернення до економічних напрацювань азійських економістів, які довели свою дієвість на практиці. По-третє, досвід однієї з провідних світових економік переконливо свідчить про те, що в процесі макроекономічного регулювання доцільно відмовитися від певних ілюзій, зрозуміти, що сучасні держави вже не спроможні забезпечувати економічне зростання виключно через стимулювання попиту на засадах соціального популізму.

Тільки прагматичні, навіть жорсткі підходи до регулювання національної економіки, можуть вивести світову та національну економіку з кризового становища, надати нового імпульсу для розробки нової макроекономічної теорії (в чому на сьогодні відчувається потреба), запропонувати ефективні підходи до стратегічного планування соціально-економічного розвитку держави, до розробки і реалізації стратегій соціально-економічного розвитку держави.

1.2. Державне регулювання соціально-економічної сфери в сучасній макроекономічній ситуації: поняття, принципи, функції

Трансформаційні процеси в національній економіці за роки незалежності України об'єктивно супроводжуються глибокими змінами систем економічних та інституціональних відносин. Реформування економіки призвело до ліквідації системи централізованого планування,

що існувала в нашій країні протягом десятиліть. Сучасні реалії обумовлюють необхідність створення нової системи економічного регулювання, адаптованої до нових умов функціонування вітчизняної економіки.

Вибір оптимального поєднання форм і методів державного впливу на економіку з метою забезпечення її максимально ефективного функціонування є основною проблемою у сфері державного регулювання, проблемою, яка актуальна як для всього світового співтовариства в цілому, так і для будь-якої окремо взятої держави незалежно від того, на якому етапі свого розвитку вона перебуває.

У сучасних умовах державне регулювання не підмінює, а посилює, доповнює ринковий механізм, держава бере на себе лише ті функції, які непідвладні даному механізмові, є головним регулятором всіх соціально-економічних процесів.

Саме так вважають провідні українські економісти, позиція яких близька автору. Зокрема, А.С. Гальчинський ще на початку 2000-х років наголошував на тому, що «однією з центральних проблем економічної політики наступного періоду є переосмислення місця і ролі держави. Треба позбутися дуже примітивного уявлення, що «багато держави — мало ринку», і навпаки. Протиставлення за принципом «або — або» ніколи не було і не може бути основою серйозної політики. Демонтуючи підвалини адміністративної економіки, ми порушили золоте правило: держава може залишити економіку без уваги лише там і тоді, де і коли будуть сформовані повноцінні ринкові механізми, які здатні ефективно діяти» [44, с. 10].

До цієї проблеми привертає увагу і Світовий банк, наголошуючи на тому, що «низький рівень дієздатності держави у багатьох країнах СНД, — підкреслюється у його спеціальному дослідженні «Держава у світі, що змінюється» [191], — серйозна і зростаюча перешкода для досягнення прогресу в більшості сфер економічної та соціальної політики».

В економічній літературі є чимало визначень «державного регулювання», і, як зазначає О.О. Кундицький, їх можна згрупувати за такими ознаками [145, с. 303]:

- 1) державне регулювання трактується як економічна діяльність держави;
- 2) державне регулювання розглядається як система заходів;
- 3) державне регулювання представляється як комплекс основних форм і методів впливу на певний процес чи об'єкт.

На підставі аналізу великої кількості визначень О.О. Кундицький доходить висновку, що державне регулювання економіки являє собою набір функцій, таких як: захист прав власності; забезпечення свободи

підприємництва, стимулювання ділової активності та боротьба з монополістичними тенденціями; забезпечення законності й правопорядку в господарській сфері; регулювання грошового обігу, забезпечення стійкості національної валюти; регулювання взаємовідносин між працею та капіталом, між підприємцем та найманими робітниками; регулювання зовнішньоекономічної діяльності, включаючи організацію митної системи; забезпечення економічної безпеки країни [145, с. 305]. До даного переліку необхідно додати регулювання соціальних процесів у суспільстві, що також є функцією державного управління.

Аналізуючи погляди науковців щодо державного управління та державного регулювання соціально-економічних процесів, потрібно зазначити, що державне управління за своєю сутністю є регулятивною діяльністю і характеризує регулювання соціально-економічної системи як невід'ємний елемент управлінської діяльності, одну із загальноуправлінських функцій.

Достатньо містке визначення державного управління надає український вчений В. Авер'янов: державне управління — це вид діяльності держави, що ґрунтується на здійсненні ним управлінського, тобто організаційного впливу, на ті сфери й галузі суспільного життя, які вимагають певного втручання держави шляхом використання повноважень виконавчої влади [68].

Близької, проте, вужчої за сутністю позиції щодо державного управління (обмежуючи вплив держави тільки «на суспільну життєдіяльність людей») притримується російський науковець Г. Атаманчук, на думку якого, державне управління — це практичний, організуючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження або перетворення, що опирається на його владну силу» [7].

На думку Г. Атаманчука, головне для суб'єкта державного управління і його окремих компонентів — знайти в керованих об'єктах керуючі і контрольні параметри, а також критичні («болючі») точки, впливаючи на які, можна зберігати або перетворювати їхній стан. Об'єктами управління з боку держави Г. Атаманчук вважає ті суспільні відносини, види діяльності й соціальні ролі, які безпосередньо пов'язані з виробництвом матеріальних і духовних продуктів, відтворенням соціальних умов життєдіяльності людей [7]. В. Бакуменко, П. Надолішний під об'єктом державного управління розуміють певну підсистему соціальної системи, що має потребу в державно-управлінському впливі. Її елементами є люди, їхні колективи, які взаємодіють між собою із приводу реалізації індивідуаль-

них, групових, а також державних інтересів. Зрештою, об'єктом державного управління виступають суспільні процеси (відносини) — економічні, соціальні, духовні і політичні [14].

В. Бакуменко, П. Надолішній розглядають державне управління як форму й основний різновид соціального управління, як соціально-політичну функцію держави, що обумовлена об'єктивними потребами забезпечення цілісності суспільства, його функціонування й поступального розвитку. Це діяльність щодо реалізації владних повноважень держави з метою виконання нею організаційно-регулюючих і службових функцій у суспільстві взагалі й в окремих сферах його життя [14]. Тобто, розкриваючи сутність державного управління, В. Бакуменко, П. Надолішній основний наголос роблять на функції управління соціальним розвитком з використанням владних повноважень. Такий підхід є досить обмеженим, оскільки економіка є саме основою для соціального розвитку, відповідно соціальна і економічна підсистеми в державному управлінні є органічно взаємопов'язаними.

Трактуючи поняття державне регулювання економіки, деякі автори вважають, що це діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для функціонування економічного механізму згідно з цілями й пріоритетами державної економічної політики заради реалізації національних інтересів держави [167, с. 95–96].

У науковій літературі провідною є думка про те, що державне регулювання — це система певних заходів організаційного та правового характеру. До прихильників такого підходу належить І.Р. Михасюк, який пише, що державне регулювання — це комплекс заходів держави, спрямованих на скерування суб'єктів економічної діяльності за напрямом, необхідним для досягнення сформованих органами державної влади й управління цілей [175, с. 8].

А.С. Булатов [294, с. 261] і Л. Ходов [277, с. 17] вважають, що державне регулювання економіки в умовах ринкового господарства — система типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, здійснюваних уповноваженими державними установами та громадськими організаціями з метою стабілізації та пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються. Важко погодитися з підходом, який пропонують ці автори, оскільки саме «типовість», навіть «стандартизація» заходів державного регулювання є основною проблемою управління соціально-економічним розвитком, який потребує в сучасних умовах нестандартних економічних рішень, зміни пріоритетів соціально-економічного розвитку.

Д.С. Зухба, Є.Н. Зухба, Н.Г. Каптуренко визначають державне регулювання «як комплекс економічних і політичних заходів, які здійснюють державні органи з метою координації економічних процесів, спрямованих на підтримку оптимальних пропорцій суспільного виробництва і запобігання в ньому кризовим ситуаціям» [117]. У такому формулюванні, на наш погляд, не береться до уваги динамічний аспект проблеми.

Також державне регулювання розглядається економічною наукою як комплекс основних форм і методів впливу на певний процес чи об'єкт. Прихильниками такого підходу є С.В. Мочерний, на думку якого, «державне регулювання — комплекс основних форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ і організацій на розвиток суспільного способу виробництва (у т. ч. продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються» [181, с. 379].

Під призвою впливу суб'єкта державного регулювання на об'єкт заради досягнення певних результатів характеризує державне регулювання економіки В.П. Орешин, який зауважує, що «державне регулювання економіки — це діяльність органів влади щодо впливу їх на процес суспільного відтворення з метою досягнення суспільно корисних результатів» [188, с. 14].

Л. Дідківська та Л. Головка трактують державне регулювання як вплив держави на соціальний розвиток країни [93, с. 14]. Тобто державне регулювання трактується як діяльність держави, що відбиває соціальні аспекти цього поняття, але ігнорує економічну місію держави в процесі управління, з чим, безумовно, погодитися неможливо.

Д.М. Стеченко характеризує державне регулювання як вплив держави на відтворювальні процеси в економіці відповідними засобами з метою зорієнтування суб'єктів господарювання та окремих громадян на досягнення цілей та пріоритетів державної політики суспільного розвитку [251, с. 5].

На думку В. Братишка, державне регулювання економіки — це процес цілеспрямованого впливу на підприємство, тобто на створення нових вартостей, а також виробництво і використання ВВП. І входить цей процес до кола інтересів винятково держави як керівної системи в суспільстві [28]. Н. Саніахметова визначає «державне регулювання економіки як засновану на законодавстві одну з форм державного впливу на економіку шляхом встановлення та застосування державними органами правил, націлених на коригування економічної діяльності фізичних і

юридичних осіб, що підтримується можливістю застосування правових санкцій при їх порушенні» [234, с. 122].

Визначення державного регулювання дослідниками Д. Стеченко, В. Братишко, Н. Саниахметовою розкривають його сутність з різних боків, але характеризуються певними недоліками: по-перше, — відсутністю системного підходу, по-друге, — не повністю виокремлено об'єкт державного регулювання, його обмежено тільки «відтворювальними процесами».

Зазначимо, що термін «державне регулювання» в західній економічній літературі має два значення. У широкому розумінні він ототожнюється з державним втручанням в економіку взагалі, у вузькому — з адміністративно-правовою регламентацією функціонування бізнесу [175].

Проаналізувавши наведені вище визначення, можемо зробити висновок, що вони по-різному розкривають сутність даного поняття і, як наслідок, кожне визначення по-різному трактує кінцеву мету державного регулювання. Науковці вбачають необхідність такого регулювання заради реалізації соціальних інтересів суспільства; розвитку суспільного способу виробництва і покращення соціального розвитку країни; вважають метою державного регулювання стабілізацію та пристосування соціально-економічної системи до умов, що змінюються.

На думку автора, важливо оптимізувати роль державного регулювання. Історичний погляд на системи державного регулювання, аналіз світового досвіду використання його інститутів дає безліч прикладів поєднання державою інтересів суспільства, колективів, особистості, забезпечення владного регулювання при збереженні саморегулювання та саморозвитку суспільства.

Сутність поняття «державне регулювання» соціально-економічними процесами в умовах функціонування економічної системи — ринкової економіки з елементами державного управління (сучасний капіталізм) — автором запропоновано визначати як комплекс заходів держави, які спрямовані на регулювання усіх сфер діяльності для досягнення сформованих стратегічних цілей та пріоритетів розвитку для поєднання інтересів держави, суспільства, окремих індивідуумів і господарюючих суб'єктів та вимог управління з одночасним забезпеченням збереження принципів саморегулювання та саморозвитку.

Сучасний світ в економічній площині давно відійшов як від вільного ринку, так і від жорсткої директивної економіки. Їх неефективність довели Велика депресія 30-х років XX сторіччя, розпад економіки СРСР на початку 90-х років XX сторіччя і фінансово-економічна криза, що почалася у 2008 році і продовжується в наші дні. Тому в сучасних умо-

вах важливого значення набувають методи державного регулювання. Це визначається як середовищем розвиненої ринкової економіки, так і процесами, які відбуваються в глобальному і національному економічному просторі.

У той же час державне регулювання в розвинених країнах не виключає дії механізмів ринкового саморегулювання, а навпаки, покликане доповнити і скорегувати їх дію так, щоб в економіці дотримувався баланс інтересів держави, суб'єктів господарювання, населення. І саморегулювання, і державне регулювання здійснюється прямими (адміністративними) і непрямими (економічними) методами (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 — Форми і види державного регулювання економікою.

Проведення регулювання через систему державних витрат є основою кейнсіанської економічної політики. Регулюючий вплив може здійснюватися через зміну загальних обсягів фінансування, напрямів

витрачання державних коштів, періодичності фінансування, організації і контролю за системою розподілу державних коштів, їх доведення до кінцевого одержувача і т. ін. Перерозподіляючи кошти між галузями або регіонами, держава вносить необхідні корективи у відтворювальні пропорції, згладжуючи нерівномірність їх розвитку і забезпечуючи фінансування стратегічних секторів економічної і соціальної сфери (таких як військово-промисловий комплекс, державне управління та правоохоронні органи, установи соціально-культурної сфери та ін.).

Регулювання через систему бюджетних витрат включає:

1. Використання прямого державного фінансування бюджетних субсидій (дотацій, субвенцій). Широка участь держави в інвестуванні, організація різноманітних громадських робіт (навіть якщо вони не дуже раціональні з економічної точки зору), свідомий вплив на купівельну спроможність малозабезпечених верств населення (збільшення мінімального прожиткового мінімуму, пенсій, допомог, стипендій, пільгове оподаткування) — все це сприяє «ефективному попиту» і через «ефект мультиплікації» стимулює зростання національного доходу. Економічна сутність цієї групи операцій — перерозподіл державних коштів, що носить непродуктивний характер.

2. Використання системи державних замовлень і закупівель. Економічна сутність цієї системи — перерозподіл державних коштів на користь виробників продукції (робіт, послуг), яка закуповується державою. Кошти спрямовуються до сфери матеріального виробництва, отже, на відміну від попередньої групи, даний вид витрат носить продуктивний характер.

Для неокласиків характерне перенесення центру тяжіння досліджень і практичних рекомендацій у сферу кредитно-грошових відносин. Саме гроші можуть бути, на думку М. Фрідмена і його колег, головним «вбудованим стабілізатором» ринку, стихійним регулятором економічних процесів. Відповідно інструменти державного регулювання сконцентровані у фінансовій сфері [153].

Регулювання через фінансову систему включає:

1) використання можливостей банківської системи, що контролює грошову масу, яка повинна збільшуватися лише згідно з довгостроковим темпом зростання національного доходу, і має сприяти переходу на суворе регулювання грошей в обігу незалежно від кон'юнктури.

2) обмеження державних витрат і податків. Виступаючи проти зростання доходів держави, монетаристи вважають, що найкраще, що може зробити держава, — це скоротити власні доходи і витрати та знизити податки [22]. Проте декларований монетаристами принцип невтручання

держави в економіку є відносним. Наприклад, П. Юхименко цілком справедливо вказує, що «історична роль монетаризму полягає в тому, що на відміну від кейнсіанства, яке робило основну ставку на державу як фактор економічного зростання, монетаристи розкрили механізм функціонування сучасної економіки як ринкового механізму та державного регулювання економіки» [291, с. 6].

У той же час, у сукупності методів державного впливу, які пропонуються різними економічними школами, можливі поєднання різних методів, які можуть по-різному впливати на національну економіку.

Дозволимо собі стверджувати, що для сучасної української економічної теорії характерною є думка, що для зростання виробництва необхідно збільшити споживання. Відповідно, стимулювання споживання виробництва має бути забезпечене відповідними доходами суспільства. Отже, розвивається внутрішній споживчий ринок і створюються умови для зростання заощаджень усіх членів суспільства та їх перетворення на виробничі інвестиції. У результаті зростає виробництво і збільшуються доходи суспільства [96, с. 104].

Такий буквальний підхід до практичної реалізації теоретичних положень, які були розроблені Дж. Кейнсом, безумовно, дуже спрощує проблему макроекономічного регулювання, особливо з погляду того, що в нашій країні внутрішній попит майже не забезпечується національним виробництвом, а проблемі розвитку внутрішнього ринку не приділено належної уваги. Частково це можна пояснити пріоритетами тієї неоліберальної моделі, яка тривалий час реалізовувалася в Україні: дерегуляція, лібералізація цін, цілковита відкритість внутрішнього ринку, розукрупнення підприємств і жорстка монетарна політика [38, с. 6]. Ця політика призвела до парадоксального результату: в Україні, яка проголосила курс на ринкову економіку, був фактично відсутній внутрішній ринок [104, с. 7].

Таким чином, можна зробити висновок, що для України є неприйнятними (у чистому вигляді) ідеї, які були проголошені провідними економічними школами, відповідно й інструменти державного регулювання економіки мають відповідати українським реаліям. Це, в першу чергу, пов'язано з тим, що в сучасних економічних умовах стимулювання розвитку соціально-економічної системи з випереджаючим інвестуванням у соціальну сферу цілковито вичерпало себе.

Наша держава все ще знаходиться в пошуках власної моделі розвитку. Автор цієї роботи згодна з Б. Дудою у тому, що зі здобуттям незалежності України у вітчизняній економіці застосовувалася кейнсіанська

модель, яка з часом ставала більш ліберальною та тяжіла до монетаризму [95].

У цьому контексті слід наголосити, що і саме кейнсіанство еволюціонувало під впливом економічних реалій, зокрема, економічна криза 70-х років ХХ сторіччя призвела до корекції ідей кейнсіанства, хоча у своїх основних підходах до проблем макроекономічного регулювання неокейнсіанці підтримують основні ідеї Дж. Кейнса. Неокейнсіанці як джерело стимулювання виробництва розглядають заощадження, які є частиною доходу, що трансформується в інвестиції. У західних країнах середній показник заощаджень коливається в межах 24% [237, с. 17]. Доходи, витрати та заощадження населення України відображені в табл. 1.6.

Аналіз даних табл. 1.6 свідчить, що при зростанні обсягів доходів та витрат відсутня стійка тенденція до зростання обсягів заощаджень. Середня схильність до заощадження (APS, що показує, яка частина доходу використовується на заощадження) у 2002–2005 роках зростала при аналогічній тенденції абсолютних обсягів заощаджень; у 2006–2009 роках, навіть при зростанні абсолютних обсягів заощаджень — зменшувалась; у 2011 році обсяги заощаджень і схильність до заощадження суттєво зменшилися відносно їх рівня у 2010 році. Отже, в Україні цей показник менший у 2–3 рази, відповідно, неможливо вирішити проблему інвестицій за рахунок заощаджень, оскільки більшість доходів населення витрачаються на споживання.

Стосовно тематики планування, у вітчизняній науковій літературі існує дуже велика кількість наукової літератури, адже починаючи з 20-х років ХХ сторіччя ця тема вивчалася глибоко і систематизовано.

Можна виділити три основні групи наукових робіт. По-перше, це роботи з теорії і методології планування, роботи наукових колективів НДІ і університетів, які використовувалися й у практичних цілях і для підготовки молодих фахівців. До цієї категорії можна віднести роботи А.І. Анчишкіна [204], М.В. Бреєва [30], М.З. Бора [27] і багатьох інших.

По-друге, це роботи з історії планування СРСР, у яких піддавалися аналізу і критичній оцінці попередні напрацювання [147, 171].

І, по-третє, це роботи спеціалізованих НДІ при Держплані СРСР, які слугували методичними посібниками для складання загальнодержавних планів.

Але вже в середині 80-х років ідея про невідповідність централізованого соціалістичного планування новим реаліям стала все частіше висловлюватися багатьма економістами. Так, на наш погляд, характерною для цього часу роботою була стаття А.І. Радзівського, в якій автор

Таблиця 1.6 — Доходи, витрати та заощадження населення України, млн. грн.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Доходи — всього	185073	215672	274241	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753
в тому числі:										
заробітна плата	78950	94608	117227	160621	205120	278968	366387	365300	449553	529133
прибуток та змішаний дохід	33540	36330	43828	58404	69186	95203	131139	129760	160025	200230
доходи від власності (одержані)	5297	6706	8337	11072	13855	20078	28432	34654	67856	68004
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	67286	78028	104849	151307	183900	229040	319683	364572	423741	469386
в тому числі:										
соціальні допомоги	31601	35318	52035	84617	103092	124472	180455	204101	237213	263633
інші одержані поточні трансферти	6656	8281	11500	12545	14510	18209	26092	32984	34397	40978
соціальні трансферти в натурі	29029	34429	41314	54145	66298	86359	113136	127487	152131	164775
Витрати — всього	168950	199395	242607	335753	427858	575960	793630	813909	939308	1143630
в тому числі:										
придбання товарів та послуг	153589	180730	221713	306769	385681	509533	695618	709025	838213	1030635
доходи від власності (сплачені)	334	902	1864	3523	8374	16924	30406	37831	28844	29064
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	14092	17763	19030	25461	33803	49053	67606	67053	72251	83931
Обсяги заощаджень	16123	16277	31634	45651	44203	47329	52011	80377	161867	123123
APS (%)*	8,71	7,55	11,54	11,97	9,36	7,59	6,15	8,99	14,70	9,72

* APS (Середня схильність до заощадження) показує, яка частина доходу використовується на заощадження.
Джерело: складено за даними [245].

відзначає кризу централізованого планування, вказуючи на його кардинальні недоліки: невірну установку на домінування розвитку виробництва засобів виробництва, методи позаекономічного примусу, розверсточний характер планів і фактичну безвідповідальність «економічного центру» за якість прийнятих рішень [222, с. 8–11].

Ю.М. Швирков у книзі «Державне програмування в капіталістичних країнах» в свою чергу відмовляється від терміну «планування». Він проводить аналіз концепцій економічного планування, досліджує проблеми плану і ринку і вводить у науковий обіг термін «макроекономічне програмування» [284].

Із сучасних наукових досліджень необхідно виділити двотомне дослідження: «Нариси макроекономічного планування» Л. Йохансена, у якому досліджується генезис планування, приводяться об'єктивні передумови його виникнення, докладно розшифровуються визначення. Приводячи методологію індикативного планування, автор основний акцент робить на його децентралізованих засадах на протигагу централізованому плануванню в соціалістичних країнах. Особливий інтерес представляє розроблена Л. Йохансеном концепція залежності типу моделей планування від характеру економічної системи, суть якої полягає у виділенні в рамках економічної системи груп взаємозв'язків — балансових, технологічних, поведінкових, демографічних, організаційних, неконтрольованих і, навпаки, контрольованих, — які визначають профіль системи: капіталістичної або соціалістичної, для того, щоб потім «спроєкувати» на «основу» економічної системи «профіль планової моделі» [122, с. 332–342].

Ю.П. Шаров зазначає, що призначення планування як функції управління полягає у намаганні завчасно врахувати, по можливості, всі внутрішні та зовнішні фактори, що забезпечують сприятливі умови для нормального функціонування і розвитку об'єкта управління. На думку вченого, планування — це визначення параметрів управлінського процесу на основі співставлення інформації про потреби зовнішнього середовища в результатах діяльності і його можливостей з урахуванням розвитку самого суб'єкта, що направлено на досягнення поставленої перед системою мети. Сам же план — це кількісне відображення цілей та розробка шляхів їх досягнення. Іншими словами, це результат планування, мотивована модель дій, створена на основі прогнозу стану середовища і поставленої мети. Отже, планування — це процес перетворення цілей в прогнози та плани, процес визначення пріоритетів, засобів та методів їх досягнення [283, с. 13].

На думку В. Бакуменко, у поєднанні прогнозування та планування вибудовується стратегія поведінки суб'єкта управління щодо об'єкта та системи загалом. Стратегія — узагальнююча концепція майбутніх дій, модель досягнення цілей, яка визначає пріоритети і основні напрямки діяльності [13]. Формування ж стратегії та складання плану стосовно її реалізації визначається як стратегічне планування, що в системі управління робить управління довготерміновим [227, с. 45].

Найбільш повне визначення державного стратегічного планування дано, на нашу думку, А.Н. Петровим. Він розуміє під стратегічним плануванням особливий вид планової діяльності, який передбачає розробку стратегічних рішень (у формі прогнозів, проектів, програм і планів), що передбачають висування таких цілей, завдань і стратегій розвитку національної економіки, реалізація яких забезпечить її ефективне функціонування в довгостроковій перспективі й швидкій адаптації до умов зовнішнього середовища, що змінюються [254, с. 58].

На думку В. Мамутова, рівень державного планування в усіх розвинутих країнах є достатньо високим. Державне планування є актом втручання в економіку, хоча його не можна ототожнювати із втручанням у внутрішню діяльність підприємств [168, с. 8].

У свою чергу П. Браун цілком справедливо вказує, що стратегічне планування має ознаки раціонального процесу, однак визначається як нерациональний процес, хоча і систематичний. Тобто, як і в раціональних процесах, вимагає послідовного руху — починається з визначення проблеми і оцінки можливостей, розгляду альтернативних рішень і завершується втіленням політики на практиці та оцінкою одержаних результатів [29, с. 46].

Відповідно можна підтримати думку В. Лаптева, який зазначав, що перехід до ринкової економіки спочатку сприймався як повна відмова від державного планування господарської діяльності, як повне саморегулювання підприємництва. Наразі наступив момент усвідомлення того, що державне планування при переході до ринкової економіки в нашій країні є необхідним, що у підприємницькому законодавстві не можна односторонньо орієнтуватися тільки на приватні інтереси, оскільки вони повинні поєднуватися з інтересами публічними [152, с. 10].

Стає очевидним, що показники росту і економічних пропорцій можуть встановлюватися державою на основі аналізу, прогнозування і планових програм економіки. У цьому випадку функціональна економічна система буде координуватися більш досконалим ціновим ринковим механізмом. Користуючись ним, при наявності розробленого пла-

ну, стає можливим швидше адаптуватися до впливу чинників, що порушують рівновагу.

У сучасній економічній літературі виділяються декілька типів макроекономічного планування: директивне (адміністративно-командне) та індикативне; системне; протекціоністське; аполітичне; стратегічне й тактичне.

В Україні використовується переважно тактичне планування індикативного типу, яке не дає змоги на належному рівні здійснювати ефективне державного управління. Відсутність стратегічних підходів до планування є одним із недоліків традиційної моделі державного управління, яка є ситуативною, спрямована переважно на вирішення локальних проблем. Така модель, як зазначає Ю.П. Шаров, не вимагала стратегічного погляду, тому перспективне планування здійснювалося обмежено. Управління здійснювалося переважно інструкціями й розпорядженнями, а головна мета нерідко залишалася осторонь [283, с. 81].

В цілому, заперечення регулюючої ролі держави в процесі планування привело не до зростання, а до спаду суспільного виробництва, а запізніле і неадекватне втручання держави в економічну сферу привело до системної кризи в країні.

На переконання автора, в процесі планування розвиток системи взаємозв'язків структурних складових має відбуватися у відповідності з реальними економічними можливостями держави. У цьому випадку модель соціально-економічного розвитку постулює не лише якісно нові властивості відносин у найбільш соціально-економічній системі, але і визначає реальність виникнення і розвитку цих відносин.

Побудувати необхідну модель соціально-економічного розвитку можна, використовуючи основні складові метаполягання, які, на думку автора, слід звести до такого набору принципів рішень:

1) держава повинна вести активну соціальну політику відносно інвалідів, непрацевдатних, безробітних, багатодітних, інших прошарків населення, які в соціальному плані є мало захищеними, при цьому не претендуючи на роль її єдиного суб'єкта, розвиваючи інститути соціального партнерства;

2) мають бути створені умови для економічної результативності індивідуумів (суб'єктів господарювання), які повинні бути відповідальними за свій добробут, добробут своїх сімей та інших членів суспільства.

У контексті регулювання макроекономічних процесів держава не повинна витрачати суспільні ресурси, імітуючи добродійність приват-

ної особи, що витрачає особисті кошти (державна добродійність віддаляє урядовий вибір від суспільних преференцій). Будучи найважливішим інститутом суспільства, вона «відповідальна» за колективні інтереси, реалізація яких вимагає бюджетних ресурсів. Йдеться саме про суспільний інститут, а не про персоніфікованого суб'єкта, що приймає «державні рішення». Задоволення потреб суспільства, досягнення поставлених цілей — це той механізм, що перетворює державні витрати на інвестиції, незважаючи навіть на те, що не всі суспільні інтереси можна виразити в термінах економічного зростання. Перехід від «держави — мецената» до «держави — інвестора» має стати, на погляд автора, домінантою у модернізації української соціально-економічної політики.

Таким чином, у сучасних умовах недостатньо зводити роль держави як суб'єкта макроекономічного регулювання до підтримки балансу сукупного попиту та сукупної пропозиції, а тим більше розглядати її лише як арбітра вільної ринкової координації (регулювання) усіх макроекономічних процесів. Сьогодні функції державної участі в економічному житті повинні розглядатися з погляду впливу такої діяльності на соціальну сферу на основі економічного зростання, але аж ніяк з позицій досягнення соціального ефекту та тимчасового підвищення добробуту населення за будь-яку ціну.

У той же час проблемою для України є те, що на сьогодні не визначені принципові підходи до формування макроекономічної політики в Україні, хоча багато актуальних проблем економіки лежать саме в площині фундаментальних принципів макроекономічного управління.

Розглядаючи сутність поняття «принцип» (від лат. — початок, основа) як основне, керівне положення будь-якої діяльності, то принципи макроекономічного регулювання потрібно визначити як вихідні положення, які створюють підґрунтя для формування соціально-економічної політики держави.

Як пише О. Бланхард, принципами макроекономічного регулювання можна, перш за все, вважати історично сформовані засади державної участі в регулюванні макроекономічних процесів, що ґрунтуються як на практичному досвіді в сфері державного управління, так і на досягненнях економічної науки [307].

Цілком погоджуючись із цією думкою, автор вважає, що коли йдеться про національну модель макроекономічного регулювання, то у ній наявний значний практичний аспект, який враховує досвід в управлінні, закладений ще за радянських часів, при цілковитому ігноруванні науково обґрунтованих підходів до цієї сфери державного управління.

Відповідно в українській макроекономічній політиці мають місце ситуативність, неузгодженість окремих управлінських дій, відсутність принципових підходів, які визначали б парадигму соціально-економічного розвитку держави.

Водночас слід наголосити на тому, що в науковій літературі немає єдиної думки щодо конкретного переліку таких принципів.

У зарубіжній літературі пропонується підходити до принципових моментів макроекономічного регулювання з позицій суто практичних, власне процес такого регулювання розглядається як відповідь на кризові явища.

Зокрема, Б. Сноудон вважає, що основними принципами макроекономічного регулювання повинні стати: рання діагностика кризових явищ, терміновість реагування на них, адекватність реагування, повна реалізація ресурсів для виходу із кризового стану [347].

Такий підхід є досить утилітарним, він не дає змоги стратегічно вирішувати проблеми макроекономічного регулювання на довгостроковій основі.

Як вважає Б. Хейждра, принципами макроекономічного регулювання є розмежування доходів, витрат і джерел фінансування державних витрат, результативності й ефективності використання коштів і ресурсів, збалансованість бюджетів та макроекономічних показників [326].

Дж. Боуман відносить до принципів макроекономічного регулювання право та обов'язок органів державної влади самостійно забезпечувати збалансованість відповідних бюджетів, принцип ефективності використання бюджетних коштів, принцип збалансованості бюджету [308].

У вітчизняній науці традиційно складалася думка, що основні принципи макроекономічного регулювання за своєю сутністю є принципами бюджетного планування з елементами прогнозування та фіскального впливу на економіку. Зокрема, такої думки дотримуються М.Я. Азаров, В.А. Копилов, Л.К. Воронова [183], В.М. Опарін [187], Л.В. Лисяк, Т.О. Дулік [154] та ін.

На законодавчому рівні відповідно до сучасної наукової традиції, принципи макроекономічного регулювання закладено в Бюджетному Кодексі України [34], Податковому Кодексі України [206] та в Законі України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [110] (див. додаток В).

З огляду на трансформацію поглядів на добробут населення постає питання щодо цілей та завдань державної політики забезпечення суспільного добробуту та загальних орієнтирів діяльності керованої системи.

За визначенням американської дослідниці Д.Ді Нітто, принцип забезпечення суспільного добробуту включає низку політичних питань (заходів) щодо бідних і тих, хто має ризик збідніти, та небідних. Межі такої політики є нечіткими. Відтак, її розглядають у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі така політика включає майже всі заходи державної політики — від системи оподаткування, національної оборони та енергозбереження до охорони здоров'я, житлової політики та програм соціальної допомоги. У вузькому сенсі — це державна політика, що безпосередньо впливає на доходи громадян, послуги, які їм надаються, та можливості соціально вразливих верст населення (людей похилого віку, бідних, інвалідів та хворих тощо) [313].

Тих самих принципових позицій дотримується і американський філософ Д. Белл, який стверджує: «якщо індустріальне суспільство визначається кількістю товарів, яка свідчить про рівень життя, то постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, що вимірюється послугами та зручностями — охороною здоров'я, освітою, організацією відпочинку, розвитком мистецтв...» [19, с. 134].

Тобто йдеться про певну підміну понять, коли соціально-економічний розвиток підмінюється виключно соціальним, що вже автоматично порушує фундаментальні принципи макроекономічної рівноваги.

Цей принцип або принциповий підхід, який автор, зі свого боку, може визначити як принцип «соціального людиноцентризму в економіці», в українській науці має багато прихильників та, мабуть, немає жодного політичного або громадського діяча, який у своїх виступах не згадав би цей принцип.

Зокрема, у «Концепції гуманітарного розвитку України» зазначено, що «провідним напрямом гуманітарного розвитку України є цілеспрямоване формування нової якості життя громадян. Ця нова якість полягає у створенні умов для належної реалізації можливостей та здібностей кожного члена суспільства шляхом забезпечення можливостей для продуктивної зайнятості та отримання доходу, який відповідає значимості цієї праці для суспільства та спроможний гарантувати йому гідний рівень життя, задоволення фізичних та духовних потреб» [141].

У свою чергу П.І. Потапов наголошує, що підвищення добробуту населення проголошено політичним пріоритетом української держави [214], а на думку В. Скуратівського, О. Паля, Е. Лібанової [240], соціально-економічна політика повинна будуватися на трьох основних принципах: пріоритетність проблем соціальної захищеності населення; підвищення ролі особистого трудового доходу в задоволенні соціально-

культурних і побутових потреб населення та ліквідації на цій основі утриманства; організація нового механізму фінансування соціальної сфери, тобто, перехід від державного патерналізму до соціального партнерства.

Такий самий досить суперечливий підхід знаходимо в роботі Т.М. Фертікової, в якій зазначено, що складовими принципу збалансованості соціально-економічного розвитку є [272]:

- розвиток гуманітарної сфери (галузі охорони здоров'я, освіти, науки), а також гуманітарна політика щодо розвитку інститутів та інфраструктури культури;
- здійснення державної політики в сфері релігійного життя;
- розвиток соціальної сфери (соціальних відносин, оплати та безпеки праці, соціального партнерства і соціального діалогу);
- забезпечення соціальної безпеки (соціальний захист, соціальне страхування, соціальна допомога, соціальна робота).

Зі свого боку С.В. Василюк висловлює думку, яка, мабуть, є квінтесенцією сучасних принципових підходів до проблем макроекономічного регулювання, наголошуючи, що будь-яке суспільство в сучасному світі складається з двох головних системних частин — економічної і соціальної. При цьому економічне зростання та соціальний прогрес необхідно розглядати у взаємозв'язку, в єдності, оскільки, з одного боку, економіка створює умови для розвитку людини, для підвищення рівня та якості їх життя, з другого, — людина є найважливішим активним ресурсом економічного зростання, а соціальний розвиток є дієвим відтворювальним фактором. Саме в цьому контексті слід розуміти соціальну спрямованість економічної політики і підпорядкованість економічного зростання цілям соціального розвитку, завданням піднесення добробуту громадян [36, с. 272].

Заради справедливості слід зазначити, що такі підходи є досить близькими і певній частині західних економістів. На думку Дж. Боумана, принципами макроекономічного регулювання є узгодженість соціальної політики з економічними реаліями, забезпечення економічного зростання на основі виважених стратегічних планів, підпорядкування інтересів держави інтересам конкретної людини [308].

Аналіз цих поглядів дає змогу визначити три блоки принципів, які, на думку автора, характеризують сучасну систему макроекономічного регулювання, визначають зміст цієї сфери державного управління і можуть стати фундаментом усієї вітчизняної системи економічного регулювання.

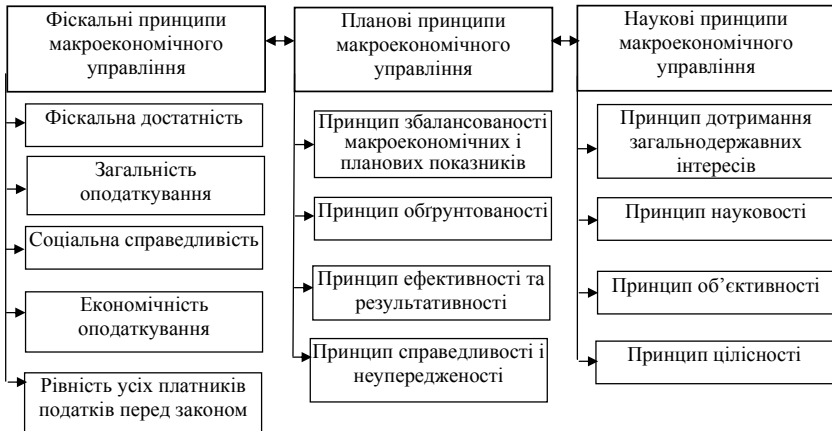

Рисунок 1.2 — Система принципів макроекономічного регулювання соціально-економічних процесів в Україні, складено автором.

При цьому всі ці принципи покликані забезпечити чи не найголовніший принцип макроекономічної політики України — «підвищення добробуту населення на основі економічного зростання». Цей принцип задекларовано в багатьох нормативних актах. Зокрема, у статті 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року визначено, що одним з основних завдань державної політики є забезпечення підвищення добробуту народу з метою повноцінного економічного розвитку та інтеграції економіки України в світову економічну систему [111].

Наведені вище принципи макроекономічного регулювання є досить декларативними, так би мовити загальнотеоретичними, хоча при цьому вони відбивають сучасне бачення регулювання соціально-економічних процесів на рівні державного управління, надають змогу збалансовано підходити до вирішення проблем макроекономічного регулювання.

У той же час загальні принципи державного управління повинні корелюватися з принципами планування соціально-економічного розвитку.

Само питання про принципи планування належить до числа основних при формуванні методології планування. У наукових працях, що торкаються питання державного планування, цьому питанню завжди приділяється увага, але розглядається воно з різною повнотою охоплення і ступенем деталізації [134, с. 80–82, 102–104; 231, с. 184–191, 292–338; 232, с. 71–90].

Комплекс принципів планування, розглянутих у наукових публікаціях, можна навести у вигляді наступного переліку.

1. Науковість — означає наукову об'єктивність і достовірність; застосування методів, що відповідають цілям дослідження; правильність обраної методології.

2. Цілеспрямованість — обґрунтування пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку і стратегічного вибору; формування комплексу стратегічних цілей розвитку; визначення пріоритетних функцій видів діяльності.

3. Соціальність — при формуванні стратегічних цілей і механізмів їх реалізації пріоритетними є рішення, що забезпечують підвищення якості життя та захист інтересів населення.

4. Комплексність — означає необхідність розгляду всіх елементів планування у взаємозв'язку; розгляд усіх факторів і соціально-економічних характеристик в їх цілісності; на представницькі й виконавчі органи управління лягає вся повнота відповідальності за розробку і здійснення комплексного розвитку; реалізація принципів комплексності нерозривно пов'язана з дотриманням принципів ієрархічності.

5. Системність — означає, що системний підхід є одним з методів стратегічного планування, що забезпечує дотримання вимог стійкості, динамічності, гнучкості, структурної збалансованості. Стратегічне соціально-економічне планування є частиною системи управління державою, регіоном, муніципальним утворенням. При розробці плану необхідно враховувати зовнішні та внутрішні фактори, всі передумови і обмеження в умовах соціально-економічного розвитку, взаємозалежності в розвитку країн світу і регіонів країни. Також існує необхідність розгляду складної соціально-економічної системи, що складається з безлічі взаємопов'язаних елементів (підсистем, компонентів) різного ієрархічного рівня. Принцип системності тісно пов'язаний з принципом комплексності.

6. Адаптивність — можливість при плануванні та формуванні стратегічного вибору враховувати зміни зовнішнього середовища шляхом гнучкого коригування цілей, пріоритетів і способів їх реалізації, модифікації механізмів зворотних зв'язків.

7. Варіантність — означає, що при розробці концепції і при прогнозуванні розвитку соціально-економічних систем необхідне варіантне опрацювання, що витікає з реально існуючої ситуації і передбачуваних змін внутрішніх і зовнішніх умов розвитку системи на перспективу; в кожному варіанті повинні бути узгоджені оцінки умов, цілі розвитку і

механізми їх досягнення; зрештою, відбирається найкращий з усіх можливих варіантів розвитку.

8. Ефективність — розуміється як необхідність доказу того, що сформований набір цілей економічного розвитку пріоритетних функцій, намічених шляхів реалізації плану забезпечить кращий результат при найменших витратах.

9. Мінімізація ризику — означає, що при формуванні плану повинні бути оцінені різні ризики в майбутньому, необхідно прогнозування ризиків та їх врахування при порівняльному аналізі варіантів плану, при ухваленні рішення про остаточний вибір варіанта плану.

10. Баланс інтересів — це багатозначне поняття, що передбачає знаходження консенсусу між владними структурами, владою і бізнесом, професійними і суспільними групами населення з питань вибору пріоритетних стратегічних цілей і механізмів їх практичної реалізації, забезпечення узгодженості й несуперечності загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів.

11. Легітимність — це обов'язковість розгляду і прийняття розроблених проєктів концепцій, програм, планів соціально-економічного розвитку органами представницької влади відповідного рівня державного управління.

12. Демократичність — означає гласність і відкритість ходу і результатів робіт з формування концепцій, програм, планів із залученням наукової громадськості і населення до розгляду та експертизи проєктів документів. Принцип демократичності тісно пов'язаний з принципами легітимності і балансу інтересів.

13. Професіоналізм — забезпечується спеціальною підготовкою учасників робіт, створенням необхідної методологічної та інформаційної бази, організацією незалежної експертизи із залученням до розробки професіоналів, що спеціалізуються з відповідної проблематики.

14. Принцип «першого керівника» — означає участь у ході робіт або їх оцінці «перших осіб» відповідного рівня державного управління. Питання порівняльної оцінки стратегічних альтернатив і остаточного вибору є прерогативою вищих керівників відповідних органів управління, які несуть усю повноту відповідальності за результати соціально-економічного розвитку галузі, регіону, країни.

15. Принцип інноваційності — означає використання в процесі планування технологічних інновацій, особливо сучасних інформаційних технологій; створення ефективних організаційних форм виконання робіт; обґрунтування і механізмів забезпечення економічної взаємодії між зацікавленими суб'єктами управління та господарювання; забезпечення

нормативної бази планування, що відповідає міжнародним стандартам; наукові інновації, засновані на результатах фундаментальних і прикладних досліджень у галузі проблем стратегічного планування і соціально-економічного розвитку.

Комплекс розглянутих принципів є досить повним, але неоднорідним за змістом. Тому необхідно класифікувати ці принципи (табл. 1.7).

Таблиця 1.7 — Класифікація принципів стратегічного планування соціально-економічного розвитку

Науково-методологічні	Організаційно-прикладні	Соціально-орієнтовані
Науковість	Адаптивність	Соціальність
Цілеспрямованість	Ефективність	Легітимність
Комплексність	Мінімізація ризику	Демократичність
Системність	Баланс інтересів	
Варіантність	Професіоналізм	
Принцип інноваційності	Принцип «першого керівника»	

Джерело: складено автором.

Оскільки державне планування різноманітне за обраними цілями і завданнями, то найбільш істотні, специфічні, об'єктивно необхідні, стійкі зв'язки і відносини властиві саме цьому виду управлінської діяльності, виявляються й знаходять належне обґрунтування в закладених у її основу принципах планування.

За своєю природою принципи об'єктивні, пізнавані та функціональні. На відміну від закономірностей, які діють незалежно від волі людей, принципи реалізуються в результаті їх свідомої діяльності, будучи певним чином зрозумілі й інтерпретовані ними. У силу цього вони досить часто обтяжені елементами суб'єктивізму. Проте ця обставина не дає підстав вважати принципи за своєю суттю суб'єктивними. Дієвість принципів державного управління значно підвищується, а їх об'єктивний характер проявляється найбільш повно, якщо вони знаходять відповідне правове закріплення.

В останні роки в Україні має місце спроба закріплення основних принципів розробки стратегії держави.

Відповідно до статті 2 Проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» воно базується на принципах [220]:

1) цілісності, який полягає у застосуванні єдиних підходів до організації та порядку здійснення процесу державного стратегічного планування, включаючи формування звітності про виконання стратегічних планів та програм;

2) внутрішньої збалансованості, який полягає в узгодженні всіх документів системи державного стратегічного планування за цілями розвитку, завданнями і заходами;

3) наукової обґрунтованості, який забезпечується шляхом розроблення документів державного стратегічного планування на науковій основі, постійного удосконалення методології та використання світового досвіду в сфері стратегічного планування;

4) гласності, який полягає в тому, що документи державного стратегічного планування є доступними для громадськості. Інформація про цілі, пріоритети та показники таких документів використовується суб'єктами господарювання для планування своєї діяльності;

5) результативності та ефективності функціонування системи державного стратегічного планування, який полягає в тому, що вибір засобів і методів досягнення цілей розвитку країни повинен забезпечувати досягнення запланованих результатів з найменшими витратами ресурсів, а оцінка досягнення цілей залежить від отриманих результатів;

6) дотримання загальнодержавних інтересів, який полягає в тому, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та Верховна Рада Автономної Республіки Крим розробляють документи державного стратегічного планування, виходячи з потреби в забезпеченні реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики;

7) рівності, який полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів територіальних громад і суб'єктів господарювання незалежно від форми власності;

8) безперервності та повноти прийняття рішень, пов'язаних з державним стратегічним плануванням, які полягають у виконанні встановлених законодавством процедур для досягнення цілей державного стратегічного планування;

9) партнерства, який передбачає тісну співпрацю між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, Верхов-

ною Радою Автономної Республіки Крим, об'єднаннями громадян, суб'єктами господарювання у процесі виконання документів державного стратегічного планування, проведення моніторингу та оцінки виконання визначених завдань;

10) відповідальності учасників державного стратегічного планування, який полягає в тому, що вони несуть відповідальність за ефективність виконання завдань та заходів, спрямованих на досягнення цілей розвитку країни.

На думку автора, даний перелік принципів доцільно доповнити принципом економічної доцільності (з урахуванням норм і нормативів попиту і пропозиції), принципом раціонального розподілу ресурсів відповідно до поточної економічної ситуації та стратегічної мети державного розвитку — досягнення сталого зростання в соціальній сфері за рахунок зростання економіки (для урахування інтересів усіх суб'єктів діяльності), принципом пріоритетності розвитку, дотримання та реалізація яких забезпечить формування сучасної системи макроекономічного регулювання соціально-економічних процесів.

Таким чином, принципи державного управління — це фундаментальні, науково обґрунтовані і більшою частиною законодавчо закріплені положення, згідно з якими будується і функціонує система державного управління.

Відступ від того або іншого принципу може викликати серйозні збої у всій системі. Соціальний організм рясніє такою кількістю зв'язків і відносин, що деколи навіть незначне на перший погляд відхилення або розрив в будь-якому ланцюжку взаємин тягне за собою ланцюгову реакцію з непередбачуваними наслідками.

1.3. Економічний механізм регулювання соціально-економічними процесами національної економіки

Реструктуризація економічної системи України на початку XXI сторіччя як один з найважливіших напрямів передбачає вдосконалення процесів формування соціально-економічної політики і створення механізмів, що забезпечують комплексний і пропорційний соціально-економічний розвиток країни.

Класичне визначення процесу дано П. Сорокіним: «Процес — це будь-який вид руху, модифікації, трансформації, чергування, коротше кажучи, будь-яка зміна досліджуваного об'єкта протягом певного часу,

будь то зміна його місця в просторі, або модифікація його кількісних і якісних характеристик» [241, с. 76]. Таке визначення включає всі змінні параметри системи. Для вивчення взаємодії у соціальній системі факторів і параметрів, що впливають на її становлення, необхідно вивчати ті процеси, які підлягають коригуванню і є процесами формування умов функціонування внутрішнього середовища.

При вирішенні питань функціонування соціально-економічних систем виявляють процеси, з яких вони складаються, визначають межі їх перебігу, розвивають і удосконалюють принципи їх функціонування.

У роботі Є.Ю. Мартякової сукупність односпрямованих та повторюваних фаз соціально-економічного розвитку називається соціально-економічним процесом. Дані визначення є загальними і не вносять конкретики у питання управління і регулювання соціально-економічних процесів [169, с. 40].

Разом з тим, соціальна система існує у взаємозв'язку з економічною, тому в практиці управління соціально-економічними системами управління цими процесами необхідно розглядати у взаємозв'язку.

Само ж економічне зростання доцільно розглядати як процес безупинного удосконалення матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами та соціальними групами населення, у якому взаємодіють різні суб'єкти соціально-економічного буття (населення, держава, підприємства, заклади освіти, культури, охорони здоров'я тощо).

Видатний науковець, лауреат Нобелівської премії за дослідження історії економічного зростання розвинених країн, С. Кузнець визначив економічне зростання як «довгострокове збільшення здатності господарства забезпечувати все більш різноманітні потреби населення за допомогою все більш ефективних технологій і відповідних їм інструкційних та ідеологічних змін». Водночас С. Кузнець стверджував, що виключно прискорення економічного зростання не може слугувати запорукою зростання добробуту людей і що економічне зростання є не самоціллю, а лише засобом розвитку. Можна стверджувати, що економічне зростання є переважно кількісним показником, а економічний розвиток є якісним параметром і логічним продовженням економічного зростання [334, с. 108–109].

Мабуть, не потребує обґрунтування думка про те, що для забезпечення економічного зростання національної економіки необхідна нова макроекономічна політика, модернізація. Варто зазначити, що у державній «Стратегії економічного і соціального розвитку України (2004–

2015 роки)» підкреслено: «У межах нинішньої моделі розвитку широкомасштабна модернізація національної економіки ... неможлива. Потрібні суттєві зміни у механізмі трансформаційних процесів, їхнє системне оновлення, тобто осмислений перехід до такої моделі ринкових перетворень, де саморегулювання поєднується з ефективним державним регулюванням» [249, с. 11–12].

У Посланні Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України — наш стратегічний вибір» [178] зазначається, що забезпечення стабільності соціального та економічного поступу вимагає реалізації комплексної стратегії соціально-економічних реформ, спрямованих на зміну економічних механізмів розвитку, системну модернізацію економіки країни.

Зважаючи на невирішеність зазначених проблем, необхідний глибокий теоретичний аналіз проблем макроекономічного регулювання соціально-економічних процесів, його цільових орієнтирів і механізмів реалізації.

Свого часу на цільові орієнтири державного регулювання економіки вказував відомий американський учений, прихильник і активний пропагандист державного регулювання економіки Дж. Гелбрейт. У своїх наукових працях «Нове індустріальне суспільство» і «Економічні теорії і цілі суспільства» [62, 63] він обґрунтував історичний процес розвитку економічних відносин держави й бізнесу (тобто розвиток господарського механізму держави) під впливом розвитку продуктивних сил і на тій основі — зміни системи цілей суспільства.

Зміна системи цілей суспільства з розвитком продуктивних сил і економічних відносин обумовлює зміну господарського механізму. У визначені форм, методів, меж державного регулювання економіки його концепції і моделі провідну роль відіграє аргументована цільова соціально-економічна функція держави.

Таким чином, у механізмі регулювання економіки державні й загальнонаціональні інтереси мають бути провідними, відповідно і макроекономічне регулювання має відбивати не абстрактні, а конкретні інтереси держави як сукупності різних економічних, соціальних, політичних інститутів.

Разом із тим зазначимо, що вчені, вказуючи на пріоритети соціально-економічного або макроекономічного регулювання, на жаль, не визначають механізмів його реалізації, який автором цього дослідження бачиться наступним чином (рис. 1.3).

Рисунок 1.3 — Система засобів економічного механізму державного регулювання соціально-економічними процесами, складено автором.

Одна з головних функцій держави полягає у формуванні засад економічного розвитку народного господарства. Стратегічні напрями розвитку економіки повинні бути визначені в процесі центральною ланкою державного регулювання та планування. Таке планування повинне передбачати: по-перше, досягнення цілей і вирішення задач, які не можуть бути досягнуті й вирішені нижчими структурними ланками; по-друге, перехід від галузевого до територіального комплексного управ-

ліній економікою із забезпеченням органічної взаємодії економічного і соціального прогресу; по-третє, сприяння формуванню нового господарського механізму, основною метою якого має стати узгодження та реалізація інтересів усіх суб'єктів власності з орієнтацією на досягнення цілей більшості; по-четверте, формування плану як певної сукупності цільових комплексних програм, межі та етапи реалізації яких визначаються їх спрямованістю і змістом.

Автор вважає, що хибність попередніх принципів підходів до регулювання макроекономічних процесів полягала в тому, що одним з ключових принципів стійкості української моделі добробуту була неринкова поведінка держави, яка фактично взяла на себе функцію соціальної підтримки населення, перерозподіляючи на його користь невинправдано велику частину доданої вартості, отриману у вигляді доходів бюджету, вилучаючи її з виробничої сфери. Ці економічні рішення, які були розумними на певному етапі, згодом стали величезним тягарем для держави (табл. 1.8).

Таблиця 1.8 — Структура фінансування основних соціальних сфер, поточні витрати, %

Галузі	Витрати	1992			2000			2008			2011		
		у т. ч. за рахунок			у т. ч. за рахунок			у т. ч. за рахунок			у т. ч. за рахунок		
		держави	підприємств	населення	держави	підприємств	населення	держави	підприємств	населення	держави	підприємств	населення
Житлове й комунальне господарство	100	65	6	29	54	4	42	63	1	36	50	6	44
Освіта, культура й мистецтво	100	82	7	11	74	8	18	84	3	13	68	9	23
Охорона здоров'я, фізична культура й соціальне забезпечення	100	76	13	11	62	22	16	68	19	13	94*	4,2	1,8

* дані з урахуванням витрат на будівництво стадіонів до Євро-2012

Джерело: складено за даними [194].

Таким чином, держава (державний бюджет і позабюджетні фонди, місцеві бюджети) залишилася основним суб'єктом фінансування найважливіших соціальних галузей. Її частка у забезпеченні витрат на житлово-комунальне господарство, освіту і охорону здоров'я на рівні 60–80%.

Зрештою, «неекономічне навантаження» на державні фінанси з боку соціальної сфери стало одним із ключових факторів поглиблення фінансового дефіциту в сфері виробництва.

Зазначимо, що про небезпечність принципу «соціального людиноцентризму в економіці» ще у 2007 році попереджав академік В. Геєць, який цілком справедливо зазначав, що «... модель, яка склалася у 2003 р., – стимулювання платоспроможного попиту населення через бюджет і адекватну реакцію бізнесу на підвищення доходів населення — формує відповідні макроекономічні показники: споживче зростання ВВП і доходів бюджету. Однак ця тенденція має негативну складову — у її межах іде підтримка не інвестиційного попиту в економіці, а платоспроможного попиту населення, у тому числі і за рахунок зовнішніх позик і трансфертів, які мають місце через оstarбайтерів» [3].

У результаті цього «зростає так званий нефакторний дохід населення, який покривається не за рахунок внутрішнього виробництва, а за рахунок імпорту. Тому ми маємо негативне сальдо торговельного балансу, яке зростає. Звичайно, свій вплив чинить і енергетична складова. Але платоспроможний попит населення відіграє у формуванні негативного торговельного сальдо не останню роль. Підвищуючи доходи населення, ми даємо заробляти іншим економікам, залишаючи «на голодному пайку» власну... На думку В. Геєця, трансформувати споживчу модель зростання економіки заважає «постійне політичне хитання, що не дає можливості принципово змінити структуру економіки» [3].

Думку авторитетного економіста щодо безперспективності такої моделі управління макроекономічними процесами підтвердила світова фінансово-економічна криза наприкінці першого десятиріччя XXI сторіччя. Ця криза спричинила глибокі структурні та синергічні зміни в якісній і кількісній характеристиках моделі добробуту, що переконує у необхідності формування нової принципової моделі економічного розвитку.

Можна виділити такі основні елементи цієї моделі.

По-перше, зниження, а не підвищення бюджетного навантаження до ВВП, тобто зниження витрат бюджету і податків. Практично всі успішні приклади соціально-економічного зростання у постіндустріальному світі відбувалися в країнах з більш низьким бюджетним навантажен-

ням. У цьому полягає принципова відмінність моделей економічного зростання «епохи економічного постмодерну» на відміну від моделей соціально-економічного зростання, які склалися в індустріальну епоху XIX–XX сторіччя. Особливо важливим є недопущення зростання (і поступове зниження) податків на працю.

По-друге, відновлення макроекономічної збалансованості, тобто скорочення бюджетного дефіциту при раціоналізації і підвищенні ефективності бюджетних витрат.

По-третє, валютна політика має бути сприятливою для інвестиційного процесу. Це означає поетапне просування до перетворення гривні на регіональну резервну валюту. У зв'язку з тим, що істотно знижується ефективність стимулювання внутрішнього виробництва шляхом стримування зміцнення курсу національної валюти, необхідно на практиці перейти до таргетування інфляції, що дозволить утримувати процентні ставки на прийнятному для інвесторів рівні.

По-четверте, забезпечення відкритості економіки як найважливішої умови стимулювання внутрішньої конкуренції.

По-п'яте, глибоке реформування галузей людського капіталу (соціального сектору), насамперед, пенсійної системи та охорони здоров'я, приведення їх у відповідність із демографічними і фінансовими реаліями постіндустріального часу, посилення приватних й індивідуальних принципів функціонування цих секторів, а також об'єднання їхнього розвитку з формуванням джерел довгострокових інвестицій.

За умови застосування такого принципового підходу держава визнає пріоритети розвитку виробничого або, точніше, «виробляючого» сектору економіки, концентрує на них фінансовий ресурс, вибудовує фінансову систему, опираючись на банки і біржі, прямо керує ключовими виробничими компаніями (контролює «командні висоти»). Державний попит не тільки на товари і послуги, але й на інститути виявляється тут системотвірним, від держави також залежить значною мірою і попит домогосподарств, що стимулюється за рахунок інвестицій у соціальні програми, у першу чергу, стосовно уведення інститутів страхової медицини, нової (страхової) системи пенсійного забезпечення, змішаної системи освіти, де комерційні навчальні заклади мають рівні права з державною системою освіти. Витрати держави на соціальні потреби фінансуються за рахунок зростання ВВП, що досягається завдяки нарощуванню, у першу чергу, промислового виробництва, зміні промислової інфраструктури.

При реалізації даної моделі підвищення реальних доходів населення буде відбуватися, але помірними темпами. Передбачається стримуван-

ня найважливіших компонентів грошових доходів малозабезпечених і проміжних верств населення — заробітної плати і соціальних трансфертів. Норма нагромадження внесків зростає, витісняючи норму споживання, забезпечуючи випереджальне у порівнянні з інфляцією зростання.

Разом із тим, аналіз засвідчує, що українська макроекономічна політика досі орієнтується на принцип «соціально-економічного людиноцентризму», ігнорує реалії, перебуває в мареві економічних ілюзій. Показовим в цьому сенсі є «Прогноз Державного бюджету України на 2013 та 2014 роки» [194] (табл. 1.9).

Таблиця 1.9 — Прогнозні обсяги вкладень держави в соціально-економічну сферу, млн. грн.

Видатки бюджету	2013	2014	Зростання, %
Економічна діяльність	55 116,6	55 986,3	+1,57
Видатки на соціальну сферу			
Житлово-комунальне господарство	8726,3	9212,7	+5,57
Охорона здоров'я	54104,1	56914,4	+5,19
Духовний та фізичний розвиток	14296,7	14885,4	+4,12
Освіта	97262,9	102473,1	+5,36
Соціальний захист та соціальне забезпечення	54616,6	56973,4	+4,32
Пенсійний фонд	47777,6	49118,2	+2,81
Усього	276784,2	289577,2	+4,62

Джерело: складено за даними [194].

Таким чином, дані табл. 1.9 засвідчують, що українська влада не переглядає принципові підходи до макроекономічного регулювання, темпи зростання обсягів соціальних трансфертів будуть перевищувати те-

мпи вкладень в економіку. При цьому темпи зростання вкладень в соціальну сферу, за прогнозами, будуть перевищувати навіть темпи зростання ВВП, які передбачені на рівні 4,0%. Безумовно, за таких умов досягти навіть запланованого зростання ВВП та реалізації соціальних програм можливо тільки шляхом мобілізації зовнішніх запозичень. Це, у свою чергу, призведе до зростання зовнішнього боргу, що зрештою зведе нанівець і прогнозоване соціально-економічне зростання.

Водночас запропонований автором шлях до зміни принципів підходів до проблеми макроекономічного регулювання націлений, насамперед, на докорінну зміну парадигми соціально-економічної політики, відходу від концепції «соціально-орієнтованої держави за будь-яку ціну» до концепції «соціально-орієнтованої держави з обґрунтованою макроекономічною політикою», яка повинна бути відповідним чином спланована.

Проведене автором аналітичне дослідження ряду стратегічних документів державного рівня («Програма економічних реформ на 2010–2014» [218], «Модернізація України — наш стратегічний вибір» [178], «Програма соціально-економічного розвитку на 2012 рік» [67]) засвідчує, що сама система стратегічного планування соціально-економічного розвитку має суттєві недоліки. По-перше, вона не охоплює основні елементи економічної структури, по-друге, плани не визначають дострокової перспективи і, таким чином, не можуть слугувати керівною основою стратегії економічного розвитку. Отже, необхідна нова якість планування соціально-економічного розвитку на державному рівні.

На думку автора, система програмних документів повинна включати в себе наступний перелік планів, програм, прогнозів (рис. 1.4).

Ці документи необхідно стандартизувати за допомогою спеціальних законодавчих актів й інтегрувати в загальну вертикальну стратегію соціально-економічного розвитку країни. Далі можливо перейти на середньострокове й довгострокове планування, ефективне прогнозування для оптимізації можливостей і ресурсів країни й розробки стратегій вищих рівнів (бачення, місії країни, національні концепції т. д.).

У методологічному плані стратегічне планування складається з трьох взаємозалежних етапів: стратегічного аналізу, метаполягання і стратегічного вибору. Однак формалізація самого процесу стратегічного планування здійснюється за допомогою процедур прогнозування, програмування і проектування.

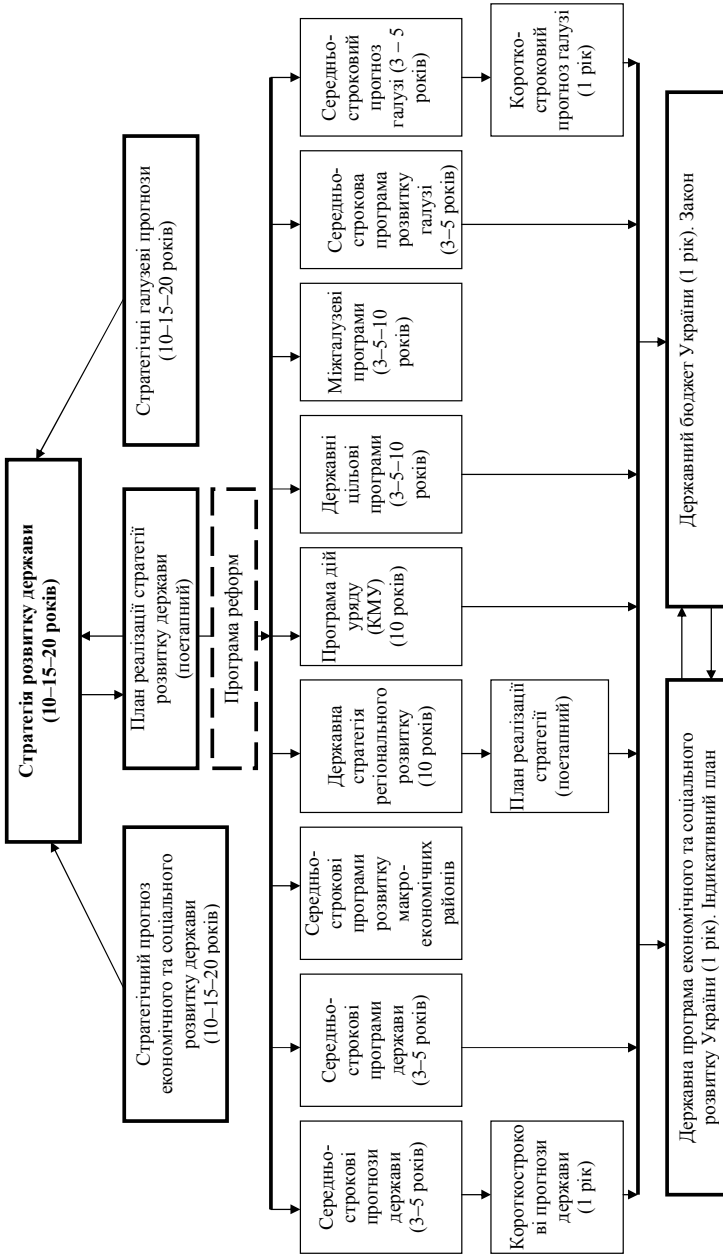

Рисунок 1.4 — Система програмних документів соціально-економічного розвитку на державному рівні, складено автором.

Стратегічне планування соціально-економічного розвитку країни починається з прогнозно-аналітичної стадії, головне завдання якої — визначення припустимого набору варіантів розвитку на основі аналізу досліджуваних процесів у минулому і прогнозування їхнього можливого протікання в майбутньому. На цьому етапі реалізується на практиці принцип варіантності планування, формуються вимоги до розвитку національної економіки, які дають змогу реалізувати можливі соціально-економічні цілі.

Становлення моделі розвитку економіки України потребує вивчення і запровадження позитивного досвіду розвинених країн за напрямками: що і чому регулює держава, навіщо і коли втручається для регулювання та якими методами його здійснює. Уявлення про масштаби та напрями державного регулювання економікою дають економічні поняття: державна економічна політика, державне регулювання економікою, що в сукупності формують модель розвитку економіки, також об'єкт та засоби регулювання, що формують систему засобів реалізації планових заходів. Сучасна економічна система — сучасна ринкова економіка з елементами державного регулювання (сучасний капіталізм), світовий досвід та соціально-економічні і політичні умови навіть не припускають думки про невтручання держави в економічні процеси, а мова повинна вестись лише про масштабність, форми, методи та інтенсивність державного регулювання.

Виходячи з зазначених передумов і залежностей, формування економічного механізму господарювання та його компонентної структури обумовлюється його об'єктивною природою і виробничими відносинами з їх глибинною сутністю — пануючим типом власності й адекватними економічними законами, форми прояву яких і утворюють елементи механізму з їх взаємозв'язками і взаємообумовленостями. Склад і структура економічного механізму представляється різними дослідниками з певними особливостями, але їх суть практично однакова. Наприклад, політекономіст О.О. Беляєв виділяє у складі механізму структурно-функціональні підсистеми: планування, стимулювання, організацію, регулювання. Російські фундатори теоретичних обґрунтувань економічного механізму П.Г. Бунін і Л.І. Абалкін виділяють дві підсистеми: соціально-економічних та організаційно-економічних засобів впливу на економіку [278, с. 222].

Виходячи із змісту, структури і взаємозв'язків з іншими економічними категоріями, сутність економічного механізму в науці трактується в основному трьома підходами. Згідно першого його відносять до категорії політичної економії, другого — до категорії конкретної економіки, яка проявляється через функціонуючі форми й методи господарювання.

Третій підхід окрім конкретних форм господарювання об'єднує і систему суспільних відносин [32, с. 247]. Можливо, що третій підхід інтерпретації економічного механізму найбільш повно відображає його суть і дозволяє з діалектичних позицій пояснити його засоби впливу, ефективність та напрями удосконалення.

Схему компонентів економічного механізму господарювання в системі засобів державної економічної політики регулювання економікою наведено на рис. 1.5, яка свідчить про складність структури, форм господарських зв'язків національної економіки. Досконалість економічного механізму, його ефективність, напрями удосконалення обумовлюються наступними чинниками:

- державною економічною політикою;
- станом вітчизняної економіки;
- факторами впливу світової економіки;
- сферами економічної діяльності;
- системами засобів державного регулювання економікою.

Наведені компоненти економічного механізму охоплюють систему засобів державного впливу та дії ринкових законів на економіку шляхом:

- форм організації суспільного виробництва (поділ праці, спеціалізація, інтеграція, розміщення та ін.) для впливу на розвиток продуктивних сил та підвищення ефективності їх використання;
- форм господарських зв'язків для забезпечення оборотності капіталу (основного й оборотного);
- структури, форм, методів господарського управління (регулювання) економікою, до складу яких входять засоби нормативно-правового, економічного, технологічного та адміністративно-розпорядчого забезпечення усіх сфер соціально-економічної діяльності;
- сукупності економічних важелів та стимулів впливу на виробничі процеси, на юридичних і фізичних осіб — агентів виробництва для забезпечення узгодженості діяльності, досягнення економічних інтересів і стимулювання господарської діяльності.

У цей же час відхилення від стабільного економічного зростання, необхідність раціонального використання ресурсів, задоволення попиту населення і держави на товари і послуги, формування потрібної структури виробництва і економіки в цілому обумовлюють потребу коригування цих напрямів з боку держави, що й обґрунтовують неокейсіанці з урахуванням нових умов та критики опонентів. Це означає, що основні теорії державного регулювання економікою орієнтовані на подальший пошук засобів та відповіді на запитання: хто здатний швидше, ефективніше, дешевше пристосувати економіку до нерівноважних ситуацій — ринок чи держава?

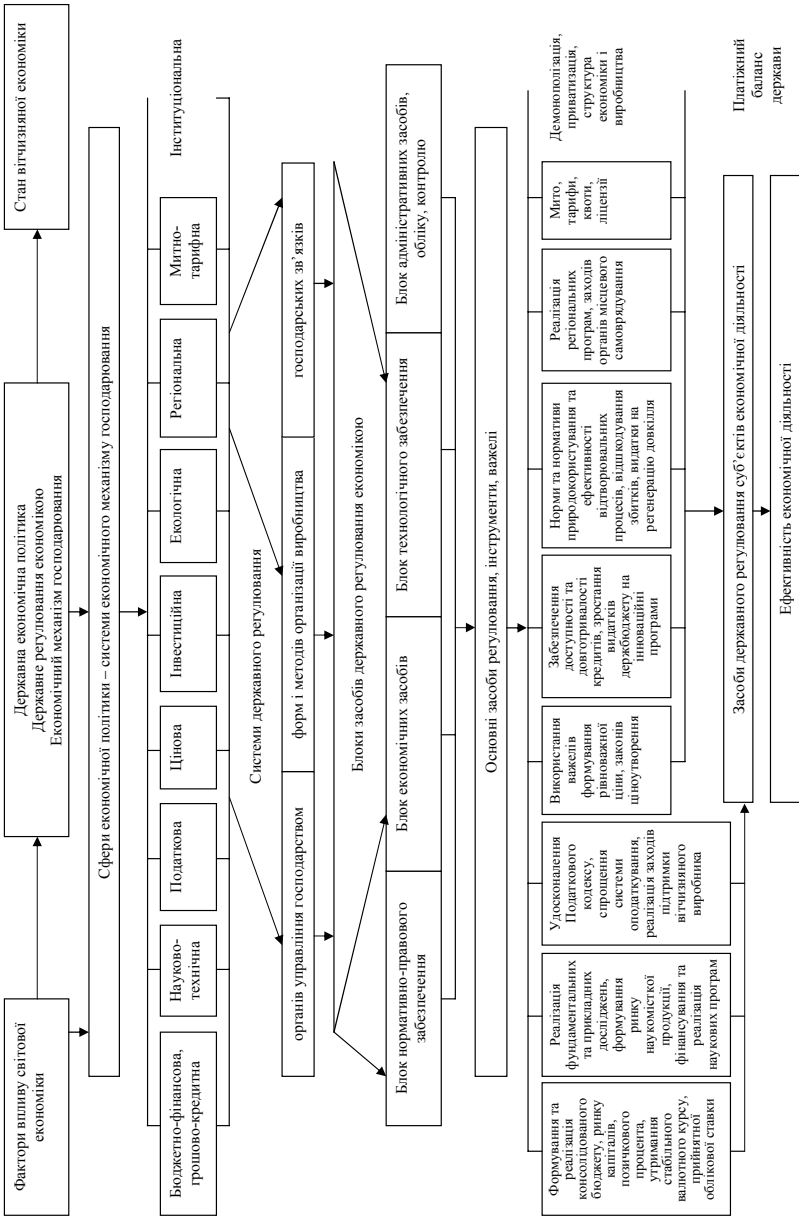

Рисунок 1.5 — Схеми економічного механізму господарювання в системі засобів державної економічної політики регулювання економікою

Для вирішення цього питання необхідно уточнити основні напрями державного регулювання та проблеми і напрями удосконалення економічного механізму господарювання в Україні. Як зазначалося раніше, зарубіжний і вітчизняний досвід свідчить, що ринкові засоби впливу на економіку повинні бути доповненими засобами державного регулювання економікою наступними основними напрямками:

- державне програмування економіки шляхом розробки та реалізації національних і цільових комплексних програм. Державна національна програма має індикативний (рекомендуючо- не обов'язковий) характер участі, включає найважливіші макроекономічні пропорції, основні орієнтири розвитку держави і окремих виробництв, що дає можливість конкретним господарюючим суб'єктам приймати рішення про участь в її виконанні в частині виробництва, технічного прогресу, зміни структури, зовнішньоекономічної діяльності. Для заохочення підприємств держава використовує економічні засоби: держзамовлення, пільгові податкові і кредитні ставки, прями субсидії і субвенції. Державні цільові програми є обов'язковими для участі підприємств на основі не наказів, а контрактів державного відповідального органу за виконання програми з суб'єктами — виконавцями на конкурсній основі з урахуванням вигідних для держави умов за якістю, витратами та строками використання;

- фіскальна політика, що базується на регулюванні податкових ставок та їх диференціації, для формування доходів бюджетів усіх рівнів та необхідних видатків і їх структури;

- грошово-кредитна політика для досягнення рівноваги на національному ринку з повною зайнятістю та відсутністю інфляції шляхом регулювання процентних ставок кредитів для впливу на прибуток, на стимули до інвестицій, на розширення виробництва;

- інвестиції у виробничу і соціальну сферу;

- регулювання грошової маси, забезпечення її відповідності масі товарів, підтримка твердої купівельної спроможності грошей шляхом регулювання резервної норми, процентної ставки за кредитами, закупівлі облігацій державної позики, чим реалізується політика «дешевих» і «дорогих» грошей;

- регулювання цін за основним принципом — відмова держави від регулювання цін, щоб не порушувати дію ринкових законів та не позбавляти цін ролі індикатора суспільного попиту. В екстремальних ситуаціях держава встановлює верхню межу цін, тарифів на продукцію та послуги природних монополій для створення їм умов одержувати нормальний (середній) прибуток, а також для захисту кінцевих споживачів;

– державне регулювання інтеграційних процесів здійснюється на макrorівні під контролем і участю державних органів ряду країн шляхом усунення митних і фінансових бар'єрів, створення умов вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили, уніфікації цивільного законодавства, соціального страхування і соціального забезпечення, податкової системи для створення єдиних зовнішніх умов діяльності підприємств.

Зазначені напрями державного регулювання економікою як умови функціонування економічного механізму свідчать про врахування довгострокових, перспективних цілей: прискорення НТП, структурної перебудови економіки, зростання темпів економічного зростання, створення умов для вільної конкуренції, доступу на світові ринки, усунення надмірної диференціації прибутків, підтримки соціального партнерства і на цій основі досягнення високого рівня і якості життя населення.

Важливими заходами щодо формування нормативно-правового забезпечення економічного механізму та виконання реформ стало прийняття основних фінансових нормативних документів — Бюджетного та Податкового кодексів України, а також Програми економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» на 2010–2014 роки [218] та «Стратегії модернізації системи управління державними фінансами» [248], що безпосередньо орієнтовані на реформування системи управління державними фінансами, забезпечення цільового та ефективного використання коштів як основно-го засобу державного регулювання соціально-економічними процесами.

Основними та першочерговими завданнями визначено:

– поліпшення управління державними фінансами (запровадження програмно-цільового методу на всіх рівнях бюджетного процесу, запровадження дієвого моніторингу та внутрішнього аудиту, принципів та методики проектного фінансування інвестиційно-інноваційних витрат);

– удосконалення здійснення державних зовнішніх запозичень та управління борговими зобов'язаннями на основі проектних обґрунтувань потреби в фінансових ресурсах, збалансування з кошторисами витрат та обґрунтування на цій основі доцільності запозичень;

– підвищення ефективності капітальних інвестицій (стратегічні науково-технологічні цілі та пріоритети, обсяги та структура видатків за джерелами фінансування, контроль та аудит цільового і результативного використання коштів);

– стабілізація та зниження дефіциту бюджету, використання залучених коштів його фінансування для активізації інвестиційно-іннова-

ційної діяльності (формування активного дефіциту, залучення додаткових реальних джерел фінансування дефіциту бюджету та цільове і ефективне їх використання);

– модернізація методичного забезпечення процесу управління державними фінансами (запровадження середньострокового бюджетного планування на принципах програмно-цільового та проектного бюджетування, внутрішнього аудиту та моніторингу цільового і ефективного використання коштів, підсилення ролі Міністерства фінансів України, створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи);

– удосконалення нормативно-правового забезпечення, яке повинне враховувати наведені першочергові напрями розвитку управління державними фінансами.

Запровадження програмно-цільового методу на всіх рівнях бюджетного планування та орієнтація на визначення ефективності бюджетних видатків за результативними показниками бюджетних програм є позитивною характеристикою Бюджетного кодексу [34] (розділ 4, стаття 20) [54]. Разом з цим у статті 20 «Застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі» щодо результативних показників бюджетних програм в пункті 5 зазначено, що «Перелік результативних показників щодо кожної бюджетної програми розробляється головними розпорядниками бюджетних коштів...», а в пункті 6 уточнюється, що «Організаційно-методологічні засади оцінки ефективності бюджетних програм визначаються Міністерством фінансів України» та є посилка, що «Оцінка ефективності бюджетних програм здійснюється на підставі аналізу результативних показників...», але без їх переліку та деталізації. Для уніфікації та співставності аналітичних матеріалів, результатів фінансового контролю та аудиту, цільового та ефективного використання бюджетних коштів в пункті 6 статті 20 потрібно навести перелік результативних показників бюджетних програм:

- обсяг витрат бюджету на реалізацію програм;
- показники продукту (обсяг виробленого продукту, виконаних робіт, наданих послуг, валова додана вартість, кількість споживачів продукту в результаті виконання програми);
- показники якості продукту з порівняльним аналізом до і після запровадження програми;
- узагальнюючий показник.

Узагальнюючий показник результативності бюджетної програми дорівнює добутку коефіцієнтів результативності по зазначених групах, кожний з яких визначається як частка від ділення фактичних обсягів на планові. За величиною узагальнюючого показника ефективність про-

грами в цілому можна буде оцінити за класами: з високим рівнем результативності ($K > 1$), із прийнятним рівнем ($0,8 \leq K \leq 1$), з низьким рівнем ($< 0,8$) [159, с. 171].

Запровадження дієвого моніторингу, централізованого аудиту для забезпечення контролю за цільовим і ефективним використанням коштів, для боротьби з корупцією та фінансовими порушеннями (шахрайством) на основі положень Стратегії розвитку державної контрольно-ревізійної служби [251] головним питанням повинно стати реформування останньої у Службу фінансового контролю України з підрозділами фінансової інспекції, централізованого аудиту, фінансових розслідувань, гармонізації внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту.

Поєднання Мінфіном методу проектного фінансування у процесі формування бюджету одночасно з визначенням, обґрунтуванням та фінансуванням бюджетних та державних цільових програм є подальшим кроком розвитку методологічного забезпечення бюджетування пріоритетних напрямів розвитку економіки. Використання методу проектного фінансування дає можливість визначити та обґрунтувати цілі проекту, оцінити життєвий цикл, структуру (підцілі, завдання, види робіт), обсяги та джерела фінансових ресурсів, виконавців (на основі конкурсів), терміни реалізації, сіткові та календарні графіки робіт, необхідні матеріальні ресурси, кошторис і бюджет, врахування ризиків, контроль і моніторинг виконання робіт.

Поєднання розробки та реалізації проектів, бюджетних та державних цільових програм потребує ретельної передпланової, планової та реалізаційної роботи, але з позицій інноваційної модернізації управління державними фінансами має істотні переваги.

Удосконалення управління здійсненням державних (місцевих) зовнішніх запозичень та управління борговими зобов'язаннями повинно здійснюватись з урахуванням потреби коштів, результативного їх використання, обсягів платежів з погашення боргу, витрат по обслуговуванню боргу, кошторисів інвестиційних проектів. Використання цих вимог може забезпечити реалізацію Стратегії модернізації системи управління державними фінансами [248] та ефективне використання запозичень. Якраз Стратегією передбачено здійснити модернізацію управління на принципах системності й послідовності політики та дій, ефективності управлінських рішень, відкритості й прозорості у сфері державних фінансів. Але в розділі «Шляхи модернізації системи управління фінансами» одним із трьох напрямів визначено «підвищення рівня нормативно-правового та методологічного забезпечення процесів, пов'язаних із змінами у системі управління фінансами». У Бюджетному кодексі

(стаття 16, пункт 2), хоча і зазначається, що «кредити (позики) ... залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів)», але ці операції не регламентуються вказівкою, наприклад, «на основі затверджених кошторисів проектних вират» [34].

Для реалізації мети Президентської програми економічних реформ в частині стабілізації та зниження дефіциту бюджету, формування обґрунтованих джерел фінансування бюджету слід би використати російський досвід [208, с. 53] в рамках бюджетного стимулювання інвестицій та нововведень шляхом фінансування активного дефіциту держбюджету з метою зростання інвестицій за рахунок емісії. Бажаний ефект для зростання внутрішнього попиту і пропозиції може бути забезпеченим лише при умові дотримання наступних вимог:

- запровадження спеціальних рахунків кредитної емісії та жорсткого контролю за ресурсами відкритої кредитної лінії;
- жорсткого дотримання цільового (інвестиційного) використання фінансових ресурсів;
- проведення емісії грошей повинне здійснюватися в масштабах, щоб обсяги цих коштів реальний сектор міг ефективно освоїти під конкретні проекти розвитку;
- проведення жорсткого фінансового контролю та аудиту щодо цільового та ефективного використання цих коштів, щодо запобігання відпливу капіталу за кордон чи з реального сектору.

Для оцінки ефективності запропонованого підходу пропонується система критеріїв: частка засобів (коштів), вкладених в довгострокові проекти розвитку у відсотках до сумарного капіталу; кількість постійних робочих місць, створених в інноваційній сфері; частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі випуску товарів і послуг.

Перехід до середньострокового бюджетного планування обумовлює формування довготермінової бюджетної політики, що по суті є новим кроком в розвитку методології бюджетного процесу в Україні. Запровадження цього виду планування має ряд суттєвих переваг — чітке визначення пріоритетів розвитку, розроблення стабільної бюджетної політики, посилення бюджетного контролю, підвищення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів, більш конкретне визначення чергових поточних витрат з урахуванням одержаних результатів при завершенні певних програм чи проектів. При цьому стає можливим запровадити суворі бюджетні обмеження шляхом встановлення граничних розмірів видатків для всіх головних розпорядників бюджетних програм, нормативної обґрунтованості бюджетних запитів по конкрет-

них бюджетних програмах, державних цільових програмах та інноваційних проектах.

Важливим аспектом розвитку (модернізації) методичного забезпечення процесу управління державними фінансами постала необхідність реального упровадження проектного методу структурування видатків держбюджету. Проектне фінансування капітальних інвестицій і особливо інвестицій в основний капітал набуває особливої актуальності в умовах переважаючої зношеності основних засобів праці, низької конкурентоспроможності економіки в цілому, малої частки наукомісткої продукції та сучасних технологічних процесів. Використання проектного методу фінансування та узгодження обсягів витрат, взаємозв'язків кошторисів проектів з видатками на відповідні бюджетні та державні (національні, регіональні) цільові програми можуть стати основою утвердження інноваційної моделі розвитку економіки. На жаль, програмно-цільовий метод бюджетного планування не містить положень щодо поєднання цих трьох методів у бюджетному плануванні, не передбачає такого системного, комплексного підходу формування видатків на інвестиційно-інноваційні цілі. Запровадження цього підходу та організація належного фінансового контролю сприятиме досягненню цільового та ефективного використання бюджетних коштів.

У методичних матеріалах «Програмно-цільовий метод формування бюджету» [196, с. 59] наведені форми та показники бюджетних запитів, методика їх розрахунку та прогнозу, що формуються в розділі головних розпорядників коштів держбюджету, бюджетних програм та містять перелік державних цільових програм, які виконуються в межах бюджетної програми, з обсягами фінансування із загального і спеціального фондів за звітний, плановий та наступний (проектний) рік.

При орієнтації на використання проектного методу фінансування зазначені методичні матеріали повинні бути доопрацьованими шляхом включення відповідного розділу у форму бюджетного запиту щодо поєднання програмно-цільового методу, проектного фінансування та формування державних цільових програм, а можливо і повного переформування документу та взаємозв'язків показників.

У процесі удосконалення нормативно-правового забезпечення інноваційної модернізації управління державними фінансами та спрямування його на утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України першочерговою роботою слід вважати доопрацювання проекту Закону України «Про державне стратегічне планування» [220] та Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» [110].

У цих законах статтю 1 «Визначення термінів» доповнити поняттями «інноваційна модель розвитку», «науково-технологічні пріоритети», «державна політика у сфері науки і технологій», «стратегічні орієнтири», «структурно-інноваційна перебудова промисловості», «проектний метод фінансування».

У Законі України «Про державне стратегічне планування» [220], у статті 10 «Стратегічний план розвитку України», пункт 3 «Складові частини Стратегічного плану» замість складової — «програма державних капітальних інвестицій» навести її в наступній редакції «програма державних капітальних інвестицій на основі застосування проектного методу формування видатків і узгодження їх з обсягами коштів бюджетних та державних цільових програм». У цьому ж пункті 3 складову — «План залучення та використання фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій, Європейського Союзу та міжнародної фінансової допомоги» доповнити словами «виключно на інвестиційно-інноваційні цілі».

СТАН ТА КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

2.1. Стан та тенденції розвитку соціально-економічної системи держави

Багатогранний процес трансформаційних перетворень національної економіки України (який розвивався за різними напрямками і залежав від взаємодії багатьох факторів) при переході від адміністративно-централізованої планової до ринкової економіки виявився більш складним, ніж передбачалося експертами і економістами, і в процесі цих перетворень держава в значній мірі втратила свій економічний потенціал.

З розпадом СРСР і здобуттям незалежності на шлях самостійного як політичного, так і економічного розвитку вийшла одна з найбільших колишніх радянських республік — Україна (за виробничим потенціалом і чисельністю населення — друга після Росії). У 1989 році в Україні було вироблено понад 16% загальносоюзного національного доходу. На початку 90-х років населення України становило 52 млн. осіб, що дорівнювало близько 18% загальної чисельності населення колишнього СРСР [98]. Маючи колосальний потенціал (достатньо розвинена промисловість, зокрема, такі сучасні виробництва, як авіа- і ракетобудування, системи космічного управління, високий рівень освіченості населення, високий науково-технічний потенціал, можливості для динамічного розвитку сільського господарства тощо), Україна отримала шанс досить швидко перетворитися в одну з найрозвиненіших країн Центральної та Східної Європи та, водночас, ризики швидкої втрати своїх переваг були значними.

У цей період науковці намагалися обґрунтувати шляхи переходу від централізованого планово-директивного господарства до ринкової економіки, прагнули виробити єдину методологію, спільні рекомендації владним органам. Свої міркування вітчизняні вчені будували на основі аналізу альтернативних концептуальних теорій світової економічної науки кінця минулого сторіччя.

У наукових колах постсоціалістичних країн, у т. ч. і в Україні, на першому етапі перехідного періоду майже безперешкодно поширювалася теза про необхідність створення умов для саморегулювання рин-

кового господарства, автоматичної ринкової підтримки рівноваги «попит — пропозиція» за рахунок вільної конкуренції, перетікання капіталу в міжгалузевому просторі тощо. Потужні інфляційні процеси, знецінення грошей на перший план висували проблему стабілізації фінансово-грошової сфери, завдання формування ринків капіталу. Інакше кажучи, згідно з концепціями монетаристів (та їх ідеолога М. Фрідмена), єдиною сферою державного регулювання економічних процесів у перехідний період мала залишатись лише система грошового обігу. Такої ж позиції дотримувалась і переважна більшість іноземних консультантів (зокрема, американських та німецьких), що працювали в Україні на той період [267, с. 60].

Серед учених, які перебували під впливом неоліберальної концепції американського монетаризму, сформувався напрям реформаторів, лідерами якого були В. Пинзеник [201] і В. Лановий [150], які виступали за суттєве обмеження втручання держави в економічні процеси, за структурну перебудову економіки, в першу чергу, за трансформацію промислового комплексу. Погляди представників цього напрямку ґрунтувалися на визнанні переваг ринкового механізму над економічною політикою держави. На їхню думку, втручання держави в економічні процеси є шкідливим, тому що вона, у багатьох випадках, диктує однобічну, лобістську та підпорядковану політичним амбіціям керівництва програму дій на тривалий період. Українські прихильники монетаризму переконували, що тільки повна економічна свобода та вільне підприємництво спроможні забезпечити перехід до ринкового господарювання та ефективного економічного розвитку.

Більш помірковані прихильники другого напрямку: А. Гальчинський [44], С. Мочерний [182], В. Черняк [280] взяли за основу кейнсіанську методологію з її теорією державного регулювання економіки. Прихильники кейнсіанства переконували, що держава спроможна забезпечити макроекономічну рівновагу за рахунок активізації, стверджуючи, що українська економічна система повинна бути економікою змішаного типу, орієнтованою на соціальні проблеми. Особливо привабливою для українських реформаторів була теза прихильників неокейнсіанства про те, що між показником капіталомісткості та нормою нагромадження існує досить сильна внутрішня взаємозалежність, яка, зрештою, і формує «тенденцію до автоматичної підтримки сталого безперервного росту» [128, с. 20].

Отже, теоретичні уявлення про характер та спрямованість економічних реформ у перехідній економіці України впродовж 1991–1996 років формувалися під впливом двох альтернативних підходів.

Перший підхід виник на засадах ліберальної (монетаристської для США, ордоліберальної для Німеччини) традиції, що, в принципі, відкидає або істотно обмежує державне регулювання економіки. Витоки такого підходу крилися в розумінні переваг ринкового механізму над економічною політикою держави, яка, на думку неолібералів, не враховує кон'юнктурних коливань та часто виступає як одностороння, лобістська та підпорядкована політичним амбіціям довгострокова програма дій [324, с. 182].

Другий підхід сформувався на засадах кейнсіанських теорій державного регулювання економіки. У ньому позитивно оцінювалася здійснювана державою економічна політика з урахуванням довгострокових стратегій трансформації національного господарства. Такий підхід забезпечував теоретичне обґрунтування змісту економічної політики держави як альтернативи недосконалості ринку, зумовлював необхідність її розробки кон'юнктурними причинами, у т. ч. плануванням інвестицій, потребами вирішення галузевих проблем та ін. Саме другий підхід отримав найбільшу кількість прихильників в українській практиці ринкових реформ, починаючи із середини 1990-х років.

Обидва напрями проходили апробацію на рівні наукових дискусій, однак цілісної концепції суспільної трансформації впродовж 90-х років так і не було розроблено, як і не було відповідної програми на перехідний період. Лише наприкінці 90-х років ХХ — на початку ХХІ сторіччя з'явилися наукові праці [45, 51, 52, 97, 101, 120, 121, 135, 259], присвячені проблемам переходу національної економіки до ринкової організації, зокрема, питанням оптимізації галузевої структури національного виробництва, забезпечення його конкурентоспроможності на світових ринках, модернізації вітчизняної промисловості.

У той же час на фоні економічної стагнації в СРСР особливо привабливими здавалися західні динамічні ринкові держави, де приватний сектор із свободою підприємницької ініціативи поєднувався з високими стандартами життя. Закономірно, що ринкова економіка стала вельми привабливою альтернативою плановій моделі, хоча наслідки лібералізації економіки були неочікуваними.

Слід зауважити, що трансформаційні перетворення економіки України розпочалися за відсутності розвинутої системи ринків, у т. ч. ринків робочої сили, засобів виробництва, капіталів; недостатнього розвитку системи ринкової інфраструктури (банки, біржі, страхові та інвестиційні компанії тощо). За таких обставин можливості макроекономічного впливу держави на створення ефективного попиту фактично зводились до нуля. Відтак, держава взяла на себе контроль (митна, податкова по-

літика), безпосередньо втручалася у виробництво та фінансово-грошові процеси, зберігаючи при цьому чималий обсяг розподільчих функцій (в основному, через бюджетні важелі).

Трансформація економічної системи в Україні підпорядковується єдиній логіці закономірностей її реалізації в складі трьох послідовних етапів. Перший — етап раптової трансформації — тривав протягом 1991–1995 років і характеризувався частковим збереженням планової економічної системи та спробами її модернізації без корінної перебудови колишньої структури шляхом імплантації нових господарських елементів і відносин у структуру національної економіки.

У перші роки незалежності Україна втратила близько половини ВВП від його рівня 1990 року (табл. 2.1).

**Таблиця 2.1 — Валовий внутрішній продукт
у період із 1990 по 2012 рік**

Роки	У фактичних цінах	Відсотків до 1990 року
млрд. крб.		
1990	167	
1991	299	91,3
1992	5033	82,3
1993	148273	70,6
1994	1203769	54,4
1995	5451642	47,8
млн. грн.		
1996	81519	43,0
1997	93365	41,7
1998	102593	40,9
1999	130442	40,8
2000	170070	43,2
2001	204190	47,2
2002	225810	49,7
2003	267344	54,4

Продовження табл. 2.1

Роки	У фактичних цінах	Відсотків до 1990 року
2004	345113	61,0
2005	441452	62,7
2006	544153	67,3
2007	720731	72,6
2008	948056	74,2
2009	913345	63,3
2010	1082569	65,8
2011	1302079	69,3
2012	1408889	66,0

Джерело: складено за даними [245].

Крім прорахунків тодішніх реформаторів, відсутності радикальних перетворень у господарському житті країни, причинами різкого падіння ВВП стали політичні процеси.

Слід наголосити, що у новітній історії немає жодного прикладу, коли б держава в мирний час втратила 60% ВВП. У 2000 році ВВП України становив 43,2% від його рівня 1990 року, а обсяг промислового виробництва — 61,6% останнього (для порівняння: виробництво США в 1929–1933 роках скоротилося на 46%, а в Радянському Союзі в період Великої Вітчизняної війни найбільше падіння промислового виробництва становило 30%); виробничі потужності більшості галузей промисловості використовувалися лише на 20–60%. За десятиріччя реформ відбулося істотне скорочення усіх складових використання ВВП: споживання домогосподарств — майже вдвічі, валового накопичення — у 5,7 рази, загальнодержавних витрат — на 1/7 (однак у їхньому складі витрати на освіту, охорону здоров'я, науку, культуру скоротилися набагато більше). У той же час рівень реального ВВП проти рівня показника 1990 року в Польщі становив 144%, у Словенії — 120%, в Албанії — 110%, в Угорщині — 109%, в Узбекистані — 95%, у Білорусі — 88% [179].

Підсумком першого етапу стало різке скорочення показників розвитку як результат поєднання затяжної кризи планової системи господарювання та не цілком вдалих заходів щодо трансформування економіки.

На другому етапі поглибленої трансформації (1994–1999 роки) відбулася тотальна відмова від системно-утворюючої ролі планово-розподільних відносин у державній політиці та практиці, в результаті чого трансформації відбуваються у всіх сферах виробництва та обігу.

У середині 1990-х років наслідком політичного протистояння та відсутності ринкових реформ, реальних заходів, направлених на розбудову конкурентоспроможної національної економіки, стало те, що планова модель економіки уже була зруйнована, а нова ринкова модель ще не була сформована. Така ситуація лише поглиблювала трансформаційну кризу і віддаляла перспективи її подолання.

Основними заходами щодо лібералізації економіки України впродовж 1991–1995 років були обмеження державного контролю за господарським життям; демонтаж механізмів, пов'язаних із жорстким державним регулюванням цін, розподілом ресурсів, адміністративними обмеженнями зовнішньої торгівлі. Радикально-лібералістська модель ринкового реформування передбачала різке скорочення бюджетних видатків на потреби розвитку національної економіки, зменшення централізованих інвестицій, у т. ч. й на потреби технічної модернізації виробництва; майже повну ліквідацію дотацій та субсидій. Як противагу обов'язковому наслідку загальної лібералізації цін — інфляції, ліберальна модель реформування економіки передбачала заходи щодо обмеження сукупного попиту. Зростання податків, зменшення державного фінансування, обмеження зростання заробітної плати, доходів та навіть їх «заморожування» виступали як протидія розкручуванню інфляційної спіралі: «заробітна плата — ціни».

Головним наслідком лібералізації стало руйнування командно-адміністративної системи управління, швидке зростання приватного сектору та формування засад відкритої економіки. Усунення адміністративних обмежень у зовнішній торгівлі супроводжувалося встановленням плаваючого обмінного курсу української національної платіжної грошової одиниці (купоно-карбованці, карбованці) з метою забезпечення її конвертованості та подальшої стабілізації. Водночас логічним наслідком швидкої лібералізації української економіки став неконтрольований процес розтрати, «розтягування» національного багатства та «розподіл» об'єктів державної власності між окремими персоналіями та угрупованнями, тобто утвердження «капіталізму для своїх». Економічно впливові групи та наближені до влади сімейні клани від самого початку ринкових перетворень починали дуже активно «виходити» на державні управлінські структури, породжуючи корупцію, хабарництво, «своїх людей» при владі та за-

безпечуючи тим самим перехід у приватну власність усе більшої кількості об'єктів національного багатства.

Шокові наслідки активного переходу до системи ринкових відносин без належної регуляторної та захисної фінансової політики з боку держави, перекося у формуванні ринкових сегментів сприяли збереженню кризової ситуації в більшості галузей господарства, підсилили соціальну напруженість, відхід у тінь частини бізнесу.

Форсована приватизація, що розглядалася як основа лібералізації пострадянської економіки, та високі темпи інфляції вже в перші роки економічних реформ спричинили процеси масового зубожіння населення, знецінення трудових заощаджень та зростання соціальної нестабільності в суспільстві. Але ці негаразди компенсувалися вірою народу в переваги ринкової моделі господарювання над дефіцитною («з-підприлавної») радянською економікою та сподіваннями на «тимчасовість» незручностей «шокової» моделі перехідного періоду.

У 1999 році падіння ВВП сягнуло дна: економічний спад зупинився на позначці 40,8% ВВП від його рівня 1990 року. Все це потребувало нагального перегляду не тільки сутності моделі трансформації економіки України, але й нових підходів у дослідженні транзитивних економічних систем. У цей період увага дослідників була прикута як до питань загальної методології економічних трансформацій, так і до проблем трансформації основних структур нашої економіки.

Практика довела, що заходи в руслі монетаристської політики в перший період трансформаційних перетворень сприяли лише формуванню ринкового мікрорівня. Децентралізація управління, ліквідація системи директивного державного планування розширювали автономію суб'єктів господарювання, а процеси приватизації (роздержавлення та створення приватного сектору) підводили матеріальну базу під їх самостійність. Водночас формування мікрорівня ринкового господарства, з одного боку, виявилось недостатнім за якістю, а, з іншого, не сприяло спонтанному виникненню ринкових інститутів, самоорганізації глобальних трансформаційних перетворень на макрорівні. У таких умовах, починаючи з 1995–1996 років, в Україні виникла потреба в посиленні державного регулювання трансформаційних процесів. Стає очевидним, що модель змішаної економіки є оптимальним вибором для України [55].

За рахунок цього передбачалося досягти високих темпів економічного зростання, забезпечити максимальну зайнятість та врахувати принцип соціальної справедливості в розподілі сукупного доходу. Еталоном державного регулювання при цьому однотайно вважали «новий

курс президента Рузвельта», який у 1936 році отримав теоретичне обґрунтування у монографії Дж. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей» [125].

На вищому управлінському рівні, починаючи з 1996 року, стає панівною ідеологічна теза про те, що держава має втручатися в економіку лише тоді, коли ринкові важелі трансформаційних перетворень не спрацьовують і не є ефективними.

Отже, із середини 1990-х років в Україні проголошується курс на розбудову змішаної економіки. Невід'ємними складовими розбудови змішаної економіки в Україні були визнані: макроекономічна (у т. ч. фінансова) стабілізація; структурна перебудова національної економіки та інституційні перетворення. Тільки на підґрунті вирішення цих задач та за умов гармонійного поєднання дії ринкових механізмів із заходами державного регулювання можна було, на думку західних експертів з питань ринкового регулювання постсоціалістичної економіки, забезпечити стабільні темпи економічного зростання як основу досягнення суспільного добробуту. Саме ці концептуальні засади були взяті за ідеологічну основу ринкових реформ в Україні, починаючи із середини 1990-х років. Головним для реформаторів стало вирішення трьох взаємопов'язаних задач, які (в основному) і зумовлювали зміст, характер та послідовність системних трансформацій економіки: лібералізація, структурна перебудова економіки та інституційні перетворення, хоча ці завдання так і не були вирішені.

Основною вадою економічної політики 1992–1999 років, на думку автора, стала відсутність чітко окреслених стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку та послідовного плану їх реалізації. У цьому контексті А. Гальчинський зазначив, що попри наявність різноманітних програм соціально-економічного розвитку, жодна з них не була реалізована. Деякі було реалізовано лише за зовнішніми ознаками (як, наприклад, стабілізація грошово-фінансової системи) [48, с. 135].

Недосконалість структури державної економічної стратегії виявилася у неповноті визначення стратегічної мети, стратегічних напрямів і завдань, зокрема, — зосередженості на приватизації у структурній стратегії, абсолютизації завдання зниження показників темпу інфляції для стратегії у грошово-кредитній сфері чи бюджетного дефіциту — для стратегії бюджетно-податкової сфери тощо. Це зумовило змішування мети, напрямів і завдань, диспропорцій у структурі стратегічних завдань. Відповідно, набір заходів економічної тактики не міг слугувати досягненню мети, оскільки не відтворював усіх поставлених стратегічних завдань. Досвід показав неприйнятність застосування в економі-

чній політиці перехідної економіки лише тактичних заходів, характерних для розвинених ринкових економік та використання монетаристських економічних індикаторів для оцінки ефективності економічної стратегії та стану економіки.

Безперечно, не можна вважати наслідки державної економічної політики ринкових перетворень 1992–1999 років суто негативними. Було подолано гіперінфляцію (див. додаток Г), тривалий час підтримувався стабільний курс запровадженої національної валюти, демонтовано основні підвалини командно-адміністративної системи, закладено основи ринкових інституційних відносин. На тлі впровадження гривні розбудовано порівняно достатню банківську систему. Побудовано комплекс інститутів ринкової інфраструктури, почалося зближення суб'єктів та об'єктів власності, створено ряд інститутів економічної та соціальної координації. У результаті корпоратизації утворено потенційні інструменти динамічного перерозподілу капіталу. Складено певну юридичну систему ринкової економіки, набуто цінного досвіду застосування різних важелів економічного регулювання в умовах України.

Змінився менталітет населення, зросла його готовність до участі в цивілізованих ринкових відносинах. Наприкінці 90-х років розпочалися помітні зрушення у напрямі економічного зростання. Поступово напрацьовувалися методики і навички реалізації заходів економічної політики державними інституціями, тактичного та стратегічного менеджменту приватними компаніями. Проте, як свідчить досвід, зазначені позитивні результати залишалися тільки потенціалом, використанню якого перешкождала всеосяжна соціально-економічна криза. Стійкі тенденції розпаду народногосподарської системи обмежили подальшу свободу прийняття стратегічних рішень. Державна економічна стратегія на тривалий період потрапила під вплив зазначених макроекономічних та інституційних диспропорцій.

Президент України Л.Д. Кучма у 2002 році висловив думку щодо помилковості обраної моделі ринкової трансформації, зазначивши, що «економічна динаміка не набула сучасної постіндустріальної спрямованості... Ми фактично почали рухатися у напрямі демонтажу відповідного потенціалу розвитку» [148, с. 33].

Стратегічні цілі для нового етапу економічного розвитку були визначені на найвищому рівні: «у наступному десятиріччі мають бути створені необхідні економічні, науково-технічні та соціальні передумови утвердження України як високотехнологічної держави, її входження до технологічно розвинених країн світу» [149, с. 377].

Для етапу 1999–2000 років стратегічними завданнями було визначено: радикальну податкову реформу, послаблення податкового тиску, стимулювання нагромадження капіталу та інноваційного оновлення виробництва; зміцнення банківської системи та ціни банківського кредиту; широкомасштабну приватизацію із залученням іноземних інвесторів; ефективну амортизаційну політику, забезпечення максимально сприятливих умов для розвитку малого й середнього підприємництва; легалізацію значної частки тіншової економіки; істотне підвищення рівня використання виробничих потужностей [149, с. 378].

Загальною метою етапу було встановлено формування умов для інвестиційного забезпечення структурної перебудови економіки, що на практиці реалізувати не вдалося через причини об'єктивно-суб'єктивного характеру.

Третій етап економічного розвитку (з 2000 року) розпочався з появи позитивної динаміки не лише у розвитку окремих галузей економіки, а й загалом ВВП (табл. 2.2). Починаючи з 2000 року українська економіка демонструвала позитивне зростання, і експерти мали підстави сподіватися на те, що держава набрала високих темпів розвитку, які дадуть змогу сформувати конкурентоспроможну економіку, адаптовану до світового ринку, що дозволить досягти рівня розвинених країн світової економіки. В той же час лунали і застереження відносно того, що українська економіка є вразливою до зовнішніх впливів.

Уразливість національної економіки була зумовлена низкою хронічних проблем: домінуванням «сировинних» галузей; значною залежністю від цінової кон'юнктури зовнішніх ринків; низькою енергоефективністю виробництва; зношеністю основних виробничих фондів; слабкою розвиненістю внутрішнього ринку.

Проте негативний ефект кризи 2008–2009 року можна було пом'якшити в разі здійснення структурної перебудови, повернення держави до активного управління економічними процесами та економічного планування, розширення інвестиційної функції державної політики та мобілізації внутрішніх інвестиційних джерел розвитку економіки.

Сучасний етап соціально-економічного розвитку характеризується тим, що соціально-економічна сфера України зазнала важких втрат під час гострої фази глобальної фінансово-економічної кризи. Протягом 2008–2009 років в економіці спостерігалися усі класичні вияви депресії: різке скорочення промислового виробництва, параліч фінансово-банківської системи, катастрофічний стан державних фінансів та загроза колапсу системи соціального забезпечення.

Таблиця 2.2 — Таблиця основних показників економічного розвитку України

Рік	Номінальний ВВП, у факт. цінах, млн. грн.	Реальний приріст/зниження ВВП, % до попереднього року	Реальний приріст/зниження промислового виробництва, % до попереднього року	Реальний приріст/зниження роздрібного товарообороту, % до попереднього року	Приріст / зниження	
					ЩВ, % зміни	ІСЦ, % зміни
					до грудня попереднього року	до грудня попереднього року
2000	170070	5,9	13,2	8,1	20,8	25,8
2001	204190	9,2	14,2	13,7	0,9	6,1
2002	225810	5,2	7,0	15,0	5,7	-0,6
2003	267344	9,5	15,8	20,5	11,1	8,2
2004	345113	12,1	12,5	21,9	24,1	12,3
2005	441452	3,0	3,1	23,4	9,5	10,3
2006	544153	7,4	6,2	26,4	14,1	11,6
2007	720731	7,6	7,6	29,5	23,3	16,6
2008	948056	2,3	-5,2	17,3	23,0	22,3
2009	913345	-14,8	-21,9	-20,9	14,3	12,3
2010	1082569	4,1	11,2	10,1	18,7	9,1
2011	1302079	5,2	8,0	13,2	14,2	4,6
2012	1408889	0,2	-0,5	12,3	0,3	-0,2

Джерело: складено за даними [193, 245].

В цілому у періоди максимального загострення кризових явищ спад економіки досягав 20,3 % ВВП (I квартал 2009 року), а скорочення

промислового виробництва фіксувалося на рівні 31,8 % (I квартал 2009 року).

У 2010 році економіка розпочала повільне зростання, але остаточно подолати кризові явища так і не вдалося, хоча макроекономічні параметри до початку 2012 року залишалися сприятливими: за 2010–2011 роки реальний ВВП зріс на 9,5%, подолавши більше половини від кризового падіння; дефіцит бюджету за підсумками 2011 року становив 2,7% ВВП (проти 4% ВВП в Єврозоні, 8,9% в Японії та 10% ВВП у США).

Посилення у другій половині 2012 року дії негативних процесів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру відобразилося на показниках діяльності майже всіх сфер економіки. Основними галузями, які сформуvalи погіршення економічної динаміки, стали: промислове виробництво, будівництво та транспорт, сільське господарство, а збереження низького рівня кредитування стало додатковим негативним фактором.

За підсумком 2012 року (у розрахунку до грудня 2011 року) споживчі ціни знизилися на 0,2%, що не спостерігалось за усі роки статистичних спостережень, крім дефляційного 2002 року. У той же час у 2012 році темпи зростання значно уповільнилися.

На тлі різкого уповільнення темпів зростання економіки, починаючи з II півріччя 2012 року, приріст податкових надходжень до державного бюджету в I кварталі становив 13,5%, у II кварталі — 14,0%, у III кварталі податкові надходження скоротилися на 6,7%, а в IV кварталі спостерігався приріст надходжень всього 1,8%, оскільки економіка виявилася неспроможною і надалі видавати додаткові кошти у вигляді податкових надходжень.

Крім прямого фіскального тиску економіка відчуває додаткове навантаження через зростання тарифів. Так, роздрібні тарифи на електроенергію для побутових споживачів 1 та 2 класу напруги з початку 2012 року зросли на 8% та 6% відповідно, зростання цін на природний газ для промислових підприємств становило 3,8% у порівнянні з груднем 2011 року. Намагання держави закласти в тарифи компенсацію усіх пільг, що нею надаються згідно чинного законодавства, призводить до зростання витратності виробництва із відповідними наслідками. Оскільки вищезазначені проблеми мають системний характер, то це може призвести до тривалого падіння економіки у середньостроковій перспективі з відповідними соціально-економічними наслідками.

Саме по собі зростання ВВП не свідчить про позитивні зміни в соціально-економічній сфері. Для обґрунтування цієї тези пропонується

розрахувати показник реального соціально-економічного розвитку (Прр) за формулою:

$$\text{Прр} = (\text{Ск} \times \text{Тз} \times \text{Рд} : \text{ВВП}) \times 100 : (\text{Кі} : \text{Сз} : 100) \quad (2.1)$$

де, Ск — сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на 10000 домогосподарств, млн. грн.;

Тз — темп зростання реальної заробітної плати до попереднього року, %;

Рд — темп зростання реального наявного доходу населення до попереднього року, %;

Кі — капітальні інвестиції, млн. грн.;

Сз — ступінь зносу основних фондів, %;

ВВП — валовий внутрішній продукт, млн. грн..

Логіка цього показника наступна: капітальні інвестиції спрямовуються на відновлення основних фондів, забезпечують зростання ВВП, завдяки чому відбувається зростання добробуту населення. Результати розрахунку даного показника наведено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3 — Вихідні дані та розрахований показник реального соціально-економічного розвитку України

Роки	ВВП, млн. грн.	Сукупні витрати в середньому за місяць у розраху- нку на 10000 до- могосподарств, млн. грн.	Капіталь- ні інвес- тиції, млн. грн.	Темп зростання ре- альної зар- обітної плати до поперед- нього ро- ку, %	Темп зростання ре- ального наявного доходу до поперед- нього ро- ку, %	Сту- пінь зносу основ- них за- собів, %	Прр
2002	225810	6,583	46563	118,2	118,0	47,2	4,12
2003	267344	7,368	59899	115,2	109,1	48,0	2,78
2004	345113	9,035	89314	123,8	119,6	49,3	2,14
2005	441452	12,294	111174	120,3	123,9	49,0	1,83
2006	544153	14,428	148972	118,3	111,8	51,5	1,21
2007	720731	17,220	222679	112,5	114,8	52,6	0,73
2008	948056	25,904	272074	106,3	107,6	61,2	0,70
2009	913345	27,541	192878	90,8	90,0	60,0	0,77
2010	1082569	30,727	189061	110,2	117,1	74,9	1,45
2011	1302079	34,560	259932	108,7	108,0	76,5	0,92
2012	1408889	35,92	293691,9	114,4	109,7	80,0	0,87

Джерело: вихідні дані за [245], Прр — розраховано автором.

Як бачимо, у досліджуваному періоді відбулося падіння показника реального соціально-економічного розвитку в 4,3 рази. Єдиним винятком став 2010 рік, коли даний показник збільшився під впливом зростання заробітної плати, яке відбулося на фоні відносного підйому післякризового відновлення.

У 2011 році відбулося відновлення падіння цього показника, що свідчить про те, що загальну тенденцію не вдалося переломити. Про відсутність обґрунтованих підстав стверджувати, що українська соціально-економічна система знаходиться на шляху «одужання» свідчить і той факт, що за показником ВВП на душу населення, який відображає повнішу картину про реальний рівень заможності країни, Україна посідає дуже низькі позиції. За даними Світового банку, у рейтингу країн за рівнем ВВП на душу населення за ПКС Україна з показником 6580 дол. є вісімдесятою. Більше того, Україна — друга після Молдови, яка є найбільш бідною країною Європи [179].

Отже, в останні роки держава не забезпечила ефективне економічне зростання. Базова функція влади була зведена до перерозподілу ресурсів через державний бюджет та забезпечення поточного споживання громадян. Потужні державні підприємства використовувалися лише як донори бюджету. Фактично держава перетворилася на виокремлену надбудову над національною економікою, відмовившись від захисту інтересів внутрішнього ринку та вітчизняних виробників [268, с. 40].

Аналіз соціально-економічної ситуації в Україні свідчить про збереження тенденції надмірного державного споживання при низьких показниках реального економічного розвитку, унаслідок чого український бюджет потерпав від постійного дефіциту.

Дефіцит держбюджету в 2011 році становив 23,6 млрд. грн. або 1,81% ВВП. Водночас, попри підвищення ефективності бюджетної політики, у 2011 році була зафіксована низка негативних тенденцій:

а) невиконання видаткової частини державного бюджету. Законом України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» [194] були передбачені видатки у розмірі 342,7 млрд. грн., проте за підсумками року касові видатки становили 333,4 млрд. грн. Таким чином, недофінансованими залишилися видатки в розмірі 9,3 млрд. грн. Між тим, захищені статті бюджету протягом року фінансувалися безперебійно;

б) збереження розбалансованості між доходами та видатками бюджету. Більшість розвинених країн світу вже досягли позитивного первинного сальдо державного бюджету, а дефіцит бюджету спрямований на обслуговування боргових зобов'язань, за рахунок яких фінансувалися антикризові програми. Натомість номінальний показник первинного

сальдо доходів і видатків бюджету України в 2011 році становив 0,5 млрд. грн;

в) збереження високих обсягів боргових залучень. Державні запозичення до державного бюджету в 2011 році були здійснені в обсязі 80,7 млрд. грн., що в 1,8 рази більше ніж обсяг погашення основної суми боргу.

У той же час проблеми наповнення бюджету ускладнюються тим, що промисловість не в змозі забезпечувати соціальні потреби. На багатьох вітчизняних підприємствах оновлення активної частини виробничих основних засобів не проводилося впродовж останніх 10–15 років, а технології виробництва залишаються на рівні 60–70 років минулого сторіччя і не відповідають сучасним вимогам, а ступінь зносу основних засобів промисловості з року в рік зростає (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 — Вартість основних засобів та ступінь їх зносу

	У фактичних цінах на кінець року, млн. грн.		Ступінь зносу, %
	первісна (переоцінена) вартість	залишкова вартість	
2000	828822	466448	43,7
2001	915477	503278	45,0
2002	964814	512235	47,2
2003	1026163	538837	48,0
2004	1141069	587453	49,3
2005	1276201	661565	49,0
2006	1568890	774503	51,5
2007	2047364	993346	52,6
2008	3149627	1251178	61,2
2009	3903714	1597416	60,0
2010	6648861	1731296	74,9

Джерело: складено за даними [245].

Структура основних засобів промисловості деформована, половину її вартості складає пасивна частина — будинки та споруди. Велика кількість виробництв потребує масштабної реконструкції та технічного переоснащення. За таких умов технологічне відставання від розвинених країн в останні роки все більше підсилюється.

У своєму сьогоднішньому стані українські підприємства можуть здійснювати виробництво високотехнологічної конкурентоспроможної продукції тільки для порівняно невеликих сегментів ринку. Невідповідність виробничих потужностей підприємств потребам ринку призводить до фінансової неефективності виробництва, високої частки збиткових підприємств, які не можуть реалізовувати свої соціальні функції: забезпечити належний рівень оплати праці працівників, соціальних гарантій тощо.

У свою чергу зношеність основних фондів призводить до падіння виробничої активності підприємств, зниження їхньої реальної можливості залучати нових працівників, створювати нові робочі місця (табл. 2.5).

Дані табл. 2.5 засвідчують, що з 2002 по 2005 роки потреба підприємств у працівниках (кількість робочих місць) зростала. З 2005 до 2011 року спостерігаємо зниження потреби підприємств у працівниках в цілому. У розрізі видів економічної діяльності тенденції росту/спаду потреби у працівниках дещо різняться, зокрема, у сфері виробництва та розподілу електроенергії, газу та води: з 2002 по 2007 роки зафіксовано зростання потреби, з 2007 по 2009 роки достатньо різке скорочення потреби у працівниках, з 2009 по 2011 роки — зростання потреби у працівниках на підприємствах даної сфери діяльності.

Виникає складна економічна ситуація: зношеність основних виробничих фондів призводить до економічної стагнації, падіння рівня прибутковості підприємств, в результаті виникає окрема та, мабуть, найскладніша проблема сучасної української економіки — її надзвичайне обтяження соціальними виплатами за умов, коли український бюджет не в змозі елементарно отримати кошти, необхідні для виконання соціальних зобов'язань.

Дані проблеми були об'єктом дослідження багатьох учених — економістів. Питання соціальної диференціації та нерівності доходів населення висвітлено в роботах [6, 39]. Аналізу фінансування державних видатків на соціальну сферу в Україні присвячено роботи [57, 115, 142, 160, 285], хоча реальних можливостей вирішити соціально-економічні протиріччя вітчизняна наука не напрацювала.

Таблиця 2.5 — Динаміка потреби підприємств у працівниках за видами економічної діяльності (на кінець звітного періоду; тис. осіб)

Роки	у тому числі															
	Всього	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	Промисловість	з неї			Будівництво	Торгівля, ремонт авто-мобілів, побутових ви-робів та предметів осо-бистого вжитку	Діяльність готельв та ресторанів	Діяльність транспорту та зв'язку	Фін. діяльність	Операції з нерухомим майном, оренда, інжи-ніринг та надання по-слуг підприємцям	Державне управління	Освіта	Охорона здоров'я та соціальна допомога	Інші види економічної діяльності
2002	123,9	7,1	49,6	10,8	36,0	2,8	11,6	9,7	1,2	8,2	2,2	8,5	8,7	4,5	7,5	5,1
2003	138,8	7,6	53,9	9,8	40,4	3,7	13,6	11,8	0,9	8,6	2,4	9,4	11,9	5,0	8,0	5,7
2004	166,5	9,4	63,1	13,6	44,8	4,7	15,1	16,3	1,2	11,7	3,6	12,6	14,2	4,6	9,5	5,2
2005	186,6	10,4	65,8	13,5	47,0	5,3	17,4	19,8	1,9	12,3	4,7	15,5	19,2	3,9	9,8	5,9
2006	170,5	8,1	55,8	8,0	41,7	6,1	17,0	24,1	2,4	11,4	3,7	15,5	14,2	4,1	8,5	5,7
2007	169,7	7,3	57,4	8,1	42,8	6,5	16,7	21,6	2,6	13,1	3,6	13,1	16,8	4,1	9,0	4,4
2008	91,1	4,0	23,5	2,5	16,5	4,5	6,0	8,9	1,2	7,9	3,4	8,5	13,3	3,2	8,4	2,8
2009	65,8	2,2	14,7	0,8	12,1	1,8	3,2	7,7	0,6	4,9	3,6	7,6	11,2	1,5	6,2	2,4
2010	63,9	2,7	17,2	1,5	13,7	2,0	3,8	8,4	0,9	5,0	1,5	5,9	8,4	1,6	6,3	2,2
2011	59,3	2,9	16,6	1,3	13,0	2,3	3,5	7,1	1,1	5,0	0,9	4,8	7,7	2,1	5,9	1,7

Джерело: складено за даними [245].

Проблема загострюється ще й тим, що кількість пенсіонерів в Україні збільшується, що в свою чергу також призводить до підвищення навантажень на бюджет (табл. 2.6). Дані про середній розмір призначених місячних пенсій наводяться з урахуванням компенсаційних виплат і цільових соціальних виплат, передбачених законодавством.

Таблиця 2.6 — Середній розмір місячної пенсії та кількість пенсіонерів (на початок року)

Одиниці виміру	Роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду				Кількість пенсіонерів, млн.
		всього	у тому числі:			
			за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
Крб.	1991	103,6	109,7	...	58,0	13,1
	1992	539,6	554,8	...	423,6	13,6
	1993	9735	10204	10469	6304	14,2
Тис. крб.	1994	292,1	306,9	317,4	185,5	14,5
	1995	1156	1174	1368	809	14,5
Рокки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн.					Кількість пенсіонерів, тис.
	всього	у тому числі:				
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника		
1996	38,7	38,8	45,6	33,2	14487,5	
1997	51,9	50,8	67,3	43,6	14487,2	
1998	52,2	50,9	68,6	43,5	14534,8	
1999	60,7	60,1	75,9	47,8	14520,3	
2000	68,9	69,3	82,3	52,0	14529,8	
2001	83,7	85,2	94,5	61,0	14446,6	
2002	122,5	127,1	129,7	85,5	14423,1	

Продовження табл. 2.6

Роки	Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду, грн.				Кількість пенсіонерів, тис.
	всього	у тому числі:			
		за віком	за інвалідністю	у разі втрати годувальника	
2003	136,6	141,8	142,4	95,9	14375,9
2004	182,2	194,3	170,9	120,2	14347,6
2005	316,2	323,8	305,2	262,9	14065,1
2006	406,8	417,7	393,2	302,8	14050,0
2007	478,4	497,0	435,8	339,3	13936,8
2008*	776,0	798,9	624,4	517,5	13819,0
2009	934,3	942,7	780,7	696,6	13749,8
2010	1032,6	1039,6	884,6	807,9	13721,1
2011	1151,9	1156,0	1033,8	940,0	13738,0
2012	1253,3	1252,4	1164,3	1053,8	13820,5
2013	1470,7	1464,3	1359,2	1252,8	13639,7

* Починаючи з даних на початок 2008 року, середній розмір пенсії наведено з урахуванням пенсіонерів, звільнених з лав МО, МВС, СБУ, ДПА, Департаменту з питань виконання покарань, функція з призначення і виплати пенсії яким передана органам Пенсійного фонду згідно постанови Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 № 1522.

Джерело: складено за даними [245].

Протягом років дослідження розмір пенсій зростає, однак структура отримувачів пенсії суттєво не змінилась: понад 77% з них є пенсіонерами за віком, середня пенсія яких на початок 2012 року складає 1252,40 грн.; другою за кількістю є категорія пенсіонерів за інвалідністю (близько 10%), середній розмір пенсії яких складає 1164,30 грн. Зберігається значне розшарування пенсіонерів за розмірами пенсій. Понад 96% (12,8 млн.) громадян отримують пенсії у розмірі 1000–2000 грн., тоді як 8,8 тис. пенсіонерів (0,07%) мають пенсії, більші ніж 4000 грн.

У сучасних реаліях бюджетного дефіциту в практичній площині уряд намагається мінімізувати дефіцит через продаж облігацій внутрішньої державної позики як внутрішнім, так і зовнішнім позикодавцям; активізувати позики в міжнародних фінансових організаціях (передусім у МВФ та Світового банку). У свою чергу запозичення формують зовнішній борг України, динаміка якого відображена на рис. 2.1.

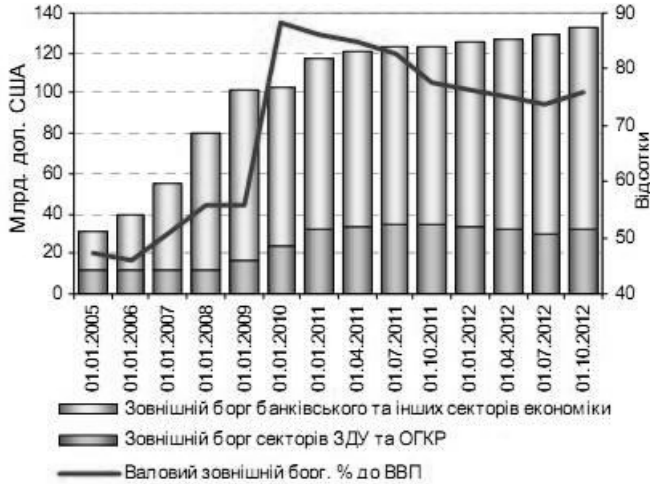

Рисунок 2.1 — Динаміка зовнішнього боргу України, за даними [194].

Така політика не є ефективною. Відсутність відчутного для більшості населення покращення життя в Україні значною мірою пов'язана з невідповідністю проведених реформ реальним умовам, які склалися в країні. Незважаючи на всі зусилля держави, частка бідного населення в Україні протягом останніх десяти років становить близько 25% [21].

У свою чергу економічна криза як у глобальних масштабах, так і в розмірах національних економік переконливо свідчить, що назріла потреба в ефективному коригуванні економічних курсів і стратегій. У світі фактично почалася перебудова виробництва і переорієнтація капіталів, пошук нових технологій та конкурентних переваг. За таких умов Україні дуже важливо не залишатися на узбіччі, активно відстежувати зарубіжний досвід, шукати власні ресурси економічного розвитку, а найголовніше — активно та вчасно реагувати на національні та глобальні виклики.

2.2. Цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні

Соціально-економічні перетворення у вітчизняній економіці не привели, як очікувалося, до формування високоефективного господарського механізму, побудованого на засадах приватної власності та ефективної конкуренції, а посилення останньої у світовій економіці і поява нових стратегічних ризиків, які посирила світова фінансово-економічна криза, визначили нові загрози національним інтересам України в економічній сфері.

Необхідність змін стала особливо очевидною в результаті проявів глобальної фінансової кризи. Першопричиною більшості негативних змін варто визнати втрату суб'єктності держави в управлінні народним господарством, у той час, як системи управління в країнах — лідерах світової економіки — розвиваються в бік посилення державного регулювання в найрізноманітніших формах.

Усе це говорить про те, що зростає необхідність відновлення суб'єктності держави в стратегічному управлінні, в якому сталий соціально-економічний розвиток країни має бути тісно пов'язаний із забезпеченням економічної, екологічної безпеки, підвищенням конкурентоспроможності та соціальної стабільності держави на довгострокову перспективу. При цьому, стратегічна суб'єктність держави в управлінні соціально-економічними процесами вимагає, у першу чергу, наявності адекватної мети або комплексу цілей, які є не тільки значущими, але і такими, які можливо реалізувати в поточній економічній ситуації.

Питання про цілепокладання в управлінні взагалі (в будь-якому його вигляді), а у державному управлінні особливо, належить до числа найбільш актуальних і важливих для управлінської теорії та практики і, на жаль, як зазначає Г.В. Атаманчук, до тих, методологія яких недостатньо розроблена. Довгі роки в нашій країні не обговорювалася проблема про те, яке суспільство хоче народ, в чому реальні інтереси останнього і як досягти їх практичної реалізації [7].

У зарубіжній науковій літературі стратегічні аспекти цілепокладання досліджували М. Портер, П. Друкер, І. Ансофф, Л. Абалкін, А. Гранберг, Д. Львов та ін. Роботи авторів [70, 144, 151, 189] щодо цілепокладання успадковують напрацювання із сфери стратегічного планування у корпоративному секторі економіки, в той час як між корпоративним та державним плануванням все ж є відмінності, у першу чергу, у масштабах і різноманітності цілей.

Таким чином, у сучасних умовах соціально-економічного розвитку держави назріла необхідність вироблення науково-обґрунтованої парадигми цілепокладання, яка могла б об'єднати накопичені в цій сфері наукові знання. Цілком очевидно також, що така парадигма має вирішити комплекс важливих теоретичних і методологічних питань, пов'язаних із забезпеченням процесу цілепокладання і ефективного стратегування розвитку національної економіки.

У науці «цілепокладання» розглядається як «термін, який характеризує процеси виявлення, формування, вибору, обґрунтування, затвердження цілей соціально-економічного розвитку держави, країни, регіонів, корпорацій, соціальних спільнот» [224, с. 83]. Цілепокладання є досить складним етапом стратегічного планування, що спрямоване на опис бажаного стану економіки і суспільства в цілому, а також воно впливає на всю сукупність заходів, дій органів державного управління.

У понятійний апарат державного соціально-економічного цілепокладання включають наступні поняття: мета — бажане, обумовлене необхідністю задоволення потреб і запитів держави, суспільства, соціальних груп, людей за допомогою використання наявних і залучених ресурсів, здійснення виробничо-економічних та інших видів діяльності, виходу на необхідні намічені результати [224, с. 84] або визначений у часі і просторі кінцевий стан системи або її частини, яка має бути досягнута за допомогою наявних або таких, що підлягають виявленню засобів [199]; ціленаправленість — орієнтація заходів, дій суб'єктів господарювання, учасників соціально-економічних процесів на досягнення обраних, встановлених, запропонованих цілей. Термін ціленаправленість отримав розвиток в рамках програмно-цільового підходу; цілеспрямованість — прагнення побудувати державне управління таким чином, щоб воно було підпорядковано, у першу чергу, вирішенню завдань у зазначені терміни, що містяться у державних стратегіях, планах, програмах, бюджетах. Цей термін вперше був використаний у 1974 р. в книзі Р. Акоффа і Ф. Емері «Про цілеспрямовані системи» [5]. Тобто, крім постановки цілей, цілепокладання передбачає ціленаправленість і цілеспрямованість як необхідні умови для їх реалізації.

Активне використання стратегії цілепокладання у сфері державного управління почалося в США і країнах Західної Європи у 1950–1960-х роках. При цьому широко використовувався досвід, накопичений у сфері бізнесу, де ця форма управлінської діяльності застосовувалася значно раніше. Актуальність використання стратегії цілепокладання на регіональному рівні визначалася ще і тим, що у післявоєнний час у

США і Європі відбувався суттєвий перерозподіл повноважень і функцій між урядом і центральною владою регіонів. Зокрема, це виразилося в активному впровадженні принципу субсидіарності, який покладав велику відповідальність на плечі регіонів і, відповідно, вимагав від них більш продуманої, чітко спланованої політики [258, с. 88–90].

У західній науці соціального управління вважається, що на першій стадії управлінської діяльності ставиться мета: визначити параметри оптимального функціонування і розвитку об'єкта або модель його майбутнього стану [129]. Заходи, які повинні виконати суб'єкти управління у цьому зв'язку, складають зміст основної функції управління — «цілепокладання».

Західні фахівці в сфері управління підкреслюють, що цілепокладання має пронизувати і визначати всі стадії управлінської роботи: інформаційну, організаційну, регулюючу, координуючу, контрольну. Цілепокладання лежить в основі головного принципу управління — системного підходу.

Слід зазначити, що, незважаючи на накопичений на Заході великий досвід у сфері стратегії цілепокладання, все ж в теорії і практиці державного управління визначення головних цілей, узгодження цілей різних рівнів досліджено недостатньо, що іноді призводить до величезних витрат у практиці соціального управління. Особливо велика плутанина існує в класифікації цілей за змістом (соціальні, економічні, політичні, моральні і т. ін.), за часом (довгострокові, середньострокові, короткострокові), за рівнями управління (центр, муніципальне утворення). Мета нерідко плутається із засобами її досягнення.

Сам процес цілепокладання розглядається, насамперед, як діяльність з виявлення та аналізу потреб керованого об'єкта в продукції, послугах, освітньому, інтелектуальному або інформаційному продукті з урахуванням реальних можливостей їх найбільш повного задоволення.

Західні експерти поділяють цілі на головну мету (генеральну), другорядні цілі другого рівня, третього рівня, цілі окремих структур управління тощо. Вони пропонують спочатку визначитися з генеральною метою, а потім виявляти цілі інших рівнів. При визначенні цілей важливо точно встановити, який саме результат передбачається одержати за їх досягнення, якими засобами отримати цей результат, терміни досягнення цілей. Після поставленої мети можливості і ресурси системи переоцінюються тепер вже з позицій мети. Враховуються і мобілізуються ті з них, які найбільшою мірою сприяють її досягненню.

Західні науковці виділяють наступні можливі підходи до визначення мети:

1. Її прийнятність. У цьому випадку мета визначає здійснення поліпшення стану справ, усунення недоліків, але без можливих змін системи і без додаткових витрат ресурсів. Такі цілі застосовуються у повсякденній практиці управління.

2. Оптимальність. У цьому випадку мета виводиться із стану системи, її можливостей і ресурсів і планується її поліпшення, перехід до більш якісного стану. Ресурси тут не тільки ефективно використовуються, але і вводяться нові, якщо це необхідно. У цьому підході використовується метод моделювання, де мета сприймається як модель поліпшеного стану системи. Цей метод є ефективним, коли ставиться завдання раціонального витрачання ресурсів, коли необхідно затратити мінімальну кількість ресурсів при досягненні цієї мети або отримати найбільший результат при обмежених ресурсах.

3. Пристосованість (адаптивність) до будь-якого запрограмованого результату. Мета визначає майбутній стан системи, і тому функціонування та розвиток даної системи в сьогоденні орієнтується на відображений стан у поставленій мети. Якщо ця мета не визначена, оскільки не вистачає знань та уявлень про неї, то розробляються декілька варіантів мети і відповідно шляхи їх досягнення.

Вважається також, що цілі повинні відповідати вимогам конкретності, реальності, контрольованості, адже цілепокладання — складний процес, що включає не лише утворення цілей, але і їх перевірку, коректування, узгодження, прогнозування. Завершальна ланка цілепокладання — програмування діяльності з досягнення сформульованих цілей [238, с. 42–44].

Науково обґрунтована постановка цілей державного управління дуже важлива, тому що саме вони обумовлюють формування і функціонування певного механізму управління, утримання і принципи, стиль управлінської діяльності, вибір її форм, методів, засобів і технологічних прийомів.

Разом з тим, цілепокладання стосовно реформування соціально-економічної системи вимагає безпосереднього аналізу проблем, що накопичилися, можливостей їх вирішення і ризиків, що сприятиме реформуванню (табл. 2.7).

За допомогою SWOT-аналізу соціально-економічного стану України виявлено основні фактори й тенденції, що визначають проблеми реформування. Головною причиною, що впливає на можливості соціально-економічного розвитку України, є брак власних ресурсів й інституціональних передумов, які дозволяють вирішувати складні завдання трансформації соціально-економічної сфери.

Таблиця 2.7 — Результати комплексного аналізу соціально-економічного розвитку України

	Сильні сторони	Слабкі сторони
Загальні фактори, що мають стратегічне значення	<p>1) Географічне положення, важливість території у геополітичному плані.</p> <p>2) структура промислового виробництва з усталеною структурою збуту.</p> <p>3) Наявність власних природних ресурсів, що мають стратегічне значення.</p> <p>4) Розвинена структура підприємництва в різних галузях економіки.</p> <p>5) Наявність працездатного населення, здатного до навчання і яке володіє високим ступенем адаптації до різних економічних умов.</p>	<p>1) Невизначеність у зовнішньо-економічній політиці, «торговельні війни» і торговельні обмеження.</p> <p>2) Нерозвиненість внутрішнього ринку, орієнтація на сфери торгівлі і послуг у збиток розвитку стратегічних виробництв.</p> <p>3) Низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світових ринках, високий рівень корупції, «тінізація» економіки.</p> <p>4) Залежність від іноземного експорту, у тому числі і в сфері стратегічних ресурсів, низька конкурентоспроможність національної економіки, тиск на Україну з боку провідних світових держав з приводу стратегічних орієнтирів розвитку.</p> <p>4) Демографічні проблеми, пов'язані зі зменшенням кількості населення, його старінням.</p> <p>5) Високий рівень різниці в доходах, висока концентрація національного багатства в руках олігархічних груп.</p> <p>6) Експансія іноземного капіталу в сферу промислового виробництва.</p>
Наука та промисловість	<p>1) Державна підтримка економіки, у тому числі цільові програми підтримки промисловості.</p> <p>2) Наявність довгострокових цільових програм розвитку наукового потенціалу.</p> <p>3) Наявність великих промислових підприємств, що мають стратегічне значення і високий науково-технічний потенціал. Сформована виробнича база стратегічних галузей — хімії, металургії, сільського господарства, що мають вплив на світові ринки.</p> <p>4) Статус держави, що має науковий потенціал світового рівня за багатьма позиціями.</p>	<p>1) Мала активність держави в інвестиційному забезпеченні економічних процесів.</p> <p>2) Висока енерго-, матеріало- витратність економіки.</p> <p>3) Дефіцит кваліфікованих кадрів технічних спеціальностей, відтік з країни вчених і фахівців.</p> <p>4) Складність практичної реалізації науково-технічних розробок у зв'язку з високим ступенем бюрократизації державного управління.</p> <p>5) Недостатній рівень інвестиційного забезпечення наукових досліджень, просування науково-технічних розробок.</p>

Продовження табл. 2.7

	Сильні сторони	Слабкі сторони
Соціальна сфера	<p>1) Наявність у країні історично сформованих традицій соціального забезпечення і розуміння його необхідності.</p> <p>2) Наявність системи соціального забезпечення, кваліфікованих кадрів, які забезпечують її функціонування.</p> <p>3) Наявність у країні законодавчої бази, що забезпечує соціальні гарантії.</p>	<p>1) Високий відсоток населення, що потребує соціальної підтримки, недостатній рівень її ресурсного забезпечення.</p> <p>2) Погляд, що склався в суспільстві, на державу як на єдине джерело забезпечення соціальних потреб.</p> <p>3) Відсутність реальних, збалансованих програм соціально-економічного розвитку.</p>
Комфортність середовища для ведення бізнесу	<p>1) Зручне географічне положення і просунутий транспортно-логістичний потенціал: перетин транспортних магістралей; наявність залізничного транспорту і автовокзалів, аеро-, мор-, річпорти.</p> <p>2) Будівництво офісних центрів, збільшення частки якісних офісних площ у загальному обсязі офісних площ.</p> <p>3) Доступність торгових площ, збільшення частки торгових об'єктів сучасного формату.</p>	<p>1) Слабка захищеність інвестицій, складність ведення бізнесу і його реєстрації.</p> <p>2) Відсутність упевненості в економічній перспективності країни як економічного суб'єкта.</p> <p>3) Нерівні конкурентні умови, переваги для олігархічного капіталу, нестійкість правового середовища ведення бізнесу.</p> <p>4) Незабезпеченість виставковими площами сучасного рівня, відсутність можливості оперативної організації виставок, недостатній рівень розвитку виставкової діяльності.</p> <p>5) Низька доступність готельних місць, особливо високої якості, нерозвиненість послуг зустрічей.</p> <p>6) Відсутність логістичних центрів, низька частка складських площ високого класу, дефіцит площ зі спеціальним оснащенням.</p>

Продовження табл. 2.7

	Сильні сторони	Слабкі сторони
Бюджетна система, фінанси і фінансова інфраструктура	<p>1) Відносно демократичні процедури прийняття державного бюджету на основі системи компромісів і врахування інтересів різних груп населення.</p> <p>2) Досвід уряду і НБУ контролювати економічну ситуацію в несприятливих макроекономічних ситуаціях.</p> <p>3) Наявність розвиненої банківської інфраструктури для обслуговування внутрішнього ринку.</p> <p>4) Сформована система взаємин між бізнесом і фінансовим сектором.</p>	<p>1) Відносно слабкі позиції українських банків на ринку фінансових послуг. Залежність національної банківської системи від зарубіжних фінансів, положення на зарубіжних фінансових ринках.</p> <p>2) Нестабільність фінансової системи у зв'язку з невизначеністю розвитку країни у найближчі роки і можливістю отримання кредитів від міжнародних організацій.</p> <p>3) Високе навантаження на бюджет соціальних витрат.</p> <p>4) Залежність національної валюти від курсових коливань, періодичні «курсові» атаки на гривню.</p> <p>5) Збільшення дефіциту бюджету та державного боргу.</p> <p>6) Високі процентні ставки за кредитами.</p> <p>7) Нерозвиненість недержавного пенсійного страхування.</p>
	Можливості	Загрози
Загальні фактори, що мають стратегічне значення	<p>1) Використання геополітичного потенціалу з метою економічного розвитку.</p> <p>2) Посилення конкурентних позицій у традиційних галузях економіки.</p> <p>3) Зниження рівня енерго-, матеріалозалежності за рахунок розробки власних корисних копалин.</p>	<p>1) Втрата інтересу до України як до економічного партнера з боку провідних світових держав.</p> <p>2) Втрата значного економічного потенціалу за рахунок проникнення іноземного капіталу в провідні галузі економіки.</p> <p>3) Стагнація соціально-економічного розвитку за рахунок подальшого зниження конкурентоспроможності вітчизняних товарів і зниження потенціалу внутрішнього ринку.</p>

Продовження табл. 2.7

	Можливості	Загрози
Соціальна сфера	<p>1) Створення теоретичних передумов для вирішення проблем фінансування соціальних потреб з урахуванням поточної макроекономічної ситуації.</p> <p>2) Створення механізму розподілу ресурсів на основі паритету інтересів економічних суб'єктів і населення.</p> <p>3) Розробка соціально-економічної політики, що забезпечує збалансований і стійкий соціально-економічний розвиток.</p>	<p>1) Повна деградація системи соціального захисту, як наслідок неможливості державного фінансування соціальних програм.</p> <p>2) Соціальна нестабільність, зростання протестних настроїв, як наслідок заострення соціальних суперечностей.</p>
Наука і промисловість	<p>1) Подальше нарощування інноваційного потенціалу за рахунок розвитку системи державного інвестування, системи державно-приватного партнерства.</p> <p>2) Адресний розвиток перспективних виробництв і перспективних наукових напрямів.</p> <p>3) Активна державна участь у просуванні інноваційних продуктів на зовнішніх ринках.</p> <p>4) Введення програм енерго-, ресурсозбереження на основі державного інвестування, державно-приватного партнерства.</p>	<p>1) Зниження можливостей державного фінансування програм науково-технічного розвитку.</p> <p>2) Подальший відтік з країни науково-технічних кадрів.</p> <p>3) Повна зупинка виробництв як наслідок старіння основних фондів.</p> <p>4) Повна зупинка виробництв як наслідок підвищення рівня енергетичних і матеріальних витрат, зниження рівня попиту на продукцію.</p>
Комфортність середовища для ведення бізнесу	<p>1) Створення позитивного інвестиційного іміджу України та стабільного бізнес-середовища.</p> <p>2) Подальший розвиток бізнес-інфраструктури.</p> <p>3) Створення конкурентних умов для ведення бізнесу на основі механізму правового забезпечення функціонування бізнес-середовища.</p>	<p>1) Зниження бізнес-активності і як наслідок — зниження державних доходів, подальше зменшення обсягу інвестицій.</p> <p>2) Подальша «тінізація» економіки як наслідок тиску на бізнес і ускладнення системи функціонування бізнесу з боку держави.</p>

Продовження табл. 2.7

	Можливості	Загрози
Бюджетна система, фінанси і фінансова інфраструктура	<ol style="list-style-type: none"> 1) Стабілізація фінансової системи на основі налагодження відносин у сфері кредитування з зарубіжними партнерами. 2) Зниження навантаження на бюджет за рахунок збалансованої соціальної політики. 3) Ефективне управління державним боргом за рахунок перекредитування. 4) Управління кредитними ставками з використанням фінансових інструментів НБУ. 5) Підвищення рівня контролю за валютними операціями. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Подальше розбалансування фінансової системи як наслідок підвищення навантаження на бюджет. 2) Відхід з ринку іноземних банків, подальше збільшення процентних ставок. 3) Інфляція як наслідок нестійкості фінансової системи. 4) Курсові коливання основних валют, що впливають на курс національної валюти.

Джерело: складено автором.

У сучасних умовах стратегічне завдання реформування соціально-економічної сфери полягає в розвитку інституціональних засад державного управління, активізації внутрішніх резервів, розвитку наукомістких технологій та інноваційної діяльності, розробки зваженої соціально-економічної політики, що вимагає послідовного створення умов для активізації можливостей населення самостійно вирішувати свої соціальні проблеми, використовуючи при цьому прості інструменти адміністративного управління.

Вихідним пунктом постановки цілей в системі державного управління економікою і соціальною сферою, на переконання автора, мають стати основні цілі та пріоритети соціально-економічних реформ в Україні, які наведено на рис. 2.2.

Цілі можуть бути реалізовані лише у разі вирішення завдань, структура і зміст яких представлені у таблицях 2.8–2.10.

Вирішення завдань, представлених в табл. 2.8, передбачає розробку та реалізацію широкого комплексу взаємопов'язаних заходів з підвищення ефективності діяльності держави, оптимізації її впливу на розвиток суспільства і економіки.

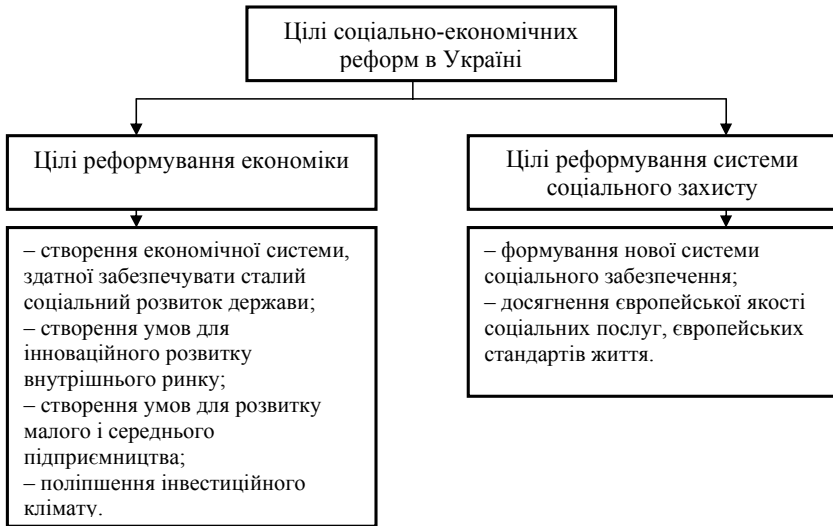

Рисунок 2.2 — Декомпозиція головної мети стратегії соціально-економічного розвитку України, складено автором.

Таблиця 2.8 — Завдання забезпечення соціально-економічної стабільності

Завдання	Зміст завдання
1. Конкурентні ринки	Вільний вхід на ринки. Відсутність недобросовісної конкуренції. Ефективне державне регулювання локальних монополістів.
2. Макро економічна стабільність	Відсутність дефіциту держбюджету. Низький рівень інфляції. Ефективне антикризове регулювання. Незалежний Центробанк.
3. Захищені легальні права власника	Чітко специфіковані права власності господарюючих суб'єктів. Чіткі правила вилучення власності. Неупереджений і незалежний суд.
4. Відсутність адміністративних бар'єрів	Чітке законодавство щодо правил введення регуляцій.
5. Підтримка вітчизняного експорту	Чітке законодавство щодо державної підтримки вітчизняних виробників на світових ринках.

Джерело: складено автором.

Інтенсифікація розвитку української економіки, у т. ч. інфраструктурних проєктів, обумовлює завдання, зміст яких представлений у табл. 2.9.

Таблиця 2.9 — Завдання інтенсифікації економічного розвитку та розвитку економічної інфраструктури

Завдання	Зміст завдання
1. Зміна інструментів фінансування економіки	Створення передумов для державно-приватного партнерства у вирішенні проблем економічного розвитку. Створення механізмів кредитування соціально-економічного розвитку з використанням ресурсів держави та банківського сектору.
2. Енергозбереження та ресурсозбереження	Впровадження передових технологій енергозбереження та збереження матеріальних ресурсів у виробництві.
3. Підтримка інновацій та експортної діяльності	Створення механізмів інвестування інноваційних галузей промисловості, науки, підтримка та просування вітчизняних товарів на іноземні ринки.
4. Розвинуті мережі зв'язку та енергопостачання	Електромережі, що забезпечують можливість оптимального розміщення виробництва. Висока гарантованість електропостачання. Мережі зв'язку, що поєднують всі населені пункти країни між собою і зарубіжними країнами. Висока якість і надійність зв'язку.
5. Високий потенціал трудових ресурсів	Розвиток людського капіталу. Створення нових робочих місць. Безперервна освіта. Ефективна організація міграційних потоків. Привабливість вітчизняного ринку праці.
6. Розвинутий потенціал природно-сировинних ресурсів	Наявність достатніх обсягів розвіданих запасів сировинних ресурсів. Випереджальна геологорозвідка.

Джерело: складено автором.

Як випливає з табл. 2.9, у сфері уваги як держави, так і бізнес-спільноти мають бути всі основні інфраструктурні компоненти економічного розвитку, в іншому випадку інституційні можливості забезпечення економічного зростання не будуть використані повністю.

Зазначимо, що успішний соціально-економічний розвиток країни неможливий без підтримки адекватного рівня соціального захисту. Завдання в цій сфері відображено у табл. 2.10.

Таблиця 2.10 — Завдання держави у сфері соціального захисту населення та соціальної політики

Завдання	Зміст завдання
1. Високий рівень соціального обслуговування населення	Створення передумов для співпраці бізнесу та держави у сфері забезпечення соціальних і культурних потреб населення. Створення ефективно діючої системи медичного обслуговування. Забезпечення потреб населення в культурному, фізичному, інтелектуальному розвитку.
2. Достатній матеріальний рівень життя незахищених верств населення	Високий рівень соціальної допомоги та пенсійного забезпечення. Забезпеченість потреб у гідному житті. Пільговий доступ до медичних, соціальних, державних послуг.

Джерело: складено автором.

Постановка цілей повинна узгоджуватися з реальною економічною ситуацією. Провідні українські економісти наголошують, що в сучасних умовах держава вже не в змозі нести надвеликий тягар соціальних витрат [12, с. 45]. Підтримуючи позицію В.Є. Воротіна, О.М. Пищуліної, Я.А. Жаліло, С.І. Лавриненко, Д.С. Покришки [12], автор переконана, що нині цілі економічного розвитку слід вважати найбільш перспективними, оскільки їх досягнення дозволяє максимально зняти навантаження на бюджет і ефективно вирішувати соціальні проблеми. При цьому необхідно враховувати, що вирішення соціальних проблем у середньостроковій перспективі можливе лише за умови відтворення економіки зростання. Надзвичайно важливі не лише кількісні, а й якісні характеристики економічної динаміки.

Щоб забезпечити заявлену мету — досягнення високої якості життя населення — необхідно істотно підвищити продуктивність праці і капіталу. Це неможливо зробити без концентрації ресурсів в тих сферах, де поліпшення принесе найбільш значущі результати за ключовими позиціями бізнесу або відносин з іншими суб'єктами, без відповідних структурних змін в економіці України, без концентрації зусиль на пошуки постіндустріальних джерел розвитку.

Базовою метою забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку є перехід до нової економічної політики на основі взаємодії науки, бізнесу і держави, а забезпечення конкурентоспроможності України і реалізація її економічного потенціалу розглядається у розрізі ринків і має здійснюватися за рахунок:

- концентрації зусиль на точках зростання (зони інтенсивного економічного розвитку) і концентрації інвестицій у найважливіших базисних секторах економіки країни із забезпеченням високої цінності виробленого товару;
- формування каркаса розвитку, інфраструктури і системи розселення, що забезпечують стійкість просторового розвитку;
- розвитку небазисних секторів з метою підвищення внутрішнього попиту і забезпечення мобільності і відтворення людського капіталу;
- формування сприятливого бізнес-клімату та інвестиційної привабливості України.

Автор цієї роботи переконана, що позитивне майбутнє України може бути досягнуто лише на випереджальному розвитку переробних галузей промисловості. Саме їх динаміка визначає, з одного боку, рівень інвестиційної активності та технологічного оновлення виробництва, а з другого, — динаміку і структуру споживання населення. Споживчі стандарти у свою чергу визначають формування і відтворення трудових мотивацій, а, отже, і можливий внесок соціальних факторів підвищення ефективності виробництва.

Для забезпечення динамічного економічного зростання в середньостроковій перспективі необхідне виконання мінімум таких трьох передумов.

По-перше, максимально можливе використання наявного в країні потенціалу.

По-друге, збереження в Україні фінансових ресурсів, що генеруються в рамках вітчизняної економіки і перетворення їх у головне джерело попиту на вітчизняну продукцію.

По-третє, створення в економіці умов для нормальної інвестиційної діяльності та здійснення процесу розширеного виробництва. Саме під

кутом зору створення цих умов повинні розглядатися всі питання економічної політики і формуватися концепції економічного розвитку України на перспективу.

Основною передумовою концепції розвитку є припущення про те, що економічне зростання за загальними обсягами виробництва в Україні у середньостроковій перспективі на рівні 5–7% на рік і 10–15% — за обсягами виробництва в окремих галузях обробної промисловості не тільки необхідне, але і можливе. Така можливість у найближчі роки визначається низкою позитивних факторів, у т. ч. і тих, що виникли в результаті багаторічного спаду виробництва.

Це, по-перше, наявність незавантажених виробничих потужностей. Йдеться про «натуральний» капітал, тобто про будівлі, споруди, верстати, механізми, які в умовах глибокої економічної кризи використані у виробництві продукції не повною мірою або виведені у резерв. Частина з них за різних причин не може бути заново запущена у виробництво, але значна частина збережена і може інтегруватися до складу функціонуючого капіталу в разі підвищення рівня платоспроможного попиту. Збільшення розмірів функціонуючого капіталу на базі залучення цих потужностей є безкоштовним ресурсом економічного зростання, оскільки на першому етапі не потребують значних інвестицій для нарощування виробництва за рахунок введення нових потужностей.

По-друге, наявність ресурсів, ослаблення ресурсних обмежень у розвитку економіки. Нині вона не має жорстких обмежень з боку енергетичних та інших сировинних ресурсів, пропускних здатностей транспортної системи. Наявні трудові ресурси, які бажають працювати. Варто зазначити про нестачу кваліфікованої робочої сили, про втрату багатьма підприємствами (особливо галузей обробної промисловості) за роки стагнації найбільш кваліфікованих робітників та інженерно-технічних кадрів. Відновлення кадрового потенціалу потребуватиме значних зусиль і тривалого часу, але в частині матеріальних ресурсів на першому етапі не буде необхідності у спеціальних зусиллях і коштах для формування запасу для економічного зростання.

По-третє, — відносне зниження витрат у багатьох галузях вітчизняної промисловості за рахунок впровадження передових технологій енергозбереження і виробництва.

Основне завдання економічної політики полягає у тому, щоб поєднати ці фактори зростання. У цьому випадку вдасться реалізувати малокапіталомісткий варіант розвитку більшості галузей народного господарства.

У той же час орієнтація на пріоритетне обслуговування зовнішнього попиту практично виключає стійке економічне зростання. Запуск внутрішнього ринку вимагає ухвалення політичних рішень щодо реформування кредитно-фінансової та банківської систем, створення ринкової інфраструктури, формування інститутів внутрішньої конкуренції, визначення пріоритетів економічного розвитку. Орієнтована на внутрішній ринок модель дрібноторгового капіталізму (малий і середній бізнес розвивався переважно у сфері торгівлі й дрібнотоварного виробництва) не може гарантувати якісного і, головне, миттєвого економічного зростання. Сьогодні потрібно робити ставку на нову індустріалізацію, прямувати від торговельного до неопромислового капіталізму, будувати економіку високої доданої вартості. А це означає створення інвестиційних і податкових умов для розвитку нових індустріальних виробництв, проведення технологічного аудиту і перезапуск сучасних промислових майданчиків. Для цього, можливо, знадобиться перехідний період для реструктуризації економіки і будівництва нових внутрішніх індустріальних ланцюжків.

Можна виділити декілька векторів структурної модернізації вітчизняної економіки.

Вектор перший — передбачає, по-перше, створення прозорих правил економічної гри, прозорі процедури адміністрування та дерегулювання бізнес-діяльності. По-друге, необхідна корекція податкової політики з метою створення системи податкових стимул-реакцій для розвитку середніх індустріальних виробництв. Ми повинні виходити з розуміння того, що, на відміну від потужних промислових комплексів, орієнтованих на зовнішній ринок, саме середні й малі підприємства можуть «заповнити» внутрішній ринок. Однак без здобуття середнім бізнесом необхідного ринкового інструментарію трансформаційні процеси розбудови сучасної «вільної» економіки можуть затриматися на невизначений час.

Вектор другий — реформування банківської та кредитно-грошової систем. Метою таких реформ має стати стимулювання розвитку банків, орієнтованих на виробниче кредитування. Серед перешкод, які гальмують процес переходу до неопромислового капіталізму, є непомірні й незрозумілі під кутом зору класичного банкінгу роль і функції державного банку, який вимушений кредитувати разові та локальні проекти уряду, тим самим дублюючи функції Міністерства фінансів. Як наслідок, збивається і душиться формування кредитного ринку, обмежуються обсяги кредитних ресурсів для виробничого сектору і вжитку. Друга перешкода — недоступність банківського кредитування для середнього

бізнесу. Українські банки вважають за краще або обслуговувати великих клієнтів, або обмежуватися наданням кредитних ліній на практично «безвихідних» для підприємця умовах. Та, водночас, саме «середні» регіональні банки зацікавлені в залученні постійних лояльних клієнтів і можуть стати фінансовою опорою для середніх промисловців.

Вектор третій — запуск державних цільових програм, програм державно-приватного партнерства з пріоритетного розвитку «проривних» галузей економіки, щоб модернізувати, реорганізувати, провести перебудову системи дистрибуції та маркетингової політики і завоювати ключові позиції на внутрішньому та зовнішньому ринках у даних секторах економіки.

Концентруючись на досягненні економічних цілей зростання, не можна забувати, що найважливішою функцією держави є підтримання рівноваги і діалогу між різними соціальними верствами і групами населення.

Особливу роль у цьому відіграв державний соціальний патерналізм, реалізація широкого спектру функцій, що у специфічних українських умовах забезпечувало легітимність і стабільність самих державних інститутів.

Досвід останніх років показує, що і сьогодні формування сильної і ефективної держави можливо лише на основі соціальної консолідації, розширення суспільної підтримки цілей і дій влади. Спроби зміцнити державу, спираючись лише на консолідацію ділової і політичної еліти, приречені на невдачу — насамперед, внаслідок нерозвиненості правових критеріїв і процедур узгодження інтересів різних суб'єктів господарювання. Соціальна консолідація є також необхідною умовою зміцнення демократичних інститутів і послідовного розвитку громадянського суспільства.

Згідно з «двополюсною» структурою українського суспільства сьогодні склалися два принципово різних підходи до ролі в ньому держави, насамперед, до соціальних функцій останньої.

Перший підхід заснований на державному патерналізмі масованої підтримки життєвого рівня населення за рахунок ресурсів держави. Вже зараз очевидні недоліки патерналістської моделі розвитку. Спроба вирішення проблеми бідності лише за рахунок ресурсів держави не має реальної перспективи. Вона неминуче вимагає масованого нарощування податкового навантаження на товаровиробників і, по суті, призводить до нового періоду застою українського суспільства, але у набагато гірших соціальних і економічних умовах. Такий застій стане не засобом виживання суспільства і держави, а стратегічним глухим кутом.

Другий підхід — прискорена реалізація моделі «субсидіарної держави», заснованої на принципі: держава відповідає лише за забезпечення мінімуму соціальних послуг, решту громадяни повинні заробляти самі. При цьому передбачається перерозподіл соціальних витрат на користь найбільш уразливих груп населення при одночасному скороченні соціальних трансфертів забезпеченим сім'ям. Такий соціальний маневр повинен був зняти з держави надлишкове соціальне навантаження, забезпечити можливість зниження податків і створити імпульс економічного зростання. Насправді цей варіант ефективний лише в умовах стійкого економічного зростання і за наявності масового середнього класу. Нині ж це призведе лише до подальшого відчуження значної частини традиціоналістськи орієнтованих соціальних груп від держави, що неминуче виллється в зниження легітимності і ослаблення державної влади.

У цілому жоден з цих двох варіантів не може бути основою для зміцнення української державності і подолання системної соціально-економічної кризи. На думку автора, для України у соціально-економічній площині найбільш прийнятною є модель У. Беверіджа (рис. 2.3).

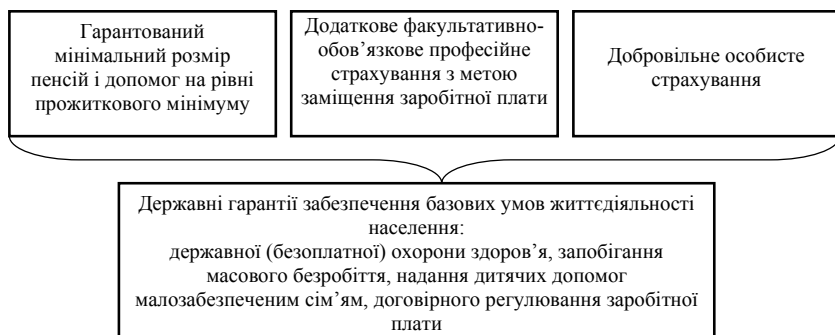

Рисунок 2.3 — Модель соціального захисту Беверіджа.

Модель Беверіджа характеризують такі особливості:

– тривірневий тип соціального захисту, що закріплює за державою обов'язки надання базових гарантій соціального захисту всьому населенню, за роботодавцем — соціальне (професійне) страхування найманих працівників (у якому часткову участь приймає працівник), за працівником — додаткове особисте страхування;

– орієнтація державних соціальних гарантій на прожитковий мінімум, додаткового професійного страхування — на заміщення (компенсацію) заробітку, додаткового добровільного особистого страхування — на реалізацію працівниками своїх особистих можливостей на користь власного соціального захисту;

– забезпечення державою трьох базових умов життєдіяльності населення: державна охорона здоров'я, надання рівних можливостей для виховання дітей сім'ям з різними доходами (допомоги на дітей) і запобігання масового безробіття. [136, 230]

У. Беверідж вважав, що сімейні допомоги і національну службу охорони здоров'я слід фінансувати з держбюджету, а інші заходи соціального захисту — за рахунок відрахувань самих працівників і роботодавців, а також субсидій держави.

Таким чином, держава повинна забезпечувати соціальний рівень малозабезпечених громадян на адресній основі, має зосередити увагу на працюючій частині населення, зростання її доходів до рівня середнього класу. Як правильно зазначає академік В.Л. Макаров, необхідно виходити з розуміння життєвого стандарту, який інтегрує весь комплекс нормальної життєдіяльності у широкому розумінні (сукупність соціальних благ, рівень освіти, рівень життя, рівень здоров'я, безпека, індивідуальні свободи, правове забезпечення). Якість (тип) життя, на думку В.Л. Макарова, визначається рівнем доходу. [166, с. 450]

Академік Л. Абалкин також вважає, що основною проблемою рівня життя населення необхідно визнати низький рівень доходів. Тому головним завданням є підвищення і підтримка рівня життя на основі політики, спрямованої на зростання доходів, тобто програми тривалого економічного зростання та інвестицій, стабілізації фінансово-кредитної системи, зайнятості та створення робочих місць [1, с. 87].

У такій моделі соціальна консолідація розглядається як фактор соціально-економічної модернізації, означає вирішення ряду взаємопов'язаних завдань. Це налагодження механізму партнерства між основними соціальними групами; формування на основі такого партнерства нормативних рамок поведінки груп і механізмів відповідальності за порушення норм; розширення бази соціальної підтримки влади на базі її реальної відповідальності за досягнення соціально значущих цілей (зростання рівня життя, безпека).

Проблема полягає у тому, що в умовах відсутності масового середнього класу консолідація суспільства може бути забезпечена не інакше, як при опосередкованій ролі самої держави. Для того, щоб паралельно

запустити взаємообумовлені процеси соціальної консолідації і зміцнення держави, необхідні наступні умови: вибір такої стратегічної мети розвитку країни, яка характеризується консолідуючим потенціалом і здатна об'єднати зусилля різних соціальних груп; формування механізму «соціального контракту» між державою (владою), бізнесом і суспільством — механізму, на якому, зокрема, повинні базуватися інститути легітимності держави і власності; створення нової системи соціального порядку, що регулює поведінку основних соціальних суб'єктів у контексті реалізації стратегічних цілей держави.

Реальна мета розвитку держави, що володіє потужним консолідуючим потенціалом, триєдина: підвищення рівня життя, безпека та гідне життя громадян України. Механізм «соціального контракту», консолідуючого державу, бізнес і суспільство навколо головної і кореспондуючих з нею цілей, принципово виглядає наступним чином: по відношенню до суспільства держава бере на себе усвідомлену відповідальність за підвищення рівня життя, забезпечення соціальних гарантій і безпеки, отримуючи натомість легітимність влади і суспільну підтримку; по відношенню до бізнесу держава забезпечує гарантії прав власності, сприятливий підприємницький клімат, підтримку бізнесу у зовнішньому світі, отримуючи натомість підтримку з боку національного капіталу, суворе дотримання встановлених державою норм і правил; баланс між суспільством і капіталом будується за принципом: соціально відповідальна поведінка бізнесу в обмін на громадську підтримку його інтересів, цілей і дій.

Створення нової системи соціального порядку засноване на тому, що забезпечення благополуччя і гідного життя не може бути лише справою влади, тим більше одного з її рівнів. Ця стратегічна мета вимагає узгодження інтересів і скоординованих дій влади і бізнесу (великих корпорацій). Створення правового механізму такого узгодження є основою стратегії розвитку держави.

Формування практично працюючого правового, політичного і господарського механізму відповідальності влади і основних суб'єктів економіки за досягнення узгоджених параметрів рівня життя дозволить, з одного боку, чітко розмежувати зобов'язання і сфери відповідальності уряду, органів місцевого самоврядування, бізнесу і домогосподарств за підвищення добробуту і вирішення соціальних завдань, а з другого, — налагодити постійний діалог головних учасників економічних процесів у найрізноманітніших формах.

Успішність стратегії розвитку держави за принципом «добробут для більшості» буде визначатися динамікою формування масового серед-

нього класу. Він повинен охопити мінімум 50–55% населення одночасно зі зниженням частки громадян з доходами нижче прожиткового мінімуму до 5–7%.

Держава просто не зможе тривалий час з'єднувати полярні сегменти суспільства, якщо не почнеться прискорене становлення його природної соціальної опори — масового прошарку людей із середнім достатком.

Формування середнього класу надасть необхідну стійкість всієї соціальної конструкції і буде основою для подолання найбільш негативних наслідків соціального розколу.

Становлення середнього класу передбачає формування нової моделі споживання з опорою на український стандарт добробуту, який відповідає споживчим орієнтирам цієї соціальної групи. Йдеться не про «споживчий мінімум», а про нормативи споживання, які відповідають гідному рівню життя, досяжні для основної маси українських громадян і тому є стимулами економічної (трудової та підприємницької) активності. Такий стандарт добробуту включає: якісне житло, «друге житло», високу забезпеченість товарами тривалого користування, автомобіль, доступність якісних послуг охорони здоров'я і освіти тощо. Реалізація стратегії «добробут для більшості» припускає, що український стандарт (економічні та соціальні умови його реалізації саме як масового стандарту) покликаний лягти в основу довгострокового економічного розвитку.

Реформування соціальної сфери, що здійснюється в рамках стратегії «добробут для більшості», має виходити з наступних загальних принципів: неприпустимість зниження рівня життя масових груп населення ні на якому етапі; забезпечення загальної доступності соціальних благ, насамперед, якісного медичного обслуговування та освіти; посилення адресної соціальної підтримки в частині соціальних допомог та інших грошових виплат населенню; поступовості переходу на принцип платності соціальних послуг і ліквідації системи перехресного субсидування — строго відповідно до збільшення реальних доходів громадян, оплати праці в бюджетній сфері і соціальних виплат.

Необхідність вирішення даних соціальних завдань паралельно із забезпеченням достатнього рівня національної безпеки ставить досить жорсткі вимоги до економічного зростання. Його межа виявляється досить високою — не нижче 5–6% в середньому за рік. У такій ситуації ключова ланка забезпечення економічного зростання (а отже, і всієї стратегії реалізації головної мети розвитку соціальної держави) у найближчі десять років — інвестиційний прорив.

Він має кілька критично необхідних компонент: форсоване зростання капіталовкладень, обсяг яких повинен хоча б подвоїтися у наступному десятилітті; структурний інвестиційний маневр на користь секторів, здатних забезпечити конкурентоспроможність української економіки у світовому господарстві; інвестиційна підтримка ряду ключових секторів, які не володіють в цілому належним інвестиційним потенціалом (зокрема, сільського господарства і електроенергетики); інноваційне наповнення інвестицій (у іншому випадку інвестиційне зростання буде сприяти відтворенню застарілих технологій і консервувати економічну відсталість країни).

Для того, щоб інвестиції стали дійсно значущим фактором кінцевого попиту і «локомотивом зростання», в їх матеріальному забезпеченні істотну роль має відігравати вітчизняне машинобудування. Це передбачає, зокрема, його прискорену модернізацію на основі як наявного інноваційного та технологічного потенціалу, так і імпорту.

Необхідно підкреслити, що лише модель економічного зростання, орієнтована на зростання добробуту більшості населення, зможе реально зняти соціально-економічну кризу, гострота якої сьогодні маскується кон'юнктурними факторами. Якщо ж в економічній політиці ставка буде зроблена на «зростання заради зростання», загострення соціальної обстановки в країні може в значній мірі утруднити реалізацію цілей соціально-економічної модернізації.

У цьому зв'язку уточнення потребує адекватність визначення ролі та місця сучасної держави в процесі модернізації соціально-економічної системи. Це є особливо актуальним у сучасних умовах, коли в науковій літературі все частіше висловлюються думки про втрату державою її управлінських функцій, що пов'язано із зростанням інтернаціоналізації господарського життя і переходом основної частини функцій макроекономічного управління у зовнішньоекономічну сферу. У цій тенденції знаходить відображення дуже важлива проблема сучасного макроекономічного управління, пов'язана з тим, що процеси глобалізації фактично є викликом для влади.

Незважаючи на реально існуючу небезпеку, що загрожує державі як інституту, автор вважає, що держава сьогодні стає головною діючою особою в управлінні економікою.

На сьогодні державу можна визначити як універсальну суспільно-політичну організацію, що володіє публічною владою і спеціалізованим апаратом управління соціально-економічними процесами в межах певної території, на яку поширюється її суверенітет.

Із загальнометодологічної точки зору, правильність прийнятих державних управлінських рішень, які викликають ті чи інші економічні наслідки, залежить від їх відповідності системній суті держави, а також від конкретних соціально-економічних умов, в яких ця сутність проявляється у сфері управління економічною системою країни у вигляді місії держави в національній економіці. Відомо, що загальною функцією національної економіки є забезпечення матеріальних умов для задоволення потреб нації (населення). За допомогою цієї загальної функції національна економіка реалізує свою системну мету.

В умовах процесу відтворення національної економіки вирішальним фактором стають виникаючі у цьому процесі макроекономічні збої — флуктуації, які потрібно усувати. Від того, як відбувається елімінація цих збоїв, залежить характер відтворення національної економіки (кризовий, простий, розширений). Очевидно також, що їх усунення не може бути прерогативою ринкових суб'єктів (фірм і домогосподарств), оскільки у них відсутні відповідні макроекономічні можливості, що виникають лише з інституціоналізацією загальної управлінської функції держави.

Отже, системною метою держави в економіці є придушення/нівелювання її флуктуацій, які можуть призвести до її деструктивних змін, тобто протидії загрозам і викликам з боку зовнішнього (світове господарство і можливість неекономічних впливів з боку його учасників) та внутрішнього середовищ, посилення стабільності національної економічної системи. У цьому полягає інституційна місія сучасної держави. Використовуючи процесний підхід і результати системного аналізу сутності і функцій держави в національній економіці, автор пропонує кібернетичну модель функціонування національної економіки за участю держави (рис. 2.4).

Стратегічне управління має виражений циклічний характер: безперервний стратегічний процес складається з відносно замкнутих циклів, в ході здійснення кожного з них досягається якась конкретна мета. Кожен цикл складається з ряду взаємозалежних стадій (етапів, фаз). При цьому одна є необхідною передумовою іншої. Головні мети підпорядковуються цілі другого, третього рівня.

На думку автора, такий підхід може бути взятий за основу цілепокладання у вітчизняній управлінській парадигмі, але самі цілі можуть бути згруповані у певний стратегічний контур, поділені на стратегічні та тактичні. Стратегічний контур досягнення мети управління національною економікою наведено на рисунку 2.5.

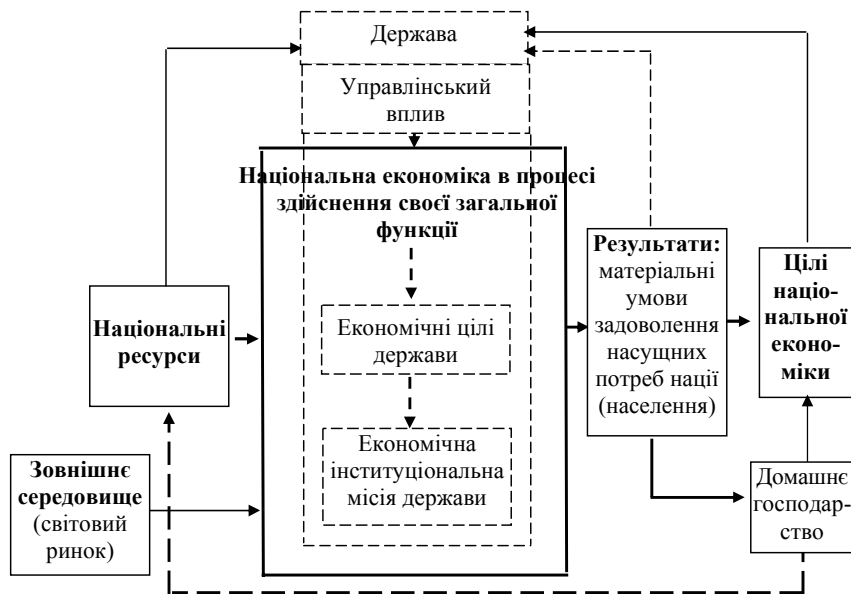

Рисунок 2.4 — Модель функціонування національної економіки, складено автором.

У найбільш загальному вигляді управлінський цикл може бути представлений як органічна єдність чотирьох стадій:

- 1) оцінка ситуації в результаті збору та обробки інформації;
- 2) підготовка і прийняття рішень стратегічного характеру;
- 3) тактичний рівень цілепокладання, організація та мотивація виконання рішень;
- 4) контроль і регулювання.

У результаті розгортання цих стадій може бути запропонований загальний покроковий алгоритм стратегічного управління національною економікою.

На першому кроці на основі стратегічного аналізу визначаються загальнонаціональні цілі (функція цілепокладання); на другому — здійснюється стратегічне планування, після якого (крок третій) «запускається» механізм самоорганізації національної економіки шляхом реалізації функцій організації й мотивації; на четвертому кроці держава контролює реалізацію стратегії, коригує відхилення і регулює виникаючі у цьому процесі збої — флуктуації (функція контролю та регулювання).

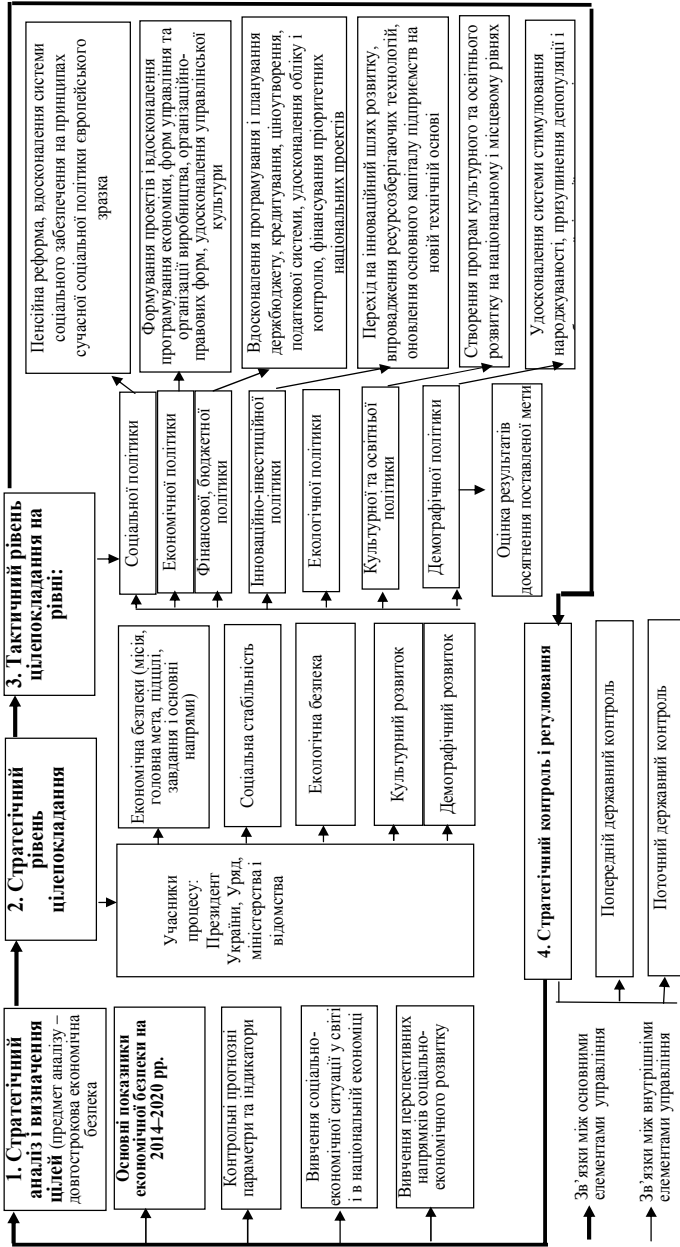

Рисунок 2.5 — Стратегічний контур участі держави в досягненні цілей соціально-економічного розвитку держави, складено автором.

Зовнішнє середовище національної економіки — це сфера конкурентних відносин, що складаються у сучасній світовій економіці. Аналіз наявних в літературі концепцій цих відносин дозволяє зробити висновок про те, що цю систему можна розглядати як арену дій суб'єктів світового господарства за більш вигідне позиціонування на ньому з використанням ринкових (а часто і неринкових) засобів впливу на своїх конкурентів, своєрідний ринковий ландшафт (простір, поле), на якому держава є особливим учасником, квазі-суб'єктом, маючи власну «ділову стратегію». Отже, процес здійснення місії держави і як суб'єкта управління національною економікою, і як конкуруючого у світовому економічному просторі квазі-суб'єкта (тут не йдеться про такі випадки, коли держава виступає як діючий господарюючий суб'єкт), необхідно, таким чином, розглядати у термінах стратегічного процесу. При цьому держава як виразник загальнонаціональних інтересів у цьому зовнішньому середовищі має значно більш широкі цілі, ніж звичайні суб'єкти ринку.

Ефективність досягнення цілей можна визначити як міру досягнення результатів, що визначені стратегічною метою, як ступінь відповідності отриманого результату запланованому ефекту, який визначений у процесі стратегічного цілепокладання.

Передумови ефективності та дієвості державної стратегії повинні забезпечувати здатність держави ставити і досягати стратегічні орієнтири розвитку відповідно до національних інтересів, виконувати завдання, пов'язані з впливом на соціально-економічні процеси, дотримуватися визначених пріоритетів, а також нейтралізувати можливі загрози економічній безпеці із застосуванням важелів, властивих макроекономічному регулюванню.

2.3. Ключові проблеми, виклики та ризики для економічної стабільності, досягнення пріоритетів (цілей) розвитку країни в умовах кризових проявів

Сучасний рівень розвитку соціально-економічної системи України характеризується безліччю проблем від ефективності і повноти вирішення або ігнорування яких буде залежати досягнення високих стандартів якості життя населення або нависання загрози національної безпеки країни.

У числі найважливіших сфер національної безпеки, за оцінками фахівців — експертів, економічна безпека посідає перше місце. У Конце-

пції економічної безпеки України, розробленій науковцями Інституту економіки та прогнозування НАН України під керівництвом академіка НАНУ В.М. Гейця, акцентується «... забезпечення економічної безпеки — це гарантія незалежності країни, умова стабільності та ефективної життєдіяльності суспільства» [139, с. 6].

Сьогодні практично всі сучасні держави ставлять перед собою глобальну мету: забезпечення сталого економічного зростання, підвищення добробуту населення, поліпшення якості життя населення. Однак у сучасних кризових проявах цивілізаційного розвитку і світових глобалізаційних реалій багато країн зіштовхнулися з проблемами в досягненні цієї мети, і сьогодні зрозуміло, що тільки ті країни, які ефективно вирішують проблеми, проведуть необхідні реформи і перетворення, зможуть подолати кризові явища, вийти на новий рівень розвитку.

Ефективне реформування економіки України, здійснення глибоких структурних перетворень з якісним оновленням товаровиробництва, ринкової та соціальної інфраструктури можливе тільки за умови техніко-технологічної модернізації. Нездатність країни здійснювати структурну перебудову національної економіки відповідно до вимог нової технологічної парадигми або зволікання з проведенням таких структурних змін не просто гальмує її розвиток, а призводить до економічної кризи, до збільшення розриву в розвитку по відношенню до тих країн, які такі зміни проводять.

За роки незалежності України не відбулося якісних зрушень у структурі її економіки та не сформовано стимулів модернізації виробничих потужностей, активізації інноваційних процесів. Інноваційна активність промислових підприємств залишається надзвичайно низькою. Як наслідок, інноваційний компонент розвитку економіки України є в декілька разів нижчим, ніж у розвинених країнах ЄС, США та Японії. Значні загрози втрати Україною перспективних ринків наукомісткої продукції створює переваги іншим суб'єктам світового господарства, зокрема, Китаю, який за рівнем наукомісткості ВВП постійно випереджає Україну. А зважаючи на абсолютні обсяги фінансування, Китай спроможний швидше реагувати на зміни кон'юнктури на світових ринках, тим самим посилюючи свою присутність у тих секторах світової економіки, на які поширюються й інтереси українських виробників.

Наслідком недосконалої структури економіки є показники зовнішньоекономічної діяльності України, які свідчать про ресурсно-сировинну спрямованість, про низькотехнологічну структуру експорту (табл. 2.11).

Таблиця 2.11 — Товарна структура зовнішньої торгівлі за 2011 рік

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	У % до загального обсягу	% до 2010 року	тис. дол. США	У % до загального обсягу	У % до 2010 року
Усього	68409848,6	100,0	133,1	82606901,5	100,0	136,0
1. Живі тварини; продукти тваринного походження	936606,1	1,4	121,4	1035290,4	1,3	83,4
2. Продукти рослинного походження: у т.ч. зернові культури	5532076,6 3617212,2	8,1 5,3	139,1 146,6	1815941,5 219855,2	2,2 0,3	116,1 151,0
3. Жири та олії тваринного або рослинного походження	3396407,0	5,0	129,8	468667,1	0,6	103,8
4. Готові харчові продукти	2939036,7	4,3	114,3	3026540,5	3,7	120,8
5. Мінеральні продукти	10259870,6	15,0	152,4	30028790,2	36,4	142,1
6. Продукція хімічної та пов'язаної з нею галузеві промисловості	5390710,1	7,9	154,9	8021153,7	9,7	123,9
7. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них	937718,0	1,4	136,8	4498422,7	5,4	122,7
8. Шкури необроблені, шкіра вичищена	168454,0	0,2	96,9	199743,4	0,2	112,6
9. Деревина і вироби з деревини	1078553,6	1,6	130,2	392883,9	0,5	115,0

Продовження табл. 2.11

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис. дол. США	у % до загального обсягу	% до 2010 року	тис. дол. США	у % до загального обсягу	у % до 2010 року
10. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1105315,9	1,6	117,5	1836664,3	2,2	110,3
11. Текстильні матеріали та текстильні вироби	863848,0	1,3	117,4	1989833,9	2,4	100,3
12. Взуття, головні убори, парасольки	208840,6	0,3	119,5	361518,4	0,4	73,6
13. Вироби з каменю, гіпсу, цементу	549249,3	0,8	137,5	1156084,7	1,4	129,9
14. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння	100746,4	0,1	135,7	743449,1	0,9	245,6
15. Недорогоцінні метали: у т.ч. чорні метали	22113594,4 18478244,2	32,3 27,0	127,7 126,4	5696928,4 2776803,4	6,9 3,4	138,0 144,5
16. Мащини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	6760851,8	9,9	119,2	12794872,7	15,5	156,5
17. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	4855115,0	7,1	149,3	6204200,3	7,5	169,3
18. Прилади та апарати оптичні, фотографічні	281483,2	0,4	111,6	1047040,2	1,3	115,7
19. Різні промислові товари	556250,0	0,8	133,5	847454,6	1,0	123,0
20. Твори мистецтва	1139,5	0,0	466,4	24298,1	0,0	995,3

Джерело: складено за даними [245].

Структура експорту свідчить про його традиційно ресурсно-сировинну спрямованість. Зокрема, у тому ж 2011 році найбільша частка експорту у загальному обсязі припадає на експорт недорогоцінних металів — 32,3%, у т. ч. частка експорту чорних металів склала 27%.

З іншого боку, післякризове відновлення економіки України сприяло зростанню попиту на іноземну продукцію як споживчого, так й інвестиційного характеру. Приріст товарного імпорту у 2011 році становив 36,09% відносно його обсягів у 2010 році. Зокрема, суттєво зріс імпорт товарів: машини, обладнання та механізми, електротехнічне обладнання — на 56,5%; засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби — на 69,3%. Динаміка останніх значною мірою обумовлена відновленням попиту з боку населення на легкові автомобілі та зростанням обсягів ввезення обладнання для Євро–2012. Також варто відзначити, попри незначну частку у загальному обсязі імпорту (менше 1%), суттєве зростання імпорту у групах товарів: перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння — майже у 2,5 раза та твори мистецтва — майже у 10 разів. Вагомим є вплив на економіку України коливань світових цін на енергоносії внаслідок енергозалежності вітчизняної економіки. Як результат обсяги імпорту природного газу, нафти і продуктів її перегонки, інших мінеральних продуктів зросли; приріст імпорту мінеральних продуктів склав 42,1%, а їх частка у загальному обсязі імпорту у 2011 році склала 36,4%.

Структура експорту, яка склалася в Україні, є загрозливою і з точки зору національної безпеки, оскільки стабільність економіки залежить від кон'юнктури на ринку металу. Також така структура закріплює за державою позицію «технологічного аутсайдера»; замість високотехнологічної продукції Україна постачає на світовій ринку продукцію низького ступеня переробки — так звану технологічну «сировину» та середньотехнологічну продукцію машинобудування, закупаючи при цьому дорогі зарубіжні технології. Це потребує поточного придбання дорогих додаткових послуг (монтаж устаткування і його наступне технічне обслуговування).

Така структура експорту не відповідає товарній структурі світової торгівлі, яка склалася в останні роки і характеризується високою часткою інноваційно-високотехнологічних товарів, де 36% експортованої продукції припадає на машини та обладнання, 12% на високотехнологічне телекомунікаційне обладнання, 19% — продукція для потреб енергетики [20, с. 121].

Тому неефективна структура економіки України, в якій переважає виробництво товарів з низькою часткою доданої вартості (головним чином, сировинних) і неринкових послуг, потребує докорінної модернізації.

У процесі прийняття стратегічних рішень з питань модернізації соціально-економічної системи України необхідно вирішити цілу низку проблем, які перешкоджають розвитку, є причиною зовнішніх та внутрішніх конфліктів, різких протиріч, загрозою економічній безпеці, серед яких:

- низький конкурентний статус України в світі, низька конкурентоспроможність національної економіки, викликана відсталістю технологічної бази більшості галузей, високими витратами виробництва, у т. ч. високою енергомісткістю (вартість енергоресурсів в собівартості продукції складає 40–80% [132, с. 7]) і низькою якістю продукції. У більшості галузей економіки продуктивність праці знаходиться на низькому рівні. Виробнича інфраструктура (дороги, електромережі, трубопроводи і т. п.) досягла критичного віку, що створює серйозні перешкоди для економічного зростання;

- погіршення зовнішньоторговельного обміну через кон'юнктурні зміни на сітових ринках та внутрішні обмеження;

- недостатній рівень розвитку національної інноваційної системи, координації освіти, науки і бізнесу, низький рівень використання інноваційного потенціалу України, низький рівень витрат на наукову та інноваційну діяльність, включаючи кошти держбюджету, зниження якості досліджень на стратегічно важливих наукових напрямках, скорочення кількості науково-технічних кадрів, у т. ч. й найбільш кваліфікованих, котрі переходять у сферу бізнесу або покидають Україну, скорочення фахівців, які займаються фундаментальними дослідженнями, що призводить до зниження науково-технічного потенціалу країни. Але, навіть при скороченні в Україні кількості наукових працівників і наукових організацій, які виконують наукові дослідження і розробки, країна все ж залишається серед лідерів за показником кількості наукових кадрів, зайнятих в реальній економіці. Наявність в Україні потужної наукової бази є важливою умовою для розвитку інноваційної діяльності;

- низька інвестиційна активність; недостатність розвитку ринку фінансових послуг; погіршення стану платіжно-грошової системи, концентрація основної грошової маси на посередницьких операціях і короткострокових формах кредитування; низький платоспроможний попит населення;

- несприятливий діловий клімат. Це проявляється, насамперед, у зайвому втручанні держави в господарську діяльність і, одночасно, її недостатньої ролі в забезпеченні базових ринкових умов — захисту прав власності та створення рівних умов конкуренції. Надзвичайно високими залишаються трансакційні витрати і адміністративні бар'єри

входження на ринок і подальшого ведення підприємницької діяльності. Рівень розвитку банківського сектору і фондового ринку не відповідає рішенням задачі мобілізації заощаджень і перетворення їх в інвестиції, необхідні для прискореного економічного зростання. Усе це перешкоджає «розкріпаченню» ділової та інвестиційної активності, припливу зовнішніх інвестицій; складні умови ведення бізнесу в Україні є, в значній мірі, об'єктивною причиною загрозливих масштабів тіньової економіки (за різними оцінками близько 50–60% ВВП). Поряд із використанням загальнокримінальної злочинності для «прикриття» своєї діяльності тіньовий бізнес «обслуговується» владними структурами, що істотно розширює масштаби корупції, яка в Україні є системним і масштабним явищем, що зачіпає суспільство й державні інститути, включаючи суди, і являє собою реальну загрозу принципам демократії й верховенства закону;

- недонавантаження виробничих потужностей, деградація наукомістких виробництв, що призводить до посилення економічної залежності від зарубіжних країн, високий ступінь зносу основних фондів (близько 80%);

- монопольне становище окремих виробників або кола підприємств у виробництві життєво необхідних товарів; низький рівень конкуренції на ряді ринків не створює для підприємств стимулів до підвищення продуктивності праці;

- економічна злочинність (у т. ч. посадові злочини, корупція, хабарництво, рейдерство, рекет, ухилення від сплати податків тощо);

- високий рівень соціальної нерівності і регіональної диференціації; високі ризики ведення підприємницької діяльності в Україні, у т. ч. у зв'язку з наявністю корупції, зайвими адміністративними бар'єрами, недостатнім рівнем захисту прав власності, непрозорістю системи земельних відносин, низькою корпоративною культурою; слабкий розвиток форм самоорганізації і саморегулювання бізнесу та суспільства, низький рівень довіри в поєднанні з низьким рівнем ефективності державного управління;

- відсутність помітного прогресу в структурній перебудові економіки, побудові цивілізованих ринкових відносин.

Сьогодні перед економікою України постали системні виклики, які відображають як світові тенденції, так і внутрішні бар'єри подальшого соціально-економічного розвитку, а саме: посилення глобальної конкуренції охоплює не лише традиційні ринки товарів, капіталів, технологій і робочої сили, але й системи національного управління, підтримки ін-

новацій, розвитку людського потенціалу. Після хвилі фінансової кризи 2008 року перекоси в структурі економіки стали дедалі виразнішими.

По-перше, слід зазначити, що вичерпується потенціал експортно-сировинної моделі економічного розвитку України внаслідок обмеження можливостей росту експорту через розподіл сфер впливу, ринків збуту. Крім того, в умовах трансформації світової економіки кон'юнктура світового ринку металу і хімічної продукції дуже нестійка. При цьому конкурентоспроможність українського металу може дещо знизитися, у т. ч. у зв'язку з підвищенням вимог до його якості, прагненням країн — імпортерів до розширення джерел поставок.

Ефективність функціонування однієї з головних конкурентних переваг вітчизняної економіки — потужного внутрішнього ринку, низька. Згідно результатів дослідження Всесвітнього економічного форуму, опублікованих у Звіті про глобальну конкурентоспроможність за 2011–2012 роки, за індексом розміру внутрішнього ринку Україна займає 37 місце серед 142 країн світу, водночас, за ефективністю товарних ринків — лише 129 позицію [190]. Втрата вітчизняними виробниками багатьох сегментів внутрішнього ринку товарів пов'язана зі значними структурними деформаціями в національній економіці та низькою конкурентоспроможністю багатьох суб'єктів господарювання. Споживчий ринок України дедалі більше наповнюють товари іноземного виробництва.

Відсутність стратегічного підходу до розв'язання проблеми насичення внутрішнього ринку товарами вітчизняного виробництва на основі якісної імпортозамінної продукції призвела до значного дисбалансу між попитом і пропозицією на окремих товарних ринках.

Очевидна затримка в реагуванні пропозиції на зростаючий попит через несприятливі умови для економічної активності (дефіцит фінансових ресурсів, значна потреба в інвестуванні для подолання конкурентного тиску з боку імпорту, високе фіскальне навантаження, негативний вплив корупції та тінізації), у зв'язку з чим відновлення економічного зростання веде до випереджаючого зростання імпорту та погіршення стану торговельного балансу (табл. 2.12).

Сальдо торговельного балансу у 2000 році становило 0,6 млрд. дол. США, останні вісім років (з 2005 року) від'ємне, зокрема, в 2011 році на кожний 1 дол. США експорту відбувався імпорт товарів у розмірі 1,21 дол. США. Така тенденція зумовила негативне сальдо зовнішньої торгівлі України у розмірі 14,2 млрд. дол. США, у 2012 році — -15,85 млрд. дол. США.

Таблиця 2.12 — Зовнішня торгівля України товарами у 2000–2012 роках

Рік	Експорт, млрд. дол. США	Імпорт, млрд. дол. США	Сальдо торгівельного балансу, млрд. дол. США
2000	14,6	14,0	0,6
2001	16,3	15,8	0,5
2002	18,0	17,0	1,0
2003	23,1	23,0	0,1
2004	32,7	29,0	3,7
2005	34,2	36,1	-1,9
2006	38,4	45,0	-6,6
2007	49,3	60,7	-11,4
2008	67,0	85,5	-18,5
2009	39,7	45,4	-5,7
2010	51,4	60,7	-9,3
2011	68,41	82,61	-14,20
2012	68,81	84,66	-15,85

Джерело: складено за даними [245].

Отже, зміцнення та розбудова внутрішніх ринків є одним із найбільш дієвих і ефективних інструментів стимулювання економічного розвитку та структурної перебудови національної економіки.

Кризові явища у світовій економіці обумовлюють необхідність підвищення стійкості економіки України та її здатності нейтралізувати негативні впливи світових ринків, що підвищує актуальність переходу України на інноваційний тип економічного розвитку, а також формування в країні самостійної потужної фінансової системи.

По-друге, посилюється роль інновацій в соціально-економічному розвитку і знижується вплив багатьох традиційних факторів зростання.

Розвинені країни формують нову технологічну базу економічних систем використовуючи новітні досягнення у сфері біотехнологій, інформатики і нанотехнологій, в т. ч. в сфері охорони здоров'я та інших сферах. Економічні трансформації в Україні, що відбувалися впродовж попередніх років, давши старт ринково зорієнтованій господарській системі за рахунок традиційних видів діяльності, забезпечили певне економічне зростання. Але це було, треба визнати, зростання без розвитку. Процес інтеграції у світогосподарську систему, варто погодитися з оцінками фахівців, поки що відбувається на невивігдних засадах і в неперспективних сферах діяльності. [54, с. 738]. Водночас відставання у розвитку нових технологій останнього покоління знижує конкурентоспроможність національної економіки, а також підвищує її уразливість в умовах наростаючого геополітичного суперництва.

Виходячи з досвіду розвинених країн, слід зазначити, що високий рівень життя населення досягається за рахунок високих технологій. Тому необхідно забезпечити сприятливі умови для їх розробки та впровадження суб'єктами господарювання різних форм власності в усі сфери життєдіяльності. Наявність науково-дослідницького потенціалу і високотехнологічних виробництв створює умови для: забезпечення технологічного лідерства за рядом найважливіших напрямків; формування комплексу високотехнологічних галузей і розширення позицій на світових ринках наукомісткої продукції; збільшення стратегічної присутності України на ринках високотехнологічної продукції та інтелектуальних послуг; модернізації традиційних галузей економіки, у т. ч. за рахунок розгортання глобально орієнтованих спеціалізованих виробництв.

Дані про обсяги вкладених коштів державного бюджету в основний капітал засвідчують про їх несуттєву питому вагу в загальному обсязі інвестицій (табл. 2.13).

Таблиця 2.13 — Інвестиції в основний капітал

	У фактичних цінах, млн. грн.					Відсотків до загального обсягу				
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
Усього	233081	151777	171091,9	238174,6	263727,7	100,0	100,0	100,0	100,0	100
у т. ч. за рахунок коштів державного бюджету	11576	6687	9479	15599	16530,9	5,0	4,4	5,5	6,5	6,3

Джерело: складено за даними [245].

Внаслідок запровадження Бюджетним кодексом інституту інвестиційних програм, а також оптимізації видаткової політики в напрямі збільшення капітальних видатків, зокрема інвестиційних, обсяг бюджетних коштів на інвестиційні цілі в структурі видатків зростає (рис. 2.6).

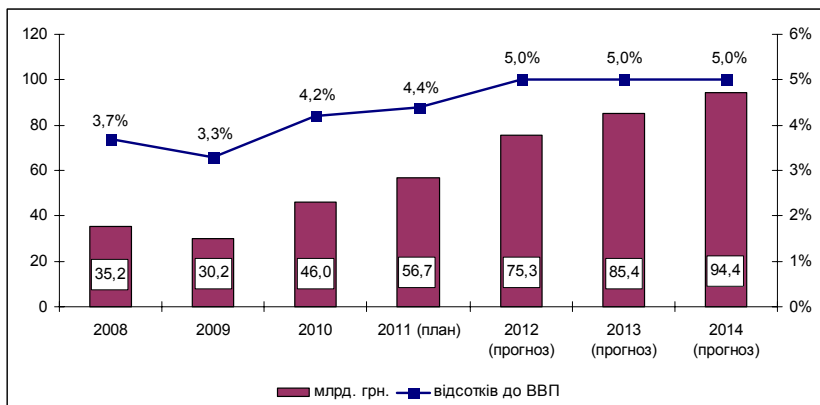

Рисунок 2.6 — Інвестиційні витрати Зведеного бюджету України, за даними [203, с. 30].

В Україні проблемним є питання щодо підвищення ефективності інвестиційних видатків бюджету. Передусім це стосується національних інфраструктурних проєктів, фінансування яких розпорощено між різними фондами.

Видатки на поточну діяльність та інвестиційні видатки потребують різних підходів і методології оцінки ефективності їх використання та контролю за їх освоєнням. Досить перспективною в даному контексті є концепція двох бюджетів, яка передбачає концентрацію державних інвестицій на національні проєкти в єдиному фонді. У Національному плані реформ було зафіксовано завдання створення Фонду майбутніх поколінь та Регіонального фонду розвитку, які мають сконцентрувати бюджетні ресурси для інвестицій, проте реалізація обох проєктів здійснюється досить повільно.

У результаті активної роботи Мінфіну в 2011 році вдалося досягти значних позитивних зрушень в цьому напрямі. Кількість бюджетних програм, що фінансуються та кредитуються за державного бюджету, було зменшено з 921 у 2011 році до 581. Кількість головних розпорядників бюджетних коштів зменшено з 102 у 2010 році до 96 у 2011 році і до

82 у 2012 році. Це сприяє підвищенню інвестиційної активності в економіці України та прискоренню зростання ВВП [203, с. 30].

По-третє, Україна не зможе в майбутньому підтримувати конкурентні позиції в світовій економіці за рахунок дешевої робочої сили і економії на розвиток освіти та охорони здоров'я в умовах зростання ролі людського капіталу. Рівень конкурентоспроможності сучасної інноваційної економіки в значній мірі визначається якістю професійних кадрів, рівнем їх соціалізації і коопераційності.

Для України відповідь на цей виклик передбачає подолання негативних тенденцій у формуванні та розвитку людського потенціалу й інфраструктури життєдіяльності, які характеризуються:

1) неефективною політикою зайнятості. На відміну від країн ЄС, що приділяють значну увагу питанням зайнятості, безробіття, соціального захисту та ринку праці, Україна протягом 20-и років не змогла сформувати цілісну концепцію останнього. Через невідповідність структури професійної підготовки кадрів потребам ринку праці України виникає значний дисбаланс між їх попитом і пропозицією. Посилюється ризик збільшення виплат по безробіттю і додаткових витрат на перекваліфікацію безробітних. Особливо гострою є проблема «першого робочого місця» та працевлаштування осіб, старших за 40 років. Відсутність державної стратегії зайнятості супроводжується значними соціальними витратами, передусім, у вигляді високих міграційних інтенцій, знецінення та декваліфікації робочої сили і дефіцитом кваліфікованих інженерних і робітничих кадрів тощо;

2) низьким рівнем оплати праці. Він є чи не найважливішою проблемою національної економіки, оскільки саме рівень оплати праці визначає такі основні макроекономічні параметри, як якість життя населення і сукупний платоспроможний попит. Питома вага оплати праці в собівартості продукції складає лише 10% [132]. Низькою є й питома вага оплати праці у ВВП. У цілому, частка оплати праці у ВВП в Україні складає 51%, тоді як у країнах Європейського Союзу — в середньому 65%;

3) неефективною політикою у сфері соціального захисту. Така політика зосереджується на невпинному збільшенні кількості недостатньо обґрунтованих соціальних виплат, пільг, субсидій тощо. Досі у соціальній сфері основні бюджетні кошти спрямовуються на підтримання виплат за структурою, в якій переважають пасивні елементи соціального захисту. Активні елементи (освіта, медицина, професійне навчання), які підвищують трудовий потенціал людини, залишаються об'єктом залишкового фінансування. Такий підхід гальмує системні ринкові перетво-

рення, суттєво знижує їхню результативність. Окрім того, державна політика щодо соціального захисту не узгоджена з політикою праці, податків, сім'ї, демографії, не є ефективною. Незважаючи на всі зусилля держави, частка бідного населення в Україні протягом останніх десяти років становить близько 25% [21]. Відсутність відчутного для більшості населення покращення життя в Україні значною мірою пов'язана з невідповідністю проведених реформ реальним умовам, які склалися в країні.

Необхідно ліквідувати всі «зони втрат» у соціальному секторі. Автор переконаний у необхідності здійснення аудиту системи пільг, соціальних і компенсаційних виплат і отримувачів пільг для визначення обсягу необхідних бюджетних засобів на фінансування системи пільг і відмову від надання пільг тим категоріям (індивідуумам), які безпідставно в них включені. Ресурси попинні направлятися тим, хто їх дійсно потребує, а не людям, які можуть легко без них прожити. Зокрема, навіть виплату при народженні дітей варто також надавати по заявному принципу. Варто відмовитися від надання пільг за професійною ознакою, а достойний рівень життя повинен забезпечувати належний рівень оплати праці кожного професіонала. Потрібно зупинити за інерцією підтримувати установи, не звертаючи уваги на ефект їх роботи для громадян (коли інтереси працюючих в установах вище інтересів тих, для кого вони працюють);

4) незавершеністю пенсійної реформи. Незважаючи на важливі наслідки зміни пенсійного законодавства, проведеної пенсійної реформи притаманна низка недоліків: більшість заходів має параметричний характер і спрямовані на подолання дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. Проте оцінки їх ефективності дозволяють, у ліпшому випадку, говорити про його певне скорочення, але аж ніяк не про бездефіцитність (тим паче — появу профіциту); для майбутніх пенсіонерів умови пенсійного забезпечення стають менш комфортними (окрім поодиноких винятків), отже, завдання забезпечення гідного рівня їх життя не вирішується.

Сьогодні один працюючий — утримує одного пенсіонера, а після припинення трудової діяльності осіб, що народилися в післявоєнні роки, цілком може статися, що на 20 мільйонів пенсіонерів в Україні буде значно менше 15 мільйонів «платників пенсійних внесків». В Україні, за оцінками експертів, в 2040 році на 1000 працюючих буде 1200 пенсіонерів [165, с. 4].

У таких умовах державі, безумовно, потрібно активно залучати до пенсійного забезпечення недержавні пенсійні фонди; в умовах

високого рівня старіння населення головним пріоритетом державної соціальної та демографічної політики має бути не лише стимулювання народжуваності, а й продовження повноцінної економічної і соціальної активності населення старших вікових груп, що сприятиме забезпеченню рівноваги між економічним і демографічним розвитком суспільства;

5) неефективністю реформ системи охорони здоров'я. Вітчизняна система охорони здоров'я не здатна достатньою мірою задовольнити потреби населення в медичній допомозі, забезпечити доступність, якість і своєчасність медичних послуг. Це знаходить відображення і в медико-демографічних показниках, які хоча й мають певну позитивну динаміку, проте досі залишаються на критичному рівні. Так, у 2011 році природне скорочення кількості населення склало 161993 особи (в розрахунку на 1 тис. населення 3,5 особи), високий за європейськими мірками рівень смертності — 664588 особи (коефіцієнт смертності 14,5 особи на 1 тис. населення), низький рівень народжуваності — 502595 особи (коефіцієнт народжуваності 11,0 особи на 1 тис. населення), високий рівень захворюваності тощо [245];

6) неефективною житловою політикою та політикою у житлово-комунальній сфері. Рівень забезпеченості житлом в Україні на сьогодні є одним із найнижчих у Європі. Збільшується кількість сімей, які мають житлову площу в розрахунку на одну особу, меншу за санітарну норму [216, с. 95–99].

У той же час знос основних фондів у підгалузі сягає 62,2%, що обумовлює незадовільний технічний стан об'єктів житлово-комунального господарства. Із загальної протяжності водопровідних мереж перебувають в аварійному стані і потребують заміни 37%, каналізаційних мереж — 34,8%. Однією з найгостріших проблем галузі є нераціональне та неефективне використання паливно-енергетичних ресурсів підприємствами житлово-комунального господарства. Так, втрати теплової енергії упродовж року складають, в середньому, понад 13 млн. Гкал, що становить 11% від обсягів відпущеної теплової енергії, або марно витрачаються понад 2,1 млрд. м³ природного газу. Обсяги втрат і необлікованої питної води на підприємствах водопровідно-каналізаційного господарства у містах України перевищує 30% і в окремих випадках може сягати 60% від поданої в систему води. Через незадовільний стан мереж та неоптимального режиму роботи насосних станцій втрачається майже чверть споживаної електроенергії. За оцінками експертів, впровадження заходів з енергозбереження лише у житлово-комунальному господарстві дає можли-

вість зменшити споживання: газу при виготовленні, транспортуванні та постачанні теплової енергії в системі житлово-комунального господарства в середньому на 22%; електроенергії в системах водопостачання та водовідведення на 15–20% [107].

Позначилися нові внутрішні обмеження зростання, обумовлені недостатнім розвитком об'єктів інфраструктури. Особливо гострим в останні роки є стан доріг, пересування якими варто розцінювати не тільки з точки зору зниження ефективності логістичних результатів суб'єктів господарювання, а, в першу чергу, як загрозу безпеки життя людей — водіїв, пасажирів.

Отже, Україні потрібно шукати відповіді на ключові проблеми і виклики, аргументовані вище. Вирішити відповідні завдання за допомогою суто технологічного інструментарію вже неможливо. На відміну від Росії та Китаю ми не маємо у своєму розпорядженні стільки природних, сировинних, фінансових і трудових ресурсів. Тому необхідна реформаторська стратегія, яка здатна в комплексі охопити всі напрями економічної, соціальної і технологічної модернізації.

У сучасних умовах при наявності системних ризиків та суперечностей в соціально-економічному розвитку державі потрібна нова економічна ідеологія управління щодо забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку.

У сучасних дослідженнях економічна ідеологія як атрибут економічного світогляду суспільства розглядається як «система економічних ідей, понять і теорій, в яких адекватно відображаються економічні інтереси... соціальних верств, груп, класів, націй і народу» [99, с. 624]. Типологію економічних ідеологій представлено у дослідженнях Л. Мізеса [173], який поділяє їх на три основні групи: ліберальну (ґрунтується на приматі індивідуальної економічної власності), соціалістичну (колективна власність на засоби виробництва) та інтервенціональну (концептуальний образ регульованого ринку, «третій шлях»).

Однією із найменш ефективних є так звана грошова ідеологія, суть якої полягає у надмірному використанні грошової та кредитної політики як засобу досягнення економічного добробуту соціуму. Ще одним видом неефективної економічної ідеології вважається економічний традиціоналізм, який є «ідеологією, що вважає правильним і доцільним зберігати вірність цінностям, традиціям та способу діяльності, набутих від попередників» [173, с. 181], тобто намагається слідувати догмам, спираючись на успіх у минулому. Прикладом такого економічного традиціоналізму є, на наш погляд, сьгоднішня економічна ідеологія в Україні, якій притаманна «наздоганяюча» модернізація, в безперспек-

тивності і безнадійності якої сучасне українське суспільство вже переконалося. Економічна ідеологія неолібералізму є засобом обмеження економічної політики країн, що розвиваються. І на сьогодні є процеси, коли «в системі міждержавних економічних відносин цілеспрямовано формуються механізми... які, по суті, унеможливають переміщення країн із нижчого на більш високий рівень» [273, с. 36].

Внутрішні ж суперечності соціально-економічного розвитку України і глобальні кризові явища є лише проявами фундаментальної суперечності між подальшою капіталізацією економіки, що реалізується через тенденцію перетворення будь-якого ресурсу в капітал, тобто у вартість, здатну збільшувати свою вартість (звідси примноження різних видів капіталу: людського, соціального, інституційного, інтелектуального тощо), — з одного боку, і соціалізацією та гуманізацією економіки, що виявляється у необхідності її підпорядкування інтересам розвитку людини і суспільства, — з іншого.

Отже, економічна ідеологія постає як означена ментальними почуттями та цінностями соціально значуща система ідей різного характеру щодо вибору і організації шляхів соціально-економічного розвитку. Соціальна ефективність економічної ідеології проявляється у рівні її придатності для створення високого рівня добробуту суспільства. Економічна ідеологія, як спрямовуючий вектор економічного світогляду, є засобом формування та досягнення економічної мети суспільства, а отже, і основою визначення економічної політики, визначення пріоритетів розвитку.

Тому недостатня визначеність сучасного українського суспільства щодо конкретних перспектив суспільного розвитку, його амбівалентність, необхідність трансформації існуючої системи соціально-економічних зв'язків, створення нових засобів активізації людського капіталу зумовлює необхідність подолання суперечностей між капіталізацією, соціалізацією та гуманізацією економіки на засадах ефективної макроекономічної політики.

Питання створення нової економічної ідеології — це, перш за все, питання оптимального розподілу ресурсів між складовими людського й економічного капіталу, між накопиченням та споживанням, між поточними і перспективними пріоритетами розвитку держави.

При розробці нової економічної ідеології та стратегії соціально-економічного розвитку треба враховувати досвід промислово розвинених країн, який показує, що досягнення соціально-економічного зростання відбувалося за рахунок підвищення продуктивності праці, яке обумовлює підвищення життєвого рівня населення. В умовах економі-

чного зростання вибір та реалізація соціальних програм стає менш болючою і веде до зменшення розбіжностей між різними групами населення, які мають різні інтереси. Економічний ріст дозволяє вирішувати соціальні і культурні проблеми, створювати нові освітні установи, реалізовувати програми боротьби з бідністю без падіння існуючого рівня виробництва та споживання суспільних благ, тобто, поліпшувати умови, добробут та якість життя населення.

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ МОДЕЛЮВАННЯ

3.1. Концептуальні засади макроекономічного моделювання розвитку соціально-економічних процесів за участю держави

Одним з основних завдань макроекономічної політики є розробка дієвих механізмів забезпечення економічного зростання та розвитку національної економіки. Успішне вирішення цього завдання потребує відповідного наукового обґрунтування, проведення аналітичного дослідження, у т. ч. з використанням макроекономічного моделювання.

Моделювання є важливим засобом розв'язання багатьох економічних завдань, інструментом наукової абстракції, що допомагає виокремити, уособити та проаналізувати суттєві для певного об'єкта характеристики (властивості, взаємозв'язки, структурні та функціональні параметри). Багатоваріантність засобів аналізу економічних проблем, забезпечувана за допомогою моделей, дозволяє домагатися необхідної альтернативності і гнучкості макроекономічної політики.

Моделі національного господарства, які описують взаємодію підсистем і окремих учасників з особливими інтересами, вперше досліджувалися представниками математичної школи політичної економії. Перша модель такого типу: «модель загальної економічної рівноваги» була запропонована Л. Вальрасом у 70-х роках XIX сторіччя. Однак доказ існування рівноваги для спрощеного варіанту моделі Вальраса було отримано А. Вальдом лише у 1935–1937 роках. Важливим етапом у розвитку економічної теорії моделей економічної рівноваги слід вважати роботи К. Ерроу, Р. Дебре, Л. Мак-Кензі, написані в 50-х роках минулого сторіччя. Найбільшу популярність здобула модель конкурентної економічної рівноваги Ерроу-Дебре, яка стала об'єктом численних досліджень і узагальнень [58].

Відкриття в 1960-х роках таких об'єктів, як «дивні атрактори» і «фрактали», суттєво вплинуло на методологічні основи макроекономіки. Кейнсіанська макроекономіка, яка розвивалась у багатьох аспектах поза принципами мікроекономіки і навіть протиставлялась їй, мето-

логічно спиралася на загальну теорію систем. Квінтесенція цього підходу — «ціле є чимось більшим аніж сума частин, що його складають» — по суті, виражала загальнонаукове кредо кейнсіанської макроекономіки (цілого), поведінка котрого (цілого) якісно відмінна від поведінки його елементів — виробників і споживачів, які взаємодіють. Треба віддати належне цьому підходу: в його концептуальних положеннях вдається отримувати вишуканий розв'язок низки «парадоксів» макроекономіки.

Але цілком зрозумілим є, наприклад, те, що навіть беручи до уваги раціональну поведінку кожного суб'єкта, їхня сукупна поведінка в умовах рецесії є ірраціональною, оскільки призводить до погіршення становища кожного з них.

У 1980-х роках отримано результати, які показали, що для простої дискретної моделі макроекономіки вже в одновірному випадку за певних раціональних економічних гіпотез процес може набувати хаотичного характеру. Виявлення множинності точок рівноваги, граничних циклів, біфуркацій і хаосу, асиметрії інформації змушує економістів повному аналізувати макроекономічні системи. Теорія сучасної нелінійної динаміки (наприклад, методи обчислення розмірності фрактала) дозволяє обчислити для таких процесів, зокрема, автокореляцію, хоч природа таких залежностей звичайно зовсім інша, ніж для стохастичних процесів.

Зазначимо, що національна економіка України як складна і багатогранна система все ще перебуває у т. зв. «перехідному» стані, який відрізняється високим ступенем динамізму перетворень усієї системи народного господарювання. У таких умовах відбувається значне зменшення довірчих інтервалів будь-яких побудованих моделей, а основними принципами класичних моделей є рівність умов економічного розвитку та інерційність. У той же час спостерігається порівняльне підвищення надійності рішень, знайдених за допомогою нових технологій аналізу даних, хоча і в цьому випадку доводиться вирішувати ряд специфічних проблем.

Економічні реалії сьогодення вказують на нагальну потребу розробки та застосування глибоко аргументованого підходу до методології моделювання фінансових та бюджетних процесів. У більшості країн світу при цьому застосовуються економіко-математичні методи та моделі, що дозволяє спростити аналіз виконання бюджетів, прогнозування доходів та видатків, аналіз системи міжбюджетної взаємодії, науково обґрунтувати необхідні зміни в бюджетній політиці та в цілому при-

скорити створення ефективної бюджетної системи, характерної для ринкової економіки.

Звертаючись до проблеми моделювання соціально-економічних процесів, необхідно виходити з того, що її вирішення залежить від вирішення декількох взаємопов'язаних питань:

– по-перше, йдеться про відповідь на питання щодо типу економічного розвитку, який визначає його стратегію;

– по-друге, відповіді вимагає питання про пріоритети соціально-економічної державної політики, заснованої на декомпозиції підсистем національної економіки;

– по-третє, відповіді на два перших питання неминуче призводять до необхідності розгляду розподільної проблематики як складової частини регулювання соціально-економічних процесів. В економічній науці питання розподілу ресурсів займає одне з головних місць, а вся політична економія як наука виникла, власне, у зв'язку з пошуком відповіді на два основних запитання: перше — що саме є джерелом багатства; друге — за якими правилами відбувається розподіл ресурсів та національного багатства.

У наш час тенденції і джерела економічного зростання, забезпечення тривалої стійкості економічного зростання, екстраполяція наслідків обраної соціально-економічної політики, прогнозування динаміки та структури народного господарства, вимірювання/прогнозування впливу факторів на розвиток національної економіки та результатів динамічного розвитку залишаються основними проблемами макроекономічного моделювання, є предметом дослідження фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України, Інституту кібернетики ім. В.М. Глушкова та ряду інших установ, знаходяться у центрі наукового інтересу багатьох українських вчених, зокрема: В. Гейця, В. Дем'яненко, Г. Лебеди, І. Лук'яненко, М. Скрипниченка, Б. Панасюка та ін. [49, 156, 157, 158, 184, 235].

Значне поширення в українській економічній науці отримав аналіз економічних процесів на основі моделей економічної динаміки з декількома ресурсами — так званих моделей економічного зростання (Леонт'єва, Солоу [340], Рамсея [342] тощо). Моделі цього типу використовуються для дослідження таких систем, як економіка країни в цілому, окрема галузь або регіон, оскільки наявність великої кількості складових елементів дозволяє моделювати стійкий розвиток таких систем і розглядати їх як сукупність однорідних об'єктів з точки зору прогнозування.

Сучасні теорії зростання беруть свій початок з класичної роботи Ф. Рамсея «Математична теорія заощаджень», у якій автор презентував розділену на часові періоди функцію корисності і вивів на її основі умову оптимізації. Він зазначав, що якщо скоротити поточне споживання на користь майбутніх заощаджень, то у майбутньому споживання зросте [343].

Отже, якщо гранична продуктивність капіталу висока, то витрати від втраченого поточного споживання менші, ніж користь від зростання споживання в майбутньому. Працюючи над проблемою економічного зростання, Ремсі писав наступне: «У першу чергу я пропоную вирішити проблему економічного зростання, відповівши на наступне запитання: яку частку національного доходу нація повинна направити на заощадження?» [343, с. 5], хоча остаточно вирішити цю проблему він не зміг.

На сьогодні ці питання на макрорівні розглядаються в рамках вибору екзогенного і ендогенного варіанту розвитку національної економіки на основі моделей, створених для пояснення можливостей економічного зростання та визначення його передумов (Додаток Е).

Наявні моделі економічного зростання обґрунтовані класичною, неокласичною, кейнсіанською, некейнсіанською економічними школами, в принципі не здатні дати відповідь на питання про переваги того, чи іншого типу зростання. Це пов'язано із використанням різних науково-методичних основ макроекономічного моделювання, розходженнями в цілях прогнозування (наприклад, уряд країни більше цікавлять макроекономічні показники, які використовуються у бюджетному процесі, а міжнародні фінансові організації — показники платоспроможності держави), урахуванням особливостей конкретної економіки країни; різними горизонтами моделювання; різним набором прогнозних макроекономічних показників; якістю доступних статистичних спостережень.

Вище викладене обумовлює складність класифікації макроекономічних моделей, тобто загальноприйнятої класифікаційної системи не існує. Згідно найбільш загальної класифікації розрізняють структурні, неструктурні (економетричні) та гібридні моделі. Через дуже велике різноманіття підходів до моделювання та методів їх реалізації вирішено не вводити додаткові класифікаційні ознаки, а надати основні характеристики моделей у вигляді таблиці, вважаючи, що для вибору моделі або оцінки ступеня довіри до отриманих на її основі результатів цього буде достатньо. На підставі загальнодоступної інформації у додатку Є представлено основні характеристики існуючих макроекономічних моделей (принципи побудови, межі застосування, переваги і недоліки). Особли-

вості побудови та значущі характеристики деяких національних та багатокраїнних макроекономічних моделей наведено у додатку Ж.

Разом з тим, проблематика визначення типу розвитку є принциповою для подальшого соціально-економічного зростання та вибору тих інструментів, які мають використовуватися з метою стимулювання процесів соціально-економічного розвитку. Аналіз підходів до питань екзогенного та ендогенного зростання доводить їх принципову розбіжність.

В основі теорії екзогенного зростання використовується неокласична виробнича функція:

$$E_z = F(K, E_p\Pi) \quad (3.1)$$

де E_z — економічне зростання,

K — накопичений запас капіталу,

E_p — параметр ефективності праці,

Π — праця.

На відміну від теорії екзогенного зростання, теорія ендогенного зростання намагається пояснити причини через внутрішні фактори економічного розвитку:

$$E_z = F(L_k H_t, C) \quad (3.2)$$

де E_z — економічне зростання,

L_k — людський капітал,

H_t — фактори науково-технічного прогресу, що впливають на продуктивність праці,

C — споживання.

П. Ромер у статті «Ендогенні технологічні зміни» [350] включає фактор технологічних змін до моделі економічного зростання. Він розглядає технологію як метод, який використовується в процесі виробництва й трансформує вкладені в формі виробничих ресурсів фактори виробництва у випуск продукції і виділяє науково-дослідні і конструкторські розробки як джерела технологічних змін. Ромер підкреслює значення ідей як рушіїв прогресу і вважає їх конкретним типом товарів, які, на відміну від інших товарів, не є конкуруючими. Висновки з моделі П. Ромера досить схожі з ідеями неокласиків. Модель Ромера охарактеризована як «напівекзогенна», оскільки вона передбачає стійке зростання лише в разі ендогенного технологічного прогресу і екзогенного зростання населення. Робоча сила бере участь у процесі виробництва, перетворюючи капітал у продуктивний ресурс і сприяє розробці ідей, які рухають технічний прогрес і, отже, економічне зростання. Таким чи-

ном, інвестиції в людський капітал необхідні для підвищення продуктивності праці і капіталу. На думку П. Ромера, освіта є основним джерелом знань і вказівником з використання знань в процесі виробництва. Розвиток системи пенсійного забезпечення і охорони здоров'я також розглядається як джерело підвищення продуктивності праці.

Відповідно і проблема розподілу ресурсів вирішується на основі пріоритетів, обраних як передумови економічного зростання, в першому випадку (екзогенне зростання) йдеться про розвиток через стимулювання фінансово-виробничих та інноваційно-інвестиційних процесів, у другому (ендогенне зростання) — про розвиток через стимулювання науково-технологічних та соціально-економічних процесів, переважно в соціальній сфері, які стимулюють споживання.

Однак ендогенний і екзогенний типи як два специфічних якісних станів економічного зростання в «чистому» вигляді можуть існувати, мабуть, лише за наявності виняткових умов і обставин. Наприклад, при наявності повністю закритої національної економіки.

У реальному житті має місце безперервна взаємодія екзогенних та ендогенних факторів. А значить, і безперервна взаємодія відповідних ознак екзогенного і ендогенного типів економічного зростання. Ці ознаки мають взаємний вплив як в часі, так і в макроекономічному просторі. Фактори, що взаємодіють, можуть мати однакову спрямованість, єдиний об'єкт впливу, різну інтенсивність, індивідуальний період впливу і т. ін.

Вони одночасно, але найчастіше не рівнозначно за своєю інтенсивністю беруть участь у формуванні щорічного приросту реального національного продукту.

У зв'язку з цим структура приросту національного продукту буде мати наступний вигляд:

$$\Delta \text{НП} = \Delta \text{НП}_{\text{енд}} + \Delta \text{НП}_{\text{екз}}, \quad (3.3)$$

де $\Delta \text{НП}_{\text{енд}}$ — частина приросту реального національного продукту, сформована ендогенними факторами економічного зростання;

$\Delta \text{НП}_{\text{екз}}$ — частина приросту національного продукту, створювана екзогенними факторами.

Зрозуміло, що співвідношення вказаних елементів приросту ВВП буде динамічним. Воно може змінювати свої значення у зв'язку з постійно змінною інтенсивністю впливу кожної групи зазначених факторів. Згідно з цим буде відбуватися еволюційний рух економічного зростання від одного свого типу або виду до іншого, буде здійснюватися взаємоперехід типів (видів) даного макропроцесу.

У межах взаємодії зазначених груп факторів також виникають проміжні види (різновиди) ендogenous і екзогенного типів. Назвемо їх так:

- переважно ендogenous економічне зростання;
- переважно екзогенне економічне зростання.

Безумовно, зазначені види економічного зростання співіснують і реально взаємодіють як в часі, так і в просторі національної та світової економіки. Разом з тим, виникає питання відмінностей та специфіки зазначених різновидів.

Для відповіді на ці питання доцільно виділити хоча б найважливіші особливості ендogenous і екзогенного типів у формі теоретичних моделей кожного із них.

Ендogenous тип економічного зростання характеризується тим, що:

1. Повністю відсутні ознаки екзогенного економічного зростання, екзогенні (зовнішні) фактори динаміки даного процесу. Є лише ендogenous фактори економічного зростання.

2. Відсутня взаємодія ендogenous і екзогенних факторів, причина цього — відсутність останніх. Замість міжгрупового має місце лише внутрішньогруповий взаємовплив ендogenous факторів економічного зростання.

3. Весь обсяг приросту реального ВВП формується виключно ендogenous факторами, тобто тими факторами економічного зростання, які виникають в рамках економіки окремої країни: $\Delta \text{НП} = \Delta \text{НП}_{\text{енд}}$.

4. Відсутня частина приросту національного продукту, яка створюється через вплив екзогенних (зовнішніх) факторів економічного зростання. Їх частка в сукупному прирості реального ВВП дорівнює 0: $\Delta \text{НП}_{\text{екз}} = 0$.

5. Даний тип характерний, вочевидь, для повністю закритої економіки. Але можлива рідкісна ситуація, коли екзогенні фактори знаходяться в ситуації взаємної нейтралізації. Вона не виключена і для відкритої економіки, тоді зміст типу будуть визначати лише ендogenous фактори економічного зростання.

Переважно ендogenous економічне зростання має наступні індивідуальні ознаки.

1. Діють не лише ендogenous, а й екзогенні фактори економічного зростання. Має місце взаємодія між двома групами факторів: екзогенними і ендogenous. Міжгрупова взаємодія всередині їх системи доповнюється різними варіантами взаємовпливу усередині кожної з цих груп факторів. Міжгрупова взаємодія поєднується з аналогічними процесами внутрішньогрупового масштабу.

2. Структура приросту реального продукту країни (за факторами його формування) виглядає таким чином: $\Delta \text{НП} = \Delta \text{НП}_{\text{енд}} + \Delta \text{НП}_{\text{екз}}$. Обидві групи факторів беруть участь у формуванні приросту.

3. Ендогенні фактори мають переважаючий вплив на процес утворення приросту національного продукту. Співвідношення ступеня їхнього впливу представимо у вигляді наступної нерівності: $\Delta \text{НП}_{\text{енд}} > \Delta \text{НП}_{\text{екз}}$. Питома вага першої групи факторів в прирості реального ВВП перевищує частку факторів, що представляють екзогенний тип економічного зростання.

4. Питома вага ендогенних факторів становить понад 50% приросту: $\Delta \text{НП}_{\text{енд}} > 50\% \Delta \text{НП}$.

5. Питома вага екзогенних факторів не досягає 50% приросту національного продукту: $\Delta \text{НП}_{\text{екз}} < 50\% \Delta \text{НП}$.

Навіть без спеціального дослідження можна стверджувати, що саме цей вид економічного зростання повинен мати найбільше поширення у світовій практиці.

Переважно екзогенне економічне зростання:

1. Може виникати у країнах з дуже високим ступенем інтегрованості в структуру світової економіки світового ринку, з високою часткою експорту, імпорту та зовнішньої торгівлі в структурі ВВП.

2. Діють одночасно як ендогенні, так і екзогенні фактори економічного зростання.

3. Має місце як суперечлива, так і односпрямована взаємодія двох груп зазначених факторів. Причому міжгрупова взаємодія також доповнюється різними формами їх взаємного впливу всередині кожної групи. Однак інтенсивність впливу екзогенних факторів ($I_{\text{екз}}$) перевищує сумарну силу дії ($I_{\text{енд}}$) ендогенних: $I_{\text{екз}} > I_{\text{енд}}$.

4. Екзогенні фактори забезпечують формування основної частини приросту національного продукту. Їх частка в сукупному прирості ВВП перевищує його половину: $\Delta \text{НП}_{\text{екз}} > 50\% \Delta \text{НП}$.

5. Ендогенні фактори сприяють створенню меншої частини приросту ВВП. Їх питома вага в даному прирості не досягає його половини: $\Delta \text{НП}_{\text{енд}} < 50\% \Delta \text{НП}$.

Екзогенний тип економічного зростання, на думку автора, визначається такими ознаками:

1. Діє лише сукупність екзогенних факторів економічного зростання. Національне господарство характеризується високим ступенем інтегрованості в планетарну економіку, жорсткою залежністю від глобальних економічних процесів.

2. Вплив ендогенних факторів за будь-яких причин відсутній, або ж ендогенні фактори знаходяться в стані повної нейтралізації. Важко уявити ситуацію, що внутрішні фактори просто не діють, хоча її виникнення теоретично можливо.

3. Відсутня міжгрупова взаємодія ендогенних і екзогенних факторів. Залишається лише можливість взаємного впливу між різними екзогенними факторами в таких відомих формах, як взаємозамінність та взаємодоповнюваність (внутрігрупова взаємодія).

4. Весь річний приріст реального національного продукту формують зовнішні екзогенні фактори економічного зростання: $\Delta \text{НП} = \Delta \text{НПекз}$.

5. Ендогенні фактори в цьому випадку взагалі не беруть участь в утворенні річного приросту національного продукту. Їх частка в сумарному прирості дорівнює 0: $\Delta \text{НПенд} = 0$.

Дана проблема теоретично може бути вирішена за допомогою введення зовнішнього ефекту, однак це викликає питання про джерела і механізм такого «розмножувального» ефекту, який очевидно може забезпечити лише держава.

Отже, ці найпростіші абстрактно-теоретичні моделі зазначених типів та їх проміжних різновидів дають можливість констатувати, що «ендогенність» моделі зростання залежить від суб'єктивного впливу на постійний темп приросту економіки (екзогенності), значущості поведінкових і інституціональних параметрів моделі, в т. ч. і параметрів державної політики, які є найважливішим інструментом впливу на економічну поведінку.

Специфіка державної політики в моделях ендогенного зростання виникає тоді, коли виникає різниця між приватною і соціальною нормами віддачі. Якщо соціальна норма віддачі перевищує приватну, субсидування виробництва або інвестицій може підвищувати останню до рівня соціальної віддачі і, отже, збільшувати темп збалансованого зростання до оптимального рівня.

Проте особливим чином питання державної політики виникає в моделях, які встановлюють наявність будь-якої специфічної залежності економічного зростання від поведінки держави і параметрів державного бюджету.

На макрорівні бюджетна система є складовою частиною економічної системи, тому логічним є її регулювання з урахуванням системи взаємозв'язків основних економічних секторів, що приводить до побудови макроекономічної моделі, в яку бюджетна система входить одним із складових блоків. Слід зазначити, що класичні макроекономічні моделі за своєю природою є статичними, не зважаючи на можли-

вість введення в них елементів динаміки через адаптивні та раціональні очікування, а також лагові змінні. Принципово новим підходом є розробка динамічних макромоделей, які дозволяють одночасно досліджувати ефекти економічних рішень як у довгостроковій, так і у короткостроковій перспективі. Розробка концепції таких моделей є суттєвим кроком в системному моделюванні механізму бюджетного регулювання на макrorівні [157, с. 3].

Суттєвий інтерес представляє модель продуктивних державних послуг [304] з неконкурентними і невиключними при споживанні громадськими благами. У цьому випадку держава здатна не лише впливати на стійке постійне зростання, але й саме бути причиною і джерелом постійно підтримуємого зростання. Таке зростання виникає внаслідок додаткової віддачі від суспільних благ, створюваних державою. Зовнішній ефект від суспільних благ дозволяє долати спадання граничної продуктивності і підтримувати постійне стійке зростання. Рішення моделі показує наявність залежності економічного зростання як від інституційних, так і від поведінкових параметрів, тобто зростання є ендегенним.

Державна політика в моделі двояко впливає на темпи стійкого зростання: негативний ефект від оподаткування, що знижує граничну віддачу капіталу, компенсується позитивним ефектом від наданих державою суспільних послуг. При низьких ставках податку і зниженні частки державного бюджету в економіці до оптимального рівня вплив є позитивним, при високих ставках податку — негативним.

Оскільки приватні виробники при визначенні обсягу капіталу і випуску не враховують зовнішній ефект, існує оптимальний з точки зору суспільства рівень економічного зростання. Причому, дана задача може бути вирішена окремо для кожного з рівнів податкової ставки (централізоване зростання) і для змінної податкової ставки (оптимальне зростання).

Варіант моделі з розподілом створюваних державою благ між виробниками дає схожий результат: державні громадські послуги здатні створювати стійке зростання. Однак темп зростання буде істотно менший, як і ефект від суспільних благ. Інші варіанти моделі з конкурентними благами демонструють вплив держави на стійке зростання, і результативність цього впливу неоднозначна.

Дослідження впливу суспільних благ на економічне зростання показує можливість позитивного впливу державних послуг і діяльності, але лише там, де державні послуги дійсно необхідні і високоефективні.

В економічній літературі є й інші емпіричні дослідження, присвячені співвідношенню економічного зростання і параметрів державної по-

літики. Насамперед, вони сконцентровані на встановлення співвідношення темпів приросту ВВП і частки державного бюджету, витрат на державне споживання або інвестиції і темпів їх зміни. Наведемо лише деякі, найбільш показові та значущі результати цих досліджень. До більш ранніх належать дослідження Д. Ландау [336], що охоплює 104 країни за 20-річний період, в якому автор виявив значуще негативне відношення між темпами приросту реального ВВП на душу населення і рівнем державних витрат, виміряних як частка у ВВП.

Дослідження Р. Корменді і Р. Межира 47 країн за післявоєнне 20-річчя показало незначущість даної залежності, як і залежності темпів приросту ВВП від темпів зміни частки державних витрат [335, с. 150].

К. Гриєр і Р. Таллок, проводячи аналогічні дослідження, розширили базу даних до 115 країн, виявили значущість цього негативного співвідношення, правда в основному результат отриманий за рахунок 24 країн Європейського союзу. У цих роботах досліджувалися видатки на державне споживання, яке виключає державні інвестиції і трансферти, але включає витрати на оборону і освіту [322, с. 266].

Дж. Барт і М. Бредді показали значущість негативного співвідношення темпів приросту ВВП і рівня державного споживання, а також виявили позитивний, але незначущий ефект від частки державних інвестицій на темп приросту ВВП [306].

Широке коло досліджень за цією проблемою провів Р. Барро. Згідно теорії Р. Барро економічне зростання при підвищенні соціальних відрахувань має місце лише в тому випадку, якщо не приймаються до уваги негативні наслідки від цієї політики для нащадків. В силу такої політики, що здійснюється сьогодні, пенсіонери отримують надбавку до пенсії, але їхні діти будуть змушені нести більш високі податкові зобов'язання, які перевищують наведену величину майбутніх пенсійних виплат. Таким чином, якщо пенсіонери піклуються не лише про власний добробут, але і про добробут дітей, то замість збільшення споживання ми можемо спостерігати перерозподіл багатства між поколіннями. Свідченням на користь цього аргументу є той факт, що в США збільшення соціальних відрахувань викликало тенденцію скорочення допомоги батькам з боку дітей [301; 302; 303].

Дані дослідження проводилися на базі 98 країн у різні періоди і підтвердили такі висновки.

У всіх перерахованих дослідженнях рівень державного споживання (його частка у ВВП) мав суттєвий негативний вплив на темпи приросту реального ВВП на душу населення. У дослідженнях був зазначений позитивний вплив державних інвестицій на темпи приросту ВВП [301, с. 433].

Цікавий результат дали дослідження С. Фішера [320] та В. Істерлі і Р. Левіна [316] залежності темпів приросту ВВП від дефіциту державного бюджету відносно до ВВП, обидва дослідження показали негативний і значущий зв'язок.

Слід також згадати дослідження Сакса і Варнера, що підтвердили значущість негативного впливу державного споживання на темпи приросту реального ВВП, і, як виняток, що випадає з ряду досліджень, роботу Ф. Казеллі, Р. Ескуела і Ф. Лефорта, в якій наведений позитивний значущий результат для даної залежності [311].

Крім оцінок впливу рівня державного споживання на темп приросту ВВП, в деяких дослідженнях оцінювали вплив темпу приросту державного споживання та інших показників фіскальної політики на зростання.

Так, Р. Корменді і Р. Межира виявили позитивну, але незначущу залежність темпу приросту національного продукту від темпу приросту частки державних витрат у ньому [335].

Наведені приклади емпіричних досліджень залежності економічного зростання від параметрів державного бюджету в цілому (виключення пояснюються недостатньою базою або специфікою дослідження та вимірювання) свідчать про негативний зв'язок державних непродуктивних витрат з темпами приросту економіки і наявності позитивного зв'язку між темпами приросту і продуктивними витратами.

Слід зазначити, що описані вище моделі не зачіпають такі важливі сторони економічного життя, як практичний розподіл фінансових ресурсів держави за секторами економіки.

Сучасна економічна наука недостатньо уваги приділяє проблемі реального розподілу ВВП між економічною та соціальною підсистемами з метою досягнення максимального соціально-економічного ефекту. Треба визнати, що науково обґрунтованих показників пропорцій розподілу і критеріїв ефективності на практиці не існує. Оцінка проводиться опосередковано за показниками економічної ефективності та соціальної стабільності суспільства, що знаходить відображення у таких економічних показниках, як рівень ВВП на душу населення та темпи зростання ВВП.

Якщо припустити, що інвестиції в економіку менші інвестицій на забезпечення соціальних потреб, то в цьому випадку, як показують розрахунки Х. Баш, економіка повинна перебувати в стані повної рівноваги і повної зайнятості і бути в стані рівноваги, оскільки споживання має дорівнювати виробленій продукції і сукупному доходу. Досягти такого за допомогою сучасних моделей неможливо, що і показує економічна історія за останні 150 років [18, с. 34].

На аналізі вказаних моделей повинна розроблятися політика управління соціально-економічними процесами, коли формула розподілу виглядає наступним чином: $ВВП > інвестицій \text{ в економіку} \geq інвестицій \text{ на забезпечення соціальних потреб}$.

Такий підхід до розподілу ресурсів відкриває шлях для активного саморозвитку соціальної сфери. Раніше вважалося, що соціальна сфера з її продукцією — освітою, культурними цінностями, здоров'ям — не має механізму саморуху.

Р. Черевко і В. Лукаш зазначають, в розвинених країнах рушійною силою механізму саморозвитку є протиріччя між безмежним зростанням соціальних і економічних потреб і обмеженими ресурсами, які можна направити на їх задоволення в кожен певний момент [279, с. 49].

Дисбаланс соціальних і економічних інтересів наповнюють процес саморозвитку реальними негативними процесами.

У сучасних умовах у процесі розробки/формування зваженої соціально-економічної політики важливого значення набуває вдосконалення методики моделювання економічних процесів. Зростає потреба в системах, які здатні не лише виконувати одного разу запрограмовану послідовність дій над заздалегідь визначеними даними, але й здатні самі аналізувати знову отриману інформацію, знаходити в ній закономірності, проводити прогнозування тощо. Треба визнати, що моделювання соціально-економічного розвитку країни з урахуванням фактору розподілу ВВП є недослідженою сферою економічної науки. Складнощі полягають в тому, що розподіл ВВП не може бути зведений до кількісного збільшення якогось окремого показника, адже обов'язково передбачає структурні зміни в усій системі розподілу.

3.2. Моделювання системи управління соціально-економічними процесами національної економіки через механізм розподілу коштів державного бюджету

Моделювання системи управління соціально-економічними процесами національної економіки повинно, перш за все, ґрунтуватися на розумінні того, що національна економіка являє собою систему, яка за своєю суттю є антогоністичною, економічні інтереси далеко не завжди співпадають із соціальними інтересами і потребами. У цій «нестабільній» системі важливе місце займають питання адекватної соці-

льно-економічної політики, заснованої на оптимальному розподілі ресурсів, «несуперництві у споживанні».

Поняття «несуперництво у споживанні» відзначають економісти Е. Аткинсон, Дж. Стігліц: «Використання блага однією особою не веде до зниження його кількості, споживаної іншою особою» [8, с. 112]. Несуперництво характеризується тим, що «... збільшення числа споживачів блага не тягне за собою зниження корисності, що дається кожному з них»: «При наданні суспільного блага індивідуальному споживачу граничні витрати дорівнюють нулю, а при збільшенні споживачів реалізується умова Парето-поліпшення» [8, с. 165]. Держава бере на себе відповідальність у виробництві і розподілі суспільних благ, а провідну роль у цих процесах відіграють бюджети.

За всі часів у вітчизняній економіці не піддавався сумніву той факт, що результативність та підвищення рівня управління державними фінансами багато в чому залежать від ефективності державного бюджету, як важливого інструменту впливу на економічне і соціальне життя країни. За допомогою розподільної функції бюджету досягається розподіл фінансових ресурсів держави між виробничою і невиробничою сферами суспільства.

Світовий досвід показує, що в умовах ринкових відносин досягнення мети економічного зростання і забезпечення соціальної захищеності населення неможливо уявити у відриві від державного регулювання. Особливо значна роль державного регулювання на початковому етапі зародження і розвитку ринкової економіки в соціальній сфері, де проблеми ускладнюються, йде поступове заміщення адміністративних методів управління економіко-правовими. Більш того, кардинальна зміна форм і методів державного регулювання є головною особливістю на певному етапі розвитку ринкових відносин. Поряд із впровадженням чисто ринкових механізмів найважливішою функцією держави стає створення умов ринкових відносин, зокрема правове забезпечення проведення економічних реформ і посилення державного контролю, стимулювання розвитку конкурентного середовища і т. ін. Можливість поетапного послаблення ролі держави і переходу від глобального державного регулювання до допоміжної функції позаринкового регулятора створюється лише по мірі формування розвиненої ринкової економіки.

Однак навіть розвинена ринкова економіка обумовлює наявність секторів суспільного життя, де ринкові механізми малоефективні або нереалізовані. Яскравий приклад — соціальна сфера (освіта, охорона здоров'я, культура, соціальне забезпечення) і такі сфери, як наука,

оборона, управління, які прийнято називати неринковими (некомерційними). Якщо моделі ринкових механізмів здатні ефективно працювати в матеріальному виробництві, то в чистому вигляді вони не придатні для вищеназваних галузей, оскільки вони являють собою специфічну сферу державної участі, де практично стирається межа між економічним регулюванням і безпосереднім здійсненням соціально значимих функцій держави.

Слід зазначити, що у світі немає жодної держави з розвинутою ринковою економікою, де ультраліберальний підхід був реалізований системно в усіх сферах суспільного життя. У багатьох європейських країнах, які значною кількістю наших громадян вважаються зразком для наслідування, ринкові відносини існують в матеріальному виробництві, але далеко не в чистому вигляді в соціальній сфері. У ній, як правило, діє система забезпечуваних державою соціальних послуг населенню, що надаються в основному безкоштовно, тобто на неринковій основі. І навіть у США, — а вони є прикладом ультраліберального підходу, — ключові сегменти соціальної сфери опікуються державою. У країнах Заходу держава по суті є соціальною, тобто бере на себе функції забезпечення значної частини соціальних потреб населення, гарантує громадянам вільний і безкоштовний доступ до освіти, охорони здоров'я та інших сфер соціальних послуг.

Свої регулюючі функції, особливо в соціальній сфері, держава здійснює в основному через державний бюджет і бюджетну систему. В умовах ринкових відносин саме бюджетна система є в руках держави найважливішим інструментом акумуляції в необхідному обсязі грошових ресурсів для фінансування необхідних витрат на соціальну сферу [2, с. 88].

Питання підвищення ефективності державного бюджету, в т. ч. і бюджетних витрат, завжди були в центрі уваги української держави. Інша справа, що в умовах ринкових відносин висувуються підвищені вимоги до ефективності державного бюджету і бюджетних витрат з точки зору реалізації цього завдання не через адміністративно-командні, а фінансово-економічні методи, норми і механізми.

Фінансовий підхід до управління економікою пов'язаний із бюджетним процесом і спрямований на забезпечення узгодженості доходів і витрат бюджету. При економічному підході, на відміну від фінансового, відбувається узгодження витрат і доходів бюджету зі структурними факторами економіки. З одного боку, структура економіки визначає рівень витрат на її функціонування, реструктуризацію та розвиток, у т. ч. бюджетних витрат, з другого, — рівень конкурентоспроможності стру-

ктури пов'язаний не лише з витратами, але і з прибутковістю (збитковістю дотаційності) конкретних галузей економіки.

При економічному підході необхідно враховувати, як потрібно реструктурувати економіку, щоб підвищити доходи і знизити витрати, які витрати для цього будуть потрібні, яка буде ефективність цих витрат. З цих позицій бюджет є фінансовим інструментом, що забезпечує досягнення конкретних цілей соціально-економічного розвитку. Поряд з цим структурна політика має підпорядковуватися тим пріоритетам, які обрані державою.

Управління економікою по суті означає забезпечення такої її збалансованості, яка сприяє досягненню цілей розвитку країни. У самому загальному вигляді під збалансованістю розуміється встановлення рівноваги між взаємопов'язаними сторонами будь-якої діяльності. Тим самим, збалансованість передбачає дотримання певних розмірів, тобто кількісних співвідношень або пропорційності.

Із позицій пропорційності, при управлінні фінансовий підхід трансформується в проблему забезпечення бюджетної пропорційності (насамперед, пропорцій розподілу бюджетних коштів, прибуткової і витратної частин бюджету), а економічний підхід — в проблему забезпечення структурної пропорційності.

Бюджетна пропорційність характеризується, насамперед, рівнем розподілу ресурсів і рівнем дефіциту бюджету, а також дотриманням нормативних фінансових співвідношень.

Структурна пропорційність означає забезпечення такої пропорційності розвитку галузей економіки, яка на довгостроковій основі сприяє досягненню головної мети національної економіки — підвищення рівня і якості життя населення через розвиток економіки і стійке економічне зростання.

Якщо розглядати проблеми пропорційності як безперервний процес подолання виникаючих диспропорцій та забезпечення відповідності, то можна говорити про бюджетну і структурну збалансованість.

Бюджетна збалансованість пов'язана з дотриманням заданих фінансових співвідношень і параметрів бюджету. Структурна збалансованість означає досягнення заданих техніко-економічних співвідношень і параметрів галузей економіки, виступаючи тим самим основою сталого розвитку держави. У свою чергу незбалансована структура економіки створює небезпеку соціально-економічної нестабільності.

Орієнтація на досягнення бюджетної та структурної збалансованості має свої переваги і недоліки. Тому тут дуже важливо уникати односторонніх оцінок. Якщо домінує структурний підхід, то велика небезпека

розвивати галузі економіки країни без врахування фінансових можливостей та обмежень. У результаті може загостритися фінансова криза і, відповідно, погіршаться соціально-економічні показники і умови фінансування економіки регіону/країни.

Якщо домінує бюджетний підхід, то посилюється небезпека руйнування структури економіки і відповідного зниження рівня і якості життя населення, хоча бюджетні показники і будуть перебувати в заданих межах. У цьому випадку результативність бюджетної політики починають оцінювати за рівнем виконання бюджету в цілому та її окремих статей, а не за досягнення певних параметрів економіки, соціальної сфери тощо.

Однак результативність (ефективність) бюджетної політики має і якісне вимірювання. Бюджетна ефективність визначається структурною композицією бюджету (статей доходів/витрат), а також залежить від системи державного фінансового контролю, оскільки не стільки співвідношення доходи/витрати є ефективністю, скільки використання фінансових бюджетних коштів на конкретні цілі розвитку економіки, причому так, щоб ці цілі досягали 100% виконання [256, с. 12].

На наш погляд, в процесі регулювання економіки необхідно перейти від відособленості бюджетної та структурної збалансованості до їх інтеграції (рис. 3.1). Такому інтеграційному підходу відповідає бюджетно-структурна збалансованість.

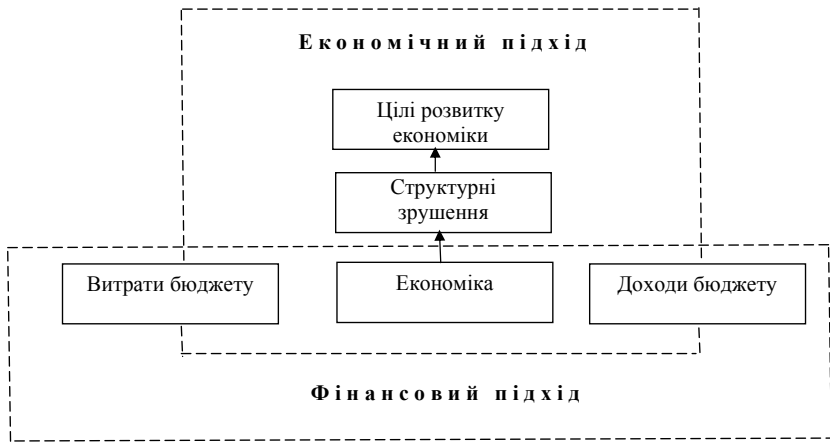

Рисунок 3.1 — Графічна модель інтеграції фінансового і економічного походу в управлінні соціально-економічними процесами, складено автором.

По-перше, вона передбачає визначення бюджетних співвідношень і параметрів з урахуванням необхідних структурних змін у соціально-економічній сфері. На практиці це часто ігнорується, у т. ч. при пропозційному бюджетному плануванні без техніко-економічного обґрунтування соціально-економічних наслідків фінансування економічних підсистем.

По-друге, бюджетно-структурна збалансованість пов'язана із забезпеченням рівноваги між соціально-економічними параметрами економіки, яка використовує бюджетні кошти, і фінансовими можливостями бюджету, включаючи можливості залучення інвестицій. Така вимога на практиці часто не дотримується, наприклад, при затвердженні свідомо нереальних соціально-економічних програм (і відповідно обсягів бюджетного фінансування), тим самим до бюджету вже спочатку закладається дефіцит.

Найважливішим показником економічного розвитку країни є ВВП, який, з економічної точки зору, має суперечливий характер, бо об'єкт розподілу — один (саме ВВП), але він має бути розподілений між декількома суб'єктами/підсистемами соціально-економічних відносин. Кожний суб'єкт/підсистема прагне отримати максимальну частку ВВП. Для збалансування інтересів усіх суб'єктів необхідно науково обґрунтовано та виважено підходити до процедури розподілу на основі відповідних підстав та розрахунків, на основі обґрунтованих пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

У зв'язку з цим визначення частки участі держави в розподілі та використанні ВВП через показник співвідношення державних витрат (що включають у себе головним чином видатки бюджетної системи) характеризує ступінь державного регулювання в економіці, особливо в соціальній сфері, фактично показує глибину соціалізації суспільства.

З наукової точки зору, розподіл в економіці — фаза суспільного відтворення, сполучна ланка між виробництвом і споживанням. Під розподілом розуміють одну із стадій відтворювального циклу, що є наступним за виробництвом продукту та отриманням прибутку. Розрізняють операції первинного розподілу, що пов'язані з виробничою діяльністю (заробітна плата, непрямі податки, внески до фонду соціального страхування) та операції вторинного розподілу, пов'язані з механізмом розподілу державних доходів.

У централізованій економіці розподіл ресурсів та фінансових коштів є найважливішим інструментом управління економікою на макроекономічному і мікроекономічному рівнях. У ринковій же економіці функ-

ції розподілу в основному бере на себе ринок, але і держава приймає активну участь у цьому процесі.

Відповідно, одним з основних завдань державного регулювання економіки є розробка та впровадження дієвих механізмів забезпечення економічного зростання та розвитку національної економіки за рахунок оптимального розподілу ресурсів, які держава має в своєму розпорядженні в конкретний момент часу.

Проведений аналіз особливостей застосування сучасних економетричних методів при системному моделюванні бюджетних процесів на макрорівні дозволяє запропонувати наступну концептуальну структурно-функціональну схему взаємозв'язків між різними рівнями соціально-економічної системи, що наведена на рис. 3.2.

Рисунок 3.2 — Соціально-економічні підсистеми національної економіки та їх взаємозв'язки, складено автором.

Основним етапом моделювання повинна стати розробка базової макроеконометричної моделі, яка дозволить програвати альтернативні сценарії бюджетного регулювання, оцінити наслідки певних змін у соціально-економічному становищі відповідно до обраного плану економічного розвитку спрогнозувати основні макроекономічні показники, які, у свою чергу, є основою для розробки бюджету.

У процесі моделювання доцільно виходити з того, що в структурі економіки можна виділити дві взаємопов'язані і взаємодоповнюючі підсистеми — донорну і акцепторну. Сутність взаємозалежності між донорною і акцепторною підсистемами можна дослідити лише в їх структурно-функціональному взаємозв'язку.

Донорно-акцепторний зв'язок соціально-економічних підсистем, на думку автора, може бути визначений як процес передачі ресурсів від донорної до акцепторної підсистеми з утворенням нової форми соціально-економічної політики, здатної забезпечити соціально-економічний розвиток держави.

Водночас результати оцінки ефективності соціально-економічного розвитку мають відображати стан і перспективи використання потенціалу донорної (що забезпечує ресурсами для ефективного розвитку) і акцепторної (формує відповідну інфраструктуру як для соціальної форми, так і для донорної підсистеми) підсистем.

Підхід автора роботи до розробки моделі соціально-економічного розвитку базується на певній сукупності теоретичних положень: національне господарство розглядається як складна система, що має ряд підсистем; кожна підсистема володіє власним критерієм оптимальності, що відображає її внутрішні (іманентні) інтереси; функціонування народного господарства (у т. ч. планування) є процес взаємодії різних підсистем; нарешті, взаємодія підсистем здійснюється за допомогою економічного механізму, тобто є економічною взаємодією, мета якої — найкраще поєднання інтересів окремих підсистем і системи в цілому. Принципово важливо, щоб модель дозволяла вивчати не тільки окремі стани рівноваги, але і сам процес функціонування економічної системи, основною тенденцією якого має бути прагнення до досягнення стійкої траєкторії збалансованого розвитку.

У запропонованій моделі економічної взаємодії відображається зміна всіх умов у часі, у т. ч. еволюція критеріїв оптимальності підсистем і умов економічних взаємин.

У подальшому будемо виходити з того, що національний дохід розділяється як мінімум на дві частини (укрупнені підсистеми), які виконують різні функції у процесі розширеного відтворення: накопичення основних виробничих фондів, надалі цю частину будемо називати «накопиченням» (u); частину національного доходу, яка йде на фінансування соціальних потреб, надалі будемо називати цю частину «споживанням» (c).

Кінцеві цілі розвитку економіки на сьогодні найбільшою мірою відображають обсяги споживання $c(t)$ в кожному конкретний момент часу.

Тому для оптимізації динаміки національного доходу за фіксований плановий період $[0, T]$, як максимізовану цільову функцію доцільно ввести показник dt , який визначає кількість планових періодів:

$$c(T) = \int_0^T c(t) dt \quad (3.4)$$

Сутність (3.4) полягає в тому, щоб максимізувати сумарний фонд споживання за плановий період за рахунок інвестицій в сферу виробництва « dt ». Надалі передбачається, що функція споживання або «очищена» від елементів, що не мають відношення до даної сфери, або частка цих «інших» елементів зафіксована.

Більш загальний підхід до максимізації споживання за певний період враховує, що ефект споживання (споживчий ефект) у різні моменти часу неоднаковий і може бути вимірний кожний конкретний момент часу за допомогою функції $c = c(t)$, в той час як $c(T)$ характеризує той же показник в кінці періоду, коли кількість періодів дорівнює « r ».

Відповідно до умов реальної економіки розвиток «споживання» має циклічний характер і остаточний результат досягається в результаті сумарного впливу економічних циклів на кінцевий результат.

Отже, функція $c(t)$ «зважує» обсяги споживання в різні моменти часу і саме вона цікавить нас з погляду того, що загально визнаною є гіпотеза про існування споживчих переваг у часі: корисний ефект благ сьогодні вищий корисного ефекту благ майбутнього. Відповідно із зазначеним, функція $c(t)$ повинна мати наступні властивості:

$c(t) > 0$, тобто споживання реально присутнє у будь-який момент часу $c(t)$; у той же час, у силу граничності ресурсів $c(t)$ — монотонно спадаюча функція; тоді $\lim_{t \rightarrow \infty} c(t) = 0$, тобто «вага» споживання відда-

леного майбутнього прагне до нуля.

$u(t) > 0$, тобто накопичення основних виробничих фондів відбувається пропорційно до обсягів споживання і в будь який момент часу правильним є вираз:

$$c(t) / u(t) = 1, \text{ або } c(t) - u(t) = 0.$$

Отже, загальна цільова функція споживання $c(T)$ має вигляд:

$$c(T) = \int r^{ot} c(t) dt \quad (3.5)$$

де T — кінцевий економічний результат, який впливає на кінцеві показники споживання

Загальна цільова функція накопичення має вигляд:

$$u(T) = \int r^{\omega t} c(T) \quad (3.6)$$

Можливості оптимізації динаміки національного доходу задані рівнянням:

$$y(t) = B \frac{c(t)}{u(t)} c(T), \quad (3.7)$$

сутність якого полягає у регулюванні співвідношення між споживанням і накопиченням при оптимальному обсязі національного доходу (y) в кожному конкретному моменті часу (t). У (3.7) показник (B) характеризує інерційність економіки (запізнення реакції системи на зовнішній імпульс, інакше кажучи, даний показник характеризує відкладений у часі (прогнозований) економічний результат).

Наведена нижче оптимізаційна модель ґрунтується на тому постулаті, що розподіл ресурсів має відбуватися в середині економічної системи, або, іншими словами, обсяги накопичення і споживання в структурі національного доходу мають певні граничні межі.

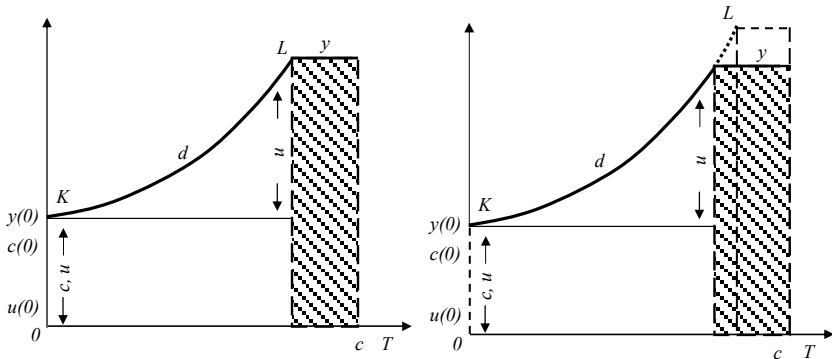
Особливість даної умови в рамках оптимізаційної моделі в тому, що $c(t)$ стає ендогенною змінною в кожний конкретний момент часу.

Поєднання моделі динаміки національного доходу (3.7) і цільових функцій (3.5) і (3.6) дає оптимізаційну модель:

$$\left\{ \begin{array}{l} c(T) = \int r^{\omega t} c(t) dt \\ u(T) = \int r^{\omega t} c(T) \\ y(t) = B \frac{c(t)}{u(T)} c(T) \rightarrow \max \end{array} \right.$$

Модель демонструє, що при досягненні оптимального рівня розподілу ресурсів за умови, що B є ендогенною змінною (такою, яка змінюється всередині системи, під впливом внутрішніх факторів), кінцевий економічний результат $c(T)$ набуде свого максимального значення.

Таким чином, у точці L відбувається так зване релейне перемикання режиму відтворення національного доходу, що є необхідною умовою досягнення максимуму $c(T)$ за умов пропорційного розподілу коштів (рис. 3.3).

а) із пропорційним розподілом;

б) без пропорційного розподілу

Рисунок 3.3 — Траєкторії розвитку в задачах оптимального управління (y — національний дохід; c — споживання; u — виробниче накопичення).

Інакше кажучи, раціонально розподіляючи ресурси між підсистемами можна, максималізувати не лише накопичення, але і споживання, тобто можна досягти не лише економічного ефекту, але і суттєво підвищити рівень соціальних видатків та досягти позитивного соціального ефекту.

Вочевидь, одержуване рішення можна трактувати як технологічно прийнятний оптимум (з точки зору максимуму інтегрального споживання), який не може бути подоланий без урахування показника $u(t)$. В той же час непринятною є різка зміна траєкторії розвитку KL , оскільки в такому випадку збільшення національного доходу за рахунок інвестицій в економіку не дає належного соціального ефекту, такий розподіл стає неефективним.

Розглянемо більш гнучку умову безперервного зростання споживання. Для цього розділимо обсяг споживання на дві частини: екзогенну (зростаючу з мінімально необхідним темпом $r < 0$) і ендогенну (оптимізуючи — управління інвестиційним лагом):

$$\begin{aligned}
 c(t) &= c(t) + c_1(t), \\
 c_1(t) &= c(0) \exp(rt), \\
 c_1(T) &= \int_0^T c(t) dt \rightarrow \max
 \end{aligned}
 \tag{3.8}$$

Графічна інтерпретація отриманих результатів (рис. 3.4) дає змогу констатувати, що постійно нарощуючи інвестиції в економіку, можливо

отримати постійне зростання в обсягах споживання, але в кінцевому рахунку розподіл ресурсів між інвестуванням та споживанням досягне паритету.

Звичайно, представлений аналіз, як і систему показників, не слід абсолютизувати, але тим не менше він допомагає краще зрозуміти бюджетне планування, бюджетну політику і вплив структурних модифікацій бюджету на економіку. Представлений підхід становить своєрідний метод планування структури бюджету та оцінки його ефективності.

Структурна постановка проблеми забезпечення бюджетної ефективності зводиться до визначення часток витрат по кожній статті бюджету, причому розподілити бюджетні кошти необхідно так, щоб фінансова та нефінансова віддача такого розподілу була найбільшою і вирішувалися завдання соціально-економічної політики. Тут можна використовувати як мінімум два основних підходи. По-перше, покладатися на результативність різних секторів економіки і статей бюджету, які в тій чи іншій мірі стосуються цих секторів. По-друге, виходити з оцінки потреби за кожним напрямом. Якщо потреба у витратах вище можливості, яка забезпечена доходами податкової системи, варто здійснювати запозичення на внутрішньому ринку і залучати зовнішні джерела, породжуючи в той же час бюджетний дефіцит, борги.

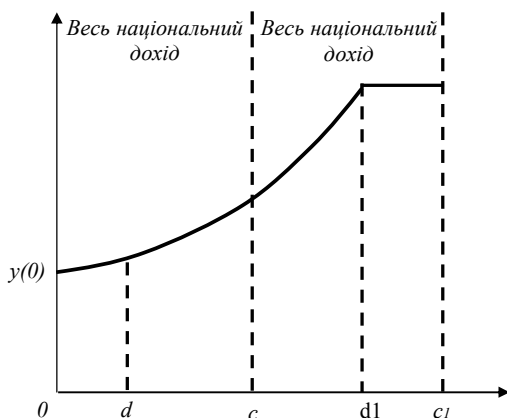

Рисунок 3.4 — Зростання національного доходу в задачі оптимального управління інвестиційним лагом

Подальші міркування призводять до думки про необхідність побудови моделі оптимального розподілу бюджетних коштів з метою досяг-

нення стабільності соціально-економічного розвитку та зменшення обсягів дефіциту бюджету.

У даній роботі пропонується сценарний підхід при розподілі коштів державного бюджету.

Авторський підхід полягає в наступному: кошти (V) спрямовуються на фінансування підсистем, а соціально-економічне зростання досягається завдяки перетіканню доходів від економічного зростання в сферу соціальних потреб:

$$V\gamma = N / j_e + j_c; j_e = 100 / N; j_c = (N / j_e - j_e) \quad (3.9)$$

де, $V\gamma$ — обсяги видатків державного бюджету та ті або інші потреби, %;

j_e — частка бюджетних ресурсів, які спрямовуються на фінансування потреб економічного розвитку, %;

j_c — частка бюджетних ресурсів, які спрямовуються на фінансування потреб соціального розвитку, отриманих за рахунок економічного зростання, %;

N — загальний обсяг ВВП, млрд. грн.

Практична реалізація цього підходу дає можливість:

– обґрунтувати величину витрат за статтями бюджету на основі критеріїв, які відображають ефективність використання бюджетних коштів і визначені виходячи з пріоритетів соціально-економічної політики;

– підвищити ефективність системи управління державними активами і пасивами, яка дозволить значно підвищити стійкість бюджетної системи, додасть гнучкість бюджетній політиці, знизить ризики, пов'язані зі структурою державного боргу;

– удосконалити бюджетний процес, забезпечити прозорість бюджету і бюджетних процедур на всіх рівнях бюджетної системи, підвищити ефективність контролю витрачання бюджетних коштів і надходження доходів;

– забезпечити збалансованість державного бюджету в середньостроковій перспективі.

Слід зазначити, що кількість сценаріїв, які можна програвати за допомогою моделі, залежить від завдань, які постають під час дослідження, а також від необхідності перевірити можливості досягнення тих результатів, що очікуються як наслідок запровадження того або іншого варіанту (сценарію) економічної політики і заданим горизонтом планування, який в даному випадку складає 10 років.

Основні сценарії, які можна програвати за допомогою моделі, наступні:

1) сценарій, пов'язаний з інтенсивним соціально-економічним розвитком, коли соціальні видатки ($Cв\%$) розраховуються як частина від обсягів інвестицій в економіку ($Ie\%$), коли обсяги видатків на економічні потреби перевищують інвестиції в соціальну сферу та виконується умова, що $Ie > Cв$. В рамках дослідження не розглядається, оскільки в сучасній парадигмі соціальної політики є неможливим.

2) сценарій із негативним прогнозом соціально-економічного розвитку, коли обсяги видатків на соціальні потреби перевищують інвестиції в економіку та виконується умова: $Cв > Ie$, який має місце в сучасних соціально-економічних реаліях, несе в собі численні ризики і не приносить позитивних результатів.

3) сценарій із сталим прогнозом соціально-економічного розвитку, коли виконується умова, що соціальні видатки дорівнюють інвестиціям в економіку при її інтенсивному розвитку: $Cв = Ie$.

Відповідно до запропонованої моделі (3.9) та сценарного підходу маємо змогу розрахувати обсяг видатків на забезпечення потреб економіки та соціальної сфери з метою забезпечення сталого її розвитку за формулами:

$Ie (\%) = 100\% / N \times t$; $Cв (\%) = (N / Ie / t) - Ie$ в базовому році, з урахуванням індексу зростання ВВП ($Iз$) у наступних роках ($Ie \times Iз$; $Cв \times Iз$) (табл. 3.1).

В той же час зрозуміло, що такий бюджетний розподіл не повною мірою відповідає вимогам планування державних фінансів, не деталізує інші витрати, які присутні при розподілі бюджетних коштів. Окрім того на перших етапах планування обсяги бюджетних витрат не можуть задовольнити соціально-економічні потреби, планові значення не досягають фактичних показників. Але ця модель дає змогу визначати базові параметри соціально-економічного зростання в динаміці та в майбутньому періоді, а сам по собі такий розподіл, який ґрунтується на паритеті видатків на соціальні потреби і інвестиції в економіку у поєднанні з темпом зростання ВВП в принципі є оптимальним, забезпечує сталу соціально-економічну динаміку, про що свідчить запропонована математична модель.

Зазначимо, що при цьому показники в економічній сфері, які відображені в табл. 3.1, відповідають загальносвітовій тенденції. Сьогодні більшість держав світу, навіть ті, де ринкові відносини давно і добре розвинені, регулярно витрачають значні бюджетні кошти на підтримку економіки, різні програми її розвитку і модернізації. У країнах Західної Європи держави витрачають на розвиток промисловості, енергетики та будівництва близько 10–13% від обсягів ВВП, витрати на сільське гос-

подарство складають близько 3–7%. Західні економісти і політики [310; 314; 321] називають такий підхід цілком виправданим і приводять ряд аргументів на користь такого розподілу національного доходу.

Таблиця 3.1 — Розраховані видатки на фінансування соціальних потреб та інвестицій в економіку по відношенню до ВВП у 2003–2012 роках (період $[t] = 10$ років)

Рік	ВВП, млрд. грн.	Iз	Розрахунок базового показника (2003 року)	Державні інвестиції в економіку, % до обсягів ВВП* (Варіант: $I_e > C_v$)	Державні інвестиції в економіку, % до обсягів ВВП* (Варіант: $I_e = C_v$)	Видатки на забезпечення соціальних потреб, % до обсягів ВВП (Варіант: $I_e = C_v$)
2003	267,344	-	1) $100 : 267,334 \times 10 = 3,74$ 2) $(267,344 : 3,74 : 10) - 3,74 = 3,40$	3,74	3,40	3,40
2004	345,113	1,29		4,82	4,38	4,38
2005	441,452	1,28		6,17	5,61	5,61
2006	544,153	1,23		7,59	6,90	6,90
2007	720,731	1,32		10,02	9,11	9,11
2008	948,056	1,31		13,13	11,94	11,94
2009	913,345	0,96		12,60	11,46	11,46
2010	1082,569	1,18		14,87	13,52	13,52
2011	1302,079	1,20		17,84	16,22	16,22
2012	1408,889	1,08		19,27	17,52	17,52

* Інвестиції в економіку — обсяги коштів, які йдуть на фінансування державних інвестиційних програм, а також кошти, які спрямовуються на організацію економічної діяльності та підтримку галузей національної економіки.

Джерело: розраховано автором на основі запропонованої моделі.

Запропонований автором підхід також підтверджується розрахунками А. Льюїса, який довів важливість паритету величини обсягів споживання та обсягів інвестицій в економіку [338].

Для України суттєвою є проблема залучення даних коштів до державного бюджету, тому в запропонованій моделі доцільно відштовхуватися від реальних можливостей вітчизняної бюджетної системи.

Розраховані значення видатків макрорівня у свою чергу є орієнтиром для системного моделювання надходжень та видатків мезорівня. На мезоекономічному рівні, виходячи з особливостей врахування нерівномірностей розвитку регіонів та їх специфіки, необхідно побудувати систему моделей надходжень та видатків бюджетів з метою аналізу інструментів впливу на їх значення та з розрахунком відповідних прогнозних значень. Важливим за такою схемою є не лише моделювання механізмів бюджетного регулювання та бюджетної взаємодії по вертикалі, а й моделювання міжбюджетної взаємодії по горизонталі, виходячи з особливостей розвитку регіонів України, їх економічного потенціалу та враховуючи їх схильність до економічного зростання.

Таким чином, елементарний розрахунок дає змогу стверджувати, що запропонований оптимальний розподіл бюджетних коштів між соціальними та економічними потребами дозволив би досягти зростання видатків на соціальні потреби при тому ж обсязі бюджетних коштів. Цей результат міг би бути отриманий за рахунок зростання інвестицій в економіку.

Отже, сучасна модель розподілу не є досконалою, в першу чергу, змін потребують самі підходи до планування бюджету. Бюджетна політика є дієвим важелем оптимізації розвитку сучасної соціально-економічної системи, інструментом забезпечення національної конкурентоспроможності. Створення державою необхідних економічних, правових та організаційних засад формування і оптимального розподілу фінансових ресурсів між різними ланками бюджетної системи для ефективного її розвитку є стратегічною метою бюджетної політики.

Активний вплив бюджетної системи на фінансові зв'язки й потоки між різними секторами економіки виступає необхідною умовою для забезпечення стабільних та високих темпів економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення. Пріоритетами розвитку бюджетної політики слід вважати збереження загальноекономічної рівноваги, забезпечення збалансованості і разом з тим соціальної спрямованості бюджету за умов зменшення податкового тягаря, зниження високого боргового навантаження при обмеженій можливості залучення зовнішніх ресурсів [102].

Реалізація обґрунтованої бюджетної політики, проведення необхідних реформ у бюджетній сфері з метою досягнення цілей бюджетної політики має базуватися на таких основних засадах:

1. Створення ефективної системи управління державними фінансами. Досягнення фінансової відкритості держави і жорсткого бюджетного контролю. Зниження вартості функціонування державної влади.

Реалізація зазначених принципів вимагає завершення переведення бюджетів усіх рівнів на казначейське виконання, введення обов'язкової публікації докладної бюджетної звітності, забезпечення відкритості процедур розміщення державних замовлень, проведення чесних, прозорих тендерів.

Питання ефективності державного бюджету й бюджетних витрат безпосередньо пов'язані з державним фінансовим контролем. Саме він дозволяє порівняти фактичні результати використання бюджетних коштів з плановими, виявити недоліки й правопорушення у сфері фінансування бюджетних витрат і намітити шляхи підвищення їх ефективності. В умовах ринкових відносин роль державного фінансового контролю багатогранно зростає, він стає найважливішою управлінською функцією будь-якої держави і обов'язковою умовою нормального функціонування економіки та фінансової системи країни. Здійснення постійного державного фінансового контролю над використанням бюджетних коштів, його посилення і жорсткість — запорука підвищення ефективності бюджетних витрат, поступального розвитку економіки і фінансів країни в цілому. Таким чином, проблема ефективності державного бюджету і бюджетних витрат дуже багатогранна, вона охоплює широке коло питань науково-теоретичного, соціально-політичного, правового, методичного, практичного характеру.

Ця проблема має вирішуватися, в першу чергу, за рахунок використання нових форм і методів бюджетного планування і фінансування (бюджетування, середньострокове бюджетне планування, застосування програмно-цільового методу планування бюджетних витрат та ін.), розробки методичних вказівок, правових норм і механізмів щодо визначення показників результативності витрачання бюджетних коштів, а також посилення державного фінансового контролю. Разом з тим, потрібно підкреслити, що реальне вирішення зазначеної проблеми можливе лише в умовах підвищення ролі державного регулювання і зміни курсу соціально-економічної політики сучасної української держави.

Отже, необхідно вдосконалити процедури бюджетного обліку та контролю. Уряд повинен вести постійну методологічну роботу з впровадження на практиці всіх принципів бюджетної класифікації в повному обсязі на всіх рівнях бюджетної системи, що дозволить істотно підвищити якість управління бюджетними коштами і бюджетного планування, а також прозорість бюджетної системи.

Максимальна консолідація до бюджетів відповідних рівнів існуючих позабюджетних фондів, а також цільових бюджетних фондів дозволить не тільки підвищити прозорість і відповідальність державних органів влади, але і сприятиме боротьбі з корупцією, підвищенню ефективності бюджетних витрат. Що стосується позабюджетних ресурсів одержувачів бюджетних коштів, то повинен бути забезпечений їх облік, а в особливих випадках і прозорі процедури використання.

2. Збалансування ресурсів і зобов'язань, повноважень і відповідальності на всіх рівнях бюджетної системи. Вдосконалення міжбюджетних відносин.

Створення ефективної системи міжбюджетних відносин передбачає реальну децентралізацію бюджетної системи з одночасною передачею на місцевий рівень фінансових зобов'язань загальнонаціонального характеру і відповідних їм податкових ресурсів. Тут необхідне чітке розмежування видатків між рівнями бюджетної системи, підвищення ступеня автономності податкових повноважень, вироблення прозорих об'єктивних процедур розподілу фінансової підтримки регіонам. Міжбюджетні відносини повинні стати реальною основою регіональних відносин, стимулювати розумну економічну політику в регіонах, забезпечувати рівний доступ громадян до основних бюджетних послуг та соціальних гарантій, а також вільне переміщення праці й капіталу по всьому економічному простору країни.

3. Концентрація фінансових ресурсів держави на виконанні своїх базових функцій.

Необхідно привести зобов'язання держави у відповідність з її ресурсами і з урахуванням високого боргового тягаря, прагнучи до бездефіцитності бюджету. На першому етапі слід інвентаризувати всі зобов'язання держави. Бюджетна політика повинна будуватися на оцінці ефективності участі держави в різних сферах життєдіяльності. Необхідно зводити до мінімуму розподіл бюджетних ресурсів за напрямками, де участь держави не обов'язкова. Надлишкові зобов'язання мають бути скасовані й реструктуризовані. Зобов'язання, що не підлягають скасуванню або припиненню, мають, безумовно, виконуватися. Необхідно максимально швидко ліквідувати необґрунтовані бюджетні субсидії, що створюють нерівні умови конкуренції і знижують потенціал економічного зростання, і сконцентрувати фінансові ресурси на виконанні основних функцій держави. Необхідно відмовитись від реалізації моделі всеосяжного патерналізму та підвищити бюджетні витрати на соціальну допомогу тих верств населення, які їх дійсно потребують.

Збалансуванню бюджету сприятиме вирішення наступних завдань:

- активне втручання держави в процеси розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів, що створюються у різних секторах економіки;
- формування видатків зведеного бюджету в межах доходів, що є необхідною умовою стримування інфляції і досягнення певних темпів економічного зростання та стабільності державних фінансів;
- узгодження видатків на управління із завданнями адміністративної реформи, видатків на оборону з основними напрямками реформ у військовій справі, видатків на охорону здоров'я згідно реформування сфери надання медичних послуг тощо;
- вдосконалення системи управління державним боргом, зниження боргового навантаження на економіку і бюджет у результаті відновлення довіри учасників внутрішнього і світового фінансового ринку до бюджетної політики в Україні і політики державних запозичень та повного виконання зобов'язань за державним боргом;
- зростання державних інвестицій в економічну сферу з метою реалізації політики сталого соціально-економічного розвитку.

4. Цілеспрямоване управління державним боргом і активами.

Проведення цілеспрямованої політики управління державним боргом і активами включає завершення створення єдиної системи управління державним боргом, яка дасть можливість здійснювати активну боргову політику і диверсифікацію методів управління державними активами на основі їх інвентаризації і оцінки ефективності.

5. Вдосконалення податкової системи.

Система оподаткування України за результатами численних досліджень складових національного бізнес-середовища, зокрема, — [190; 191; 192] оцінена серед інших показників — індикаторів найнижче. Податкова реформа не покращила ситуацію у податковій сфері України.

Основними завданнями вдосконалення податкової системи є спрощення податкової системи, мінімізація витрат на адміністрування. Ці рішення повинні супроводжуватися скасуванням необґрунтованих пільг та інших податкових преференцій, які створюють нерівні умови конкуренції і відкривають широкі можливості для ухилення від сплати податків та запровадження пільг/преференцій, які сприятимуть впровадженню інновацій у різних секторах національної економіки.

Сьогодні бюджетна політика (зважаючи на необхідність модернізації національної економіки) має забезпечувати інноваційну орієнтацію розвитку.

Бюджети мають формуватися виключно на основі оцінки ефективності витрат (на противагу методу «від досягнутого»), у повній відповідності з повноваженнями різних рівнів влади, встановленими законо-

давством. Необхідно максимально швидко побудувати систему середньострокового бюджетного планування, яке може істотно підвищити стабільність бюджетної системи і держави в цілому.

Також необхідно продовжувати вдосконалення сезонного бюджетного планування в процесі виконання бюджету, включаючи встановлення щомісячних лімітів витрат, оперативний вибір джерел фінансування дефіциту, уточнення процедур використання додаткових бюджетних доходів. Таке планування має здійснюватися на основі постійного аналізу короткострокових економічних тенденцій, уточнення потреб бюджетних організацій, аналізу ситуації на фінансових ринках, а також ефективності реалізованих заходів економічної політики порівняно з орієнтирами, закладеними в основу бюджетних розрахунків. Показники, закладені у бюджетах, повинні стати дієвим інструментом зміцнення фінансової дисципліни на всіх рівнях влади, і додатковим витрати можуть здійснюватися виключно з крайньої необхідності. Основними напрямками використання додаткових доходів мають стати структурні реформи (включаючи створення необхідних резервів) і врегулювання/погашення боргів держави.

При розробці проекту річного бюджету з урахуванням існуючих тенденцій необхідно, по можливості, визначити також їх перспективні зміни в економіці і соціальній сфері країни. Річний бюджет, будучи головним оперативним інструментом розподілу і використання державних фінансових ресурсів за певними напрямками, одночасно повинен формуватися як частина плану — прогнозу, в рамках якого визначаються векторні наближення до будь-яких раніше поставлених цілей.

Довгострокове бюджетне планування (10 років) дозволяє істотно поліпшити ситуацію з визначенням ефективності бюджетних витрат. Саме в середньостроковому періоді можливе широке використання програм вирішення тих або інших соціально-економічних проблем. А будь-яка програма, складена заради досягнення конкретних цілей, перетворюється в ціль бюджетного фінансування. При використанні програм зникає головна проблема обчислення ефективності бюджетних витрат — невизначеність результатів фінансування. Ось чому один з перспективних напрямів бюджетної реформи в країні — перехід переважно до програмно-цільових методів планування бюджетних витрат, що забезпечує прямий взаємозв'язок між розподілом коштів і фактичними або планованими результатами їх використання відповідно до встановлених пріоритетів державної політики. На відміну від переважного нині кошторисного планування використання програмно-цільового методу планування бюджетних витрат виходить з необхідно-

сті направлення державних грошей на досягнення суспільно значущих, як правило, кількісно вимірних результатів діяльності адміністраторів (головних розпорядників, розпорядників та одержувачів) бюджетних коштів з одночасним моніторингом досягнення намічених цілей і результатів. Використання зазначеного методу планування бюджетних витрат покликане забезпечити якість внутрівідомчих процедур бюджетного планування (бюджетування) і фінансового менеджменту.

Після проведення необхідних перетворень на державному рівні має бути забезпечена стабільність податкової системи і бюджетних процедур, передбачуваність структури бюджетних витрат — як ключовий фактор керованості бюджетної системи та створення сприятливих умов для взаємодії держави і суспільства (у т. ч. за рахунок підвищення ролі середньострокового бюджетного планування), а також можливість підтримки стабільності фінансового стану всіх рівнів державної влади як фактора зниження економічних і політичних ризиків.

3.3. Наукове обґрунтування стратегічних напрямів активізації соціально-економічного розвитку країни

Згідно з Конституцією України [138] наша держава визначена як «соціальна», що накладає на неї певні зобов'язання відносно стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку. Водночас сформовані в Україні політична та економічна системи характеризуються низькою ефективністю. Соціально-економічна стратегія розвитку через складність і взаємозалежність проблем суспільства (у т. ч. соціальних) потребує реформування, яке повинно ґрунтуватися на наукових засадах, на усвідомленні принципових підходів у визначенні стратегічних пріоритетів соціально-економічної політики, в яких закладаються напрями та цілі змін.

Сьогодні у вітчизняній економічній науці існує розуміння того, що в основу соціально-економічної стратегії повинна бути покладена ідея забезпечення сталого економічного розвитку та соціальних потреб суспільства на рівні європейських стандартів.

Саме соціально-економічна стратегія насамперед передбачає співвідношення цілей і засобів економічного розвитку в довгостроковій перспективі, які для нашої країни визначені Президентом України як [178]:

1) розбудова сучасної, конкурентоспроможної держави, головними характеристиками якої мають бути верховенство права і розвинута пра-

вова культура, збалансована представницька демократія, сильне самоврядування, дисциплінований і мобільний державний менеджмент;

2) гуманізація розвитку, що означає збільшення соціальних інвестицій у людський капітал, формування сучасної інфраструктури життєзабезпечення. Так, пріоритетами реформування було визначено модернізацію систем освіти та охорони здоров'я, підвищення соціальних стандартів, становлення культури творчого використання вільного часу та розвиток національних культурних індустрій;

3) запровадження прогресивної моделі розвитку, яка поєднує тактику реформаційних змін із стратегічними орієнтирами та пріоритетами соціально-економічного розвитку з метою забезпечення ефекту «безпервної модернізації».

Вирішення цих глобальних питань перешкоджає ряд факторів, які можна віднести до недоліків стратегічного бачення перспектив розвитку держави. Найгострішою проблемою соціальної політики України залишається нераціональне використання коштів, що виділяються на соціальні потреби. На державному рівні визнано, що модернізація соціальної підтримки здійснюється дуже повільними темпами, збільшення обсягів державного фінансування не супроводжується відповідними змінами в системі управління, організації та механізмах надання соціальної допомоги і послуг [178]. Здавалося б, збільшення інвестицій держави в соціальну сферу має принести результати, але дані статистики свідчать про необґрунтованість цих сподівань. Підтвердженням цьому слугують дані табл. 3.2.

Таблиця 3.2 — Видатки зведеного бюджету України на соціальне забезпечення та частка бідного населення

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Видатки, % до ВВП	3,5	4,1	5,6	4,8	5,6	9,0	7,6	6,7	7,8	8,1	8,4	8,7
Рівень бідності, %	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1	27,3	27,0	26,4	24,1	24,0

Джерело: складено за даними [21; 245].

Розглядаючи ефективність як співвідношення витрат і результату, можна констатувати, що за роки дослідження частка соціальних трансфертів держави зросла у 2,5 рази, а показник рівня бідності населення України не продемонстрував такої позитивної динаміки (частка бідного населення істотно не зменшилась, а в окремі роки навіть при зростанні соціальних видатків, — збільшилась).

Інертність адаптаційних механізмів сприяє поширенню бідності, що відтворює витратний характер системи соціальної підтримки, яка сьогодні склалася на базі універсальних соціальних трансфертів, субсидій на товари й послуги та категоріальних пільг. Отже, чинна модель соціально-економічної політики України входить у суперечність з цілями посткризової модернізації економіки та суспільства.

Як справедливо зазначають дослідники, «питання про те, скільки моделей соціально-економічної політики можна виділити і на яких основах, є не тільки дискусійним, але й досить складним, тому що рішення повинне враховувати специфіку різних країн за наявності загальних ознак» [61, с. 28]. Так, Ю.Е. Волков виділяє три основні моделі соціально-економічного розвитку. До першої він відносить «позитивну державу соціального захисту», до другої — «державу соціального захисту», до третьої — «соціально державу загального добробуту» [40, с. 70]. Проте найбільш поширеною класифікацією моделей держави є запропонована та обґрунтована класифікація Еспінга-Андерсена, згідно з якою моделі названі «ліберальною» і «соціально орієнтованою» [318, с. 90] та реалізуються на практиці у формі різних соціально-економічних стратегій.

Україна обрала досить привабливу, але не обґрунтовану з економічної точки зору стратегію розвитку, в основі якої лежить патерналістська модель, якій притаманні істотні недоліки. З одного боку, держава вкладає значні кошти в соціальну сферу, з другого — ці витрати не вирішують проблем соціального захисту населення, а тільки посилюють їх.

Про небезпечність такої стратегії попереджав В. Геєць, який цілком справедливо зазначив, що існуюча модель — стимулювання платоспроможного попиту населення через бюджет і адекватну реакцію бізнесу на підвищення доходів населення — формує відповідні макроекономічні показники: споживче зростання ВВП і доходів бюджету. Крім того, вона підтримує не інвестиційний попит в економіці, а платоспроможний попит населення. На думку академіка, трансформувати споживчу модель зростання економіки заважають постійні політичні коливання, які не дозволяють принципово змінити структуру економіки. Науковець зазначає, що сьогодні багато пільг, які вимивають гроші з

бюджету. Держава одночасно не може надавати і пільги, і гроші на розвиток інфраструктурних проєктів. Це неправильна модель, яку слід змінити [3].

Думка авторитетного економіста щодо безперспективності обраної моделі управління соціально-економічним розвитком підтвердилася світовою фінансово-економічною кризою наприкінці першого десятиріччя XXI сторіччя, яка спричинила глибокі структурні та синергічні зміни в якісній і кількісній характеристиках моделі добробуту, що переконує у необхідності формування принципово нової моделі соціально-економічного розвитку.

Державний патерналізм, який поширюється на всіх членів суспільства незалежно від їх соціальної належності, став головним критерієм виділення соціальної держави в особливий тип. Поява терміна «соціальна держава» фактично визначило нову природу державності. Це поняття відобразило перехід від «поліцейської держави», «держави суспільного договору», «держави як вищої форми влади» до держави, яка здійснює соціальні функції. Отже, вона бере на себе відповідальність за добробут громадян, забезпечує доступність соціальної підтримки для всіх членів суспільства, створює державні системи соціального забезпечення та соціального захисту, запроваджує бюджетне фінансування соціальних програм і нові механізми соціальної політики у вигляді державного соціального страхування, стає домінуючим суб'єктом соціальних функцій у суспільстві.

Соціально орієнтованій ринковій моделі економіки протистоїть ліберальна модель прийнята в багатьох країнах Заходу. Обидві моделі припускають повне задоволення потреб населення, яке, проте, досягається по-різному (табл. 3.3).

Сформований під впливом французького Просвітництва та британського утилітаризму, лібералізм поширювався Європою вже у XIX сторіччі, і в його основі лежала парадигмальна ідея вільного розвитку людини. Економічний лібералізм цю ідею подавав у формі механізму «невидимої руки» вільного конкурентного ринку, використовуючи як інтелектуальний базис теоретичні праці А. Сміта.

В основу ліберальної моделі соціально-економічного розвитку держави покладено індивідуалістичний принцип задоволення потреб, який передбачає особисту відповідальність кожного члена суспільства за долю свою і своєї сім'ї. У рамках ліберальної моделі роль державних структур у реалізації соціальної політики мінімізована. Її головними активними суб'єктами є окремі люди й недержавні організації (соціально-страхові фонди та асоціації), фінансову основу яких складають приват-

ні заощадження і приватне страхування самих громадян. За ліберальної моделі насамперед діє принцип еквівалентності, а держава бере на себе відповідальність тільки за підтримку мінімальних доходів громадян і захист найбідніших та найуразливіших верств населення. Проте вона максимально стимулює створення і розвиток у суспільстві різних форм недержавного соціального страхування та соціальної підтримки, а також різними засобами стимулює самих громадян до підвищення своїх доходів.

Таблиця 3.3 — Порівняння ліберальної та соціально орієнтованої моделей ринкової економіки

Ліберальна модель	Соціально орієнтована модель
Домінування приватної власності	Економіка із значним державним сектором
Максимальна свобода суб'єктів ринку за обмеженого втручання держави в їх діяльність	Регламентация державою ринкових відносин як державних, так і приватних підприємницьких структур
Державне регулювання головним чином макроекономічних процесів	Державне регулювання не тільки макро-, але й мікроекономіки
Відсторонення держави від вирішення більшості проблем життєзабезпечення населення. Переважання принципу: працівник сам повинен забезпечити себе, свою родину і власну старість	Вирішення державою багатьох проблем життєзабезпечення населення, регулювання зайнятості населення (з орієнтацією на мінімізацію безробіття), регламентация доходів громадян, а за певних умов — регулювання цін на товари і тарифів на послуги
Державна соціальна підтримка поширюється тільки на осіб, які самостійно не в змозі забезпечити особисте існування та існування своєї родини в силу різноманітних життєвих обставин, що склалися під впливом соціальних процесів (бідність, безробіття) або фізіологічних особливостей організму (інвалідність, проблеми із станом здоров'я).	Істотна державна підтримка всіх членів суспільства: безкоштовні й дотовані бюджетом послуги охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунальні субсидії та ін.

Джерело: складено автором.

Ліберальний економічний режим ґрунтується на пріоритеті ринкового механізму, відносно низькому (40%) обсягу ВВП, який перерозподіляється через бюджетну систему країни, здійсненні переважно пасивної політики на ринку праці, високій питомій вазі приватних компаній і громадських організацій у сфері надання соціальних послуг.

На початку XXI сторіччя ліберальна модель у чистому вигляді реалізується у США та Великобританії, де державна участь в економічному житті базується на ідеї максимізації свободи економічної діяльності. Держава втручається у ті сфери соціально-економічного життя, які не в змозі регулювати ринок (за «залишковим принципом»), водночас вона створює максимально сприятливі умови для функціонування приватного капіталу.

З точки зору реалізації соціальної складової моделі соціально орієнтованої ринкової економіки остання привабливіша за ліберальну для більшої частини населення, але все-таки не є абсолютним благом, на чому, зокрема, наголошує В. Геєць, який, коментуючи наслідки українських реформ, зазначає: «Курс на перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні, який був узятий з початку 90-х років і набув особливої інтенсивності з кінця 1994 року, не дав істотних позитивних змін у контексті забезпечення економічного зростання» [50, с. 4].

Водночас сьогодні дана модель вимагає істотного коригування не тільки в Україні. З урахуванням кризових явищ у багатьох країнах соціально орієнтованої економіки (Греції, Іспанії, Португалії, Італії та ін.) необхідно модифікувати їх соціально-економічний розвиток.

На нашу думку, через слабкі сторони моделі соціально орієнтованої держави втілювати її на практиці в «чистому вигляді» не можна, оскільки вона приховує в собі небезпеку дуже активного і всеосяжного державного патерналізму, який різко знижує схильність до ризику і прийняття самостійних рішень, які вимагають власних інвестицій.

Р. Дарендорф виокремлює такі вади моделі соціально орієнтованої держави: соціальна держава формує клас державного бюрократичного апарату, який не здатний розгледіти справжній стан індивіда; ця модель коштує дорого, тому незрозуміло, що робити, коли настає економічний спад; в основі соціальної держави лежить перерозподіл доходів від багатих до бідних верств, що є загрозою для зростання ефективності економіки; соціальна держава передбачає збільшення кількості одержувачів соціальної допомоги, що вимагає додаткового фінансування; неможливо/складно фінансувати дорогі/масштабні технічні нововведення (наприклад, сучасне медичне обладнання). Крім того, постають інші запитання, зокрема, як пояснити одержувачам соціальної допомо-

ги, що в одних районних лікарнях проводять безкоштовну сучасну медичну діагностику, а в інших — ні? Проте Р. Дарендорф не пропонує відмовлятися від моделі соціальної держави, а вважає, що потрібно скоригувати реалізацію цієї моделі на практиці [64, с. 32].

Ліберальна соціально-економічна політика передбачає мобілізацію власних сил людини, яка не розраховує на сторонню допомогу і діє в умовах максимальної свободи вибору. У суспільстві освічених і енергійних, звичних до щоденної боротьби за існування людей, яких в Україні достатньо, така політика може стати цілком виправданою та ефективною. Проте нині більшість громадян не здатні ефективно функціонувати в умовах ринку, тому проведення у «чистому вигляді» ліберальної політики призведе до соціальної кризи, блокування соціальної адаптації, дезорієнтації значної частини населення і до його інтенсивної маргіналізації. Наслідком такої політики неминуче стане розкол у суспільстві на тих, хто вже здатний діяти без підтримки, і тих, хто не може прожити без неї.

Отже, сьогодні основним принципом соціально-економічної доктрини повинно стати оптимальне поєднання лібералізму та соціальних гарантій. На нашу думку, саме така модель соціально-економічної політики є прийнятною для України.

Характерний принциповий аспект сучасної моделі розвитку України — розуміння того, що соціально-економічна політика повинна спиратися на можливість синтезу двох зазначених вище моделей (ліберальної і соціальної), враховуючи, що їх окремі елементи можуть бути адресовані різним групам населення.

1. Соціально орієнтована модель розвитку повинна повноцінно функціонувати у відношенні до інвалідів, непрацевдатних, безробітних, багатодітних та інших прошарків населення, які в соціальному плані є мало захищеними. При цьому держава зобов'язана вести активну соціальну політику, не претендуючи на роль її єдиного суб'єкта, а також заохочувати діяльність громадських і благодійних організацій до проявів індивідуальної соціальної відповідальності. В основі її соціально-економічної політики має лежати ідея партнерства між державою, приватним сектором, громадськими та благодійними організаціями, а також фондами сприяння розвитку й захисту людини. Відповідно, значна частина соціальних послуг надаватиметься через недержавні організації та фонди. У сфері економіки держава повинна виявляти управлінську активність, регулюючи не тільки макроекономічні процеси, але й процеси розподілу національного доходу, приватизації, стимулювати підприємницьку активність тощо. Разом з тим вона повинна сконцентрува-

ти свої обмежені ресурси на виконанні своїх базових функцій, а бюджетну політику — будувати на оцінці відносної ефективності та необхідності участі держави в різних сферах економічної діяльності й зводити до мінімуму розподіл бюджетних ресурсів у сфері соціальних послуг, де участь держави є необов'язковою.

2. Ліберальна модель економічного розвитку повинна стати основою взаємовідносин держави та економічно активного населення, виходити з того, що локомотивом економічної динаміки є соціальні групи, які мають кваліфікаційний і трудовий потенціал високої соціальної активності й мобільності, здатні легально адаптуватися до нових умов і реалізувати ефективні моделі своєї діяльності. Фокусом (стрижнем) перетворень у соціально-економічній сфері має стати стимулювання мобілізації й економічної результативності індивідуумів (соціальних груп, суб'єктів господарювання), які б повною мірою розуміли свою відповідальність не тільки за добробут власний, але й інших членів суспільства, розвиваючи інститути соціального партнерства, благочинності, спонсорства тощо.

Отже, запропонована модель соціально-економічного розвитку України являє собою деякий досить складний синтез ліберальної та соціально орієнтованої моделей, коли поєднуються переваги обох підходів.

Сьогодні розвиток України за інерцією унеможливить її перехід на вищий щабель економічного розвитку. Економіка України досі працює на базі технологій 3–4 технологічного укладу, у той час, як економіки провідних країн світу використовують технології 6–7 технологічного укладу. Національна економіка потребує масштабного залучення нових ідей модернізації України, сучасних технологій та достатніх фінансових ресурсів. Першочерговим завданням найближчих років має стати масштабна модернізація виробництва, впровадження енергозберігаючих технологій, зростання продуктивності праці, зміцнення конкурентних позицій вітчизняних суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках та, відповідно, посилення конкурентного статусу України у світі.

Для широкомасштабної модернізації економіки необхідно створити сприятливий інвестиційний і підприємницький клімат, проводити передбачувану і стимулюючу зростання макроекономічну політику, здійснити структурну перебудову економіки. Формування ефективної економічної системи і сприятливого ділового клімату, забезпечення економічної свободи підвищить інвестиційну привабливість, обумовить активізацію інвестиційної діяльності.

Для створення передумов економічного зростання зусилля держави повинні бути спрямовані на вдосконалення економічних важелів та ін-

струментів, які застосовуються органами виконавчої влади при виконанні функцій держави. Практичне застосування економічних важелів та інструментів (передусім податкових і кредитних ставок) повинні давати змогу найповніше враховувати інтереси всіх без винятку сторін (держави, регіонів, суб'єктів господарської діяльності, населення). У системі державного регулювання соціально-економічних процесів злободенними залишаються також питання врахування взаємопов'язаності всіх важелів державного регулювання, запобігання будь-яким можливостям для переважання індивідуальних, групових, відомчих чи регіональних інтересів над загальнодержавними у процесі державного регулювання соціально-економічного розвитку.

Структурна політика держави має бути переорієнтована з надання підтримки неефективним підприємствам на розвиток інфраструктури, забезпечення мобільності робочої сили, підтримку нових секторів (насамперед, інноваційних та інформаційних секторів), стимулювання реструктуризації і реформування підприємств, природних монополій. На структурну перебудову економіки має бути націлена і приватизація. Держава повинна також стимулювати диверсифікацію експорту з поступовим збільшенням високотехнологічної продукції обробних галузей.

Не менш важливим напрямом модернізації системи державного регулювання соціально-економічних процесів є протидія корупції та тінізації економіки. Тінізація національної економіки (за різними оцінками, близько 50–60% ВВП) стає ризиком для реалізації реформ. Збереження високого рівня тінізації фінансових потоків загрожує досягненню цілей стабілізації державного бюджету та знижує потенціал реформування фінансової системи. Спотворення механізмів конкуренції внаслідок значних масштабів тіншової діяльності економічних суб'єктів негативно позначається на результативності реформ, спрямованих на покращення бізнес-клімату та залучення інвестицій. Неформальна зайнятість і тінізація заробітних плат дестабілізують систему державних фінансів та солідарну пенсійну систему, створюють умови для необґрунтованого отримання від держави соціальної підтримки, стримуватимуть нагромадження коштів накопичувальної пенсійної системи та розвиток її інвестиційного потенціалу.

Певні кроки у напрямі детінізації економіки, покращення бізнес-клімату в Україні вже зроблено. По-перше, позитивним аспектом у системі оподаткування є удосконалення/спрощення процедур адміністрування податків. Спрощено дозвільну систему та процедури ліцензування, зокрема законодавчо затверджено вичерпний перелік документів дозвільного характеру, забезпечено перехід від принципу «єдиного офі-

су» до принципу «єдиного вікна» під час видачі документів дозвільного характеру, спрощено дозвільні процедури у будівництві, скорочено перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, тощо. Втім, ефект від їх впровадження поки не відчутний.

По-друге, законодавство у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, приведено у відповідність з рекомендаціями ФАТФ; Україну виключено зі списку країн, що мають стратегічні недоліки системи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму («сірого» списку ФАТФ).

По-третє, удосконалено правові та організаційні засади протидії корупції, зокрема схвалено Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки, прийняті Закони України «Про засади запобігання та протидії корупції» [112] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні порушення» [109]. Указ Президента «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки» [264] забезпечує дорожню карту України для впровадження багатьох рекомендацій ОЕСР і групи країн GRECO Ради Європи. Однак корупція залишається системним і масштабним явищем, що зачіпає суспільство й державні інститути, включаючи суди, та являє собою реальну загрозу принципам демократії й верховенства закону.

Перетворення у соціальній сфері мають бути спрямовані на досягнення наступних основних цілей:

- по-перше, забезпечення максимально ефективного захисту соціально вразливих домогосподарств, так як вони не мають можливостей для самостійного вирішення соціальних проблем і тому об'єктивно потребують державної підтримки;

- по-друге, забезпечення загальної доступності і суспільно прийнятної якості базових соціальних благ, до числа яких належать, насамперед, медичне обслуговування і загальна середня освіта;

- по-третє, створення для працездатного населення економічних умов, що дають змогу громадянам за рахунок власних доходів забезпечувати більш високий рівень соціального споживання, включаючи комфортне житло, кращу якість послуг у сфері освіти і охорони здоров'я, гідний рівень життя в літньому віці;

- по-четверте, формування у соціально-культурній сфері інститутів, що створюють можливість максимально повної мобілізації коштів населення і підприємств, ефективного використання цих коштів, і на цій основі — забезпечення високої якості і можливостей широкого вибору населенням соціальних благ і послуг, що надаються.

Програма соціальних реформ повинна дати орієнтири, які дозволяють будувати соціальну політику, виходячи з реально наявних у держави ресурсів і можливостей. Тільки в цьому випадку активна соціальна політика виступає не обмежувачем, а каталізатором економічного зростання.

Послідовне здійснення політики, яка базуватиметься на зазначених орієнтирах, припускає перехід до моделі «субсидіарної держави», яка забезпечує перерозподіл соціальних витрат на користь найбільш уразливих груп населення при одночасному скороченні соціальних трансфертів забезпеченим сім'ям. При такому підході громадяни, які мають самостійні джерела фінансування соціальних потреб, самі, за рахунок власних доходів, повинні оплачувати практично всі витрати на оплату житла та комунальних послуг, а також частину витрат на медичне обслуговування, освіту, пенсійне страхування. У перспективі значну частину соціальних благ цієї категорії громадян слід надавати переважно на конкурентній основі через підприємства недержавних форм власності.

Стратегічні напрями активізації національної економіки обумовлені в Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [218], що спрямовані на розбудову стабільної та конкурентоспроможної економіки, здатної протистояти негативним зовнішнім чинникам впливу:

- модернізація системи управління державними фінансами;
- розвиток фінансового сектору;
- дерегуляція економічної діяльності суб'єктів господарювання;
- розвиток енергетичних галузей країни;
- реформування житлово-комунального господарства;
- удосконалення транспортної інфраструктури;
- розвиток агропромислового комплексу;
- поглиблення міжнародної економічної інтеграції.

Проведення реформ за цими напрямками є запорукою стабільного економічного розвитку, про що свідчать зростання на 9,5% ВВП за 2010–2011 роки, зниження до 2,7% дефіциту СЗДУ (довідково: у Єврозоні — 4,1%; в США — 10,1%; в Японії — 9,8%), зменшення до 4,6% рівня інфляції національної валюти.

Незважаючи на прояви в 2012 році світової економічної кризи як фінансових проблем країн Єврозони, зниження в них показників розвитку, погіршення кон'юнктури світового ринку, в Україні за рахунок розширення внутрішнього попиту досягнуто зростання ВВП на 0,2%, хоча розвиток секторів економіки був нерівномірним. Ці обставини

обумовили неможливість досягнення в 2012 році докризового рівня 2007 року, у той час як світова економіка його суттєво перевищить, про що свідчать дані табл. 3.4.

**Таблиця 3.4 — ВВП деяких країн світу та регіонів,
% до попереднього року**

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2012
	звіт					прогноз	індекс ВВП до 2007 (100%)
РФ	8,5	5,2	-7,8	4,3	4,3	3,7	109,4
США	1,9	-0,3	-3,5	2,7	1,7	2,2	102,5
Світ	5,4	2,8	-0,6	5,1	3,8	3,3	115,2
ЄС-27	3,2	0,3	-4,4	2,1	1,5	-0,2	99,7
Україна	7,9	2,3	-14,8	4,1	5,2	0,2	95,6

Джерело: складено за даними [191; 245].

На погіршення економічної динаміки в 2012 році негативно вплинуло скорочення на 1,8% обсягів промислового виробництва, в т. ч. у машинобудуванні на 6,0%, у металургії та виробництві металевих виробів на 5,2%, у сільському господарстві — на 4,5%, виконаних будівельних робіт — на 13,8%.

Зниження темпів економічного зростання призвело до зменшення доходності економічної діяльності, погіршення стандартів життя населення, пониження темпів податкових надходжень до державного бюджету, недоступності кредитних ресурсів, до зростання тарифів, скорочення прямих іноземних інвестицій.

Для забезпечення доступу до інвестиційних зовнішніх і внутрішніх ресурсів, проведення системних економічних реформ, зростання конкурентоспроможності національної економіки необхідним слід вважати розробку та обґрунтування ряду проривних напрямів, довгострокових стимулів активізації розвитку стратегічних галузей вітчизняного виробництва.

1. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

У рейтингу ВЕФ за 2012/2013 роки Україна поліпшила глобальний індекс конкурентоспроможності на 9 пунктів і зайняла 73 місце серед 144 країн світу та досягла докризового рівня, але цей індекс навіть нижчий середнього показника та значно відстає від розвинених країн. Основні причини, негативні чинники, проблеми, що стримують зростання конкурентоспроможності економіки та активізації соціально-економічного зростання, наступні:

- переважання на виробництві основних засобів праці відсталих від технічного прогресу використовуваних технологій (2-го, 3-го, 4-го технологічних укладів);

- висока енергомісткість виробництва та споживання імпортованих енергоресурсів;

- низька державна підтримка економіки (в 2012 році обсяг державних бюджетних інвестицій в основний капітал склав 1,1% від ВВП);

- низький рівень інноваційної активності суб'єктів господарювання (кожен з них впроваджує за рік у середньому один технологічний процес, на 2–3 підприємствами освоюється лише один ресурсозберігаючий процес та новий вид техніки);

- надмірне загальне податкове навантаження на економіку, що призводить до зниження інвестиційної привабливості України та розвитку підприємницької діяльності;

- висока вартість, недоступність та короткостроковість кредитів;

- низька доходність виробничої діяльності;

- низька оплата праці.

2. Покращення інвестиційних умов.

Україна не здобула серйозних досягнень у забезпеченні підвищення інвестиційного іміджу та інвестиційної привабливості для притоку та акумулювання інвестиційних ресурсів з метою модернізації виробництва та структурної перебудови економіки, хоча експерти ООН для припливу ПІІ віднесли Україну до двадцятки найпривабливіших країн світу. Основними інвесторами в основний капітал є підприємства і організації (щорічно біля 60%), кредити банків (близько 15%), держбюджет становить 5–6% від загального обсягу, а від ВВП — щорічно 0,4–1,0%. Основними негативними чинниками уповільнення темпів зростання обсягів капітальних і ПІІ є:

- спрямування інвестицій в основному в розвиток виробництв з великою оборотністю капіталу, швидким економічним ефектом, які уже характеризуються високими показниками, хоча мають проекти з дефіцитом фінансових ресурсів;

- недостатній рівень захисту права власності на інвестиції та об'єкти модернізації;
- недостатньо сприятливі умови ведення бізнесу, що ставлять під сумнів можливість одержання доходності від здійснених інвестицій;
- часто змінюване законодавство, непрозорість ухвалених державних рішень;
- низька платоспроможність населення та суб'єктів господарювання;
- корумпованість державних чиновників;
- рейдерство як насильне захоплення контролю над діяльністю підприємств.

3. Підтримка вітчизняного товаровиробника, реалізація заходів імпортозаміщення.

У структурі економіки України є галузі з розвинутою виробничою базою, а також такі, що не витримують конкуренції навіть на внутрішньому ринку. У 2012 році обсяги промислового виробництва скоротилися на 1,8% в основному через несприятливу кон'юнктуру світового ринку, зменшення попиту та цін на українські товари, експорт продукції сировинного характеру без глибокої переробки та з невеликою часткою доданої вартості, високу енергомісткість продукції. Зазначені тенденції характерні для гірничо-металургійного комплексу, хімічні і нафтохімічної, легкої промисловості.

Стан агропромислового виробництва за останні роки в цілому характеризується позитивно: приріст валової продукції за 2010–2012 роки склав 12,8%, подолано негативні тенденції у тваринництві, розпочата розбудова інфраструктури, індекс продовольчого товарообороту зріс на 18%, утримується позитивне сальдо зовнішньої торгівлі АПК.

Негативний тиск на вітчизняне товаровиробництво нині здійснює наповнення ринку та кінцеві споживчі витрати домогосподарств, частка яких досягла 99,2%, населення купує лише імпортні машини, прилади та техніку. Звідси нагромадження основного капіталу майже повністю здійснюється за рахунок імпорту. Підвищуючи соціальні стандарти, держава підтримує зростання платоспроможного попиту і на цій основі не вітчизняного товаровиробника, а імпортера.

Основні проблеми та напрями розвитку вітчизняного товаровиробництва:

- низький технологічний рівень виробництва та структура випуску продукції з орієнтацією на кінцеве споживання;
- випуск сировинних матеріалів, енергетичних ресурсів з високою часткою енерго- та матеріаломісткості;

- високий ступінь фізичної і моральної зношеності основних засобів праці та низькі темпи технічного їх переоснащення;
- відсутність виробництва вітчизняного технологічного устаткування для виробництва конкурентоспроможної продукції;
- низький рівень бюджетного фінансування наукових і науково-технічних робіт (щорічно близько 1% ВВП);
- відсутність довгострокових та доступних по ціні кредитів.

4. Розвиток перспективних високотехнологічних секторів.

Підвищення конкурентоспроможності національної економіки, зростання попиту на вітчизняну продукцію на зовнішньому ринку, забезпечення імпортозаміщення на внутрішньому ринку можливе лише шляхом впровадження інновацій практично в усі галузі економічної діяльності, розвитку високих технологій. Ці заходи активізації економічної діяльності здатні забезпечити реалізацію стратегічних напрямів економічного і соціального розвитку України — утвердження інноваційної моделі економіки, структурно-інноваційну перебудову промисловості, розвиток аграрного та інших секторів економіки, розвиток та підвищення ефективності інфраструктури, раціоналізацію міжнародної співпраці та торгівлі, підвищення якості життя населення.

Найбільшій модернізації потребує:

- машинобудівний комплекс, де зосереджено біля 15% вартості основних засобів та зайнято працею біля 21% від працюючих, виготовляється близько 3,5 тис. найменувань машин і обладнання, із яких — біля 2 тис. модернізованих та понад 500 нових; частка експорту продукції складає біля 53% від обсягу реалізації продукції;
- авіабудування та ракетно-космічна промисловість, де незважаючи на конкурентоспроможність, рівень зносу основних засобів складає біля 65%, а устаткування — 82%, хоча при цьому відбувається зростання обсягів виробництва, реалізації та експорту продукції;
- оборонно-промисловий комплекс, де також потрібна модернізація основних засобів по випуску основних видів сучасної військової техніки. За останні роки відбувається зростання обсягів виробництва оборонних підприємств, частка експорту складає щорічно 65–67% від обсягу реалізації продукції;
- фармацевтична промисловість включає 20 українських підприємств, обсяг реалізації продукції яких складає біля 26% у вартісному виразі та біля 53% в товарній формі. За останні 10 років на внутрішньому ринку обсяг реалізації зріс в 3,5 раза (з 725 млн. до 3,4 млрд. дол. США) із середньорічними темпами зростання біля 15%, що є найвищим

показником у світі та свідчить про системоутворюючу галузь національної економіки.

Основні проблеми та напрями розвитку галузей:

- відсутність державного замовлення на продукцію машинобудування;
- зношеність та повільне оновлення основних фондів галузей машинобудування;
- низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції машинобудування;
- недостатня державна підтримка розвитку галузей машинобудування;
- незначний обсяг участі вітчизняних підприємств у міжнародних проєктах, що затруднює їх доступ до сучасних технологій та організації спільного бізнесу;
- незахищеність внутрішнього ринку продукції машинобудування, що призвело до зростання імпортних поставок, у т. ч. засобів, котрі були у споживанні;
- відсутність стратегії та заходів щодо реалізації промислової політики розвитку перспективних високотехнологічних секторів.

5. Пріоритетні напрями структурно-інноваційної перебудови стратегічних секторів економіки.

Реальний сектор економіки, що включає державний сектор, інфраструктуру і зв'язок, паливно-енергетичний комплекс (ПЕК), будівництво та житлово-комунальне господарство, має системні проблеми, що впливають на всі сфери економічної діяльності та вирішення питань соціального розвитку.

Домінуючу роль відіграє державний сектор (формує 37% ВВП), хоча 62,5% суб'єктів господарювання функціонують незадовільно, 20,7% — задовільно і лише 6,2% — ефективно.

Рівень розвитку інфраструктури та зв'язку в Україні значно поступається показникам розвинених країн (знос основних засобів складає відповідно 94,4% та 51,2%) і лише в зв'язку з підготовкою до Євро-2012 та направленням у ці сфери значних коштів індекс глобальної конкурентоспроможності за рівнем якості інфраструктури покращився на 6 позицій (з 70 місця у рейтингу 2011/2012 року до 65 місця у рейтингу 2012/2013 року із 144 країн світу).

Стан функціонування ПЕК один із вагомих чинників негативного впливу на соціально-економічне життя, зовнішньоекономічну сферу як загроза економіці, соціальному добробуту та незалежності через високу енергозалежність (60,0%), критичну частку імпорту енергоносіїв з одні-

її країни (до 54,5% при пороговому значенні не більше 30%), відсутність диверсифікації джерел постачання, недостатність заходів щодо ресурсозбереження та економії, повільне нарощування власного виробництва. За структурою споживання енергії (газу, нафти, вугілля, урану, гідроресурсів, відновлювальних джерел) Україна порівняно зі Світом, ЄС та США є найбільшим споживачем природного газу (41%) та разом з Німеччиною найбільшим джерелом доходів «Газпрому». За споживанням нафти Україна в 2 рази відстає від країн світу, навіть споживання вугілля складає 80% від середньосвітового рівня, а споживання відновлювальних та гідроресурсів в 3,5 рази менше Світу.

Зазначена структура споживання первинної енергії, застарілі технології виробництва обумовили, що енергомісткість ВВП України в 2,6 рази перевищує середній рівень Світу, ефективність використання ресурсів є низькою (0,89 кг ум. палива на 1 дол. США, а Світу — 0,34).

Відставання у впровадженні ринкових умов господарювання та оновленні основних фондів і технологій, монополізація послуг державними і комунальними підприємствами є головною причиною незадовільного стану та збитковості ЖКГ як системного об'єкта економіки держави. 2/3 основних фондів ЖКГ вичерпали термін експлуатації, втрати енергії та води в зовнішніх мережах досягають 60%, а в житловому фонді — 30%. Споживання енергоресурсів в 2,5 рази вище країн Європи, за останні 10 років кількість аварій зросла в 5 разів.

Будівельна галузь та житлове будівництво не здатне задовольнити потреби забезпечення житлом згідно законодавства. Насамперед, на кінець 2011 року на квартобліку перебували 1 млн. 84 тис. сімей та однаків, а отримали житло 7 тис. (0,7%), що перебували на обліку на кінець 2010 року.

Основні проблеми та напрями їх реалізації:

- повільні темпи реформування, корпоратизації та інтеграції підприємств;
 - високий рівень зношеності основних фондів;
 - низька ефективність управління підприємствами держсектору;
 - енергозалежність від імпорту ресурсів на вуглеводній основі;
 - низька ефективність використання енергії відновлювальних джерел (біля 1%, а в розвинених країнах становить 10–15%);
 - збереження монополії та відсутність реформувальних ЖКГ;
 - невідповідність тарифів та собівартості послуг підприємств ЖКГ;
 - обмеженість іпотечного кредитування в будівельній сфері.
6. Розвиток міжнародної співпраці та експортного потенціалу.

Міжнародне співробітництво України за останні роки під впливом значних диспропорцій в структурі експорту та імпорту товарів характеризується тенденцією погіршення сальдо торгівлі товарами та послугами: 2010 рік — -3,0, 2011 рік — -6,6, 2012 рік — -9,0 млрд. дол. США. В експорті сировинні товари по металургії складають біля 30%, сільськогосподарства — 20%, мінеральні продукти — 15%, а з великою часткою доданої вартості — не більше 20%. В імпорті переважають енергоносії (40%) та продукція машинобудування з великою часткою доданої вартості (25%).

Частка країн СНД в торговельному обороті України стабільно висока і щорічно становить біля 40%. Скасування всіляких обмежень у торгівлі сприяє імплементація Договору про зону вільної торгівлі (18.10.2011 року). Проте, нажалі мають місце спонтанні заборони експорту товарів з України до Росії (під приводом невідповідності товарів санітарним нормам, які згодом не підтверджуються).

Позитивним зрушенням також стало парафування 19.07.2012 року в Брюсселі Угоди про асоціацію України та ЄС в частині положень щодо створення зони вільної торгівлі у форматі «ЗВТ+» з акцентом на скорочення та ліквідацію двосторонніх торговельних обмежень не тільки товарами, а і послугами, прямими іноземними інвестиціями, державними закупівлями. Очікується, що доступ до ринків ЄС сприятиме зростанню на 2–3% обсягу експорту з подальшою тенденцією збільшення та це відобразиться у прирості реального ВВП на 0,7–0,9%.

У рамках міжнародного фінансового та технічного співробітництва в Україні портфель проектів МВФ в держсекторі на різних стадіях реалізації включає 38 проектів на суму 9,26 млрд. дол. США, із яких 88% спрямовані на розвиток реального сектору економіки. У 2010–2012 роках розпочато 296 нових проектів міжнародної технічної допомоги.

Основні проблеми та напрями їх реалізації:

- диспропорції структури експорту й імпорту через переважання торгівлі Україною матеріалами в основному сировинного характеру, а імпортих поставок — товарами із закінченим циклом переробки та великою часткою доданої вартості;
- відсутність єдиної державної стратегії цільового використання коштів МВФ та засобів державної підтримки пріоритетних проектів;
- посилення конкурентного тиску та послаблення позицій України на внутрішньому ринку через високі ціни на імпортні енергоносії;
- припинення співробітництва з МВФ, що вплинуло також на зменшення міжнародних резервів, залучення коштів від інших кредиторів.

Тільки шляхом вирішення зазначених проблем та активізації розвитку економіки можна забезпечити позитивні зрушення та досягнення сталого соціально-економічного розвитку.

Пропонована масштабна модернізація національної економіки не може бути проведена за короткий проміжок часу. Її здійснення займе кілька років і повинна складатися з декількох важливих етапів — блоків, окремі поетапні завдання різних блоків повинні вирішуватися як послідовно, так і паралельно.

Ключові завдання першого етапу, який має бути завершений у 2015 році — створення базових інституціональних та законодавчих основ, що забезпечують нові умови господарювання, та приведення зобов'язань держави у відповідність з її ресурсами. На цьому етапі держава повинна дати сигнал суспільству про новий характер соціально-економічної політики, про бажання «укласти» новий соціальний контракт.

Другий блок (етап 2015–2020 роки) передбачає реалізацію соціально-економічної політики, заснованої на нових засадах. Дерегулювання економіки, гарантії прав власності і рівних умов конкуренції повинні стати основними мотивами економічної політики. У цей період важливо зосередити інвестиційну активність держави на оновленні всього спектру виробничої та фінансової інфраструктури. Фінансова політика держави має бути спрямована на забезпечення фінансової стабільності і зниження боргового навантаження на економіку. Основним фактором економічного зростання на цьому етапі буде розвиток «нового сектору» на базі вивільнення підприємницької ініціативи.

Третій етап (2015–2020 роки) повинен стати періодом масштабної структурної перебудови економіки, яка буде стимулюватися усім комплексом соціально-економічних факторів — накопиченням нових інвестицій, зростанням зовнішньої конкуренції, створенням більш ефективних механізмів перетікання капіталу і робочої сили, які мають привести до зростання ефективності факторів виробництва. Цей період буде пов'язаний зі зростанням купівельної спроможності національної валюти, переходом грошово-кредитної політики до механізмів регулювання процентних ставок. Частка держави в перерозподілі ВВП буде знижуватися по мірі зростання економіки, забезпеченого високою інвестиційною активністю, включаючи приплив іноземних інвестицій.

Соціальні перетворення повинні забезпечувати необхідну соціальну стабільність як фактор зниження підприємницьких ризиків, відтворення інтелектуального капіталу, зменшення соціальної нерівності. У найближчі три-чотири роки мають бути реалізовані основні елементи реформи влади, що дозволить забезпечити ефективність прийнятих дер-

жавою рішень у сфері соціально-економічної політики, створені передумови для принципової зміни пріоритетів соціально-економічної політики та механізму її реалізації.

Успішне проведення реформ неможливе без активної роз'яснювальної та просвітницької діяльності державних органів. Українське суспільство готове сприйняти реалізацію дієвих проєктів, оскільки економічні трансформації, зокрема, зміни відносин власності та зайнятості змінили соціальну структуру українського суспільства, знайшли відображення і в суспільній психології. Поступово долаються патерналістські настрої, і сьогодні 72% дорослого населення країни вважають виключно себе відповідальними за свій добробут.

Варто зазначити, що доцільним є широке включення у процеси реформування всіх прогресивних сил суспільства та науки. Така практика знайшла широке застосування в Китаї, де всі стратегічно важливі для держави нововведення розробляються спеціально створюваними групами фахівців (так званими мозковими центрами). Участь представників виконавчої влади країни, завантажених поточними проблемами і справами, передбачається лише на кінцевих стадіях прийняття відповідних державних програм. При цьому їх функція зводиться, як правило, до оцінювання реальності виконання намічених програмних заходів з точки зору необхідних ресурсів та термінів виконання. Тобто чиновники позбавляються права «вихолощення» нововведень, що закладаються у проєкти програмних документів. Їх основним завданням є якісне виконання запланованих заходів після їх остаточного затвердження на вищому рівні.

Для мінімізації ризиків прийняття органами державної влади України «сумнівних» державних програм і рішень можна було б скористатися і ще одним позитивним китайським досвідом. Йдеться про попередню практичну апробацію пропонованих нововведень, у т. ч. — у сфері державного менеджменту. Ідеальними для таких експериментів могли б стати спеціальні «економічні полігони» у вигляді окремих територій (адміністративних районів), призначених для оцінювання ефективності пропонованих для впровадження в масштабах усієї країни механізмів державного регулювання соціально-економічних процесів (у Китаї таку роль деякою мірою відігравали вільні економічні зони). Після практичного підтвердження доцільності розповсюдження нових механізмів державного регулювання в масштабах усієї країни такі полігони могли б використовуватися як своєрідні центри навчання новим методам управління економікою керівних працівників центральних, регіональних і місцевих органів виконавчої влади.

Безумовно, прийняттю політичних рішень та експериментуванню на рівні відведених полігонів має передувати детальне опрацювання пропонуваніх інновацій на теоретичному і прикладному рівнях. Це передбачає наявність цілісних концепцій і зважених підходів до їх розроблення, що зумовлює необхідність проведення аналізу всіх прямих і побічних ефектів ухвалення того або іншого документа. А про зваженість впроваджених підходів можна говорити лише у випадках, коли ефект пропонованої інновації розповсюджується не тільки на безпосередній об'єкт його дії, а й на взаємопов'язані з ним елементи соціально-економічної системи.

Фінансувати такі нововведення можна було б за рахунок коштів, що виділяються на реалізацію державних програм, які сьогодні використовуються досить неефективно. Вважаємо, що відбір найкращих проектів у сфері державного регулювання соціально-економічних процесів міг би супроводжуватися проведенням відповідних конкурсів, а їх доведення до «товарного вигляду» — цільовим фінансуванням у розмірі мінімальних витрат, необхідних для практичного впровадження.

На думку автора, наведений порядок розроблення та впровадження соціально-економічних проектів допоміг би сконцентрувати основні сили й інтелектуальні ресурси суспільства, що відображає реальні інтереси та очікування більшості населення України. Саме така модель, зрештою, могла б виступити як національна ідея, адже вона позбавлена суб'єктивізму та базується на попередньо підтверджених результатах і реальних очікуваннях всього українського суспільства, що обумовить досягнення стійкого соціально-економічного розвитку.

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ В ІННОВАЦІЙНІЙ СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Напрями вдосконалення системи управління державними фінансами

Могутність і стабільність будь-якої сучасної держави незалежно від форми правління та політичного режиму в значній мірі залежить від її здатності ефективно реалізовувати покладені на неї функції. Загалом, як зазначає український економіст Я. Жаліло, «сучасна держава, окрім виконання своїх безпосередніх владних та соціальних функцій, несе відповідальність за ефективне функціонування усього комплексу відносин ринкової економіки» [105, с. 56].

Перелік цих функцій сьогодні є досить широким, оскільки кожна держава визначає власні пріоритети, що ґрунтуються на усвідомленні та врахуванні дії цілого комплексу чинників, зокрема, історичних передумов, особливостей менталітету людей, які є громадянами цієї держави, політичних уподобань, реальному джерелі влади в країні тощо. Спектр та ієрархія функцій конкретної держави визначає зміст, специфіку, головні завдання та цілі її державної політики. Так, наприклад, країни з соціал-демократичною ідеологією головним завданням державної політики визначають підвищення якості та рівня життя власних громадян (скандинавські країни), країни з чітко вираженими економічними функціями — прискорений розвиток господарського комплексу (азіатські тигри), країни з домінуючою ідеологією, заснованою на ідеях експансії та розширення простору свого політичного впливу велику увагу приділяють розвитку військово-промислового комплексу (США, Росія, Іран).

Закономірно, що реалізація функцій держави (оборонних, економічних, соціальних, екологічних) потребує певних фінансових ресурсів, які створюються в її народногосподарському комплексі, мобілізуються у процесі здійснення нею фіскальної діяльності і в подальшому розподіляються між підсистемами національної економіки з метою виконання цих функцій.

Сьогодні в економічних і політичних колах України активно обговорюються проблеми системи управління державними фінансами (у ча-

стині їх формування, стосовно їх розподілу та використання) — як основи задоволення соціально-економічних потреб суспільства.

В економічній теорії існує думка, що чим менша частка державних витрат у структурі ВВП, тим більш динамічно розвивається економіка. Представники іншої точки зору стверджують, що зростання державних витрат є загальносвітовою тенденцією, що характеризує рівень розвитку країни і відповідає концепції соціальної держави, якої дотримується більшість демократичних країн, у т. ч. і Україна. Можна припустити, що і та, і інша точки зору правомірні при наявності низки можливостей та обмежень (економічного тощо характеру).

Згідно класичної кейнсіанської теорії, якщо в економіці спостерігається нерівновага, то збільшення державних витратів веде до розширення сукупного попиту і, отже, виробництва. Зростання державних витрат обумовлює збільшення обсягу виробництва на величину, що дорівнює добутку початкового приросту державних закупівель та мультиплікатора витрат, тому державні витрати можуть здійснювати стабілізуючий або дестабілізуючий вплив на обсяг виробництва на різних стадіях економічного циклу.

Протилежної точки зору дотримуються представники нео- і посткейнсіанських теорій. Вони стверджують, що у стані рівноваги державні витрати також можуть впливати на зростання через механізм мультиплікатора-акселератора і понадмультиплікатора Хікса [329].

До початку ХХ сторіччя державні витрати більшості країн не перевищували 10% ВВП. У той час панувало уявлення, що по мірі економічного розвитку і збільшення обсягів виробництва державні витрати повинні зростати, однак їх темпи повинні відповідати темпам економічного зростання. Стрімке зростання державних витрат почалося на початку ХХ сторіччя і було обумовлено Першою світовою війною і необхідністю мобілізації значних фінансових ресурсів. Подальша індустріалізація, збільшення податкових доходів, зростання соціальних зобов'язань держав зумовили подальше збільшення державних витрат. У цей час німецький економіст А. Вагнер, один з розробників системи соціального страхування, висунув тезу про неминуче зростання державної частки в економіці по мірі економічного розвитку, яка згодом отримала назву «закону Вагнера» [15].

Цей закон був повною мірою реалізований на практиці в країнах Заходу. До початку 80-х років ХХ сторіччя сформувалися сучасні системи пенсійного забезпечення, допомоги з безробіття, сімейні допомоги, державне фінансування освіти і охорони здоров'я, які притаманні індустріально розвиненим країнам. Це стало підставою для того, щоб дер-

жави з такою системою соціальної підтримки називати «державами до-бробуту», а саму ринкову систему — «соціально орієнтованою економікою». У результаті був закладений значний інерційний механізм зростання соціальних витратів, пов'язаний з демографічною ситуацією, старінням населення, популізмом урядів і т. ін.

За розрахунками Європейської комісії тільки внаслідок демографічного чинника у найближчі 40 років більшість країн ЄС буде вимушена збільшити частку державних витрат у ВВП як мінімум на 4–8%, при цьому, компенсувати таке підвищення фактично буде нічим [339].

З цих причин усвідомлення виникнення серйозних проблем з фінансуванням державних зобов'язань обумовлює необхідність обґрунтованої, ефективної політики управління державними фінансами.

За розрахунками А. Ілларіонова і Н. Пивоварової при переході на більш високий рівень економічного розвитку питома вага державних витрат у ВВП підвищується. З іншого боку, є статистичні докази того, що при збільшенні чисельності населення питома вага державних витрат у ВВП має тенденцію до зменшення [118].

Крім того, диференціація рівня державних витрат у різних країнах обумовлена історичними відмінностями, політичними та ідеологічними установками, специфікою комплексу соціокультурних факторів. Більш високий рівень державних витрат спостерігається в тих європейських державах, де при владі перебувають соціал-демократичні уряди, у той же час, інші країни (зокрема, Китай) — не вважають необхідним фінансувати соціальну сферу на протигагу економічному розвитку.

Економісти, які представляють нову класичну теорію, також показали, що не тільки на шляху до рівноваги, але і в стані рівноваги темпи зростання є ендегенними, а загальний вигляд зв'язку між розміром державних витрат у структурі ВВП і темпів економічного зростання (зокрема, в моделі Барро) виявляється нелінійним, оскільки державні видатки разом з податками впливають на економічне зростання. У результаті встановлено, що якщо частка державних витрат у ВВП низька (приблизно менша 1/15), то їх збільшення дає позитивний ефект, а якщо велика (наприклад, вища 1/5), то негативний [305].

Разом з тим, у ряді емпіричних досліджень показано, що державне фінансування багатьох видів послуг позитивно впливає на розвиток економіки [316]. До числа найбільш ефективних напрямів бюджетних витрат належать: надання послуг загальної освіти, НДДКР, інвестування в розвиток інфраструктури, тобто завдання, які приватний сектор не береться повною мірою вирішити самостійно. Таким чином, на еконо-

мічне зростання впливає не лише розмір державних витрат, але і їх структура.

У працях західних економістів стверджується, що для кожної країни існують «оптимальні розміри витрат» (тобто відношення консолідованого бюджету до ВВП). Такий оптимум забезпечує компроміс між економічним зростанням і вигодами від надання суспільних благ, а відхилення від оптимальних розмірів бюджету як в один, так і в другий бік є небажаними, приводячи в обох випадках до уповільнення економічного зростання [317].

Основою державних фінансів України є зведений бюджет, дохідна частина якого формується переважно з податкових надходжень та позичкових ресурсів, а видаткова — використовується на утримання бюджетних установ, оборону країни, допомогу малозабезпеченим верствам населення тощо [124].

Я. Жаліло, деталізуючи зміст, значення та функції бюджету, наголошує: «Державний бюджет має розглядатися не лише як кошторис надходжень і витрат, але, насамперед, — як засіб забезпечення макроекономічного збалансування та економічного зростання, фінансовий план, який, серед іншого, передбачає відтворення державою умов для власного фінансування у довгостроковому періоді» [105, с. 78].

Учені схильні вважати, що бюджет держави виконує дві функції — розподільну і контрольну. Зокрема, С. Юрій та В. Федосов зазначають, що розподільна функція реалізується через процес концентрації грошових коштів у руках держави і їх використання з метою задоволення загальнодержавних потреб; контрольна функція дає змогу регулювати і слідкувати, наскільки своєчасно і повно фінансові ресурси надходять у розпорядження держави, як фактично складаються пропорції у розподілі бюджетних коштів, чи ефективно вони використовуються [274, с. 356].

У 2000–2004 роках через зведений бюджет перерозподілялося менше 30% ВВП (рис. 4.1). Проте останніми роками цей показник мав тенденцію до зростання, що обумовлено активізацією державної політики в сфері регулювання соціально-економічного розвитку.

Порівняно з іншими країнами рівень перерозподілу ВВП через бюджетну систему в Україні є достатньо високим. Даний показник є меншим від аналогічних показників в економічно розвинених соціально-орієнтованих економіках Європи, проте вищим від показника у країнах, які подібно до України відносно недавно стали на шлях ринкових перетворень.

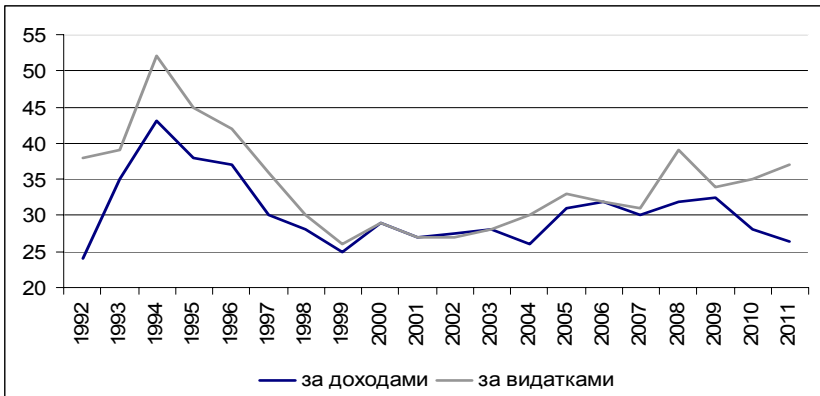

Рисунок 4.1 — Перерозподіл ВВП через зведений бюджет України, % до ВВП, за даними [180, с. 88].

Проблемою фінансової системи України є незбалансованість Державного бюджету, який в останні роки приймається з дефіцитом (табл. 4.1) та нарощування державного боргу (табл. 4.2).

Таблиця 4.1 — Показники державного бюджету України

	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП, млрд. грн.	948056	913345	1082569	1302079	1408889
Доходи,	231686,3	209700,3	240615,2	314616,9	346025,5
Видатки,	241454,5	242437,2	303588,7	333459,5	395661,8
Кредитування, млн. грн.	2732,5	2780,3	1292,0	4515,0	3751,1
Дефіцит, млн. грн.	12500,7	35517,2	64265,5	23557,6	53387,4
% до ВВП	1,32	3,89	5,94	1,81	3,78

Джерело: складено за даними [194; 245].

Таблиця 4.2 — Державний та гарантований державою борг України

	2008	2009	2010	2011	2012
Державний борг, млрд. грн.	130,7	227,0	323,5	357,3	399,2
Гарантований державою борг, млрд. грн.	58,7	90,9	108,8	115,8	116,3
Державний та гарантований державою борг разом, млрд. грн.	189,4	317,9	432,3	473,1	515,5
Державний та гарантований державою борг до ВВП, %	20,0	34,8	39,9	36,3	36,6

Джерело: складено за даними [194].

Динаміка бюджетного дефіциту свідчить про зростання цього показника до 2010 року. У 2011 році дефіцит державного бюджету скоротився майже в три рази, проте у 2012 році дефіцит бюджету знову зріс відносно рівня 2011 року більше ніж у два рази. Співвідношення дефіциту бюджету до номінального ВВП демонструє таку ж тенденцію. Фінансування дефіциту державного бюджету здійснюється, зокрема, за рахунок надходження коштів від державних запозичень, що спричинює зростання державного боргу. Оскільки будь-який значний борг вимагає чималих витрат на його обслуговування; його накопичення є надзвичайно небезпечним для економіки країни. Саме тому в економічній науці сформувалися певні уявлення про ризики, пов'язані з ростом боргового тягаря, які «виллюються» у проблеми для фінансової системи.

Невдалими виглядають спроби держави фінансувати державний дефіцит з інших джерел, хоча зовнішня кон'юнктура також вплинула на можливості держави залучати фінансові ресурси. Запроваджені Кабінетом Міністрів України боргові інструменти — державні облігації з індексованою вартістю і номіновані в іноземній валюті — суттєво не вплинули на зростання попиту на облігації внутрішньої державної позики, проте збільшили валютний ризик державного боргу. Із 336 оголошених розміщень облігацій внутрішньої державної позики лише 92 (або 27,4%) стали результативними. При цьому в жовтні — грудні, коли

почалося розміщення державних облігацій з індексованою вартістю та номінованих в іноземній валюті, з 203 розміщень результативними стали тільки 36 (або 17,7%).

При збереженні поточної тенденції макроекономічного розвитку вже у 2014 році отримаємо показники, які наблизять країну до дефолту (табл. 4.3).

Таблиця 4.3 — Прогноз динаміки дефіциту Державного бюджету та державного боргу України при сучасних тенденціях макроекономічного розвитку, млн. грн.

Показники	2012	2013 прогноз	2014 прогноз
ВВП	1408889,0	1415933,5	1423013,1
Дефіцит бюджету	53387,4	82216,6	126613,5
Державний та гарантований державною борг	515500,0	844659,2	1351454,7
% боргу до ВВП	36,6	55,5	80,6

Джерело: складено автором.

Однак, деякі експерти вважають, що у 2013 році обсяги дефіциту бюджету складуть 104,0 млрд. грн. [100].

За словами В. Гейця, в Україні не буде дефіциту бюджету, якщо економіка зростатиме на рівні 7%, якщо на рівні 3% — державі не уникнути проблеми дефіциту [33].

На нашу думку, держава, яка декларує цілі економічного зростання, повинна здійснювати якомога більше зусиль щодо їх досягнення та затвердження бездефіцитного бюджету: усі статті видатків повинні покриватися відповідними надходженнями за джерелами доходів.

Суттєвим недоліком бюджетного процесу є неефективне управління коштами Державного бюджету України та державних позабюджетних фондів, які організаційно відокремлені від державного бюджету і мають певну самостійність (табл. 4.4), а також державним майном.

Таблиця 4.4 — Ресурси позабюджетних фондів соціального захисту в 2011 році, млн. грн.

Фонд	Обсяг мобілізованих ресурсів	% від загального обсягу надходжень соціальних фондів
Власні доходи Пенсійного фонду	132764,60	86,75
Доходи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	8125,00	4,94
Доходи Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	5765,60	3,50
Доходи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття	7924,60	4,82
Разом	164579,60	100,00

Джерело: складено за даними [180, с. 100].

За обсягом мобілізації фінансових ресурсів найбільшим, закономірно, є Пенсійний фонд України. Загалом чотири фонди акумулюють 13,1% ВВП, або четверту частину фінансових ресурсів усієї системи державних фінансів України.

Проблемою для України є хронічний дефіцит Пенсійного Фонду, НАК Нафтогазу, а також наявність у державній власності підприємств, які потребують значного фінансування. Станом на 01.07. 2012 року у Реєстрі корпоративних прав держави обліковуються 674 господарських товариства, у статутному капіталі яких є державна частка [225].

Держава в особі Уряду України, Фонду Держмайна України, міністерств та інших центральних і місцевих органів виконавчої влади здійснювала управління корпоративними правами держави у 579 акціонерних товариствах, 65 товариствах з обмеженою відповідальністю та 30 національних акціонерних і державних холдингових компаніях (НАК і ДХК), створених спеціальними рішеннями Президента України та Уряду [225].

Розподіл корпоративних прав держави за розміром державної частки у статутному капіталі господарських товариств станом на 1 липня

2012 року відображений на рис. 4.2, а загальна кількість пакетів акцій, часток, паїв, що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, станом на 1 липня 2012 року порівняно з відповідним періодом 2011 року наведена у табл. 4.5.

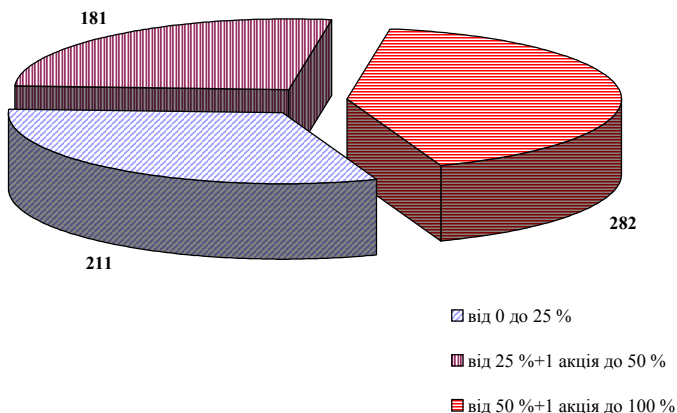

Рисунок 4.2. Розподіл корпоративних прав держави за розміром державної частки у статутному капіталі господарських товариств станом на 1 липня 2012 року, за даними [225].

Як свідчать дані табл. 4.5, протягом порівняльного періоду загальна кількість господарських товариств збільшилася на 55 (за рахунок збільшення кількості товариств, які перебувають в управлінні інших органів виконавчої влади). Зокрема, загальна кількість АТ, створених у процесі приватизації та корпоратизації, збільшилось на 18, а саме: з державною часткою до 10% — збільшилось на 12 ВАТ, з державною часткою від 10 до 25% — збільшилось на 11 АТ, з державною часткою від 25 до 50% — збільшилось на 4 АТ та з державною часткою від 50% до 100% — зменшилось на 9 АТ.

Сам обсяг та масштаб державного сектору в економіці України наразі визначається соціальною та стимулюючою спрямованістю (надання соціальних послуг, підтримка окремих галузей економіки за рахунок занижених тарифів на послуги державних компаній), тому фінанси державного сектору, в принципі, не стимулюють створення в Україні інвестиційно-інноваційної моделі соціально-економічного розвитку.

Таблиця 4.5 — Загальна кількість пакетів акцій, часток, паїв, що належать державі у статутному капіталі господарських товариств

Вид господарських товариств	Загальна кількість		до 10%		від 10% до 25%		від 25% до 50%		від 50% до 100%	
	станом на 01.07.2011	станом на 01.07.2012	станом на 01.07.2011	станом на 01.07.2012	станом на 01.07.2011	станом на 01.07.2012	станом на 01.07.2011	станом на 01.07.2012	станом на 01.07.2011	станом на 01.07.2012
АТ, створені в процесі приватизації та корпоратизації	330	348	63	75	52	63	101	105	114	105
ХК, ДАК, НАК	28	30*	0	0	0	0	0	0	28	30
АТ, створені за участю ФДМУ	78	78	26	26	10	10	29	29	13	13
ТОВ	74	65	10	9	20	15	24	22	20	19
АТ, які перебувають на обліку інших органів виконавчої влади	109	153	0	5	0	8	7	25	102	115
Разом	619	674	99	115	82	96	161	181	277	282

*в т. ч. 20 ХК, які знаходяться на обліку в інших органах виконавчої влади
Джерело: складено за даними [225].

З цих причин усвідомлення виникнення серйозних проблем з фінансуванням державних зобов'язань обумовлює необхідність обґрунтованої, ефективної політики управління державними фінансами, усунення недоліків бюджетного процесу, забезпечення засад ефективного управління коштами Державного бюджету України, державних позабюджетних фондів, а також державним майном.

Аналіз проблем із використанням бюджетних коштів та майна свідчить про необхідність:

- усунення неузгодженостей у нормативно-правових актах, що призводить до втрат бюджетних надходжень;
- усунення недоліків у плануванні видатків Державного бюджету;
- недопущення бюджетних правопорушень щодо порядку закупівлі товарів та виконання державних замовлень за державні кошти;
- забезпечення отримання у дохід бюджету дивідендів за акціями, що належать державі; недопущення продажу державної власності з отриманням менших, ніж можливо, коштів;
- недопустимість необґрунтованого надання пільг на відстрочення та розстрочення платежів до бюджету;
- недопущення втрат коштів Державного бюджету України внаслідок прийняття незаконних управлінських рішень; недопущення незаконного і необґрунтованого виділення коштів з резервного фонду Державного бюджету;
- недопущення відволікання коштів Держбюджету в дебіторську заборгованість; недопущення їх тривалого утримання без використання на реєстраційних рахунках розпорядників бюджетних коштів та на поточних рахунках підвідомчих організацій;
- недопущення здійснення видатків на фінансування бюджетних установ одночасно з різних бюджетів;
- недопущення неефективного використання коштів Державного бюджету внаслідок фінансування заходів, що не належать до пріоритетних.

Проблемою фінансової системи України є відтік фінансів за кордон, при чому суми, які кожного року «вимиваються» з української економіки, дорівнюють загальним обсягам державного бюджету, а потім вони повертаються в державу у вигляді іноземних інвестицій (табл. 4.6).

Наявність офшорних схем є слабкою ланкою української економіки, є як передумовою, так і наслідком олігархічного характеру національної економіки, коли 170 сімей сьогодні володіють 75% національного багатства України [242].

Більша частина національної економіки забезпечує потреби обмеженої кількості населення, і тільки 25% економічного потенціалу держави працює на створення національного багатства, яке має бути розподілено між державою та суспільством. У той же час компанії українських мільярдерів щороку забезпечують усього 25% внутрішнього валового продукту України [275].

**Таблиця 4.6 — Прямі іноземні інвестиції
(акціонерний капітал) з країн світу в економіку України**

	Обсяги прямих інвестицій на 31.12. 2012 року, млн. дол. США	У % до підсумку
Усього	54462,4	100,0
у тому числі		
Кіпр	17275,1	31,7
Німеччина	6317,0	11,6
Нідерланди	5168,6	9,5
Російська Федерація	3785,8	7,0
Австрія	3401,4	6,2
Велика Британія	2556,5	4,7
Віргінські Острови (Брит.)	1884,9	3,5
Франція	1765,3	3,2
Швеція	1600,1	2,9
Швейцарія	1106,2	2,0
Італія	1015,9	1,9
США	936,7	1,7
Польща	916,4	1,7
Інші країни	6732,5	

Джерело: складено за даними [245].

Водночас за даними видання «Фокус» у 2011 році в Україні кількість мільярдерів склала 21 особу, загальні статки яких оцінюються майже у 58 млрд. дол. Для порівняння, витратна частина держбюджету на 2011 рік становить 333,4 млрд. грн., або 40,7 млрд. дол. [275].

Таблиця 4.7 — Національна приналежність 100 найбільших мільярдерів світу і коефіцієнт олігархічності у 2011 році за даними видання Forbes Україна

Країна	Кількість мільярдерів, осіб	Сумарний статок, млрд. дол. США	Частка статків мільярдерів у ВВП країни, %*
Росія	24	167,8	17,0
США	38	567,6	4,3
Україна	8	54,0	44,1
Франція	5	81,2	3,6
Німеччина	9	106,9	3,7
Індія	8	122,9	13,6
Італія	3	33,3	1,8
Кувейт	1	11,5	14,2
Мексика	1	49,0	5,8
Саудівська Аравія	4	43,2	13,9
Іспанія	3	40,3	3,3
Швеція	4	71,4	18,5
Швейцарія	1	8,8	2,3
ОАЕ	1	8,0	6,2
Великобританія	1	11,0	0,5

*коефіцієнт олігархічності. Цей показник фіксує ступінь залежності економіки від накопиченого місцевими бізнесменами багатства. Крім всього іншого, оцінка коефіцієнта олігархічності дає додаткову і дуже важливу інформацію про ступінь нерівномірності розподілу в суспільстві доходів: чим вище коефіцієнт олігархічності, тим більша диференціація доходів населення країни.

Джерело: складено за даними [275].

Таким чином, можна констатувати, що за роки незалежності в Україні відбувся у цілому нелегітимний перерозподіл національних багатств і народної власності на користь окремих груп, при цьому більшість українських громадян виявилися відчужені від власності на засоби виробництва, а за коефіцієнтом олігархічності Україна вийшла на третє місце у світі.

З точки зору економічної теорії, у економічного суб'єкта, що має надлишковий капітал та його частина доходу на капітал, яка не використовується на забезпечення власних потреб, буде інвестована для отримання ще більшого доходу, що ні сам цей економічний суб'єкт, ні його родина фізично не в змозі будуть використовувати. Це призведе до подальшого зростання надлишкового доходу від капіталу, замість того, щоб повернути його в загальний кругообіг у вигляді плати за споживчі товари та послуги. Таким чином, для ринку, на якому має бути встановлена рівновага між виробництвом і споживанням, цей надлишковий дохід виявляється «безплідним», а сам ринок у цих умовах схильний до постійних коливань, викликаних відсутністю на ринку вільних фінансових ресурсів, тобто їх постійному дефіциті, що в результаті веде до загального падіння соціально-економічної ефективності [126, с. 70].

Монопольне становище дозволяє встановлювати однакову систему ціноутворення, максимально знизивши при цьому інноваційну та соціальну складові у товарній структурі ціни. Перманентні інспіровані «кризи» на різних українських ринках, рівень тінізації економіки, дуже низька інноваційна активність і мізерні доходи працюючих є підтвердженням тому.

Сьогодні частка заробітної платні у собівартості українських товарів становить 6–10%, тоді як у країнах Західної Європи сягає аж до 45%. При цьому розмір ВВП України менше ВВП середньої європейської країни всього у 4 рази, тоді як заробітна плата менша в 5,6–19,7 разів [209].

Разом з тим, залишається ряд ризиків щодо зростання тінізації економіки в майбутньому (рівень якої у I кварталі 2012 року склав 34% від обсягу офіційного ВВП [193], а за оцінками експертів перевищує 50% ВВП). Вони пов'язані з відновленням рецесійних процесів у країнах Єврозони та збереженням значних фінансових (боргових) проблем на зовнішніх ринках, які, в разі їх поширення, можуть спричинити різке сповільнення темпів економічного зростання і в Україні. Також високими залишаються внутрішні ризики дестабілізації економічної ситуації, серед яких найбільшими є збільшення негативного сальдо поточного рахунку платіжного балансу, зростання девальваційних очікувань та низька кредитна активність.

Одним із ключових механізмів реалізації політики модернізації економіки України, вирішення важливих соціально-економічних проблем є державно-приватне партнерство (ДПП). Висока ефективність ДПП як форми взаємодії держави та бізнесу доведена досвідом багатьох країн світу. За останні роки питання запровадження інституту державно-приватного партнерства стало одним із головних пріоритетів урядових стратегічних програм розвитку, індикатором успішної взаємодії бізнесу та структур державної влади, альтернативним способом відновлення та модернізації національної економіки.

Широке запровадження ДПП передбачено Програмою економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [218]. Розвиток ДПП для залучення інвестицій визначено одним із основних напрямів реалізації Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні [250] та Національних проектів.

Після прийняття закону про ДПП органи влади регіонального та місцевого рівня також активізували роботу щодо формування організаційних засад розвитку ДПП: розробляються та приймаються місцеві програми розвитку ДПП, формуються бази інвестиційних проектів. Певну роботу щодо інформаційно-методичної підтримки ДПП в Україні проводять громадські організації у взаємодії з органами влади та за фінансової і організаційної підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID). Зокрема, вони організують навчально-методичні семінари, розповсюджують інформаційно-аналітичні та методичні матеріали щодо підготовки проектів ДПП тощо.

За даними Світового банку щодо проектів ДПП у сфері інфраструктури в Україні протягом 1992–2011 років було реалізовано 25 проектів, в які інвестовано 12 млн. дол. США, з них: близько 11,5 млн. дол. США — у сфері телекомунікацій (табл. 4.8).

Таблиця 4.8 — Проекти ДПП в Україні в 1992–2011 роках

Сфера реалізації проекту	Кількість проектів, одиниць	Обсяг інвестицій, млн. дол. США
Енергетика	12	225
Телекомунікації	10	11416
Транспорт	1	130
Водопостачання та каналізація	2	202
Всього	25	11973

Джерело: складено за даними [191].

До складу проектів ДПП, згідно з методологією Світового банку, включено проекти, що реалізуються на основі договорів управління, оренди, концесії, продажу активів. При цьому проект вважається ДПП, якщо участь приватного партнера в його реалізації становить не менше 25%, а в проекті продажу активів — хоча б 5% акцій належать приватним власникам. Такий підхід до розуміння ДПП не відповідає вимогам українського законодавства, згідно якого, зокрема, об'єкти ДПП не можуть бути приватизовані протягом усього строку дії угоди, об'єктами ДПП не можуть бути об'єкти, відносно яких прийнято рішення про приватизацію. Таким чином, наведені дані моніторингу Світового банку не можна вважати ілюстрацією реального стану розвитку ДПП в Україні. Між тим, офіційна систематизована інформація щодо ДПП в Україні відсутня.

Загалом слід констатувати, що практичне застосування ДПП не набуло достатнього розвитку в Україні, приклади успішних інвестиційних проектів на принципах ДПП важко знайти.

Найпоширенішою формою ДПП є концесійні договори. Створена в Україні законодавча база в цілому забезпечує регламентування та регулювання концесійної діяльності. За оцінками європейських експертів, Закон України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» є одним з найкращих в Європі у цій сфері. Проте на сьогодні в Україні немає жодного діючого концесійного договору в сфері автомобільних шляхів. Оформлені договори концесії на будівництво автомобільних доріг: Львів–Краковець [140] та Львів–Броди [228] внаслідок фактичного невиконання умов концесійних договорів в судовому порядку були розірвані. Невідповідність умов концесійного договору умовам національного законодавства внаслідок змін у національному законодавстві про концесії та невиконання умов договору концесії стали причиною розірвання договору концесії Львів–Краковець; неспроможність приватного партнера виконати свої концесійні зобов'язання — причиною розірвання договору концесії Львів–Броди.

Водночас потенційні можливості для запровадження концесійних проектів ДПП у сфері автомобільних доріг є доволі значними. За даними Державної служби автомобільних доріг України (Укравтодор), забезпеченість автомобільними дорогами з твердим покриттям становить 280 км на 1000 км² території (це в декілька разів менше, ніж у розвинених європейських країнах), 90% доріг давно потребують ремонту. За розрахунками Укравтодору, у найближчі роки необхідно збудувати понад 4,5 тис. км автомобільних доріг, орієнтовна вартість цих робіт — 31,5 млрд. дол. США. Таких коштів у державному бюджеті України немає [172].

При доволі значних потенційних можливостях для запровадження концесійних проектів ДПП у сфері автомобільних доріг інвестиційні пропозиції щодо будівництва автошляхів, які розміщено на офіційному сайті Укравтодору, скоріше виконують функцію інформації про наміри. Укравтодором на рівні технічної тендерної документації розроблено два проекти: Автомагістраль I категорії від кордону з Російською Федерацією до автодороги Київ–Харків–Довжанський протяжністю 48,7 км та Автомобільна дорога Одеса–Рені протяжністю 261 км (входить до переліку Національних проектів). Проте тендерний конкурс за цими проектами не оголошено через непогодження з боку Міністерства інфраструктури України з аргументацією, що держава не може гарантувати необхідне завантаження концесійних автошляхів для покриття платою за проїзд вартості будівництва або експлуатації автомобільної дороги, а це призводить до ризиків для Державного бюджету. Інші моделі відшкодування повної чи часткової вартості концесіонеру не опрацьовуються.

Великий потенціал для розвитку концесійних відносин має сфера ЖКГ. Потреби підприємств ЖКГ в інвестиційних ресурсах сягають сотень мільярдів гривень для модернізації та відновлення житлового фонду і житлово-комунальної інфраструктури, підвищення енергоефективності будівель, зменшення обсягів споживання природного газу підприємствами комунальної енергетики, поліпшення якості питної води тощо.

Ведеться робота щодо запровадження окремих проектів ДПП і в інших сферах економіки. У 2011 році ТОВ «ДТЕК» (Донбаська паливно-енергетична компанія) перемогла в конкурсі з концесії підприємств «Свердловантрацит» і «Ровенькиантрацит». Запланований обсяг капітальних інвестицій в «Ровенькиантрацит» в 2012–2016 роках становить майже 3 млрд. грн., «Свердловантрацит» — 2,7 млрд. грн. [172].

Невдалою була спроба запровадити ДПП на основі угоди про розподіл продукції щодо видобування вуглеводнів на континентальному шельфі Чорного моря. 19 жовтня 2007 року була підписана угода між Україною та компанією «Венко Інтернешнл Лімітед» (США) про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах Прикерченської ділянки надр континентального шельфу Чорного моря. Від укладеної на 30 років угоди Україна очікувала отримати більш ніж 15 млрд. дол. США інвестицій для геологічного вивчення та видобутку вуглеводнів, а також видобутку понад 200 млн. тонн вуглеводнів. Планувалось, що реалізація проекту забезпечить понад 200 млрд. грн. додаткових надходжень до бюджету та створення кількох тисяч нових робочих місць

[202]. Проте реалізація цього проекту не розпочалась. У травні 2008 року Міністерство екології та природних ресурсів України скасувало спеціальний дозвіл на користування надрами, наданий компанії «Венко Прикерченська ЛТД» з огляду на порушення угоди, після цього суперечку намагались вирішити в Стокгольмському арбітражному суді. У квітні 2011 року Кабінет Міністрів України схвалив Мирову угоду між державою Україна та компанією «Венко Прикерченська ЛТД».

Аналізуючи сфери застосування публічно-приватного партнерства в окремих країнах, зазначимо, що у процесі відбору та підготовки проектів публічно-приватного партнерства органи державної влади повинні звертати увагу на ті сектори економіки, в яких така взаємодія може виявитись найбільш успішною і доцільною. Зокрема: Великобританія зосередила проекти ДПП на об'єктах інфраструктури у сфері освіти та охорони здоров'я, на оборонних об'єктах і в сфері автомобільних доріг; Канада значну кількість проектів ДПП виконує в таких сферах, як енергетика, транспорт, захист навколишнього середовища, водні ресурси, водопостачання та водовідведення, рекреаційні об'єкти, інформаційні технології, охорона здоров'я, освіта; Австралія в якості пріоритетних напрямків для ДПП визначила транспорт і системи життєзабезпечення міст; Нідерланди застосовують механізм ДПП в громадському житловому секторі та системах життєзабезпечення міст; США переважно виконують проекти ДПП, які об'єднують природоохоронну діяльність, життєзабезпечення сільських населених пунктів. Існує значний досвід реалізації проектів ДПП у сферах водопостачання та водовідведення, управління твердими побутовими відходами, екотуризму та рекреаційній галузі.

Таким чином, враховуючи світовий досвід і фінансові можливості держави, в Україні для забезпечення ефективного запровадження механізму ДПП доцільно зосередитись на реалізації проектів ДПП в кількох ключових сферах виключно на договірних засадах.

Успішний розвиток ДПП як механізму активізації інвестиційної діяльності та залучення приватних інвестицій у стратегічно важливі для держави сфери можливий лише за умови забезпечення балансу інтересів держави і приватного інвестора. Правова форма здійснення ДПП повинна забезпечити для інвестора привабливість, безпеку вкладення коштів в державну власність і реалізувати основну мету проекту, тобто розвивати ту сферу, яка стратегічно важлива для держави. Для цього держава повинна сприймати приватного інвестора як рівноправного партнера. Вимагаючи від нього виконання передбачених угодою зо-

бов'язань, держава має, зі свого боку, гарантувати виконання власних зобов'язань в повному обсязі.

У той же час світовою практикою вироблені технології, які допомагають державі залучати фінансові активи великих фінансово-економічних структур до вирішення проблем соціально-економічного характеру (табл. 4.9).

Таблиця 4.9 — Сучасні технології залучення приватних фінансових ресурсів до економіки та можливості їх використання в Україні

Технологія	Здійснення супутніх інвестицій	Самодопомога
Короткий опис технології	Ця техніка фінансування широко використовується у країнах ЄС. Вона полягає в тому, що приватний інвестор, який реалізує інфраструктурну інвестицію, є уповноваженим до реалізації менших інвестицій, які супутні даній і носять чисто комерційний характер, тому з них можна отримати значно більші прибутки, ніж з основної інвестиції.	Ця концепція полягає у мобілізації робочої сили та коштів мешканців для реалізації невеликих, локальних заходів, пов'язаних з інфраструктурою. Самодопомога є одним з найбільш поширених методів у країнах, що розвиваються. Елементи самопомоги можна використати на вступному етапі робіт.
Приклад застосування за кордоном	Smith Holdings — одна з найбільших фірм, що спеціалізуються на контрактах типу BOT — подала свою пропозицію на побудову 60 км залізниці в Бангкоку. Пропозиція має форму договору, згідно якого уряд Таїланду не вкладає фінансів у в цю інвестицію і не надає жодних гарантій. Спосіб фінансування полягає в тому, що фірма покриває 100% інвестиції і отримує прибутки від надання їй права на експлуатацію торговельних площ на території залізничних вокзалів.	Місцевій владі провінції Бандунг у Непалі вдалося збудувати 62 невеликі мости завдяки об'єднанню бюджетних коштів та зусиль місцевої громади. Мешканці околиць забезпечили доступні на місці будівельні матеріали та робочу силу. До мешканців, які не могли безпосередньо брати участь у будівельних роботах, звернулися з проханням постачати їжу та зробити невеликі грошові внески.
Висновки щодо можливості застосування в Україні	Дана техніка може бути застосована в Україні. Необхідно лише виключити можливість «монополізації» таких об'єктів якимось одним холдингом або певною однією зарубіжною країною — інвестором.	Дана техніка може бути застосована в Україні — переважно в невеликих населених пунктах. Можливе запровадження певних видів заохочення, залучення волонтерів (наприклад, у вигляді пільг, тощо).

Продовження табл. 4.9

Технологія	Примусові комунальні облігації	Проведення місцевих аукціонів, лотерей
Короткий опис технології	Місцева влада може вирішити питання низького попиту на комунальні цінні папери, вводячи до обігу примусові комунальні облігації. Мешканці даної місцевої спільноти зобов'язані викупити облігації замість на певні послуги, які гарантуються владою місцевої одиниці самоврядування.	Це одне з джерел фінансування місцевих соціальних програм, яке широко використовується у США, Канаді, Великобританії — у невеличких містечках, селищах, де «всі всіх знають». Як правило, подібні акції плануються і здійснюються спільно місцевою елітою та представниками середнього класу.
Приклад застосування за кордоном	Орган місцевого самоврядування однієї з провінцій Кореї фінансує побудову громадських доріг з коштів, отриманих шляхом емісії комунальних облігацій. Усі мешканці, які бажають зареєструвати автомобіль, зобов'язані викупити облігації. Таким чином, побудова доріг фінансується майбутніми користувачами.	В якості призів і лотів можуть виступати як речі матеріальні (надані засновниками), так і нематеріальні (наприклад, право зіграти матч з найкращим тенісистом містечка, автограф запрошеної «зірки» і т. ін.). Зібрані кошти, зазвичай, використовуються на благодійні цілі. Окрім того, подібні свята несуть на собі ще одну соціальну ціль — покращення психологічного клімату місцевої громади.
Висновки щодо можливості застосування в Україні	Дана техніка може не знайти розуміння і підтримки в Україні. Причина — невисокий рівень довіри владі, негативний досвід деяких муніципальних позик.	В Україні подібні заходи не були розповсюджені, хоча, можливість їх проведення і передбачена вітчизняним законодавством. Справа, мабуть, у тотальній малозабезпеченості жителів невеликих міст, селищних пунктів та у розмитості понять «місцева еліта» і «середній клас», які наразі в Україні лише формуються.

Продовження табл. 4.9

Технологія	Податки на спеціальні цілі	Інфраструктурні банки
Короткий опис технології	Кошти, одержані від надходження такого виду податків, призначені виключно на фінансування певних проектів.	Інфраструктурні банки є громадськими інститутами, які кредитують певні інвестиції, пов'язані з інфраструктурою регіону. Інфраструктурні банки можуть надавати позики та кредити не лише органам місцевого самоврядування, але й іншим одиницям, наприклад, місцевим підприємствам громадського обслуговування.
Приклад застосування за кордоном	Органи влади в одному зі штатів Австралії прийняли рішення про підвищення ставки податку на прибуток від продажу нафтопродуктів та призначення цих додаткових виплат на модернізацію сітки автострад.	Мексиканський банк Banco Nacional de Obras y Servicios Públicos фінансується шляхом поєднання таких форм як комунальні інвестиції, державні кошти, виплати від позичальників та гранти різних фондів, зокрема, МБРР. Банк забезпечує мексиканським федеральним органам та органам місцевого самоврядування підтримку за посередництвом кількох кредитних ліній. Банк також уповноважений до емісії облігацій для фінансування окремих секторів економіки.
Висновки щодо можливості застосування в Україні	В Україні дана техніка може бути використана лише за умови внесення змін до податкового і бюджетного законодавства. Величезний недолік даного методу — підвищення податкового тиску на малий і середній бізнес.	Дана техніка може бути використана в Україні за умови змін в законодавстві, спрямованих на забезпечення можливості створення інфраструктурних банків, надання таким банкам певних пільг у порівнянні з комерційними фінансово-кредитними установами.

Джерело: складено за даними [16].

Використання цих технологій здатне вивести співпрацю держави та представників олігархічного капіталу на новий рівень розвитку, але, при вирішенні цього завдання держава повинна переглянути і пріоритети в економічній політиці. Необхідність переосмислення економічної політики з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки набуває особливого значення у контексті глобалізаційних реалій, пошуку шляхів утвердження України в світовому поділі праці як високотехнологічної держави, здатної ефективно співпрацювати в науково-технологічній сфері та виробництві наукомісткої продукції з високою часткою доданої вартості.

Відповідно перед Україною постає питання переходу до інвестиційно-інноваційного шляху розвитку країни на основі раціонального використання державою своїх обмежених фінансових ресурсів, залучення приватного олігархічного капіталу до фінансування інновацій.

Основою державного регулювання фінансів як системи засобів впливу на соціально-економічний розвиток країни є формування фінансової політики, яка повинна бути орієнтованою на виконання цілей і завдань загальноекономічної політики, на забезпечення зміцнення державних фінансів та господарюючих суб'єктів, на ефективне використання фінансових важелів. Стабільність бюджетної системи, загальної фінансової безпеки та стійкість економічного зростання є взаємозалежними процесами, стан та ефективність функціонування яких слід досліджувати та розробляти напрями удосконалення в розрізі державного бюджету, позабюджетних фондів, місцевих фінансів, фінансів державного корпоративного сектору, державного кредиту, квазідержавних фінансових структур.

Незважаючи на позитивні результати від виконання завдань Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [218], необхідність подальшого удосконалення системи управління державними фінансами обумовлюється новими проблемами та викликами, що спричиняє погіршення фінансового стану державних фінансових і нефінансових корпорацій (через недостатність фінансових ресурсів, неможливість швидкої структурно-інноваційної перебудови економіки, недостатнє ефективне управління), а також необхідність перенесення вирішення фінансових проблем на загальнодержавний рівень.

Подальший розвиток управління державними фінансами включає визначення та наукове обґрунтування основних напрямів та засобів забезпечення їх досягнення в процесі удосконалення системи.

Основні напрями удосконалення системи управління державними фінансами:

- впровадження державного стратегічного планування в економіці в цілому та в бюджетному процесі на засадах поєднання методичних підходів програмно-цільового методу, фінансування державних цільових програм та проектного методу фінансування;

- удосконалення здійснення державних зовнішніх запозичень та управління державними зобов'язаннями на основі урахування потреби в коштах, напрямів забезпечення їх результативного використання, обсягів платежів із погашення боргу, витрат на обслуговування боргу. Запровадження цього підходу потребує коригування й уточнення положень Бюджетного кодексу статті 16, пункт 2 де зазначено, що кредити (позики) залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), але не вказано, на підставі чого це робиться. Даний аспект потребує уточнення, наприклад, на основі затверджених кошторисів проектних витрат;

- забезпечення ефективного та цільового інвестиційного використання акумульованих в секторі загального державного управління на фінансування стратегічних переворень, на проведення структурної перебудови економіки, передбачених Програмою економічних реформ;

- запровадження системи засобів впливу на зростання бази оподаткування через збільшення доходності фізичних і юридичних осіб та на цій основі — надходжень до бюджетів усіх рівнів за умови послаблення фіскального тиску на економіку;

- удосконалення та впровадження системи управлінських засобів забезпечення збалансованості, стабільного зростання бюджетних ресурсів, прозорості формування, розподілу та використання державних фінансових ресурсів, доступності громадськості до інформації з питань державних фінансів;

- підвищення ліквідності державних фінансів для забезпечення надійності джерел фінансування дефіциту бюджету;

- упровадження дієвого моніторингу, централізованого аудиту для забезпечення контролю цільового й ефективного використання коштів, для боротьби з корупцією та фінансовими порушеннями (шахрайством), гармонізації внутрішнього контролю й внутрішнього аудиту;

- з метою уніфікації й забезпечення можливості порівняння планових і аналітичних матеріалів, результатів фінансового контролю та аудиту, цільового й ефективного використання бюджетних коштів ввести перелік результативних показників: обсяг витрат бюджету на реаліза-

цію програм, показник продукту (обсяг виробленого продукту, виконаних робіт, наданих послуг, валова додана вартість, кількість споживачів продукту в результаті виконання програми), показники якості продукту (з порівняльним аналізом до і після запровадження програми), узагальнюючий показник (добуток коефіцієнтів результативності по наведених групах, кожний із яких визначається як частка від ділення фактичних обсягів на планові).

Для забезпечення реалізації Стратегії удосконалення управління державними фінансами необхідно впровадити наступну систему заходів державного регулювання економічною та фінансовою діяльністю:

– подальший розвиток, впровадження заходів та дотримання в практичній діяльності вимог системи державного стратегічного планування, прогнозування та середньо- і короткострокового планування. Для доопрацювання нормативно-правового забезпечення інноваційної модернізації управління державними фінансами та спрямування його на утвердження інноваційної моделі розвитку економіки необхідно в проекті закону «Про державне стратегічне планування» [220] статтю 1 «Визначення термінів» доповнити поняттями «інноваційна модель розвитку», «стратегічні орієнтири», «структурно-інноваційна перебудова промисловості», «проектний метод фінансування». У статті 10, пункт 3 «Стратегічний план розвитку України» складову «програма державних капітальних інвестицій» доцільно навести в редакції: «програма державних капітальних інвестицій на основі застосування проектного методу формування видатків та узгодження їх із обсягами коштів бюджетних і державних цільових програм». А складову «План залучення та використання фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій, ЄС та міжнародної фінансової допомоги» варто доповнити уточненням «виключно на інвестиційно-інноваційні цілі»;

– удосконалення системи забезпечення ліквідності державних фінансів та управління державними борговими зобов'язаннями;

– удосконалення засобів державної підтримки вітчизняних суб'єктів господарювання;

– удосконалення системи державного внутрішнього контролю та зовнішнього аудиту за цільовим і ефективним використанням державних коштів;

– удосконалення бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Використання наведених засобів втручання держави в процес управління державними фінансами в межах обумовлених напрямів

його удосконалення може забезпечити досягнення наступних результатів:

- підвищення стійкості та стабільності фінансового розвитку;
- підвищення ефективності управління державними фінансами та ефективності державних видатків;
- підвищення ефективності використання залучених ресурсів, раціоналізації обсягів та структури державного боргу;
- прискорення економічного зростання, розвиток реального сектору економіки та реалізація соціальних програм;
- удосконалення законотворчих та організаційно-методичних актів щодо прогнозування та планування стосовно державного стратегічного та бюджетного планування;
- підтримання внутрішнього ринку та вітчизняних суб'єктів господарювання шляхом використання системи державних закупівель згідно рекомендацій ЄС;
- запровадження удосконаленої системи державного внутрішнього та зовнішнього аудиту, гармонізації їх на центральному рівні.

4.2. Раціоналізація структури державних видатків для забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та подолання диспропорцій експортно-імпорتنних поставок

Традиційно конкурентоспроможність трактується як обумовлене економічними, соціальними і політичними чинниками становище країни або її продуцента на внутрішньому і зовнішньому ринках [99].

В умовах відкритої економіки конкурентоспроможність також може бути визначена як здатність країни протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках «третьох країн». У ХХ сторіччі конкурентоспроможність держави значною мірою залежала від наявності в ній трьох основних факторів виробництва — природних ресурсів, трудових ресурсів і капіталу.

Сьогодні позиції України у світовому економічному просторі у рейтингах ВЕФ у Давосі, Міжнародного інституту менеджменту розвитку (Лозанна, Швейцарія), Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації Doing Business та ін. є низькими [190; 191; 192; 333; 351].

Рейтинг ВЕФ у Давосі характеризує конкурентоспроможність національних економік, який визначається на основі загальнодоступ-

них статистичних даних та результатів опитування керівників компаній у країнах, охоплених дослідженням. Крім того, дослідження враховує стадію економічного розвитку країни — базового розвитку (1), керованої ефективності (2), інноваційного розвитку (3) або перехідний етап (від 1 до 2 та від 2 до 3). За класифікацією ВЕФ, Україна відноситься до країн перехідного типу від 1 до 2 етапу разом з Вірменією, Азербайджаном, Грузією, Єгиптом, Венесуелою та ін.

Рейтинг конкурентоспроможності деяких країн світу згідно оцінки ВЕФ у Давосі в 2006–2011 роках ілюструє табл. 4.10.

Таблиця 4.10 — Рейтинг деяких країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Країна	2006/ 2007	2007/ 2008	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013
Швейцарія	1	2	2	1	1	1	1
Швеція	3	4	4	4	2	3	4
Сінгапур	5	7	5	3	3	2	2
США	6	1	1	2	4	5	7
Німеччина	8	5	7	7	5	6	6
Фінляндія	2	6	6	6	7	4	3
Польща	48	51	53	46	39	41	41
Туреччина	60	53	63	61	61	59	43
Росія	59	58	51	63	63	66	67
Україна	69	73	72	82	89	82	73
Кількість країн, охоплених дослідженням	125	131	134	133	139	142	144

Джерело: складено за даними [190].

Найбільш конкурентоспроможною, згідно з оцінкою ВЕФ, є економіка Швейцарії, адже саме ця країна найчастіше виборює першу позицію у рейтингу. Стабільно високий рейтинг глобальної конкурентоспроможності таких країн: Швеція, США, Сінгапур, Німеччина, Фінляндія.

Характеризуючи конкурентоспроможність України у світовому економічному просторі, зазначимо, що після періоду відносно стабільних результатів 2006–2008 років (69-те, 73-те і 72-ге місце відповідно) наша країна суттєво погіршила свої позиції, і у рейтингу ВЕФ за 2009–2010 років зайняла 82-е місце серед 133 країн, опустившись відразу на 10 позицій (безпосередніми сусідами України по рейтингу конкурентоспроможності є Гамбія та Алжир); у 2010–2011 років рейтинг конкурентоспроможності України знизився ще на 7 позицій (89 місце серед 139 країн). Після падіння рейтингу ГІК протягом двох попередніх років на 17 пунктів у рейтингу ГІК 2011/2012 Україні вдалося «відвоювати» 7 пунктів і піднятися з 89 (серед 139 країн у рейтингу ГІК 2010/2011) до 82 місця (серед 142 країн), а у рейтингу 2012/2013 Україна закріпила позитивну тенденцію і зайняла 73 позицію серед 144 країн.

Сильними сторонами конкурентоспроможності України на сьогодні залишаються:

- високий загальноосвітній рівень населення (за якістю початкової освіти Україна посідає 49 місце);

- гнучкий ринок праці (за співвідношенням зарплата-продуктивність — 26 місце, невисока затратність ринку праці — 21 місце, простота процедур найму та звільнення — 18 місце, участь жінок у трудовій діяльності — 32 місце);

- великий обсяг внутрішнього ринку та зовнішньої торгівлі (37 місце).

Непогані показники демонструє Україна по групі чинників інноваційного розвитку: висока здатність до інновацій (37 місце), якість науково-дослідних установ (68 місце), наявність вчених та інженерів (53 місце).

Результат України в розрізі складових Індексу глобальної конкурентоспроможності представимо в табл. 4.11.

При подальшому реформуванні економіки України з метою підвищення її конкурентоспроможності слід враховувати, що сильні сторони мають залишатися основою для майбутнього зростання.

Згідно з проектом Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації Doing Business розраховується щорічний індекс «Ведення бізнесу», який є інтегральним показником із 10 індикаторів, що впливають на його формування. Україна у 2006 році згідно дослідження умов ведення бізнесу займала 128 місце серед 175 держав, а у 2007 році перемістилась на 139 — серед 178; до 2012 року інтегральний показник ведення бізнесу погіршився: 152 позиція у рейтингу (табл. 4.12).

**Таблиця 4.11 — Результат України у розрізі складових
Індексу глобальної конкурентоспроможності**

Складові індексу глобальної конкурентоспроможності	Рейтинг України у 2009/2010 рр. із 133	Рейтинг України у 2012/2013 рр. із 144	Зміна позиції 2012/2013 відносно 2009/2010
1 група: Інституції	120	132↓	+12↓
2 група: Інфраструктура	78	65	-13
3 група: Макроекономічне середовище	106	90	-16
4 група: Охорона здоров'я та початкова освіта	68	62	-6
5 група: Вища та професійна освіта	46	47↓	+1↓
6 група: Ефективність товарних ринків	109	117↓	+8↓
7 група: Ефективність ринку праці	49	62↓	+13↓
8 група: Рівень розвитку фінансового ринку	106	114↓	+8↓
9 група: Технологічна готовність	80	81↓	+1↓
10 група: Обсяг ринку	29	38↓	+9↓
11 група: Рівень розвитку бізнесу	91	91	0
12 група: Інновації/Інновативність	62	71↓	+9↓

Джерело: складено за даними [190].

Таблиця 4.12 — Рейтинг України щодо умов ведення бізнесу

Показник	2009	2010	2011	2012	2013
Ведення бізнесу	146	142	149	152	137

Джерело: складено за даними [192].

Слабкий результат України пояснюється, перш за все, поширеністю бюрократичних перешкод, за рахунок чого країна отримала найнижчий результат за категоріями: «Відкриття/закриття бізнесу», «Ліцензування» та «Реєстрація власності», «Система оподаткування», тобто там, де роль державних установ є критичною. Оцінки в розрізі окремих індикаторів інтегрального показника ведення бізнесу відповідно також низькі, зокрема, одним з найнижчих є рейтинг України щодо системи оподаткування, протягом трьох останніх років — 181 місце із 183 країн, що досліджувалися. І лише в 2013 році Україні вдалося піднятися відносно попередніх років на більш високу позицію — 137-му.

Складні умови ведення бізнесу в Україні є, в значній мірі, об'єктивною причиною загрозливих масштабів тіньшової економіки (за офіційними даними Міністерства фінансів України — на рівні 30% ВВП, за різними оцінками експертів — близько 50–60% ВВП).

Щодо боротьби з корупцією Україна отримує в останні роки дуже низькі оцінки міжнародних інституцій, зокрема, Організації економічного співробітництва та розвитку (Стамбульський план дій) та Групи країн Ради Європи проти корупції (GRECO) — у 2010 році 134 місце серед 178 країн, поруч з Того і Зімбабве [351].

Сучасні тенденції розвитку національної економіки посилюють її «відірваність» від тенденцій світового розвитку і закріплюють низькотехнологічний статус економіки України на зовнішніх ринках. Показники зовнішньоекономічної діяльності України свідчать про його ресурсно-сировинну спрямованість, про низькотехнологічну структуру експорту, що є наслідком недосконалої структури економіки (рис. 4.3).

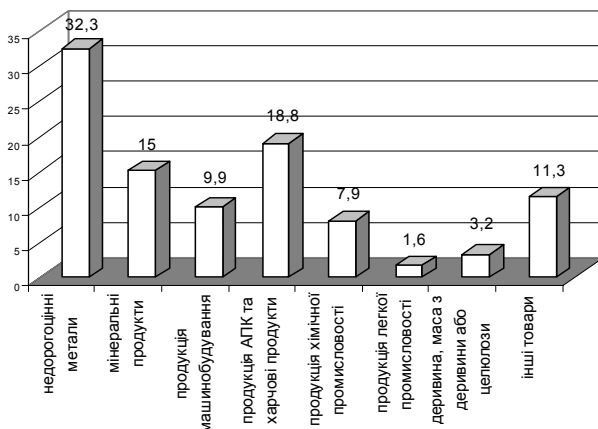

Рисунок 4.3 — Товарна структура експорту України в 2011 році, за даними [245].

Світова організація торгівлі склала рейтинг світової зовнішньої торгівлі за 2011 рік, визначивши 30 провідних країн — експортерів і імпортерів, в якому Україна зайняла 25 місце серед світових імпортерів, але не потрапила в перелік 30 найбільших експортерів [266], що є наслідком загального стану виробничої бази України.

Практика господарювання промислово розвинутих країн свідчить, що надзвичайно важливе значення для виходу підприємств на міжнародні ринки та підвищення їх ролі в процесі здійснення експортної діяльності має фінансова підтримка таких підприємств з боку держави шляхом формування системи стимулювання експорту.

Питанням розвитку системи державної підтримки експорту присвячено низку праць фахівців МВФ та Національного бюро економічних досліджень США, роботи Д.С. Богомолової [23], Н. Гаврилова, І. Белякова [42], Я. Белінської [20], В. Курищук [146], Л. Римаревої [226] та ін. У більшості цих робіт був зроблений висновок про те, що експортні стимули відіграють важливу роль у прийнятті рішення в сфері інтернаціоналізації господарської діяльності і є важливою рушійною силою реалізації експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності експортної діяльності.

Оскільки в кінцевому рахунку експорт підприємств стимулюється чинниками внутрішнього і зовнішнього характеру і вони діють в комбінації один з одним, всі заходи щодо стимулювання експорту можуть бути класифіковані відповідно до підходу, запропонованого Л. Леанідасом, як внутрішні проактивні, внутрішні реагуючі, зовнішні проактивні, і зовнішні реагуючі (*internal/external and proactive/reactive*) (табл. 4.13).

Безпосередньо вирішення проблеми вдосконалення експортної діяльності може відбуватися за трьома основними напрямками: поступове підвищення ступеня переробки сировинних ресурсів; розширення номенклатури продукції, що вивозиться, насамперед, за рахунок готових виробів; розвиток і збільшення частки високотехнологічної продукції в експорті України.

У країнах світу використовуються різні системи підтримки національного експорту та існують спеціальні організації, завданням яких є забезпечення розвитку експорту, починаючи з інформаційної підтримки і закінчуючи прямим фінансуванням. Їх відмінності зумовлені специфічними рисами економічної та інституційної структури країни і тенденціями її розвитку на певному етапі.

Таблиця 4.13 — Заходи щодо стимулювання експорту

Внутрішні проактивні	Зовнішні проактивні
<ul style="list-style-type: none"> – досягнення економії від масштабу; – певні інтереси менеджерів; – продукція, що має унікальні характеристики; – наявність специфічних конкурентних переваг; – потенціал для зростання продажу; – необхідність досягнення сталого розвитку і корпоративного зростання. 	<ul style="list-style-type: none"> – стимулювання з боку зовнішніх відносно до підприємства суб'єктів або організацій; – виявлення привабливих можливостей на зовнішніх ринках; – володіння ексклюзивною інформацією щодо зовнішніх ринків; – підтримка експорту з боку держави.
Внутрішні реагуючі	Зовнішні реагуючі
<ul style="list-style-type: none"> – можливість компенсувати сезонність в продажах продукції; – задіяння невикористаних виробничих потужностей; – зниження продажу продукції на внутрішньому ринку. 	<ul style="list-style-type: none"> – початок експортної діяльності конкурентів на внутрішньому ринку; – спонукання до експорту за рахунок посилення конкуренції на внутрішньому ринку; – сприятливий обмінний курс; – скорочення внутрішнього ринку; – отримання замовлення з-за кордону.

Джерело: складено за даними [337].

Усе потужнішою стає система державної підтримки експорту в країнах, що розвиваються, зокрема в країнах СНД. У Казахстані, наприклад, створено Державну корпорацію страхування експортних кредитів та інвестицій як один з інститутів розвитку з метою сприяння реалізації Стратегії індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2003–2015 роки. Зазначена Стратегія спрямована на відхід від сировинної спрямованості економіки країни і розвиток експортоорієнтованих виробництв у її високотехнологічному секторі.

Актуальність і необхідність у Білорусі цілісної системи прямого економічного стимулювання експорту через експортне кредитування і страхування експортних кредитів відзначена у низці програмних документів, зокрема у концепції Національної програми розвитку експорту.

У Росії розроблено і схвалено Концепцію розвитку державної фінансової (гарантійної) підтримки експорту промислової продукції Російської Федерації. Концепцією передбачено такі механізми фінансової підтримки експорту: гарантійна підтримка (державне гарантування політичних і довгострокових комерційних ризиків при проведенні експортних операцій); відшкодування частини процентних ставок за експортними кредитами; довгострокове експортне кредитування.

Таким чином, у багатьох країнах основна увага приділяється розвитку системи страхування ризиків експортної діяльності за державної підтримки з метою захисту від ризиків учасників зовнішньоекономічної діяльності.

У цьому аспекті управління економічними процесами Україна відстає від інших країн, але українські реалії лише підсилюють необхідність активної участі держави в стимулюванні, перш за все, експорту.

Серед заходів державної підтримки експорту промислової продукції центральне місце має посісти фінансова підтримка, зокрема: субсидування та експортне кредитування, хоча ці інструменти мають різну міру ефективності.

Втрати і вигоди країни, що експортує в результаті експортної субсидії, мають суперечливий характер.

Положення ГАТТ/СОТ оцінює експортні субсидії як нечесну конкуренцію і дозволяє країнам, що імпортують, вживати заходи у відповідь шляхом стягування протекціоністських компенсаційних мит. З економічної точки зору політика експортного субсидування носить сумнівний характер.

За таких умов оптимальним інструментом підтримки експорту є експортні кредитні агенції (ЕКА), ресурсна база яких формується за рахунок власних, залучених коштів і коштів державних бюджетів. ЕКА реалізують державну політику підтримки експорту шляхом надання кредитів, здійснення страхування експортних політичних і комерційних ризиків та надання гарантій з метою забезпечення конкурентоспроможних умов просування продукції/послуг своїх фірм на міжнародні ринки.

Існують наступні інституційні моделі ЕКА:

– департамент уряду або вид послуг, що надається урядом. Серед країн ОЕСР тільки у Великобританії та Швейцарії функціонує такий організаційний варіант ЕКА. У деяких країнах, що розвиваються, послуги з експортного кредитування реалізуються через Центральний банк або міністерства торгівлі, промисловості;

– корпорації або агентства, власником яких є держава. При цьому можливі різні інституційні варіанти. Деякі інституційні структури на-

дають тільки кредити або тільки страхування, інші ж поєднують надання обох видів послуг. В Азії у багатьох країнах діють окремі установи для здійснення прямого кредитування і страхування (наприклад, у Китаї, Індії, Індонезії, Японії, Кореї);

– приватна компанія як агент. У деяких країнах уряд укладає угоду з приватною компанією, такою як COFACE у Франції, Euler Hermes у Німеччині, Atradius у Нідерландах. Обрана компанія проводить первинний аналіз ризиків і пропонує уряду ті або інші стратегії діяльності. Коли приватна компанія виступає як агент уряду, останній приймає на себе всі відповідні ризики.

Перше офіційне ЕКА — британське ECGD (Департамент гарантування експортних кредитів) — було засновано ще в 1919 році. До початку 1970-х років у більшості країн ОЕСР діяли власні ЕКА. В останні десятиріччя офіційні експортні кредитні агентства були засновані в багатьох країнах, що розвиваються як важливий інструмент просування їх експорту. На сьогодні ЕКА функціонують у всіх країнах Східної Європи і Прибалтики, а також у більшості країн СНД. У всіх країнах — членах ОЕСР існують спеціальні закони щодо державної підтримки кредитування і страхування експорту.

Так ЄС встановив загальні правила здійснення експортної діяльності для усіх його членів. Законодавчою основою здійснення експорту в ЄС є Директива Ради ЄС № 2603/69 від 20 грудня 1969 року. Підтримка експортоорієнтованих підприємств у рамках ЄС здійснюється на основі Директиви № 98/29/ЄС від 7 травня 1998 року «Про узгодження основних умов надання страхування експортних кредитів короткострокового та довгострокового покриття». Директива стосується покриття трансакцій стосовно експорту продукції і послуг, які були вироблені в країні — члені ЄС, яке надається прямо чи опосередковано за рахунок чи за допомогою однієї чи більше країн ЄС.

У Великій Британії існує власна державна агенція зі стимулювання експортної діяльності — Британська агенція з торгівлі та інвестицій. Робота агенції охоплює питання, пов'язані з наданням інформаційно-консультаційних послуг експортерам-початківцям та їх більш досвідченим колегам. Агенція також веде тісну співпрацю із посольствами за кордоном, торгово-економічними місіями та консульськими відділами, які здійснюють на щоденній основі моніторинг бізнес-середовища в зарубіжних країнах. Зазначимо, що середньорічний обсяг гарантій, що надається урядом Великобританії через Департамент гарантування експортних кредитів, останнім часом становить приблизно 4 млрд. ф. ст., або близько 0,36% ВВП. Крім того, близько 300 млн. ф. ст. в рік витра-

чається на підтримку фіксованої процентної ставки по експортних кредитах [42].

Уряд Франції також приділяє значну увагу підтримці та розвитку експортної діяльності. Провідна роль у підтримці національних експортерів покладена державою на Французьку агенцію міжнародного розвитку бізнесу та приватну компанію (COFACE), що спеціалізується на наданні експортерам послуг страхування їх ризиків.

Відповідальним органом за стимулювання експорту підприємств у Німеччині є Міністерство економіки і праці. Інформаційно-консультативна робота ведеться на тристоронній основі відповідно до німецької системи стимулювання експорту:

- закордонними торговими палатами;
- державною агенцією із надання інформації щодо торгівлі за кордоном;
- дипломатичними представництвами за кордоном.

Значну роль державної підтримки експорту в Іспанії відіграє Інститут зовнішньої торгівлі (ICEX) — був створений у 1982 році за рахунок виділення «державних інвестицій надзвичайного характеру» під назвою «Національний інститут розвитку експорту», за минулі роки ця державна установа зазнала неодноразові реорганізації. Нині ICEX знаходиться у підпорядкуванні Міністерства промисловості, туризму і торгівлі Іспанії і на практиці реалізує зовнішньоекономічну політику цього відомства. Він володіє значними власними фінансовими, матеріальними і людськими ресурсами. На діяльність ICEX щороку виділяється близько 150 млн. євро бюджетних коштів, з яких 80% спрямовуються на фінансування заходів, що сприяють розвитку експорту, 20% — на інформаційно-консультаційну діяльність. Серед основних сфер діяльності ICEX такі: розробка і здійснення програм просування торгівлі на закордонні ринки; підвищення кваліфікації та підготовка спеціалістів по зовнішній торгівлі; стимулювання інвестиційних проектів, виробниче розташування та підприємницька співпраця на зарубіжних ринках. У 2005 році ICEX надав допомогу малим і середнім підприємствам Іспанії в реалізації 108 проектів за кордоном, які принесли дохід 434,6 млн. євро [288].

Важливим інструментом реалізації державної політики Китаю у сфері стимулювання національного експорту виробів з високим вмістом доданої вартості є Китайська корпорація страхування експортних кредитів (Sinosure). Зазначену Корпорацію створено за рішенням Держради КНР 18 грудня 2001 року. Це державна експортна кредитна агенція, що підтримує, насамперед, експорт машинотехнічної й високоте-

хнологічної продукції китайського виробництва в спосіб страхування експортних кредитів. Джерелом її капіталу є Фонд страхування експортних кредитів, що формується за рахунок державного бюджету. Основними функціями Корпорації є: страхування коротко-, середньо- і довгострокових експортних кредитів, страхування китайських інвестицій за кордоном, надання гарантій, стягнення комерційної заборгованості, оцінка кредитоспроможності торгових партнерів тощо. Обсяг гарантій за наданими експортними кредитами в Китаї становить близько 0,8% ВВП. Обсяг експортних кредитів продавцям складає в середньому 0,51% ВВП. Таким чином, у сумі державне фінансування експорту в країні складає не менше 1,3% ВВП [42].

Загалом, країни можуть вдаватися до досить складних комплексних схем стимулювання експорту. Наприклад, у Бразилії стимулюванням експорту займаються Міністерство розвитку, промисловості й зовнішньої торгівлі та Міністерство туризму. До компетенції зазначених міністерств входить надання експортерам необхідної комерційної та іншої інформації, сприяння експорту малих і середніх фірм, розвиток нових видів експортної діяльності, диверсифікація експорту, підвищення конкурентоспроможності бразильської продукції [20].

Переймаючи зарубіжний досвід, Верховна Рада України ухвалила урядовий Закон про державну фінансову підтримку національного експорту, який передбачає створення державного експортно-кредитного агентства. Закон визначає принципи державної фінансової підтримки експортної діяльності і спрямований на розширення експортного потенціалу вітчизняних суб'єктів господарювання, забезпечення захисту українських експортерів від ризику неплатежів. Згідно із Законом, метою державної фінансової підтримки експортної діяльності є впровадження сучасних фінансово-кредитних технологій у зовнішній торгівлі, зростання експорту високотехнологічної продукції, підвищення конкурентоспроможності України на світових ринках. Державна фінансова підтримка експортної діяльності має здійснюватися шляхом страхування експортних кредитів та зовнішньоекономічних договорів (контрактів); надання гарантії виконання іноземним покупцем зобов'язань за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) та гарантій банкам — кредиторам за наданими експортними кредитами; надання гарантій виконання зобов'язань українських експортерів під час їх участі в міжнародних тендерах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [221].

Враховуючи відносно обмежений обсяг ресурсів, який може бути використаний для підтримки національного експорту, та враховуючи

міжнародний досвід у розробці програм сприяння розвитку експорту, система стимулювання останнього в Україні має бути, в першу чергу, націлена на стимулювання виробництва продукції високотехнологічних галузей, розвиток і розширення інноваційно-орієнтованого експорту.

В Україні державну фінансову підтримку експорту саме і планується направляти, в першу чергу, на технологічну його частину, але обсяги такої підтримки не визначені ні державним бюджетом, ні Національною стратегією розвитку експорту, ні Планом заходів з подолання негативного сальдо в зовнішній торгівлі.

Система такої державної підтримки, на нашу думку, повинна включати різноманітні інструменти економічного впливу, а також заходи організації та інформаційного сприяння експортеру.

У той же час, при наданні державних кредитів (пільгових, з процентною ставкою нижчою ринкової) повинно бути забезпечено цільове та ефективне їх використання. Тому при видачі кредитів на фінансування тих чи інших проєктів розвитку експорту їх розробники повинні надавати техніко-економічне обґрунтування використання фінансових коштів, а держава як кредитор має жорстко контролювати цільове використання наданих позик і кредитів.

Одним із компонентів системи державної підтримки та стимулювання експорту може виступати надання фіскальних пільг експортерам. Ми вважаємо, що можна використовувати два види таких пільг:

– по-перше, пільги в сфері оподаткування, зокрема, даний вид пільг може включати: відстрочку сплати податків; зниження ставки податку на прибуток на певний період часу; зниження ставки податку на майно та ін.

– по-друге, пільги щодо зменшення/усунення експортного мита, а також підприємства — експортери високотехнологічної продукції можуть звільнитися на певний період часу від сплати імпорتنих мит при купівлі обладнання, сировини, напівфабрикатів, комплектуючих, які беруть участь у експортно-орієнтованому виробництві або є його складовими (при умові їх відсутності в Україні).

Вибір експортерів, яким надаються пільги, повинен відповідати пріоритетам, які обґрунтовуються у рамках промислової політики. Перелік експортерів, на яких поширюються пільги, мав би бути встановлений урядом на основі чітко визначених критеріїв, які виключали б можливість прийняття суб'єктивних рішень. Процедура ухвалення рішень про надання державної фінансової підтримки окремим суб'єктам господарювання має бути прозорою та відповідати правилам СОТ щодо субсидій і компенсаційних заходів.

Для пришвидшення процесу становлення і активізації діяльності вітчизняних ЕКА необхідно: за рахунок коштів державного бюджету сформувати Фонд страхування експортних кредитів; розробити механізми залучення до системи надання державних гарантій філії та дочірні відділення українських банків за кордоном, що дозволить активніше використовувати зовнішні фінансові ресурси на користь українських підприємств експортерів; розглянути можливість створення Державної корпорації страхування експортних кредитів і інвестицій як основного інституту розвитку і реалізації експортного потенціалу. На фінансову підтримку експорту в розвинених країнах витрачається в середньому 0,35% ВВП [42], відповідно доцільним вважається закласти в державному бюджеті саме такі обсяги державної підтримки експортно-орієнтованих галузей української економіки.

У той же час сам факт створення державного експортно-кредитного агентства остаточно не вирішить проблеми присутності України на зовнішніх ринках. Для забезпечення ефективного функціонування системи державного гарантування експорту в Україні необхідно: вдосконалити законодавчу базу (в частині віднесення на собівартість продукції підприємств — експортерів страхових внесків); нарощувати обсяги державних гарантій за мінімізації участі держави у фінансуванні проектів (контрактів), активніше залучати приватних інвесторів для фінансування під державні гарантії; встановити порядок надання державних гарантій на трирічний бюджетний період з можливістю їх корегування при ухваленні закону про бюджет на відповідний рік; переглядати і розширювати щорічно перелік іноземних держав, в які спрямовується експорт промислової продукції та надається державна гарантійна підтримка; працювати над спрощенням механізмів і процедури надання гарантій, зменшувати перелік необхідних документів і скорочувати терміни їх розгляду;

Практика стимулювання експорту продукції розвиненими країнами світу свідчить про те, що достатньо ефективним є використання податкових методів стимулювання. Згідно з деякими даними [155, с. 71], зростання податкового тягаря на 1% у середньому призводить до зменшення доданої вартості на 0,5%, основними важелями податкового стимулювання якого є пільги, диференційовані податкові ставки тощо.

Завдяки цьому експортери продукції, які стимулюються, отримують можливість звільнення від податку спеціально утворених фондів розвитку експорту; зниження ставки податку; встановлення пільгових умов амортизації; отримання податкових кредитів; створення резерву розвитку закордонних ринків для експортної продукції для малих і середніх

підприємств, зниження або повернення мита на імпорتنі комплектуючі і сировину, що використовуються у виробництві експортного товару. Це дає змогу підприємствам нарощувати обсяги експорту і збільшувати прибутки.

Програми стимулювання експорту мають бути не лише зосереджені на таких класичних формах сприяння експорту, як страхування експортних ризиків, надання експортних кредитів, податкові пільги, але і спрямовані на усунення перешкод на шляху розвитку бізнесу і орієнтовані на наявні у підприємств потреби, їх запити і потреби, зокрема, щодо доступу до інформації про попит на зарубіжних ринках і нових технологій, процедур та вимог сертифікації на створення товаропровідних мереж, потреб у підготовці/перепідготовці кадрів, підвищення якості менеджменту на мікрорівні (табл. 4.14).

Таблиця 4.14 — Складові державної стратегії стимулювання експортної діяльності в Україні

Заходи	Очікувані результати
1. Розробка національної експортної стратегії, включаючи підтримку суб'єктів малого та середнього підприємництва, та механізму її реалізації у формі програмного документа про пріоритети експортної діяльності до 2020 року	Національна експортна стратегія до 2020 року
2. Впровадження єдиних стандартів у сфері підтримки експорту, включаючи розробку стандартів надання державних послуг з метою підтримки експорту, у т. ч. для суб'єктів малого та середнього підприємництва	Підвищення якості державних послуг з підтримки експорту
3. Впровадження системи моніторингу та експертизи бізнес-спільнотою якості послуг, що надаються державою з метою підтримки експорту, розробка механізму моніторингу і зворотного зв'язку з використанням технологій краудсорсингу	Забезпечення участі бізнес-спільноти в розвитку системи державних послуг з підтримки експорту
4. Внесення пропозицій щодо створення Ради з розвитку експорту при Президенті України, а також спеціального структурного підрозділу для реалізації завдань розвитку зовнішньоекономічної діяльності, підтримки і просування експорту	Посилення стратегічного планування та координації у сфері підтримки експорту

Продовження табл. 4.14

Заходи	Очікувані результати
5. Створення Радою з зовнішньоекономічної діяльності при Президентові України механізму для більш активного залучення органів виконавчої влади у сферу підтримки і розвитку зовнішньоекономічної діяльності	Посилення міжрегіональної координації у сфері підтримки експорту
6. Забезпечення впровадження спрощених митних процедур при експорті в частині визначення порядку дій посадових осіб митних органів при зборі та обробці інформації для визначення ступеня вибірковості застосування заходів з мінімізації ризиків відносно осіб, що здійснюють вивіз власної продукції	Оптимізація порядку дій посадових осіб митних органів при експорті
9. Удосконалення інформаційного обміну для оптимізації державного контролю експортних операцій, організації ефективного електронного міжвідомчого документообігу між митними органами і податковими органами України	Скорочення формальностей, спрощення процедури підтвердження податкової ставки 0 відсотків по ПДВ
10. Вдосконалення механізму державної гарантійної підтримки експорту (забезпечення адаптації даного механізму згідно з міжнародними зобов'язаннями України і його розвиток у відповідності з потребами експортерів в отриманні конкурентоспроможного експортного фінансування)	Державна гарантійна підтримка експорту, адаптована до міжнародних зобов'язань України і поточних потреб експортерів
11. Розробка сучасних фінансових продуктів для експортерів (пілотна стадія) і подальше розповсюдження кращої практики	Впровадження нових фінансових продуктів для експортерів експортерами
12. Підготовка пропозицій щодо створення в головних і регіональних відділеннях банків і лізингових компаній з державною участю в рамках корпоративних процедур консультативних центрів широкого профілю для експортерів	Розвиток ринку і культури експортного фінансування, підвищення доступності експортного фінансування
13. Розробка механізму використання коштів, що виділяються державою в цілях сприяння міжнародного розвитку, для розширення торгово-економічного співробітництва України з зарубіжними країнами	Підвищення ефективності використання коштів, що виділяються України в цілях сприяння міжнародного розвитку, для розширення українського експорту

Продовження табл. 4.14

Заходи	Очікувані результати
14. Створення онлайн-консалтингового сервісу для експортерів на єдиному порталі зовнішньоекономічної інформації в мережі Інтернет	Забезпечення доступності та оперативності консультаційної підтримки експортерів
15. Створення сайтів торговельних представництв України в іноземних державах (в країнах — основних торгових партнерах мовою країни перебування)	Підвищення інформованості зарубіжного бізнесу про український експортний потенціал
16. Розробка механізму і програми цільового фінансування маркетингових досліджень з пріоритетних і перспективних напрямів розвитку експорту	Надання експортерам інформації за пріоритетними і перспективними напрямками експорту, за результатами маркетингових досліджень
17. Розробка програм навчання (підвищення кваліфікації) співробітників регіональної інфраструктури підтримки зовнішньоекономічної діяльності	Підвищення кваліфікації співробітників регіональної інфраструктури підтримки зовнішньоекономічної діяльності
18. Розробка і стимулювання реалізації регіональних програм розвитку зовнішньоекономічної діяльності	Повне охоплення регіонів України програмами розвитку зовнішньоекономічної діяльності
19. Вдосконалення механізму фінансування регіональної інфраструктури підтримки зовнішньоекономічної діяльності	Збільшення переліку безкоштовних послуг підтримки зовнішньоекономічної діяльності
20. Створення механізму планування і організації цільових заходів щодо освоєння зовнішніх ринків	Збільшення кількості суб'єктів підприємництва, які беруть участь у заходах з освоєння зовнішніх ринків
21. Підготовка пропозицій щодо розвитку діяльності міжурядових комісій з торгово-економічного і науково-технічного співробітництва між Україною та зарубіжними країнами та їх робочих груп в інтересах українських експортерів	Підвищення ефективності діяльності українських частин комісій і їх робочих груп підтримки просування експорту та реалізації спільних проектів

Продовження табл. 4.14

Заходи	Очікувані результати
22. Реалізація пілотних проектів створення зарубіжної товаропровідної мережі у форматі взаємодії держави і приватного сектору (створення в разі економічної доцільності і зацікавленості підприємців торгових будинків України за кордоном, розробка механізму взаємодії держави і приватного сектору стосовно даного виду діяльності, а також до просування національних, регіональних і фірмових брендів)	Розвиток зарубіжної товаропровідної мережі у форматі взаємодії держави і приватного сектору
23. Реалізація пілотних проектів в рамках створення системи захисту інтересів українського бізнесу на зовнішніх ринках	Підвищення ефективності використання двосторонніх ділових форматів співпраці для просування українського експорту
24. Формування корпусу зовнішньоторговельних консультантів для підтримки українських експортерів на зовнішніх ринках з залученням співвітчизників, що проживають за кордоном	Залучення співвітчизників, що проживають за кордоном до просування українського експорту
25. Розробка Концепції участі та взаємодії України з міжнародними економічними організаціями	Підвищення ефективності взаємодії України з міжнародними економічними організаціями в інтересах розвитку зовнішньоекономічної діяльності
26. Формування партнерства держави і бізнесу з метою ідентифікації заходів, які негативно впливають на доступ українських товарів, послуг і капіталів на зовнішні ринки, лібералізації торговельних обмежень та усунення дискримінаційних торговельних бар'єрів на зовнішніх ринках (створення інституційного механізму такого партнерства)	Підвищення оперативності ідентифікації та усунення торговельних та інвестиційних бар'єрів на зовнішніх ринках
27. Створення системи підтримки бізнесу у сфері торговельної політики (удосконалення бази даних з обмежувальних заходів відносно української продукції, підготовка серії друкованих видань з питань торговельної політики для бізнесу (доповідей та рекомендацій), проведення навчальних круглих столів, семінарів, конференцій з питань захисту українських учасників зовнішньоекономічної діяльності)	Підвищення ефективності підтримки бізнесу у сфері торговельної політики

Продовження табл. 4.14

Заходи	Очікувані результати
28. Розробка спеціальних програм навчання та підвищення кваліфікації у сфері торговельної політики, цільовими аудиторіями яких будуть органи виконавчої влади на місцевому рівні, створення необхідного експертного, кадрового та наукового потенціалу	Підвищення кваліфікації працівників органів влади і бізнесу у сфері торговельної політики
29. Розробка плану дій щодо зниження (усуненню) візових обмежень з державами — пріоритетними партнерами	Зниження і усунення візових обмежень у взаєминах з основними торгово-економічними партнерами
30. Формування системи стимулів для самоорганізації експортерів на галузевому та регіональному рівнях (надання інформаційно-консультаційного сприяння таких об'єднань, можливість висунення своїх членів на здобуття нагороди)	Збільшення числа регіональних об'єднань виробників і експортерів
31. Проведення Всеукраїнських конференцій представників галузевих і регіональних об'єднань виробників і експортерів, а також розробка механізму відбору кандидатів для висунення на нагороди за досягнення в експорті	Всеукраїнська конференція представників галузевих і регіональних об'єднань виробників і експортерів

На наш погляд, реалізація наведених пропозицій сприятиме інтенсифікації процесу створення в Україні системи державної підтримки експорту, що дозволить: сприяти диверсифікації української економіки та поліпшенню структури експорту; поліпшити умови для активізації зовнішньої торгівлі вітчизняних підприємств і підтримати їх у конкурентній боротьбі із зарубіжними виробниками; наблизити інституційно-організаційні аспекти зовнішньоторговельної діяльності до світових стандартів.

У цьому процесі державні фінанси та державне управління повинні стати тим елементом експортоорієнтованої політики України, які забезпечать активну експансію українських товарів на закордонні ринки, будуть стимулювати підприємства та організації до переходу до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку.

Разом із тим, світова практика показує, що опора тільки на державні ресурси в сфері зовнішньої торгівлі високими технологіями, наукоміст-

кими товарами і послугами є недостатньою. В умовах дефіциту державного бюджету і недостатньої зацікавленості бізнесу в реалізації інноваційних проєктів на перший план мають «вирватися» найважливіші напрями науки і виробництва. Успіх будь-якої економіки починається з пріоритетного, випереджаючого розвитку секторів господарства, які визначають конкурентоспроможність країни. На теперішньому етапі розвитку країни надзвичайно важливе значення має створення сприятливого інвестиційного клімату, формування та реалізація дієвої інвестиційної політики. Стратегія підтримки залучення інвестицій у галузі високих технологій забезпечить реалізацію потенційних можливостей окремих галузей і виробництв, сприятиме впровадженню новітніх технологій у різні сфери господарювання, що обумовить нарощування високотехнологічного експорту, підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Як інструмент такої політики доцільно використовувати спеціальні економічні зони технологічного напрямку різних типів, які довели в усьому світі свою ефективність: інкубатори, технологічні парки, технополіси, регіони науки і технологій.

Згідно чинного законодавства в Україні з 2000 року держава надає технопаркам низку прямих (фінансування з державного бюджету, часткова компенсація відсотків за кредитами) та непрямих (певні податкові пільги або інші преференції) видів державної допомоги. Для отримання прямої державної допомоги передбачено проходження усіма проєктами технопарків складної процедури відбору на відповідність законодавчо затвердженим стратегічним довго- і середньостроковим напрямам інноваційної діяльності. Непряма державна допомога використовується переважно для залучення прямих інвестицій, сприяє розширенню інноваційної діяльності технопарків, оскільки, законодавчо передбачене обов'язкове перерахування вивільнених від оподаткування сум на спеціальні рахунки технопарків з подальшим вкладанням їх у виробничий процес. Це дозволяє гарантовано і швидко отримати визначену суму коштів для реалізації інноваційних проєктів практично без навантаження на витратну частину бюджету.

За понад десятирічну історію функціонування технопарків в Україні в рамках встановленого законом спеціального режиму інноваційної діяльності загальний обсяг державної допомоги їм склав 762,0 млн. грн., з яких: 697,1 млн. грн. надійшли у вигляді непрямой державної допомоги (тобто, кошти у вигляді пільг зі сплати податків перераховувалися на спеціальні рахунки технологічних парків, їх учасників та спільних під-

приємств, задіяних у проєктах технологічних парків, та спрямовувалися виключно на реалізацію інноваційних проєктів).

Аналіз показників діяльності технопарків дає підстави вважати, що застосування заходів непрямой державної допомоги може бути ефективним стимулом для спрямування інвестицій в інноваційні проєкти технопарків, які відповідають визначеним державою пріоритетам. Обсяги державної допомоги та ключові соціально-економічні показники діяльності технопарків знаходяться у прямій залежності один від одного. Крім того, на бажання інвесторів вкладати кошти в інноваційні проєкти технопарків значно впливає і забезпечення державою стабільності умов, виконання взятих на себе зобов'язань та гарантій.

На позитивній динаміці соціально-економічних показників діяльності технопарків негативно позначилася втрата довіри інвесторів (особливо у цій сфері економіки, де комерційні ризики одні з найвищих) спричинена нестабільністю державної політики щодо застосування державної допомоги технопаркам для реалізації ними інноваційних проєктів, невиконання державою взятих на себе зобов'язань, порушення гарантій.

Відзначаючи проблеми створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон в Україні, зазначимо, що деякі теоретики у їх створенні вбачали прояви сепаратизму окремих регіонів. Але в ході практичної реалізації негативи вилилися в проблеми фіскального характеру. Внаслідок недостатнього контролю за діяльністю вільних економічних зон, останні стали використовуватися як офшорні зони, що позначилося на наповненні державної скарбниці. Саме ця обставина, незважаючи на виявлену при цьому очевидну зневагу до норм права, стала вирішальним аргументом для практичної ліквідації вільних зон у 2005 році.

Внаслідок змін, внесених до законодавства, були різко погіршені умови діяльності технопарків. У березні 2006 року економічні статті в законі про технопарки були частково відновлені, але їх практичне виконання не забезпечено. Більш того, блокування діяльності технопарків стало нормою.

Протягом 2008–2009 років діяльність технологічних парків була фактично припинена. Приплив інвестицій скоротився у 14 разів, а випуск продукції технопарків — у 5 разів.

У той же час, вільні економічні зони технологічного напрямку в усьому світі довели свою високу ефективність як засіб залучення іноземного капіталу і реалізації інноваційної моделі держави. У Європі технопарки з'явилися на початку 70-х років. Одними з перших були Дослідницький парк Університету Херіот-Уатт в Единбурзі; науковий

парк Трінті коледж в Кембриджі; Левенла-Нев в Бельгії; Софія Антиполісв Ніцці і Зона наукових і технічних нововведень і виробництва (ZIRST) у Греноблі. Сьогодні у світі налічується понад 700 технопарків, у ЄС — 260, у США — 160, в Китаї — 130, в Росії — 70, у Фінляндії — 20.

Широкого поширення набули вільні економічні зони в країнах, що розвиваються, у яких така форма господарювання сприяє модернізації технологій, використанню ноу-хау, навчанню власних фахівців і працівників новим методам роботи, скороченню безробіття. Значною мірою завдяки істотному збільшенню кількості технопарків у Китаї країна зробила ривок на світовому ринку нових технологій. За даними Світового банку, Китай активно просунувся в рейтингу економіки знань, подолавши за останні 12 років 29 пунктів. Важливо зазначити, що такі результати стали можливими за найактивнішої участі держави в процесі створення і функціонування технопарків у формі: фінансування базисних інновацій виробничого сектору; забезпечення інновацій в неринковому секторі; створення сприятливого інноваційного клімату; сприяння розвитку венчурного та фінансування малого і середнього інноваційного бізнесу; підтримки експорту національної наукомісткої продукції; активного залучення іноземних інвестицій і технологій.

Застосування даної форми організації економіки доцільно в умовах обмеженості бюджетних ресурсів і відсутності достатніх умов для інноваційної активності приватного бізнесу, що досить актуально для України, проте, в якій функціонує лише 16 технопарків, з них реально діє тільки 4. За роки функціонування у технопарках України створювались зварювальні апарати нового покоління, методики зварювання живих тканин, нетрадиційні джерела енергії, нові зразки унікального медичного обладнання, лікарські препарати та діагностичні системи, що відповідають міжнародним стандартам.

Разом з тим, навіть при незначному використанні потенційних інноваційних можливостей діяльність технопарків в Україні проявилася у таких результатах [161, с. 7; 163, с. 15]:

- реалізовано інноваційної продукції на суму 7760 млн. грн., що дозволило досягти значного показника економічної ефективності інноваційної діяльності — 1 грн державної допомоги супроводжувалася створенням інноваційної продукції в середньому на рівні 10,5 грн.;

- покращилась структура експорту та посилюється експортний потенціал України (зокрема, 75% сучасного енергозберігаючого устаткування для дугового зварювання експортується, машини для контактного зварювання високоміцних рейок швидкісних залізниць посідають лідируючі позиції на світовому ринку);

– знизилась потреба в імпорті сировини в окремих виробництвах (зокрема, дуплекс-процес випуску високоякісних зварювальних флюсів дозволив на 50% замінити дефіцитну імпортну сировину шлаковими відходами металургії, а 70% продукції експортується);

– зменшились енергетичні і ресурсні витрати виробництва (виробництво збагаченої залізорудної сировини з вмістом в концентрації заліза до 70% замість 63% значно знизило енерговитрати технологічного процесу в металургії);

– завдяки діяльності технопарків створено 3529 робочих місць, тобто, держава заощадила 247,0 млн. грн. на створенні нових робочих місць з урахуванням вартості створення одного робочого місця в науковій галузі 70 тис. грн.;

– створено стабільно діючі виробництва, які в подальшому (після закінчення п'ятирічного терміну дії спеціального режиму інноваційної діяльності) продовжували випуск конкурентоспроможної продукції. За підрахунками експертів, лише в рамках Технопарку ІЕЗ ім. Є.О. Патона за період 2005–2009 роки в такий спосіб було реалізовано інноваційної продукції на суму 6,0 млрд. грн. та сплачено до бюджету і позабюджетних та інших фондів близько 2,1 млрд. грн..

– сплата коштів до бюджетів та державних цільових фондів — обсяг платежів до бюджетів та цільових фондів в 2000–2009 роках від технопарків склав 943,6 млн. грн..

Отже, реалізація проектів у технопарках формує можливості для залучення інвестицій в інноваційну сферу, реалізації інноваційних проектів у сфері новітніх технологій, які належать до 6-го технологічного укладу, створення потенційних точок зростання і оновлення економіки. Технологічні парки також сприяють вирішенню соціальних проблем розвитку території.

Тому в Україні на державному рівні необхідно приділяти значну увагу питанню створення та забезпечення умов для нормального функціонування технопарків, які здатні забезпечити реальне об'єднання науки і бізнесу на пріоритетних напрямках, їх комерціалізацію і очікувану результативність на основі чіткої правової регламентації діяльності, організаційно забезпечити виконання інноваційних проектів з виробничого впровадження наукомістких розробок у сфері високих технологій і промисловий випуск конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Зовнішня торгівля за період 2008–2012 років розвивалася під впливом трьох визначальних подій: набутого з 2008 року членства в СОТ, світової фінансово-економічної кризи та часткового післякризового відновлення економіки. Членство в СОТ надало національним експор-

терам переваги в частині скасування квотування експорту, зменшення антидемпінгових обмежень тощо.

Порівняно з 2008 роком, коли сальдо торговельного балансу склало -18,6 млрд. дол. США при коефіцієнті 0,78 покриття імпорту експортом в 2009–2010 роках показники значно покращилися: відповідно в 2009 році -5,7 млрд. дол. США і 0,87 та в 2010 році -9,3 млрд. дол. США і 0,85. Але в 2011–2012 роках відбулося погіршення цих узагальнюючих показників: -14,2 і 0,83, -15,8 і 0,81 відповідно.

Зовнішньоторговий баланс за 5 місяців 2013 року покращився за рахунок випереджальних темпів росту експорту над імпортом і склав 2,4 млрд. дол. США. На жаль, цей оптимістичний стан склався при не повнених підземних газосховищах, відсутності поставок автівок через введення спецмита, призупинених НПЗ, зниженні ВВП і роздрібного товарообороту. Можливо, що і в другому півріччі закупка газу буде компенсувати характерне для рецесії зниження імпорту споживчих товарів, машинобудівної продукції, що може сприяти покращенню торгового балансу порівняно з минулим роком.

Ключовими чинниками поживлення експортної діяльності в Україні в посткризовий період стало:

- зростання попиту на традиційні товари експортної спеціалізації України;
- зростання світових цін на сільськогосподарську продукцію та промислову сировину (на руди, зерно, олію);
- позитивна динаміка промислового виробництва, розвиток інвестиційної діяльності в країнах СНД і Азії;
- зняття торговельних обмежень з боку ЄС та країн — партнерів щодо українського металопрокату, хімічної продукції, олії.

Одночасно за всі 2008–2013 роки збереглася тенденція дефіцитності зовнішньоторговельного балансу, що свідчить про неефективну модель експортної спеціалізації вітчизняних виробників у поєднанні з браком конкурентоспроможного імпортозамінного виробництва.

Зростання потенціалу вітчизняного експорту гальмувалося наступним переліком внутрішніх і зовнішніх чинників:

- різке погіршення стану кон'юнктури світових ринків з другої половини 2008 року під час фінансової кризи при зниженні цін на чорні метали, підвищенні цін на енергоносії;
- зниження попиту в країнах СНД та ЄС на продукцію інвестиційного спрямування (через зниження виробництва);
- девальвація національних валют, стагнація окремих сегментів ринку;

– активізація протекціоністських заходів в країнах — торгових партнерів України;

– низька пропускна спроможність прикордонної інфраструктури і як наслідок — неможливість швидкого реагування на пошквдження зовнішнього попиту та відповідні втрати експортних виробників;

Динаміка експортно-імпортних поставок та їх сальдо в цілому свідчать, що в кризовий період не допущено необоротного руйнування економічної системи країни, дано спроможність відновити певну економічну рівновагу, але не було створено достатньо стимулів та засобів державного впливу для кардинальної зміни національної конкурентної стратегії на засадах інвестиційно-інноваційного оновлення виробничого потенціалу, стратегічної інноваційно спрямованої структурної перебудови економіки і на цій основі реструктуризації експорту.

Інтегральну оцінку експорту України найбільш вдало характеризують коефіцієнт концентрації експорту (ККЕ) та коефіцієнт диверсифікації товарного експорту (КДТЕ). ККЕ відображає рівень концентрації (переважання) в обсязі експорту товарних складових і має значення від 0 до 1. Низький ККЕ свідчить про високу конкурентоспроможність та низьку залежність від товарних ринків, що простежується в розвинених країнах (0,1) та в країнах, що розвиваються (0,15). В Україні ККЕ коливається в межах 0,15–0,2, а в країнах з перехідною економікою до 0,35, що характерно для експортних моделей країн із низьким і середнім рівнем доходу, наявністю вагової сировинно-ресурсної частки товарів та свідчить про переважно низьку конкурентоспроможність решти галузей економіки, про вразливість зовнішньоторгових такого типу стратегій розвитку експорту.

Коефіцієнт диверсифікації експорту відображає структуру товарного експорту та на скільки вона близька до загальносвітової структури і змінюється в межах 0–1 (максимальна відмінність). В Україні тенденції формування КДТЕ на сьогодні суттєво відрізняються від загальносвітової структури: в Україні коефіцієнт знаходиться в межах 0,5–0,6, в розвинених країнах 0,1–0,2, в країнах, що розвиваються — 0,3–0,4, з перехідною економікою — 0,5–0,6. Це свідчить про обумовленість інертного характеру розвитку національної економіки, що не схильна до самооновлення на інноваційній високотехнологічній основі.

Одним із важливих показників рівня конкурентоспроможності експорту є частка високотехнологічних товарів з високим рівнем доданої вартості, технічної та споживчої новизни, з використанням сучасного обладнання і праці з високим рівнем освіти та кваліфікації. За даними

ООН за середнім значенням частки високотехнологічного експорту (4,1%) Україна посідає 91 місце з 213 країн світу, поступаючись Іспанії, Малі, Кенії, Грузії. У провідних розвинених країнах світу цей показник варіює в межах 15–30%, а в невеликих розвинених острівних країнах складає 40–50% і більше.

Щодо можливостей та загроз розвитку зовнішньої торгівлі, то вони визначаються на основі оцінки ефективності зовнішньоторговельної політики України за допомогою методики ВЕФ, який щорічно розраховує глобальний індекс стимулювання торгівлі та підтверджує певний прогрес у нашій національній політиці. Розраховані позиції України в глобальному рейтингу стимулювання торгівлі за ВЕФ включають наступні переваги торгівлі:

- доступність і використання інформаційно-комунікаційних технологій (55 місце);
- фізичну безпеку (64 місце), на що вплинуло: витрати бізнесу на захист від криміналу (43 місце) та надійність правоохоронних послуг (101 місце);
- доступність і якість транспортної інфраструктури (69 місце), на що вплинуло: велика частка доріг з твердим покриттям (23 місце), висока якість залізничних шляхів (30 місце), розвиток морського транспорту (42 місце), якість доріг (118 місце).

Суттєві недоліки (69 показників) нівелюють зазначені переваги, бо за 42 позиціями Україна не потрапляє до перших 58 країн, а за 19-ма — навіть до першої сотні. Найбільші проблеми наявні в митному регулюванні та у внутрішньому середовищі.

Проблеми та загрози розвитку економіки на засадах утвердження інноваційної моделі засвідчують, що без поглиблення модернізаційних реформ українська економіка буде розвиватися переважно під впливом зовнішніх ділових циклів і періодичних валютно-фінансових криз, що супроводжуватимуть різні зміни торговельного та платіжного балансу.

Для модернізації торговельної політики пропонується реалізація наступного переліку заходів для забезпечення сталого економічного розвитку та створення ефективної системи підвищення міжнародної конкурентоспроможності експортного виробництва, раціоналізації наявних систем правової, організаційно-економічної, науково-технічної, інфраструктурної та інших видів забезпечення експортно-імпортної діяльності в Україні:

- утвердження інноваційної моделі розвитку економіки;
- структурно-інноваційна перебудова товарів і послуг;

- державна підтримка та розвиток проривних, стратегічних галузей економіки, модернізація та унормування державної допомоги;
- поглиблення торговельно-економічної інтеграції з окремими країнами — партнерами, митними та інтегральними союзами та економічними утвореннями;
- удосконалення фінансових засобів підтримки та регулювання діяльності експортерів (формування державних програм підтримки, запровадження добровільного страхування кредитів, торговельного страхування підприємств, експортного кредитування і страхування);
- розбудова інституційної інфраструктури сприяння експорту та активізація застосування механізмів СОТ для захисту національних економічних інтересів (маркетингових і сервісних мереж, регіональних центрів сприяння експорту);
- удосконалення митних процедур (гармонізація національного законодавства зі стандартами ЄС щодо нарахування та сплати платежів, контрольних процедур, виявлення контрафактної продукції, перетину кордону культурними цінностями тощо);
- завершення реформування системи технічного регулювання та стандартизації;
- забезпечення механізму відшкодування ПДВ та попередження зловживань;
- інформатизація зовнішніх економічних зв'язків України;
- ідентифікація пріоритетних галузей, що потребують державної підтримки розвитку експортної діяльності на основі відповідних селекційних критеріїв: динаміки попиту на продукцію, економічної ефективності експорту, наукомісткості продукції, ефекту розвитку суміжних галузей;
- розроблення та реалізація національної програми підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних компаній України з відповідними деталізованими планами дій;
- розроблення плану превентивних заходів з метою запобігання витісненню українських товарів з ринків країн — партнерів.

З урахуванням критичної ситуації із засиллям внутрішнього ринку імпортними товарами та необхідності розробки цілеспрямованих заходів протекціоністської політики щодо вітчизняних товаровиробників важливою умовою обмежувального підходу до імпорту має бути висока виваженість та збалансованість дій. Під час світової кризи Україні було заборонено здійснювати перегляд імпорتنних тарифів у бік їх підвищення. З травня 2011 року Україна уже має право вносити на розгляд від-

повідних органів СОТ із залученням зацікавлених країн — партнерів пропозиції щодо перегляду взятих зобов'язань при вступі до СОТ.

На сьогодні для раціоналізації імпоротної діяльності в Україні слід активно використовувати наступні засоби державного регулювання:

- обмеження імпорту (застосування антидемпінгових і компенсаційних мит та товарних квот для захисту вітчизняних товаровиробників, перегляд умов імпорту продукції, запровадження нетарифного регулювання імпорту для обмеження доступу конкуруючої продукції, боротьба з тінговою імпоротною діяльністю;

- лібералізація імпорту шляхом здешевлення поставок сировини, напівфабрикатів, комплектуючих для виготовлення готової продукції, що повинно сприяти експорту та підвищенню конкурентоспроможності українських товарів;

- запровадження заходів щодо диверсифікації географічної структури імпорту енергоносіїв;

- підвищення рівня прозорості та конкуренції у сфері державних закупівель;

Для обмеження імпорту слід свідомо на державному рівні використовувати також засоби прихованого протекціонізму, зокрема:

- державні закупки як гарантування реалізації національних товарів з одночасним зменшенням ніші для імпоротної продукції;

- вимоги щодо обов'язкового використання місцевих компонентів і чинників (сировина, робоча сила, транспортні засоби тощо);

- технічні бар'єри з вимогами подання сертифікатів якості, екологічної безпеки, виконання санітарно-гігієнічних, ветеринарних і фітосанітарних норм, правил безпеки тощо;

- антидемпінгові заходи з переслідуванням постачальників іноземної продукції за заниженими цінами;

- податки й збори на ввіз чи вивіз продукції (прикордонний податок за факт перетину кордону; екологічні, фітосанітарні та інші збори; митні збори за оформлення документів).

4.3. Стратегічні пріоритети «перезавантаження» державних фінансів в умовах економічних реформ

Результати досліджень багатоаспектних проблем управління інноваційною діяльністю висвітлюють у своїх працях такі науковці: В.С. Будкін, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, Я.А. Жаліло, В.П. Се-

миноженко, Л.І. Федулова та інші. Автори аналізують особливості інноваційних процесів в економіці України, досліджують інноваційну природу сучасних чинників забезпечення конкурентоспроможності економіки й на основі аналізу інноваційної діяльності визначають певні шляхи її активізації, окреслюють загальні контури інноваційної моделі розвитку національної економіки.

В цілому більшість дослідників вважають, що сучасна цивілізація практично повністю вичерпала екстенсивні фактори розвитку і на першу сходинку підіймаються фактори соціально-економічного зростання інтенсивного характеру.

Скоротити розрив між потребами в інвестиціях і обмеженими можливостями накопичення для забезпечення капіталовкладень можливо лише шляхом розширення виробництва наукомісткої конкурентоспроможної продукції. Саме тому інвестування повинно мати інноваційний характер, спрямований на економічне зростання.

Фактичний стан інвестування вітчизняної економіки в розрізі напрямів використання інвестицій та структура капітальних інвестицій за період 2004–2012 років наведено в Додатку 3, дані якого засвідчують, що капітальні інвестиції до 2008 року за наведеними напрямками використання зростали (за виключенням несуттєвого зменшення надходження інвестицій у нематеріальні активи у 2008 році відносно попереднього). Обсяги інвестицій в основний капітал за період 2004–2008 років зросли в 3,1 рази і в структурі капітальних інвестицій їх частка досягла 85,7%. При цьому видатки на капітальне будівництво зросли до 49,5%; у придбанні машин та устаткування спостерігаємо відносно стабільну частку видатків на їх придбання — на рівні 36%. Немає стійкої тенденції до зростання/зменшення по напрямку витрат — інші необоротні матеріальні активи, їх частка у структурі витрат на рівні 1,6–2,6%. Щорічний абсолютний приріст витрат на капітальний ремонт протягом 2004–2008 років був у діапазоні 16–48%, проте їх частка у структурі капітальних витрат була майже на одному рівні, близько 10%. Фінансово-економічна криза внесла «корективи» у світогосподарський розвиток, у т. ч. України, яка не ізольована від негативних проявів. Обсяги капітальних інвестицій у 2009–2010 роках, які і до того були недостатніми, зменшились. Також зазначимо, що з 2009 року розпочато облік витрат за напрямками: земля; існуючі будівлі та споруди; нові будівлі, споруди, об'єкти незавершеного виробництва, що дозволяє більш ґрунтовно аналізувати обсяги витрат капітальних інвестицій у розрізі напрямів використання.

Аналіз обсягів капітальних інвестицій за джерелами фінансування (табл. 4.15) свідчить, що частка власних коштів підприємств та організацій є найвищою у структурі інвестицій.

Таблиця 4.15 — Капітальні інвестиції за джерелами фінансування

	2010		2011		2012	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Усього	189060,6	100	259932,3	100	293691,9	100
у т. ч. за рахунок						
коштів державного бюджету	10952,2	5,8	18394,6	7,1	17141,2	5,8
коштів місцевих бюджетів	6367,7	3,4	8801,3	3,4	9149,2	3,1
власних коштів підприємств та організацій	114963,6	60,8	152279,1	58,6	175423,9	59,7
кредитів банків та інших позик	23336,2	12,3	42324,4	16,3	50104,9	17,1
коштів іноземних інвесторів	4067,7	2,1	7196,1	2,8	5040,9	1,7
коштів населення на будівництво власних квартир	4654,2	2,5	4470,0	1,7	3651,0	1,3
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	16176,0	8,6	15102,9	5,8	21975,1	7,5
інших джерел фінансування	8543,0	4,5	11363,9	4,3	11206,0	3,8

Джерело: складено за даними [245].

У той же час зазначимо, що реалізація інноваційної політики у несприятливому інвестиційно-підприємницькому кліматі практично неможлива і при високій конкуренції за інвестиційні ресурси частка іноземних інвестицій є не значною. Іноземні інвестиції (табл. 4.16) не в змозі вирішити проблеми соціально-економічного розвитку держави, оскільки спрямовуються у ті галузі економіки, які можуть гарантувати відносно швидкий економічний результат — банківська сфера, переробка, харчова промисловість і т. ін.

**Таблиця 4.16 — Прямі іноземні інвестиції в Україну
(на початок року; млн. дол. США)**

Роки	Прямі іноземні інвестиції в Україну
2008	29542,7
2009	35616,4
2010	40053,0
2011	44806,0
2012	50333,9
2013	54462,4

Джерело: складено за даними [245].

Обсяги інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності та структура їх розподілу (див. Додаток І) засвідчують, що найбільша їх частка спрямовується у промисловість, операції з нерухомістю, діяльність транспорту і зв'язку, торгівлю. Інші сфери економіки знаходяться «на голодному інвестиційному пайку».

Досліджуючи взаємозв'язок між показниками питомої ваги дефіциту бюджету, інвестиційною активністю та реальним ВВП, слід зазначити, що вперше цю проблему було вивчено українським науковцем І.Я. Чугуновим, який запропонував методику дослідження, засновану на економетричних методах, розробив відповідні регресійно-кореляційні рівняння [281].

$$I_a = ((\text{Log} ((V_1 (V_{GD} / V_{BD})))$$

де I_a — показник, що характеризує інвестиційну активність;
 V_1 — обсяги інвестицій в основний капітал;
 V_{GDP} — обсяги валового внутрішнього продукту;
 V_{BD} — обсяги дефіциту бюджету.

Таблиця 4.17 — Вихідні дані для розрахунку показника інвестиційної активності

	2008	2009	2010	2011	2012
Інвестиції в основний капітал, млн. грн.	233081	151777	171091,9	238174,6	263727,7
ВВП, млн. грн.	948056	913345	1082569	1302079	1408889
Дефіцит бюджету, млн. грн.	12502,0	19872,8	64265,5	23557,0	53387,4

Джерело: складено за даними [194; 245].

Відповідні регресійні кореляційні рівняння на основі розрахунку натуральних логарифмів мають наступний вигляд:

$$I_{a2008} = \text{Log} (233081 / (948056 / 12502,0)) = 3,48 \text{ од.}$$

$$I_{a2009} = \text{Log} (151777 / (913345 / 19872,8)) = 3,51 \text{ од.}$$

$$I_{a2010} = \text{Log} (171091,9 / (1082569 / 64265,5)) = 3,95 \text{ од.}$$

$$I_{a2011} = \text{Log} (238174,6 / (1302079 / 23557,0)) = 3,56 \text{ од.}$$

$$I_{a2012} = \text{Log} (263727,7 / (1408889 / 53387,4)) = 4,0 \text{ од.}$$

Проведений розрахунок свідчить, що в українських економічних реаліях обсяги ВВП та дефіцит бюджету майже не впливають на внутрішню інвестиційну активність, навіть за умов зниження рівня ВВП (у 2009 році, у 2012 році) інвестиційна активність може зростати, і навпаки, зростання рівня ВВП (2011 рік) може призвести до зменшення показника інвестиційної активності. У той же час отримані дані свідчать і про те, що в останні роки внутрішня інвестиційна активність є стабільною, коливається в незначних межах (в межах 0,52 од). Таке становище, на думку автора, пов'язано з тим, що основні обсяги інвестицій — це інвестиції за рахунок власного капіталу підприємств, обсяги якого в останні роки демонструють позитивну динаміку і є відносно стабільними (табл. 4.18).

Таблиця 4.18 — Власний капітал підприємств

	2008	2009	2010	2011	2009/ 2008	2010/ 2009	2011/ 2010
Власний капітал	1029775,5	1169966,7	1252279,0	1426711,6*	+13,61%	+7,04%	+13,93%

* на 1 січня 2011 року.

Джерело: складено за даними [245].

На показник інвестиційної активності негативно впливає низький рівень участі держави в інвестиційному процесі, відсутність великомасштабних інвестиційних проектів загальнодержавного масштабу.

Потрібно звернути увагу на той факт, що з 2010 року держава нарощує обсяг інвестиційних видатків. Разом з тим, ці інвестиції не продукують адекватних інвестиційних імпульсів для економіки, що обумовлено: неефективністю вибору об'єктів фінансування — проектів, які продукують незначні позитивні екстерналії для господарського комплексу України; загальним несприятливим інвестиційним кліматом у країні; значними корупційними втратами бюджетних коштів через поширену практику зловживань у даній сфері.

Одним із напрямів аналізу інноваційних можливостей України є співставлення, оцінка інноваційно-активних промислових підприємств за видами економічної діяльності, кількість яких наведено у табл. 4.19.

Таблиця 4.19 — Кількість інноваційно-активних промислових підприємств за видами економічної діяльності

Види економічної діяльності	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Промисловість	1496	1359	1193	1118	1472	1397	1411	1462	1679
Добувна промисловість	22	34	29	26	33	36	35	40	53
Переробна промисловість	1444	1294	1132	1058	1379	1305	1316	1349	1499
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	30	31	32	34	60	56	60	73	127

Продовження табл. 4.19

Види економічної діяльності	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
%*									
Промисловість	15,1	13,7	11,9	11,2	14,2	13,0	12,8	13,8	16,2
Добувна промисловість	4,2	6,3	5,4	4,8	5,9	5,9	5,5	6,5	8,6
Переробна промисловість	17,0	15,4	13,3	12,4	15,7	14,3	14,0	15,0	17,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	3,2	3,1	3,2	3,6	6,1	5,8	6,1	7,5	13,2

Примітка*: % до загальної кількості підприємств.

Джерело: складено за даними [245].

Дані табл. 4.19 свідчать про те, що кількість інноваційно активних промислових підприємств у промисловості і переробній промисловості зменшилась; у добувній промисловості і виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води зросла за досліджуваний період. Та особливу увагу потрібно звернути на питому вагу інноваційно активних промислових підприємств у загальній кількості підприємств у промисловості. Протягом усіх років дослідження частка інноваційно активних підприємств є низькою. До того ж, частка інноваційно активних підприємств у промисловості та переробній промисловості зменшується. Частка інноваційно активних підприємств у добувній промисловості та у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води також є низькою, але простежується незначне її зростання.

Обсяг наукових та науково-технічних робіт (НТР) в розрізі виконання фундаментальних, прикладних досліджень, розробок, надання науково-технічних послуг відображено у табл. 4.20.

Питома вага розробок у загальному обсязі наукових та НТР за роки дослідження найвища (в середньому, на рівні 50%). Варто зазначити, що при зростанні обсягів виконаних наукових та НТР із 2496,8 млн.

грн. у 2002 році до 9867,1 у 2010 році, (зростання у 3,95 рази) їх питома вага у ВВП за досліджуваний період зменшилась із 1,11% до 0,9%, що є значно нижчим від науково обґрунтованої його величини — не менш ніж 1,7% ВВП.

Таблиця 4.20 — Обсяг наукових та НТР за видами робіт

Рік	Всього, млн. грн.	у т. ч., млн. грн.				Питома вага виконавчих і НТР у ВВП, %
		фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки	науково-технічні послуги	
2002	2496,8	424,9	343,6	1386,6	341,7	1,11
2003	3319,8	491,2	429,8	1900,2	498,6	1,24
2004	4112,4	629,7	573,7	2214,0	695,0	1,19
2005	4818,6	902,1	708,9	2406,9	800,7	1,09
2006	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	630,5	0,98
2007	6700,7	1504,0	1132,6	3303,1	761,0	0,93
2008	8538,9	1927,4	1545,7	4088,2	977,7	0,90
2009	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	1109,2	0,95
2010	9867,1	2188,4	1617,1	5037,0	1024,6	0,90
2011	10349,9	2205,8	1866,7	4985,9	1291,5	0,79

Джерело: складено за даними [245].

Аналізуючи обсяги фінансування наукових та науково-технічних робіт за період з 2002 по 2010 років у розрізі джерел фінансування, варто зазначити, що основним його джерелом є кошти держбюджету (обсяги фінансування на рівні 30%–40%), кошти вітчизняних замовників (в середньому, на рівні 30%), кошти замовників іноземних держав (на рівні 20%), решта — власні кошти та інші джерела фінансування [розраховано за даними 246].

Проте інша картина щодо джерел фінансування інноваційної діяльності, де частка коштів держави складає в останні роки 1–2% від загального обсягу фінансування (табл. 4.21). Частка коштів, що виділяється із державного бюджету на фінансування інноваційної діяльності в 2010 році лише 1,1% у загальному обсязі фінансування; власні кошти суб'єктів господарювання — 59,4%).

Таблиця 4.21 — Джерела фінансування інноваційної діяльності

Рік	Загальна сума витрат	в т. ч. за рахунок коштів			
		власних	з державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
млн. грн.					
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2009	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2

Джерело: складено за даними [245].

У той же час на основі фактичних даних варто проаналізувати обсяги впровадження нових технологічних процесів, освоєння виробництва інноваційних видів продукції, її частки в обсязі реалізованої промислової продукції (див. табл. 4.22).

Таблиця 4.22 — Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Види впровадження	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Впроваджено нових технологічних процесів, всього процесів	1142	1482	1727	1808	1145	1419	1647	1893	2043	2510
у т. ч. маловідходні, ресурсозберігаючі процеси	430	606	645	690	424	634	680	753	479	517
Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	22847	7416	3978	3152	2408	2526	2446	2685	2408	3238
з них нові види техніки, найменувань	520	710	769	657	786	881	758	641	663	897
Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %	7,0	5,6	5,8	6,5	6,7	6,7	5,9	4,8	3,8	3,8
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	14,6	11,5	10,0	8,2	10,0	11,5	10,8	10,7	11,5	12,8

Джерело: складено за даними [245].

Переважає більшість підприємств зосереджують свою новаторську діяльність на придбанні засобів виробництва, технологічній підготовці виробництва, маркетингу та рекламі, при цьому на тлі загального зростання впровадження нових технологічних процесів на українських підприємствах відбувається зменшення частки обсягів реалізації інноваційних товарів.

Якщо порівняти дані табл. 4.19 — кількість інноваційно активних підприємств та дані табл. 4.22 щодо впровадження інновацій промисловими підприємствами, наприклад, у 2009 році, то бачимо:

– кожне з підприємств впровадило один/два (1,8) нових технологічних процеси (в середньому — 1,3) та лише один маловідходний, ресурсозберігаючий процес на два підприємства;

– освоєно виробництво, в середньому, двох (1,9) видів інноваційних продукції одним підприємством;

– освоєно лише один новий вид техніки на два (2,2) підприємства.

І це при тому, що кількість інноваційно-активних підприємств у загальній їх кількості надзвичайно низька, питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової також низька і, до того ж, в останні роки ще зменшилась. При таких результатах освоєння в Україні постіндустріальних технологій, у т. ч. 6-го і 7-го технологічних укладів, залишиться проблемою багатьох десятиліть.

У цілому, розглядаючи якісні й кількісні характеристики науково-дослідної діяльності в Україні, загальну ситуацію у цій сфері можна оцінити як критичну тому, що існуючого рівня інноваційної активності недостатньо для того, щоб стати на шлях інноваційного розвитку, причому процеси руйнування і деградації галузі науки і наукового обслуговування «погрожують» набути необоротного характеру на тривалий період часу.

Незважаючи на те, що в Україні спостерігається скорочення чисельності науковців та наукових організацій, які виконують наукові дослідження і розробки, країна все ж таки залишається серед лідерів за показником кількості наукових кадрів, зайнятих у реальній економіці.

Таблиця 4.23 — Наукові кадри та кількість організацій

	Кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки*	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб **	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб **
1990	...	313079
1991	1344	295010	8133	...
1992	1350	248455	8797	...
1993	1406	222127	9224	...

Продовження табл. 4.23

	Кількість організації, які виконують наукові дослідження й розробки*	Чисельність науковців, осіб	Чисельність докторів наук в економіці України, осіб **	Чисельність кандидатів наук в економіці України, осіб **
1994	1463	207436	9441	...
1995	1453	179799	9759	57610
1996	1435	160103	9974	58132
1997	1450	142532	10322	59332
1998	1518	134413	10446	59703
1999	1506	126045	10233	59547
2000	1490	120773	10339	58741
2001	1479	113341	10603	60647
2002	1477	107447	11008	62673
2003	1487	104841	11259	64372
2004	1505	106603	11573	65839
2005	1510	105512	12014	68291
2006	1452	100245	12488	71893
2007	1404	96820	12845	74191
2008	1378	94138	13423	77763
2009	1340	92403	13866	81169
2010	1303	89534	14418	84000
2011	1255	84969	14895	84979

Джерело: складено за даними [245].

Таким чином, наявність в Україні потужної наукової бази — найважливіша умова для розвитку і підтримки на постійно високому рівні інноваційної здатності нації, необхідна умова для забезпечення стійкого розвитку, включення України в інтеграційні науково-технічні процеси.

Потужними науково-технологічними центрами України є Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона, Інститут ядерних досліджень України, Інститут монокристалів та інші, які мають великий досвід у розробці і впровадженні нових інноваційних технологій.

Потужний науково-технічний потенціал у сфері систем управління ракетними комплексами і космічними апаратами різного призначення є основою створення конкурентоспроможної продукції для реалізації на світовому ринку. Так, були здійснені поставки в Російську Федерацію систем управління для ракет-носіїв «Протон», «Союз» (ВО «Комунар», м. Харків), «Космос» (ВО «Київський радіозавод»), для станції «Мир» і створюваної Міжнародної космічної станції (АТ «Хартрон», ВО «Київський радіозавод», ВО «Київприлад» та ін.); для космічних апаратів різного класу (ВО «Моноліт», АТ «Хартрон», м. Харків, ВО «Київприлад», АТ «Чернігівський радіоприладний завод»).

Силами українських підприємств була здійснена модернізація і поставка в Російську Федерацію наземного стартового і технологічного встаткування для ракетно-космічних комплексів (ВО «Азовмаш», ВО «Краматорський машинобудівний завод» та ін.).

Держава брала участь у реалізації міжнародних програм «Місяць», «Венера», «Марс», «Космос», «Інтеркосмос»; у міжнародній програмі «Вега»; у міжнародних проектах «Фобос» по розробці астрофізичної космічної обсерваторії «Астрон»; у програмі «Астероїд» (вивчення наслідків «бомбардування» Юпітера уламками комети, що розпалася).

Україна разом із Норвегією, Росією і Сполученими Штатами Америки брала участь у реалізації багатостороннього проекту «Морський старт», в рамках якого уперше реалізовано ідею використання морської платформи для здійснення комерційних космічних запусків з екваторіальної зони. Головною перевагою плавучого космодрому є можливість його розміщення безпосередньо на екваторі, що дозволяє максимально використати ефект обертання Землі і з меншими витратами виводити вантажі на орбіту.

Наша держава — одна з країн світу, разом зі США, Німеччиною, Росією, Францією та Великобританією, що має практично замкнуті цикли проектування і виробництва авіаційної техніки. На сьогодні вітчизняна авіапромисловість є однією з базових галузей економіки, що нараховує 39 підприємств різних форм власності і призначення, які

впроваджують нові види продукції, модифікують уже існуючу, розробляють принципово нові зразки в цій галузі промисловості. Лідерами авіабудівної промисловості України є Авіаційний науково-технічний комплекс «Антонов», Київський державний авіаційний завод «АВІАНТ», Харківське державне авіаційне виробниче підприємство, Запорізьке машинобудівне конструкторське бюро «Прогрес» ім. А.Г. Івченка, ВАТ «Мотор-Січ».

Україна також володіє значною кількістю розробок у сфері високих технологій, що дозволяє їй бути рівною країнам Заходу у виробництві озброєнь. В останні роки Україні вдалося домогтися певних успіхів в експорті зброї і вона входить у десятку провідних світових держав з експорту озброєння.

Українському ВПК є що запропонувати на ринку озброєнь. Це і легка бронетехніка, радіоелектроніка, зокрема, системи радіолокації і системи пасивної радіоелектронної розвідки, і високоточні засоби ураження, які створює конструкторське бюро «Промінь». Військово-промисловий комплекс України готовий бути гідним конкурентом Росії щодо експорту танків. Нові бойові машини Т-84В «Оплот» можуть зацікавити іноземних покупців більше, ніж російські танки Т-90.

Держава має одні з найбільших у Європі потужності з виробництва турбін — газових, парових, гідравлічних тощо. Вони працюють на електростанціях, в авіадвигунах, морських суднах, на газоперекачувальних станціях як в Україні, так і в Росії. Вітчизняні турбінні заводи — Сумське НВО ім. Фрунзе, Миколаївська «Зоря», Запорізький «Мотор-Січ» та Харківський «Турбоатом», який випускає турбіни для енергетичних установок, мають унікальний науково-технічний потенціал, можуть успішно конкурувати із своєю продукцією на зовнішніх ринках.

Для підвищення конкурентоспроможності національної економіки, для подальшого розвитку в глобальному середовищі не як сировинного експортера, а як виробника високотехнологічної та наукомісткої продукції, забезпечення гідного статусу України в світовому економічному просторі слід сформувати дієву систему державного управління потужним потенціалом.

Сьогодні ж державна інноваційна політика, переважно, зводиться до адміністративного розподілу обмежених державних фінансових ресурсів для підтримки пріоритетних напрямків інноваційного розвитку. Розподіл обмежених ресурсів залежить від суб'єктивних рішень і, по суті, перетворює державну підтримку на благодійність.

Гальмує розвиток інноваційної діяльності відсутність дієвого захисту інтелектуальної власності. Україну віднесено до числа найбільших порушників авторських прав [332].

Найбільш інформативну оцінку стану інноваційного розвитку національної економіки щодо головних факторів, які його визначають, дає індикатор Європейського інноваційного табло (ЄІТ). Індекс ЄІТ визначається на основі п'яти груп індикаторів: «рушійні сили інновацій», «створення нових знань», «інновації й підприємництво», «індикатори використання інновацій», «інтелектуальна власність». За рівнем інновативності Україна, згідно індексу ЄІТ, перебуває в останній четвертій групі з індексом 0,23. До даної групи також входять: Росія — 0,23, Латвія — 0,22, Хорватія і Греція — 0,20, Румунія — 0,16. Відстає Україна від країн-лідерів за рівнем інновативності майже у 3 рази, (рівень інновативності Швеції характеризується індексом 0,68) [37, с. 201].

Отже, на практиці принципи державної інноваційної політики до останнього часу залишаються більшою мірою деклараціями, ніж реальною практикою. Держава не стала каталізатором інноваційного процесу і надійним помічником для суб'єктів інноваційної діяльності. Не створена економічна модель інноваційної діяльності, яка базувалася б на чітких економічних критеріях високої ефективності на всіх етапах інноваційної системи (від фундаментальних досліджень та розробок до розвитку виробництв).

Недостатня стабільність економічного середовища для інноваційного прориву. Тут варто відмітити, що всі країни, які обирали інноваційний шлях розвитку, попередньо формували потужну економічну базу, часто, за рахунок виробництва, заснованому на придбанні патентів у інших країн. Модель розвитку, апробована після Другої світової війни Японією, а згодом іншими державами Південно-Східної Азії, показала, що навіть за відсутності власної наукової бази, спираючись на новітні зарубіжні технології, здобуваючи патенти й ліцензії, можна забезпечити 10–20% щорічного приросту промислового виробництва.

На сьогодні переважна більшість країн світу (у т. ч. з високим рівнем показників економічного розвитку (Японія, Тайвань, Південна Корея та ін. — так звані «азійські тигри») є інноваційними нетто-імпортерами. Вони купують результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, маючи власний навіть більш ефективний порівняно з нетто-експортерами (США, Німеччина та деякі інші найбільш технологічно розвинуті країни — члени ОЕСР) механізм регуляторного супроводу інновацій відповідно до національних звичок і традицій [31, с. 67].

Досвід зарубіжних країн свідчить, що конкурентоспроможність економіки на основі інновацій формується на тих територіях, де сконцентрований відповідний інтелектуальний та професійний потенціал і наявна гнучка ефективна система зв'язків між учасниками інноваційного процесу, що охоплюють весь цикл від зародження та продукування інновацій до виробництва нових конкурентоспроможних товарів та послуг.

У розвинутих країнах сприятливі організаційно-економічні умови для використання і комерціалізації інновацій створюються завдяки формуванню інноваційних систем мереженого типу. Використання переваг нових організаційних форм стає можливим завдяки виникненню на регіональному рівні відповідних кластерів.

Проте організація інноваційної діяльності, заснована на кластерах, не досягла в Україні належного рівня. За рівнем кластеризації національної економіки у 2009 році Україна перебувала лише на 83-му місці серед 134 країн світу, охоплених дослідженням. За методикою цього дослідження, рівень розвитку бізнес-кластерів оцінено в Україні в 3,3 бали (за семибальною шкалою). Для порівняння, найкращий показник кластеризації економіки має Тайвань (5,6 балів, що приблизно в 1,7 разів вище, ніж в Україні) [116, с. 135–196].

Для забезпечення прискореного використання новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності продукції, послуг розвинути країни світу використовують венчурну індустрію. Тому зарубіжний досвід організації підприємницьких структур венчурного капіталу є надзвичайно актуальним і дуже важливим для розвитку інвестиційно-інноваційного ринку і структурної перебудови економіки України.

Венчурна діяльність, яка поєднує два види підприємництва: фінансове та інноваційне – це ризикова діяльність, у процесі якої створюються і впроваджуються у виробництво нові товари, технології, послуги. Венчурні фірми – це здебільшого малі підприємства в новітніх галузях виробництва (електроніка, біохімія, біоінженерія, виробництво споживчих товарів), які швидко прогресують і в яких відбувається інтенсивна зміна поколінь продуктів і технологій, пов'язаних з базисними інноваціями. Малі венчурні підприємства спеціалізуються у сферах наукових досліджень, розробок, упровадження інновацій, організація яких пов'язана з підвищеним ризиком.

Позитивними наслідками венчурної діяльності стали:

– переорієнтація індустріального шляху розвитку економіки на інноваційний;

- стимулювання великих виробничих структур до впровадження і використання новітніх технологій;
- активний розвиток фондового ринку;
- призупинення відтоку висококваліфікованих спеціалістів і талановитих учених за кордон та ін.

Венчурна діяльність в Україні здійснюється на основі венчурних фондів, які активніше почали створюватися в Україні після прийняття Верховною Радою України Закону «Про інститути спільного інвестування» № 2299 від 15.03. 2001 року [113]. Згідно українського законодавства, венчурний фонд відноситься до інвестиційних фондів закритого типу. Структура його активів формується без значних обмежень, вкладниками можуть бути як юридичні особи, так і фізичні. Венчурним фондам раніше було заборонено залучати кошти фізичних осіб, що значно обмежувало можливість інститутів спільного інвестування (ІСІ). Проте завдяки внесеним змінам у закон, дане обмеження було знято.

Проте навіть попри не дуже сприятливі умови, за даними Української асоціації інвестиційного бізнесу кількість зареєстрованих ІСІ в розрахунку на одну компанію з управління активами (КУА) в Україні зростає (див. табл. 4.24), хоча варто зазначити, що у 2009 році абсолютна кількість ІСІ зменшилась відносно їх кількості у 2008 році. Кількість КУА за досліджуваний період зменшується, у 2009 році — із 409 до 380 (-29 компаній, -7,1%), у 2010 році — із 380 до 339 (-41 компанія, -10,8%). Проте поступове відновлення фондового ринку після основної «хвилі» кризи, зрештою, сприяло збільшенню числа учасників ринку інвестиційних фондів, у 2010 році їх кількість зросла із 1202 до 1226 (+24 фонди, +2%). Створення нових фондів супроводжувалося ліквідацією існуючих.

Таблиця 4.24 — Динаміка кількості КУА та ІСІ на одну КУА у 2008–2010 роках

Показник	31.12.2007 р.	31.12.2008 р.	31.12.2009 р.	31.12.2010 р.
Кількість КУА	334	409	380	339
Кількість ІСІ на одну КУА	2,5	3,04	3,16	3,62

Джерело: складено за даними [269].

Кількість ІСІ, визнаних такими, що відбулися (досягли нормативів), у 2010 році також зросла і станом на 31 грудня склала 1095 (+110 фондів, +11,2%). Отже, темпи виходу фондів на ринок дещо підвищилися, хоча були співставні з результатами 2009 року (+97 фондів, +10,9%). Незначна кількість визнаних фондів протягом року розпочала процедуру ліквідації (як фонди закритого типу, так і інші), деякі не досягли нормативу мінімального обсягу активів і були ліквідовані без визнання. Динаміку ІСІ за період 2003–2010 років представимо на рис. 4.4.

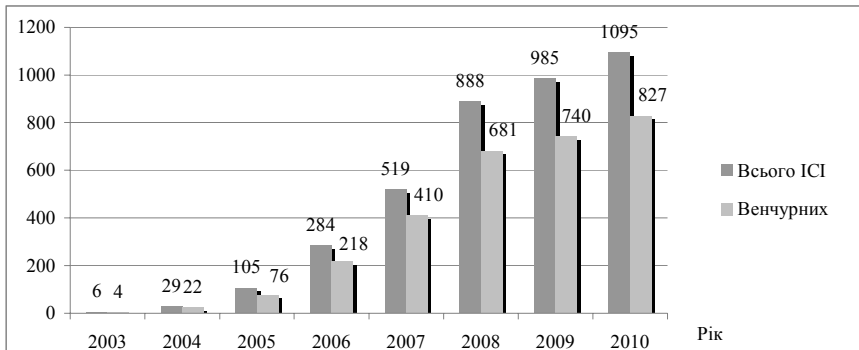

Рисунок 4.4 — Динаміка кількості ІСІ, що досягли нормативів у 2003–2010 роках, за даними [269].

На кінець 2010 року венчурні фонди залишилися лідерами за часткою у загальній кількості визнаних ІСІ, причому вона ледь помітно зросла відносно частки у 2009 році (із 75,13% до 75,53%). Рушієм зростання числа визнаних ІСІ були, як завжди, пайові венчурні фонди (+66 за 2010 рік). У той же час найбільші відносні темпи збільшення кількості ІСІ, що досягли нормативів, серед різних типів та видів фондів у 2010 році показали венчурні корпоративні ІСІ (+22 фонди, +44%) та закриті недиверсифіковані ПФ (+6 фондів, +23%). Також зазначимо, що станом на 31.12. 2010 року було 131 зареєстрованих ІСІ, які на зазначену дату ще не були визнані.

Важливим елементом аналізу діяльності ІСІ є розмір їх активів. Вартість активів ІСІ та їх частку у ВВП країни за останні два роки представлено в табл. 4.25.

Таблиця 4.25 — Активи ІСІ

Показник	31.12. 2009 р.			31.12. 2010 р.		
	млн. грн.	%	Частка у ВВП, %	млн. грн.	%	Частка у ВВП, %
ВВП (у фактичних цінах)	913345	-	-	1094607	-	-
Активи венчурних ІСІ	76028,21	92,11	8,32	99236,05	91,78	9,07
Активи усіх ІСІ (венчурних і невенчурних)	82540,93	100	9,04	108126,47	100	9,88

Джерело: складено за даними [245; 269].

Сумарна вартість активів усіх ІСІ у 2010 році відносно вартості активів 2009 року зросла (+25585,54 млн. грн., +31,00%). Вартість активів венчурних ІСІ у 2010 році зросла на 23207,84 млн. грн. (+30,53%), проте, у структурі вартості активів за 2010 рік їх питома вага — 91,78%, тобто несуттєво зменшилась відносно рівня 2009 року (92,11%). Важливо відзначити збільшення питомої ваги вартості активів ІСІ у ВВП у 2010 році. Зокрема, частка венчурних активів у ВВП зросла за 2010 рік із 8,32% до 9,07%.

Також зазначимо, що динаміка вартості чистих активів ІСІ істотно не відрізняється. Вартість чистих активів усіх ІСІ зросла з 72574,19 млн. грн. у 2009 році до 96454,11 млн. грн. у 2010 році (+23879,92 млн. грн., +32,90%). Вартість чистих активів венчурних ІСІ зросла із 66662,11 млн. грн. у 2009 році до 88151,82 млн. грн. у 2010 році (+21489,72 млн. грн., +32,24%).

Структура активів венчурних ІСІ у 2010 році представлена на рис. 4.5.

Розглядаючи більш детально структуру таких активів як цінні папери, слід відзначити, що вони розподілились у наступному співвідношенні: ОВДП — 0,02%, акції — 10,28%, облігації підприємств — 9,22%, інші — 15,76%.

Аналізуючи доходність венчурних ІСІ, варто звернути увагу, що вона суттєво зросла у 2010 році порівняно з 2009 роком. Так, доходність венчурних ІСІ у 2010 році, у середньому, була на рівні 61,92%, тоді як у 2009 — 42,7%. Таким чином, венчурні фонди показали високий рівень

доходності із традиційно дуже широким діапазоном результатів окремих фондів (від -98% до понад +4 800%).

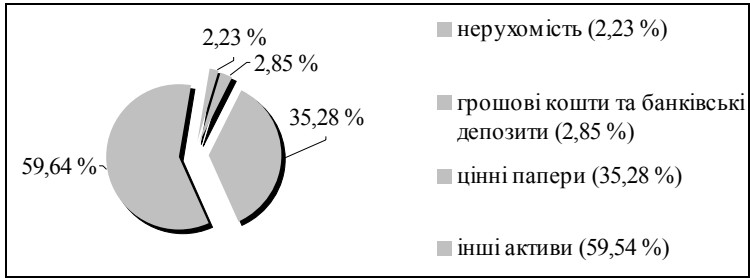

Рисунок 4.5 — Структура активів венчурних ІСІ станом на 31.12. 2010 року, за даними [269].

Розрахунки, представлені в табл. 4.26 ілюструють типи суб'єктів інвестування ІСІ та розмір вкладених ними активів у розрізі венчурних та невенчурних фондів.

Таблиця 4.26 — Розподіл вартості чистих активів ІСІ за типами інвесторів станом на 31.12. 2010 року

Інвестори		Вартість чистих активів у фондах, %	
		венчурних	невенчурних: відкритих, інтервальних, закритих (невенчурних)
Юридичні особи	резиденти	83,50	63,71
	нерезиденти	15,40	8,36
Фізичні особи	резиденти	1,09	27,69
	нерезиденти	0,01	0,24
Разом		100	100

Джерело: складено за даними [269].

Найбільшою категорією інвесторів усіх ІСІ у 2010 році, як і раніше, були українські підприємства. У венчурних фондах найвагомішими за обсягом, традиційно, були вкладення юридичних осіб — резидентів, що станом на 31.12. 2010 року склали 83,50%. Частка вартості чистих активів іноземних юридичних осіб у венчурних ІСІ на кінець 2010 року склала 15,40%. Незначною є частка вартості чистих активів фізичних осіб резидентів і нерезидентів у венчурних ІСІ. У структурі вартості чистих активів невенчурних ІСІ питома вага активів юридичних осіб — резидентів нижча, ніж у венчурних, і складає 63,71%, проте, частка активів фізичних осіб — резидентів суттєвіша, на кінець 2010 року складала 27,69%.

Для забезпечення ефективного використання науково-технологічного й інтелектуального потенціалу України шляхом розвитку венчурного підприємництва й стимулювання виробництва високотехнологічної, конкурентоспроможної продукції першочергово необхідно вжити такі заходи:

1. Розробити Концепцію розвитку національної венчурної індустрії, згідно якої головними суб'єктами здійснення державної політики у сфері венчурного капіталу мають бути Державна комісія з регулювання ринку фінансових послуг та Державна комісія регулювання ринку цінних паперів та фондового ринку, які повинні значну увагу приділяти формуванню та забезпеченню реалізації єдиної державної політики щодо розвитку венчурного підприємництва, ринку цінних паперів та їх похідних, обігу акцій на вторинному ринку та сприяти адаптації національного фондового ринку до міжнародних стандартів.

2. Переглянути та запровадити схеми податкового стимулювання інноваційної діяльності, надання пільг в оподаткуванні лише тим венчурним фондам, які здійснюють фінансування проектів, що відповідають пріоритетним напрямкам та стратегії інноваційного розвитку держави; створення сприятливої державної політики венчурного фінансування.

3. Запровадити фінансові стимули для інвестування до венчурних фондів, малих і середніх інноваційних підприємств шляхом:

- зниження державою венчурних ризиків приватних інвесторів, у т. ч. шляхом державних гарантій за кредитами венчурним фондам або новим малим компаніям та сприяння диверсифікації капіталів приватних венчурних фондів шляхом участі державного венчурного фонду в спеціально відібраних проектах;

- розробки й упровадження механізму державного страхування кредитів, що надаються ринковими фінансово-кредитними установами під реалізацію інноваційних проектів.

4. Врегулювання системи захисту інтелектуальної власності українських дослідників та підприємців, у т. ч. шляхом державної підтримки міжнародних патентів з найбільш перспективних розробок та впровадження ефективнішого захисту наукової інтелектуальної власності від порушень.

5. Створення необхідних умов для розвитку неформального венчурного фінансування, досить важливого на ранніх стадіях розвитку фірм, що вимагає змін цивільного законодавства щодо закріплення прав власності бізнес-ангелів у венчурних проєктах. Країни, які мають досвід створення мереж бізнес-ангелів, стимулюють збільшення інвестицій шляхом забезпечення ретельної перевірки проєктів та організації зустрічей сторін.

6. Розвиток венчурної та інноваційної інфраструктури, важливими елементами якої є технопарки, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій та, звичайно, венчурні фонди; проведення інноваційних конкурсів, експертних рад, венчурних ярмарків національного та регіонального рівня. Необхідним є поєднання усіх елементів інноваційної інфраструктури в інформаційну мережу, що дозволить взаємодіяти бізнесу й капіталу, авторам проєктів з потенційними інвесторами та сприятиме встановленню між ними партнерських відносин, одержанню всебічної інформації про останні тенденції та перспективи венчурної індустрії, демонстрації можливостей інноваційного бізнесу. Це вимагає створення мережі регіональних інноваційних центрів та виконання ними інформативної функції з регіональної підтримки та інфраструктурного забезпечення інноваційної діяльності. Обов'язковою є державна підтримка створення віртуальних інноваційних бізнес-інкубаторів і баз даних щодо ведення інноваційної підприємницької діяльності на базі Інтернет.

7. З метою збільшення частки й обсягів залучення венчурних інвестицій у вітчизняні інноваційні компанії необхідним є створення системи коучинг-центрів з венчурного підприємництва. Їх завданням є підготовка фахівців з венчурного підприємництва та забезпечення високого рівня формальних і неформальних зв'язків представників венчурної індустрії. Ця система сприятиме виникненню нових фінансових інститутів і підтримуючої інфраструктури на загальнодержавному та регіональному рівнях. Потрібна підготовка кваліфікованих фахівців, що володіють системами відбору проєктів для венчурного фонду, оскільки науково-технічні ризики є характерною рисою венчурного бізнесу. Тільки близько 1% проєктів, які одержує на розгляд венчурний капіталіст, доходять до стадії фінансування. Для цього необхідно збільшити

держзамовлення на підготовку та перекваліфікацію кадрів для інноваційної діяльності державними закладами освіти та налагодити й відпрацювати механізми стажування студентів з інноваційного менеджменту в провідних університетах розвинених країн світу.

Серед інтенсивних напрямів активізації економічної діяльності на основі «перезавантаження» державних фінансів окрім використання інноваційних систем мережевого типу (регіональних кластерів певного типу), венчурної індустрії (підприємництва) не менш важливим видом забезпечення економічного зростання країни є стратегічно-організаційний аспект цільового і ефективного використання бюджетних коштів. Виходячи із світового досвіду, вітчизняних напрацювань та практичного досвіду за основу для визначення напрямку державного впливу на розвиток економіки засобами бюджетування можна взяти положення Концепції нової економіки та один із наступних чи всю сукупність теоретичних підходів:

- теорію технологічних укладів;
- концепцію технологічного прориву;
- упорядкування за пріоритетами розвитку набору державних цільових програм та реалізацію першочергових на засадах програмно-цільового планування в поєднанні з методом проектного фінансування;
- законодавче запровадження в державному бюджеті видатків розвитку для фінансової підтримки пріоритетів економічного розвитку.

Теорія економічного розвитку, її риси та ознаки ґрунтуються на теорії «інформаційної економіки», але не обмежується лише використанням інформаційних технологій і включає основні параметри:

- зростання обсягу спожитої інформації швидшими темпами ніж зростання ВВП;
- поширення і поглиблення економічної глобалізації;
- пріоритетний розвиток фінансової сфери;
- розвиток ключової ланки — інноваційної діяльності;
- екологізацію виробництва як детермінатор економіки [170, с. 3].

Теорія технологічних укладів базується на теорії довгих хвиль в розвитку економіки Д.М. Кондратьєва, на інноваційній теорії Й. Шумпетера, згідно яких кожні 50–60 років нова хвиля зумовлює початок чергової «нової економічної епохи» з різним зростанням інвестицій, економіки, після чого настає спад. Орієнтація в країні повинна бути направлена на активізацію інформаційних і комунікаційних технологій, генної інженерії (5-й уклад з 1980-х років), біотехнологій та штучного інтелекту (6-й уклад з 1990-х років).

Концепція технологічного прориву орієнтована на вибір і розвиток конкурентоспроможних виробництв новітніх укладів та на під-

силення позицій країни на світовому ринку. Певні передумови в Україні для цього є: достатньо розвинений промисловий потенціал, широкі верстви освіченого населення, доступ до зовнішніх джерел інформації, капіталу і ресурсів. Основною умовою підготовки технологічного прориву повинно стати не наздоганання рівня розвинених країн по певному укладу, а використання відтворювальних процесів життєвого циклу попереднього укладу для становлення наступного у фазі його зростання.

Організація бюджетної підтримки економічного зростання на основі реалізації державних цільових програм, кількість яких сягає зверх 400, нашоухується на ряд серйозних перешкод: велика кількість програм та напрямів діяльності унеможливує проведення глибокого економічного аналізу на доцільність, результативність, відповідність основним пріоритетам розвитку, а також забезпечення їх фінансування. Цей стан привів до розпорощення коштів, до неможливості виконання поставлених цілей та завдань, оцінки їх результативності. Велика кількість державних програм та відсутність в державній економічній політиці чітких пріоритетів соціально-економічного розвитку призвело не тільки до розпорощення зусиль та коштів, а й до фактичного фінансування програм як до певної фінансової підтримки державою певних галузей чи наукових установ.

Формування та реалізація державних цільових програм з урахуванням напрямів Стратегії соціально-економічного розвитку України [249] є дієвим засобом виконання програмних заходів в межах програмно-цільового фінансування. Основними напрямками удосконалення організаційно-економічного механізму державного цільового програмування та реалізації заходів слід використати наступні:

- державні цільові програми повинні чітко узгоджуватися з напрямками та пріоритетами Стратегії соціально-економічного розвитку країни;
- реєстр затверджених програм піддати глибокій ревізії на предмет актуальності, пріоритетності, інноваційності, результативності використання бюджетних коштів;
- для аналізу реєстру програм та вибору і затвердження нових програм розробити та нормативно врегулювати чітку систему критеріїв оцінки програм, які були б адекватними соціально-економічним пріоритетам, очікуваному макроекономічному ефекту, інвестиційно-інноваційним витратам у загальному обсязі видатків, кошторисам наявних інвестиційних проектів, контрольним показникам результативності реалізації програм;
- налагодження дієвого і належного контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів шляхом взаємоузгодженості

державних цільових і бюджетних програм, постійного моніторингу ходу їх реалізації, аудиту ефективності використання ресурсів, визначення функцій та повноважень і відповідальності замовників, звітності про хід реалізації програм.

Важливим засобом забезпечення економічного зростання за обґрунтуваннями науковців [114, с. 18] та результатами їх практичного впровадження слід також використовувати можливості концепції «двох бюджетів», коли в межах державного бюджету формується бюджет розвитку. Його цільове призначення, порядок формування доходів та використання коштів мають ряд суттєвих переваг. Ідея створення бюджету розвитку орієнтована на адресне використання фінансових ресурсів на законодавчо визначені інвестиційно-інноваційні проекти, що достатньо легко проконтролювати, внести корективи і т. п.

На думку автора, інвестиційні та інноваційні процеси слід розглядати не окремо, а в комплексі, (рис. 4.6), який складається з двох взаємопов'язаних та взаємопливаючих блоків: інвестиційного та інноваційного, об'єднаних єдиною системою принципів, методів та механізмів реалізації, критеріїв прийняття управлінських рішень.

Рисунок 4.6 — Стратегія інвестиційно-інноваційного розвитку, складено автором.

У наведеній схемі держава є учасником двох паралельних процесів, вона інвестує кошти, маючи за мету отримання прибутку для наповнення бюджету та вирішення проблем соціально-економічного характеру.

У той же час держава створює умови для залучення приватних інвестиційних потоків, сприяє спрямуванню інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Відповідно, напрями участі держави в інвестиційному процесі мають виглядати таким чином (рис. 4.7).

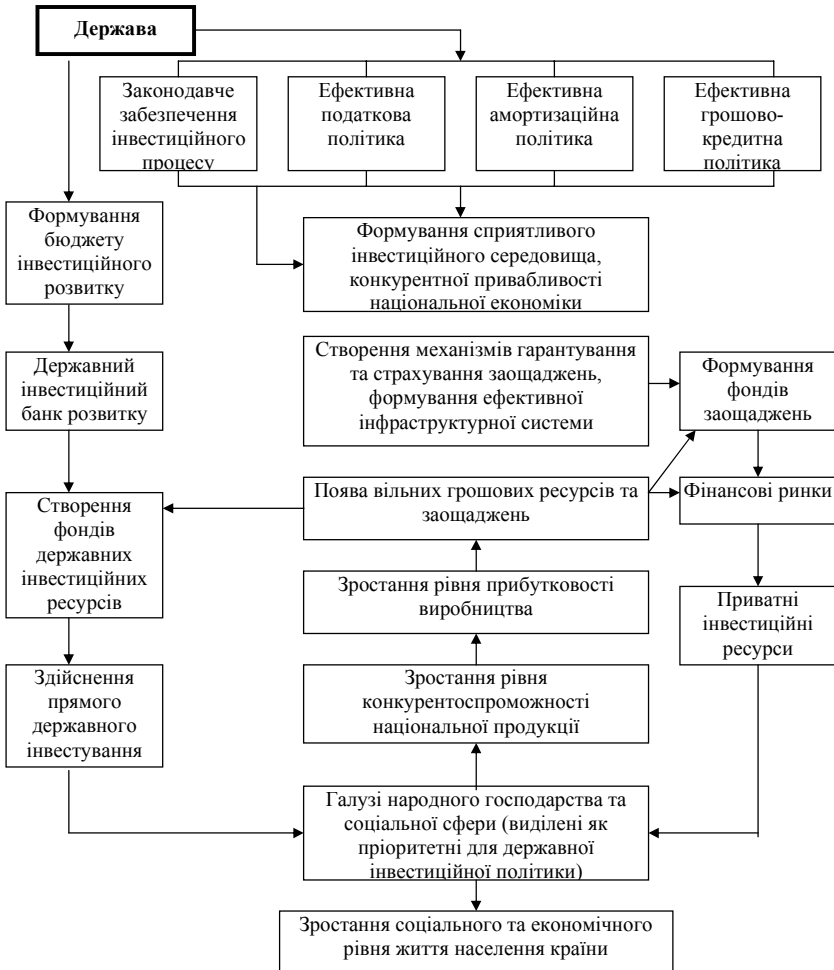

Рисунок 4.7 — Участь держави в інвестиційному процесі, складено автором.

В інвестиційно-інноваційній політиці держава має використовувати інструменти стратегічного менеджменту, які можна розглядати як набір взаємопов'язаних компонентів, таких як мета, аналіз обмежень, інструментарій досягнення цілей, що обумовить одержання очікуваних результатів від інвестиційно-інноваційної діяльності (рис. 4.8).

Основними засадами ефективної реалізації зазначеної інвестиційно-інноваційної стратегії, на нашу думку, є такі:

1. Формування інвестиційного блоку стратегії повинно здійснюватися з урахуванням стратегічного завдання переходу економіки країни на інноваційний шлях розвитку, який передбачає, що цикл відтворення кожної одиниці капітальних вкладень має бути носієм нововведень, поліпшувати технології виробництва з метою збільшення їх економічної та соціальної результативності.

2. Об'єктами управлінського впливу при реалізації вимог інноваційного типу відтворення повинні стати інвестиційні програми різного масштабу.

3. Відбір інвестиційних проектів щодо їх включення до інвестиційної програми повинен здійснюватися з позиції їхньої відповідності рівню і результативним можливостям перспективних науково-технологічних інновацій.

4. Слід офіційно визнати інноваційність як вимогу до інвестиційних пріоритетів господарських систем.

5. Застосування додаткових адміністративно-правових стимулів і механізмів повинні здійснюватись для фінансової та організаційної підтримки науково-технічної діяльності.

Таким чином, на нашу думку, інвестиційні та інноваційні процеси потрібно розглядати як особливі взаємопов'язані етапи розвитку однієї системи. Виходячи з цього, можна вести мову про впровадження спільної інвестиційно-інноваційної стратегії сталого розвитку, в рамках якої, з одного боку, здійснюються фундаментальні і прикладні дослідження, розробляються нові технології, працює система акумулювання і пошуку інноваційних ідей, а з другого, — відбувається пошук капіталу, відбір інвестиційних проектів, запровадження їх у виробництво.

Отже, під інвестиційно-інноваційною стратегією слід розуміти довгострокову та розраховану на перспективу програму з розробки та впровадження інновацій (інноваційних переваг), які в результаті будь-яких інвестиційних процесів дадуть позитивні економічні, соціальні, екологічні тощо результати.

Рисунок 4.8 — Механізм інвестиційно-інноваційної діяльності держави, складено автором.

Вона дуже близька за змістом до поняття «експлерентної» стратегії, що визначається як конкурентна, орієнтована на залучення інвестицій саме в радикальні нововведення.

Для успішної реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії необхідна забезпеченість виконання наступних вимог:

– узгодженість розмірів інвестицій, які можуть бути спрямовані на інновації з ресурсним потенціалом суб'єктів господарювання (регіону або країни); наявність на ринку ефективно діючих підприємств — експлерентів; узгодженість запланованих інвестицій інноваційної спрямованості із загальноекономічними умовами;

– визначеність терміну реалізації завдань інвестиційно-інноваційної стратегії; визначення, зокрема, реальних часових рамок, необхідних для впровадження нововведень, що дасть змогу залучати інвесторів, які усвідомлюють їх цінність; оптимальність поєднання очікуваних результатів (досягнення потрібної прибутковості) від вкладання інвестицій в інновації та потенційних ризиків і невизначеності майбутнього періоду.

З нашої точки зору, обґрунтованість даної стратегії не викликає сумніву, її можна доповнити лише елементом орієнтування на постійний моніторинг змін, потреб і можливостей розвитку країни.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що реалізація інвестиційно-інноваційної стратегії на основі взаємоузгоджених принципів, методів, механізмів реалізації, критеріїв прийняття управлінських рішень призведе до якісних змін у динаміці інвестиційно-інноваційної діяльності. Сукупність змін, які з'являться у результаті реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії, сприятимуть забезпеченню розвитку соціально-економічної системи України, створять основу, яка здатна забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної економіки в сучасних умовах розвитку глобальної економіки.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СТРАТЕГІЧНИХ РЕФОРМУВАНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

5.1. Методичні підходи, індикатори і узагальнюючі показники оцінки стану та тенденцій розвитку макроекономічної системи

Проблема наукового дослідження поведінки макроекономічних систем, динаміки соціально-економічних процесів у їх розвитку і взаємозв'язку завжди привертала увагу економістів (див. додаток Л). Останні події у світовій та національній економіці визначають актуальність пошуку нових методологічних і теоретичних підходів, нових інструментів вивчення динамічних соціально-економічних явищ і процесів, стану та перспектив подальшого розвитку макроекономічної системи.

Сучасні проблеми макроекономічної політики багато в чому обумовлені відсутністю її належного наукового обґрунтування. Більшість вчених визнає наявність «розриву» між реальним економічним розвитком і економічними теоріями (не дивлячись на появу нових теоретичних підходів і накопичення статистичних даних), які неспроможні вирішити сучасних проблем щодо забезпечення стійкого економічного розвитку.

Безумовно, з одного боку, це можна пояснити зростаючою складністю економічних систем. З другого боку, багато проблем макроекономіки обумовлені низкою її внутрішніх обмежень. Головне обмеження, на нашу думку, пов'язано з тим, що традиційна (канонічна) макроекономіка, яка сьогодні представляє комбінацію моделей класичного і кейнсіанського типу, завжди розглядала економіку як єдине ціле, як економіку попиту і пропозиції (в результаті чого вирішуються проблеми економічної сталості).

Нині відомі різні підходи до визначення економічної стійкості:

– стійкість функціонування організації передбачає здатність зберігати свій фінансовий, виробничий, технологічний та інший стан після впливу будь-якого збурення [17].

– економічна стійкість підприємства являє собою стан оптимального впорядкування взаємозв'язків і формування просторово-часової послі-

довності взаємодії матеріальних, інформаційних та фінансових елементів підприємства [198].

Варто помітити, що кожен підхід доречний для певного періоду. Стійкість формується під впливом цілого ряду факторів, які традиційно розділені на зовнішні і внутрішні.

Складність кількісної оцінки стійкості пояснюється сутністю цього явища: стійкість унікальна в будь-який момент часу, оскільки це певний стан системи в одиницю часу, яка не може повторитися в точності, і може бути описана якісними показниками. Таке твердження стосується виключно відкритих систем, що перебувають у стані динамічної (квазістабільної) рівноваги, зокрема — економічних. Щодо технічних систем стійкість піддається кількісній оцінці і навіть може бути запрограмована через здатність таких систем перебувати в стані статичної рівноваги, бути закритими від зовнішнього впливу [164]. Економічні системи, як більш складні і саморегульовані, потребують більш глибокого дослідження.

У наш час в економічній науці в стадії концептуального оформлення знаходиться так звана еволюційна макроекономіка, яка при найближчому розгляді являє собою не що інше, як симбіоз теорій економічного розвитку, економічного зростання та циклічної динаміки [257], в якій традиційна точка зору на стійкість економічних систем зазнає змін. Науковці погоджуються в тому, що класичний підхід до дослідження динамічних процесів є ефективним лише до того часу, поки характер стану рівноваги можна описати, не звертаючись до структурних проблем макроекономіки.

Ускладнення економічної системи призводить до посилення невідзначеності та нестійкості соціально-економічних процесів, що відбуваються в ній, і це вимагає розробки нових методологічних підходів до вивчення макроекономічної динаміки. Макроекономічна динаміка — складний, багатогранний процес, що зачіпає аспекти економічного, інституційного та соціального розвитку. Тому оцінка впливу структурних змін, що відбуваються в економіці, на макроекономічну динаміку є особливо актуальною.

Поняття статичності і динаміки були розроблені в теоретичній механіці. Вивчаючи соціальні явища, ці поняття вперше використав О. Конт, крім того, проблеми соціальної статичності і динаміки вивчали Р. Спенсер, А. Шеффле, Л. Уорд, А. Смол, Ч. Кулі, У. Самнер, Е. Дюркгейм, Л. Візі, Б. Малиновський.

Дж. Ст. Мілль першим з економістів чітко розмежував поняття економічної статичності і динаміки, розуміючи під статикою теорію рів-

новаги, а під динамікою — теорію змін або руху народного господарства.

На початку 70-х років XIX сторіччя до проблем статичної і динамічної економіки проявили інтерес представники математичного напрямку в політичній економії, зокрема, У. Джевонс, Л. Вальрас, А. Курно. У 80-х роках XIX сторіччя цим питанням присвятили свої роботи Дж. Б. Кларк, А. Маршалл, В. Парето. Дж. Б. Кларк поділив економічний аналіз на універсальну економічну теорію, соціально-економічну статистику і динаміку [127]. З початку XX сторіччя ідеї економічної статичності і динаміки отримали свій розвиток у роботах Ф. Тауссінга, К. Вікселля, Р. Касселя, Й. Шумпетера, Р. Фогеля та ін.

Російський учений М.Д. Кондратьєв, аналізуючи погляди попередників щодо проблеми статичності і динаміки, прийшов до висновку, що в пануючій концепції економічної статичності це поняття відбивається у теорії рівноваги народного господарства. Такий підхід до поняття статичності він пояснив так: «Очевидно, що стан рівноваги господарства є якимось його граничним станом, що можливо лише при певних умовах і який виражається в певних співвідношеннях елементів народного господарства. Звідси зрозуміло, що зазначені риси граничності і визначеності, властиві стану рівноваги і елементам господарства, що перебуває у такому стані, робить економічну рівновагу або статичний стан господарства предметом адекватної, специфічної і суворої економічної теорії, а саме теорії статичності» [137].

Описуючи стан рівноваги (статичності), М.Д. Кондратьєв зазначає, що такі економічні елементи, як кількість капіталу, нагромадження капіталу, а також суміжні з господарством такі елементи, як знання, техніка та інше, перебувають у тісному взаємозв'язку з господарством і по самій своїй природі, як правило, динамічні, є основними причинами порушення рівноваги (статичності). Можна сказати, що стан рівноваги виступає окремим випадком економічної динаміки. Аналіз макроекономічної динаміки враховує фактор часу, при цьому економіка представляється не у вигляді рівноважних статичних станів, а як динамічна система.

Статика не формулює ніяких законів зміни і розвитку явищ, це предмет дослідження економічної динаміки. Економічні системи відчувають постійний вплив динамічних сил і факторів у вигляді структурних змін, що відбуваються у різних сферах економіки. М.Д. Кондратьєв вказував на те, що класики поряд зі статичними проблемами ставили і динамічні. До числа таких проблем він відносив, наприклад, питання демографічного зростання населення (Д. Рікардо, Т.Р. Мальтус), питання накопичення, вплив зміни техніки і т. д. Аналізуючи історію теорії

економічної динаміки, вчений зазначав, що А. Маршалл «невпинно підкреслює динамічний характер економічної дійсності і відповідно думку, що центральною ідеєю економіки має бути ідея живих сил і руху» [137].

Істотний внесок у теорію економічної динаміки вніс Й. Шумпетер, у роботах якого аналіз процесу довгострокового техніко-економічного розвитку господарства ґрунтувався на закономірностях поведінки підприємців, генеруючих інновації, і інтерпретаторів, здатних їх повторити в масовій кількості, що виступає основою не тільки інвестиційного процесу, але і макроекономічної динаміки. Й. Шумпетер вважав, що основний імпульс, який приводить економічну систему в рух, виходить від нових споживчих благ, методів виробництва і транспортування товарів, ринків і форм економічної організації. Процес економічної мутації революціонує економічну структуру зсередини, руйнуючи стару і створюючи нову [289].

Надалі дослідження в галузі економічної динаміки продовжили Р. Харрод і Є. Домар, а такі вчені, як Р. Фріш і Я. Тінбергенс, вийшли на рівень розробки динамічних математичних моделей.

Усе більше вчених визнають, що якщо економічна система нестійка через її структурні складності, незначні відхилення в її структурі можуть змістити систему далеко від первісної траєкторії. Малі зрушення параметрів можуть привести до структурних змін динамічних систем.

У зв'язку з цим в останні роки інтенсивно розвивається новий підхід до аналізу макроекономічної динаміки, в якому природа стійкості і сталості розглядається у взаємодії, а науковий аналіз макроекономічної системи робить акцент на взаємозалежності її структурних елементів.

Проблемам структури економіки, які впливають на економічну динаміку, питанням ідентифікації структурних змін в економіці присвячені праці С.А. Єрохіна, Я.А. Жаліла, Б.Є. Кваснюка, І.В. Крючкової, до аналізу проблем структурної динаміки економіки України, формування засад її структурно-технологічної модернізації неодноразово звертався Д.С. Покришка. Серед робіт зарубіжних авторів, присвячених дослідженням проблем структурних змін в економічних системах, слід відзначити роботи В. Леонтєва, Дж. Кларка, С. Коваля, Е. Денісона, К. Нутахара, Р. Мінасяна, А. Картера, М. Соніса, Дж. Гуо, М. Плантинга та ін. У цих дослідженнях розглядаються проблеми макроекономічного зростання, проблеми розподілу економічних ресурсів та ефективності такого розподілу.

Проте однозначно очевидних результатів поки немає, тому подальших досліджень потребує методичне забезпечення проблеми макроеко-

номічного зростання, визначення принципів, узагальнюючих показників, які дають змогу оцінити стан та тенденції розвитку макроекономічних систем.

Таким чином, метою в даному розділі є обґрунтування методики, принципів та індикаторів, які дають змогу дослідити тенденції макроекономічного розвитку, спрогнозувати можливу поведінку соціально-економічної системи.

Макроекономічна система відповідно до загальної теорії систем являє собою відкриту систему, в якій об'єднані в єдине ціле елементи або підсистеми національної економіки, які утворюють стійкі взаємозв'язки, чим забезпечується рух економічних ресурсів в межах національної економіки з виходом на рівень світової економіки.

Автор цієї роботи виходить з того, що сучасна макроекономічна система — це складна сукупність елементів, тенденцій та факторів, які впливають на її стан. У свою чергу, визначення реального стану макроекономічної системи є основою для розробки макроекономічної політики, що стає інструментом реагування на тенденції розвитку соціально-економічної системи.

Методологічні засади розробки такої політики мають будуватися на виявленні факторів, що забезпечують можливість реалізації соціально-економічної стратегії та оцінки рівня ефективності функціонування макроекономічної системи.

Перш ніж переходити до огляду сучасних критеріїв оцінки ефективності макроекономічної політики держави, зазначимо, що нині найчастіше використовують наступне визначення економічної політики: «економічна політика — це сукупність заходів, спрямованих на те, щоб впорядкувати хід економічних процесів, чинити на них вплив або безпосередньо визначити їх протікання» [287, с. 33].

Більш конкретизоване визначення передбачає, що під державною економічною політикою розуміється цілеспрямований вплив на господарські процеси на макро- і мікрорівні, створення й удосконалення рамкових умов економічного розвитку відповідно з певним економічним ладом [277].

Відповідно до еволюції поглядів економістів на проблеми макроекономічного регулювання змінювалися і погляди на показники ефективності державного регулювання, традиційні критерії видозмінювалися, уточнювалися, додавалися нові критерії. У той же час така ситуація не відкидає того, що економічна політика держави повинна бути чіткою, критерії розвитку соціально-економічної системи мають бути чітко визначеними та такими, які відповідають меті соціально-економічної

політики держави. Враховуючи українські реалії, такою метою стає забезпечення функціонування соціально-економічної системи в дієвому стані з поступовим переходом до сталого соціально-економічного зростання.

Ефективність розвитку соціально-економічної системи визначається багатьма факторами ендогенного і екзогенного характеру.

Різні підходи до оцінки ефективності управління соціально-економічними системами розглядають Р.В. Голікова і Ю.В. Шеїна [56]. За результатами аналізу показників ефективності сфер управління вони виділяють загальні (кінцеві) показники їх ефективності.

Д.А. Новіков зазначає, що завдання управління соціально-економічними системами може бути сформульовано таким чином: знайти припустимі управлінські впливи, що мають максимальну ефективність. Для цього потрібно вирішити завдання оптимізації — здійснити вибір оптимального управління (оптимальних управлінських впливів) [186]. Отже, близьким до поняття «ефективність» є поняття «оптимальність», яке трактується як кількісний або порядковий показник, що виражає граничну міру економічного ефекту прийнятого рішення для порівняльної оцінки можливих рішень (альтернатив) і вибору найкращого з них [295].

Ю.М. Каптейн та І.Г. Каптейн [123] розглядають ефективність як синонім результативності, підкреслюючи, що результативність — не підсумковий параметр функціонування системи. Ці вчені вважають, що необхідно визначити «ціну» цієї результативності. Результат «будь-якою ціною» не можна визнати критерієм доцільного існування виробничої системи. Він має оцінюватися ефективністю системи, яка економічно найбільш явно виражається ресурсовіддачею, тобто величиною результату, отриманого на одиницю економічного потенціалу системи.

Ряд вчених поряд з критеріями ефективності, оптимальності (Є.І. Галєєва [43], Н.А. Бондарєва [26]) пропонують враховувати синергетичний ефект у соціально-економічній системі — як результат кооперативної взаємодії її підсистем і елементів, що змінює якість системи і траєкторію її розвитку в процесі самоорганізації під впливом різних флуктуацій, обумовлених факторами внутрішнього та зовнішнього середовища. Виникнення синергетичних ефектів у таких системах забезпечується у результаті системного синтезу технічних, технологічних, організаційних, економічних, соціальних, екологічних, управлінських факторів з урахуванням їх постійної зміни в часі і просторі.

Б.Е. Стрельцов, Б.А. Шиянов, В.Л. Бурковський [252] також зазначають необхідність врахування при моделюванні ефективності соціаль-

но-економічних систем синергії, що досягається при функціонуванні різних підсистем.

У взаємодії економічної і соціальної підсистем, серед яких структурно-функціональні зв'язки мають вирішальне значення, відбувається якісна соціально-економічна трансформація. Разом з тим, сьогодні при прийнятті рішень щодо нових напрямів або варіантів соціально-економічної політики необхідно практикувати порівняння різних варіантів досягнення цілей, встановлених для кожного з варіантів. Необхідно тим або іншим способом вимірювати результат, очікуваний від реалізації соціально-економічної політики, і порівнювати його з обсягом коштів, необхідних на її реалізацію. У найпростішому випадку для оцінки економічної ефективності реформ у соціально-економічній сфері достатньо показати, що соціально-економічна система, яка виникне внаслідок їх здійснення, зможе краще задовольнити потреби цільових груп ніж існуюча. Рішення про фінансування соціально-економічних перетворень означає, що суспільство оцінює їх результати вище, ніж витрачені ресурси. Ця вартість може бути різною за своєю природою, у т. ч. чисто економічною або ринковою, чисто соціальною і соціально-економічною. Крім того, розрахунки мають показати, що вартість утримання системи соціального обслуговування, яка буде створена в результаті проведення реформи, виявиться посиленою для бюджету майбутніх періодів.

У роботі А. Селезньова проводився аналіз об'єктивно обумовлених станом економіки обмежень економічного зростання, урахування яких має істотне значення при обґрунтуванні сценаріїв економічного розвитку [236]. У число розглянутих проблем входив і аналіз показників, які відображають ефективність соціально-економічної політики з точки зору глибини і складності процесів, що відбуваються у сучасній економіці. Акцент ставився на те, що структура витрат державного бюджету та їх аналіз дає вичерпне уявлення про реципієнтів і донорів бюджету, а також дані показники в динаміці можуть стати основою для оцінки загальної ефективності соціально-економічної політики.

Автор роботи повністю підтримує такий підхід, у зв'язку з чим пропонує оцінювати ефективність макроекономічної системи, враховуючи взаємозалежність впливу різних факторів на її стан у певний момент часу.

На думку автора даної роботи, яка ґрунтується на аналізі наукової літератури [9; 22; 197; 198; 276; 290], для оцінки стану макроекономічних систем доцільно використовувати системно-структурний підхід, який виступає як конкретизація принципів діалектики стосовно дослі-

дження, проектування та конструювання об'єктів систем і розглядає економіку як складну організовану відкриту систему, яка складається із донорської та акцепторної підсистем. Системно-структурний підхід містить досить серйозний арсенал інструментів для відстеження стану економічної системи і ефективного управління нею. Кібернетична інтерпретація цих інструментів дозволяє змоделювати різні варіанти розвитку системи і здійснювати макроекономічне моделювання.

У той же час автор вважає, що процес управління розподілом ресурсів соціально-економічної системи пов'язаний з усвідомленням необхідності вирішення проблем якісного росту і розвитку нових інструментів державного управління в умовах зростаючої невизначеності і варіативності економіки України, що вимагає застосування структурно-функціонального підходу. При цьому повинен розглядатися процес співіснування двох взаємопов'язаних підсистем, які кардинально розрізняються між собою як за їх реальними показниками, так і стратегічними перспективами. Найбільш актуальна практична проблема, яка розкривається при спробі застосувати структурно-функціональну модель в умовах сучасної нестійкої економіки, є пошук релевантних підходів і методів розподілу державних ресурсів, логічним наслідком чого є завдання рівномірного руху і розвитку соціально-економічних систем.

Нерівномірність руху і розвитку соціально-економічних систем пов'язана з нерівномірністю змін властивостей елементів, які утворюють ці системи, що породжує відмінності у рівні соціального і економічного потенціалу, а також відсутність збалансованої взаємодії соціальної і економічної підсистем. Із цього випливає, що управління нерівномірністю розвитку потенціалом соціально-економічних систем має бути орієнтовано на забезпечення збалансованої взаємодії соціальної та економічної підсистем.

Таке системне управління, перш за все, необхідне для подолання моноспрямованості розвитку соціально-економічних систем, диверсифікації економіки, її інноваційного розвитку, створення умов для розвитку малого і середнього підприємництва і т. ін., що, по суті, є погодженням цільових орієнтирів.

У процесі аналізу потрібно враховувати, що макроекономічна система є інерційною за своєю суттю, тобто в певні моменти часу, не зважаючи на зменшення/збільшення обсягів ресурсів, які увійшли в систему, на виході можна отримати позитивний або недостатній результат за рахунок синергетичного ефекту, накопичення інерційного потенціалу в попередні роки. Відповідно, макроекономічну ефективність слід роз-

глядати в динаміці, що дає змогу усвідомити за рахунок чого розвивається макроекономічна система на певному часовому відрізку.

При формуванні методики оцінки ефективності соціально-економічного розвитку виникає необхідність визначитися з рядом принципів, які дозволяють розглядати дану систему в цілісності і у взаємозв'язку її окремих елементів. Такими загальними принципами, на думку автора, мають бути:

1. Принцип системності — відповідно до якого аналіз соціально-економічного потенціалу соціально-економічного розвитку має відбуватися у вигляді системи взаємозалежних елементів.

2. Принцип комплексності — тобто оцінка ефективності соціально-економічного розвитку має здійснюватися з урахуванням усіх зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на систему.

3. Принцип розумної достатності — вибір оцінюваних показників має здійснюватися з урахуванням їх важливості, міри їх впливу на рівень соціально-економічного розвитку.

4. Принцип оптимальності — полягає в тому, щоб знайти найкраще рішення з усіх можливих варіантів.

5. Принцип формалізації, націлений на отримання кількісних характеристик поведінки макроекономічної системи з погляду ефективності її функціонування та управління нею.

Численні проблеми, пов'язані з визначенням тенденцій розвитку макроекономічної системи, з розподілом і використанням обмежених ресурсів, можуть бути формалізовані й вирішені із застосуванням спеціальних економіко-математичних методів, по суті, використовуючи підходи аналізу кореляційних взаємозв'язків між соціальною та економічною підсистемами національної економіки, між показниками — індикаторами, які характеризують динаміку розвитку системи.

Економічні, соціальні, фінансові тощо індикатори, обумовлені державною політикою у відповідній сфері, характеризують стан та тенденції розвитку макроекономічної системи.

Широкий спектр економічних індикаторів характеризують сформовані тенденції розвитку економіки з точки зору реалізації в економічній політиці держави цілого ряду принципів, зокрема ефективності виробництва. До них належать показники ефективності використання національних ресурсів, зміни структури економіки і зовнішньоторговельного обороту, темпи економічного зростання тощо. Головним сигналом неналежного розвитку економіки (погіршення розвитку) є низька частка (зниження) виробничих інвестицій в обсязі ВВП, наслідком чого є спад виробництва, погіршення його структури, сировинна спеціалізація у

міжнародному поділі праці. Іноді зниження темпів економічного зростання може бути виправдане прогресивними змінами в галузевій структурі економіки, які ведуть до збільшення частки високотехнологічних галузей. Однак в умовах спаду виробничих інвестицій порівняно з виробництвом реального ВВП відбувається моральна і фізична деградація промисловості. За роки незалежності в Україні виробництво основних видів продукції в натуральних одиницях скоротилося практично за всіма найменуваннями важкого, електротехнічного і транспортного машинобудування, верстатобудівної та інструментальної промисловості (особливо освоєної вперше, що веде до суттєвого відставання України в освоєнні світових науково-технічних досягнень).

Соціальні індикатори розвитку держави характеризують сформовані тенденції соціальних процесів з точки зору реалізації в соціально-економічній політиці держави принципу справедливості розподілу благ. До них відносяться показники динаміки реальних доходів населення і частки бідного населення, чії середні доходи на душу населення нижчі величини прожиткового мінімуму, показники розвитку соціальної інфраструктури. Головним сигналом посилення соціальної напруженості в суспільстві є надзростання доходів панівних соціальних верств не через значні їхні внески у зростання суспільного добробуту, а у зв'язку з чільною роллю в розподілі благ. Такий хід подій веде до «розмивання» середнього прошарку, який є основою консолідації суспільства. Інфляція також сприяє перерозподілу доходів і майна на користь пануючих соціальних прошарків. Це пов'язано з тим, що індексація заробітної плати відстає від темпів інфляції, а доходи від підприємницької діяльності змінюються одночасно з цінами.

Сформовані тенденції у розвитку фінансової і грошово-кредитної системи держави з точки зору реалізації в економічній політиці держави принципу ефективності виробництва і принципу справедливості розподілу доходів характеризують фінансові індикатори розвитку держави. Зокрема, завищення ставок відсотка за кредит у порівнянні з нормою прибутку, зниження частки довгострокових кредитів у кредитних вкладеннях в економіку та перекося рівня рентабельності продукції є фінансовими індикаторами порушення принципу ефективності виробництва. Інфляція та зростання заборгованості із заробітної плати та соціальних трансфертів, зростання кредиторської і дебіторської заборгованості, перекося у рівнях рентабельності та індексів цін виробників за галузями є фінансовими індикаторами порушення принципу справедливості розподілу доходів. Головним сигналом фінансової загрози держави є зростання державного боргу на фоні спаду виробництва та зни-

ження інвестиційної активності. Це означає, що уряд забезпечує поточні потреби в грошах для «проїдання» національного багатства в рахунок майбутніх поколінь, не створюючи умов ефективного економічного зростання, що веде до банкрутства влади й резидентів країни.

Більш конкретний перелік індикаторів наведено у таблиці 5.1.

Таблиця 5.1. — Індикатори оцінки поточного стану соціально-економічної політики в Україні

Напрямки політики	Зміст	Бали*
1. Фінансово-економічна політика	Досягнення економічного зростання, стан грошово-кредитної, банківської, валютної систем та фінансових ринків, характеристика збалансованості, стійкості до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатність забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для розвитку вітчизняного експорту. Інвестиційно-підприємницький клімат. Умови ведення бізнесу.	0,5
2. Бюджетна політика	Стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного та місцевих бюджетів і ефективності використання коштів.	0,5
3. Зовнішньо-економічна політика	Стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому поділі праці. Структура експортно-імпоротної діяльності. Стан зовнішньоторгівельного сальдо.	0,5
4. Інвестиційна політика	Рівень залучення національних та іноземних інвестицій (оптимальність їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку за належного рівня фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.	0,5
5. Науково-технологічна політика	Стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоспроможності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.	0,5

Продовження табл. 5.1

Напрямки політики	Зміст	Бали*
6. Енергетична політика	Стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки.	0,25
7. Промислова політика	Рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення.	0,5
8. Демографічна політика	Стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.	0,5
9. Соціальна політика	Стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.	0,5
10. Фіскальна політика	Стан податкового навантаження, можливості стимулювання економіки за рахунок податків.	0,5

*0,50 — такий рівень є незбалансованим, не забезпечує у повній мірі соціально-економічне зростання та не забезпечує стабільність соціально-економічного розвитку.

*0,25 — такий рівень свідчить про протиріччя у розвитку з національними інтересами, сам по собі є фактором, який загрожуватиме соціально-економічній стабільності.

Джерело: складено автором.

Індикатори свідчать про проблеми, які накопичилися в соціально-економічній системі України, сама ж соціально-економічна політика виконує своє завдання менше ніж на 50%.

Спираючись на дану систему індикаторів, можна констатувати необхідність перегляду сповідуваних сьогодні принципів соціально-економічної політики. Важливим при цьому є не розробка безлічі формальних державних програм та планів, а підведення під державну планову політику реального механізму управління і владного контролю над її реалізацією.

В економічних дослідженнях залежно від їх мети можуть використовуватися різні макроекономічні індикатори, зокрема: показники ВВП на душу населення, ВНП, продуктивність праці та інші показники системи національних рахунків; показники рівня зайнятості населення, рівень безробіття; темпи інфляції, оцінка кредитно-грошової політики уряду, центрального банку країни; показники капіталізації ринку акцій (облігацій) і відношення цієї величини до ВВП і т. ін.

Ці індикатори, безумовно, дають змогу оцінити стан макроекономічної системи в певний момент часу, але вони не дають можливості оцінити вплив структури розподілу ресурсів між підсистемами макроекономічної системи на показник її кінцевої ефективності.

Для оцінки впливу структури розподілу ресурсів між підсистемами на показник кінцевої ефективності стану макроекономічної системи можна використовувати, на думку автора, обсяги ВВП та обсяги видатків державного бюджету, розподіл яких між підсистемами економіки в кінцевому рахунку визначає рівень загальної ефективності системи, а також дозволяє аналізувати різні варіанти такого розподілу (табл. 5.2).

Таблиця 5.2 — Розміри ВВП та обсяги видатків Державного бюджету за підсистемами економіки, (факт, млн. грн.)

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079	1408889
Видатки державного бюджету, в т. ч.:	137108	174254	241490	242437	303589	333459,5	395661,8
Донорна підсистема							
Економічна діяльність	20426	29749	38693	33294	36030	44771,6	49396,0
Акцепторна підсистема							
Житлово-комунальне господарство	181	724	444	271	844	324,2	379,6

Продовження табл. 5.2

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Охорона здоров'я	4100	6321	7366	7535	8759	10223,9	11360,6
Духовний і фізичний розвиток	1389	1988	2918	3217	5166	3830,4	5488,5
Освіта	12122	15149	21554	23926	28808	27232,7	30242,9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	30284	29220	50798	51518	69311	63540,3	75254,3
Усього: акцепторна підсистема	48076	53402	83080	86467	112888	105151,5	122725,9
Усього	68502	83151	121773	119761	148918	149933,1	172121,9

Джерело: складено за даними [194; 245].

У той же час постає питання відносно методики формалізації цих індикаторів. На думку автора роботи, для досягнення мети цього дослідження найбільш прийнятним є застосування інструментарію, який вписується в рамки так званих «матричних моделей».

Нині моделі даного класу регулярно будуються у багатьох країнах світу. З їх допомогою вирішуються завдання аналізу, планування і прогнозування розвитку економічних систем. Регулювання економічного розвитку, розрахунки щодо складання довгострокових планів, розрахунки з оптимізації зовнішньої торгівлі, складання міжрегіональних балансів, розрахунки з ціноутворення — це не повний перелік завдань, у вирішенні яких можуть бути застосовані матричні моделі. Найбільш типовим прикладом матричних моделей вважається економіко-математична модель міжгалузевого балансу (модель В.В. Леонтьєва).

Центральним елементом матричних моделей є баланс, який являє собою таблицю, що характеризує зв'язки між різними структурними компонентами соціально-економічної системи.

Застосовуючи цей принциповий підхід на підставі даних таблиці 5.2, розрахуємо індекси зростання ВВП та видатків Державного бюджету до попереднього року (табл. 5.3).

Таблиця 5.3 — Індекси зростання ВВП та видатків Державного бюджету до попереднього року, рази

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08
Видатки державного бюджету, в т. ч. на:	1,27	1,39	1,004	1,25	1,10	1,19
Донорну підсистему	1,46	1,30	0,86	1,08	1,24	1,10
Акцепторну підсистему	1,11	1,56	1,04	1,31	0,93	1,17

Розрахуємо частку видатків Державного бюджету по відношенню до ВВП, а також динаміку її змін (табл. 5.4).

Таблиця 5.4 — Частка видатків Державного бюджету відносно ВВП та індекси зростання показників

Частка видатків Державного бюджету на соціально-економічні потреби по відношенню до ВВП							
Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Видатки державного бюджету, % до ВВП, в т. ч. на:	25,20	24,18	25,5	26,59	28,08	25,61	28,08
Донорну підсистему, %	3,75	4,13	4,08	3,64	3,32	3,43	3,50
Акцепторну підсистему, %	8,84	7,41	8,76	9,46	10,43	8,07	8,71

Продовження табл. 5.4

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Коефіцієнт видатків (соціальні потреби / економічна діяльність, рази)	2,35	1,79	2,14	2,59	3,14	2,35	2,49
Індекс зростання частки видатків до попереднього року, рази							
Видатки державного бюджету, в т. ч. на:		0,96	1,05	1,04	1,05	0,91	1,10
Донорну підсистему		1,10	0,99	0,89	0,91	1,03	1,02
Акцептору підсистему		0,83	1,18	1,07	1,10	0,77	1,06

Пропонуємо розраховувати показник ефективності макроекономічної системи (Пемс) у певний момент часу за системою рівнянь (складено автором):

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Пспр (одиниці)} = (\Sigma_{\text{кв}} : \Sigma_{\text{хн}} \times \Sigma_{\text{yn}}) \times \text{Кк} \\ \text{Пемс}_{\text{заг}} (\%) = 100 : \Sigma \text{Пспр} \end{array} \right.$$

де: Пспр — показник сталого пропорційного розвитку макроекономічної системи,

$\Sigma_{\text{кв}}$ — сума коефіцієнтів видатків на соціально-економічні потреби,

$\Sigma_{\text{хн}}$ — загальна сума значень показників по роках,

Σ_{yn} — сума значень показників по роках.

Кк — коефіцієнт кореляції розрахованих показників, який обчислюємо за формулою:

$$\text{Кк} = (\Sigma_{\text{yn}} + \Sigma_{\text{хн}}) : \text{N}$$

де: N — загальна кількість показників в матриці.

На підставі отриманих даних складемо матрицю показників соціально-економічного розвитку України за 2007–2012 роки, в яку включені показники, що характеризують динаміку розвитку макроекономічної системи (індекси). Така матриця дає змогу експериментувати із різними варіантами структури та обсягів макроекономічних показників, аналізувати, яким чином їх зміни впливають на стан макроекономічної системи.

У першому експерименті розрахований фактичний стан макроекономічної системи при визначених вище фактичних показниках її розвитку (табл. 5.5).

Таблиця 5.5 — Матриця показників соціально-економічного розвитку України за 2007–2012 роки, (експеримент 1)

Показник	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	Σx_n
y_1	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_2	1,27	1,39	1,004	1,25	1,10	1,19	7,204
y_3	1,46	1,30	0,86	1,08	1,24	1,10	7,04
y_4	1,11	1,56	1,04	1,31	0,93	1,17	7,12
y_5	0,96	1,05	1,04	1,05	0,91	1,10	6,11
y_6	1,10	0,99	0,89	0,91	1,03	1,02	5,94
y_7	0,83	1,18	1,07	1,10	0,77	1,06	6,01
$\Sigma_{yn} = \Sigma_{xn}$	8,05	8,79	6,86	7,89	7,18	7,72	46,49
Кв	1,79	2,14	2,59	3,14	2,35	2,49	$\Sigma_{Кв} = 14,50$

У даному випадку показник K_k дорівнює:

$$K_k = (46,49 + 46,49) : 42 = 2,21.$$

Розрахунок показника ефективності соціально-економічної системи у фактичному варіанті наведено у таблиці 5.6.

Таблиця 5.6 — Розрахунок показника ефективності макроекономічної системи України за 2007–2012 роки

Роки	Розрахунок	Пспр
2007	$(14,50 : 46,49 \times 8,05) \times 2,21$	5,55
2008	$(14,50 : 46,49 \times 8,79) \times 2,21$	6,06
2009	$(14,50 : 46,49 \times 6,86) \times 2,21$	4,73
2010	$(14,50 : 46,49 \times 7,89) \times 2,21$	5,44
2011	$(14,50 : 46,49 \times 7,18) \times 2,21$	4,95
2012	$(14,50 : 46,49 \times 7,72) \times 2,21$	5,32
Σ Пспр		32,05
$\text{Пемс}_{\text{зар}} = 100 : 32,05 = 3,12\%$		

Якщо продовжувати експериментувати, то доцільним є дослідити ситуацію, коли темпи зростання видатків на економічні потреби дорівнювали б видаткам на соціальні потреби ($y_3 = y_4$), (табл. 5.7).

Таблиця 5.7 — Матриця показників соціально-економічного розвитку України за умов рівності видатків на соціальні й економічні потреби ($y_3 = y_4$), (експеримент 2)

Показник	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	Σx_n
y_1	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_2	1,27	1,39	1,004	1,25	1,10	1,19	7,204
y_3	1,11	1,56	1,04	1,31	0,93	1,17	7,12
y_4	1,11	1,56	1,04	1,31	0,93	1,17	7,12
y_5	0,96	1,05	1,04	1,05	0,91	1,10	6,11
y_6	1,10	0,99	0,89	0,91	1,03	1,02	5,94
y_7	0,83	1,18	1,07	1,10	0,77	1,06	6,01
$\Sigma_{yn} = \Sigma_{xn}$	7,70	9,05	7,04	8,12	6,87	7,79	46,574
Кв	1,79	2,14	2,59	3,14	2,35	2,49	$\Sigma_{КВ} = 14,50$

Коефіцієнт, який визначає ступінь кореляції в даному випадку, складає:

$$K_k = (46,574 + 46,574) : 42 = 2,22.$$

Подальший розрахунок наведено у табл. 5.8.

Таблиця 5.8 — Розрахунок показника ефективності макроекономічної системи за умов рівноваги видатків на соціальні й економічні потреби

Роки	Розрахунок	Пспр
2007	$(14,50 : 46,574 \times 7,70) \times 2,22$	5,32
2008	$(14,50 : 46,574 \times 9,05) \times 2,22$	6,25
2009	$(14,50 : 46,574 \times 7,04) \times 2,22$	4,87
2010	$(14,50 : 46,574 \times 8,12) \times 2,22$	5,61
2011	$(14,50 : 46,574 \times 6,87) \times 2,22$	4,75
2012	$(14,50 : 46,574 \times 7,79) \times 2,22$	5,38
Σ Пспр		32,18
$Pemc_{зар} = 100 : 32,18 = 3,11\%$		

Отримані дані дають підстави стверджувати, що стратегія механічного зрівняння темпів зростання видатків не призводить до позитивного результату, може відбутися падіння рівня економічної ефективності макроекономічної системи вже в короткостроковому періоді.

Кардинально іншу картину ми бачимо, якщо зміна цих показників (видатків) відбувається з урахуванням зростання ВВП.

Таблиця 5.9 — Матриця показників соціально-економічного розвитку України за умов рівності видатків на соціальні і економічні потреби та їх зростання відповідно до зростання ВВП ($y_2; y_3; y_4; y_5; y_6; y_7 = y_1$), (експеримент 3)

Показник	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	Σx_n
y_1	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_2	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_3	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_4	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_5	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_6	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_7	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
$\Sigma_{yn} = \Sigma x_n$	9,24	9,24	6,72	8,33	8,40	7,56	49,49
Кв	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	$\Sigma_{Кв} = 6,0$

Коефіцієнт, який визначає ступінь кореляції в даному випадку, складає:

$$K_k = (49,49 + 49,49) : 42 = 2,36.$$

Подальший розрахунок наведено у табл. 5.10.

Таблиця 5.10 — Розрахунок показника ефективності макроекономічної системи за умов рівноваги витатків на соціальні й економічні потреби та динаміки їх зростання у відповідності до динаміки ВВП

Роки	Розрахунок	Пспр
2007	$(6,0 : 49,49 \times 9,24) \times 2,36$	2,64
2008	$(6,0 : 49,49 \times 9,24) \times 2,36$	2,64
2009	$(6,0 : 49,49 \times 6,72) \times 2,36$	1,92
2010	$(6,0 : 49,49 \times 8,33) \times 2,36$	2,38
2011	$(6,0 : 49,49 \times 8,40) \times 2,36$	2,40
2012	$(6,0 : 49,49 \times 7,56) \times 2,36$	2,16
Σ Пспр		14,14
Пемс _{заг} = $100 : 14,14 = 7,07\%$		

Цей експеримент доводить, що за умов паритету витатків на економічні та соціальні потреби в структурі бюджету та їх зростання у відповідності до динаміки ВВП показник ефективності функціонування макроекономічної системи зростає більш ніж у два рази, тобто за такого варіанту розподілу ресурсів макроекономічна система функціонує більш ефективно, навіть у короткостроковому періоді.

Наступний експеримент (табл. 5.11, табл. 5.12) дає підстави констатувати: якщо рівень витатків в економічну підсистему перевищуватиме рівень витатків в соціальну підсистему, кінцева ефективність макроекономічної системи буде ще вищою (навіть при при несуттєво закладеній перевазі витатків в донорну підсистему — співвідношення $K_v = 0,99$).

Таблиця 5.11 — Матриця показників соціально-економічного розвитку за умов динаміки зростання витратків у відповідності до динаміки ВВП та співвідношення $K_b < 1$, (експеримент 4)

Показник	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	Σx_n
y_1	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_2	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_3	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_4	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_5	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_6	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_7	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
$\Sigma_{yn} = \Sigma_{xn}$	9,24	9,24	6,72	8,33	8,40	7,56	49,49
K_b	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	0,99	$\Sigma_{Kb} = 5,94$

Таблиця 5.12 — Розрахунок показника ефективності макроекономічної системи за умов динаміки зростання витратків у відповідності до динаміки ВВП та співвідношення $K_b < 1$

Роки	Розрахунок	Пспр
2007	$(5,94 : 49,49 \times 9,24) \times 2,36$	2,61
2008	$(5,94 : 49,49 \times 9,24) \times 2,36$	2,61
2009	$(5,94 : 49,49 \times 6,72) \times 2,36$	1,90
2010	$(5,94 : 49,49 \times 8,33) \times 2,36$	2,36
2011	$(5,94 : 49,49 \times 8,40) \times 2,36$	2,38
2012	$(5,94 : 49,49 \times 7,56) \times 2,36$	2,14
Σ Пспр		14,00
$\text{Пемс}_{\text{заг}} = 100 : 14,00 = 7,14\%$		

Також можна із впевненістю констатувати, що перевищення видатків на соціальні потреби над видатками в економічну діяльність (при умові $K_b > 1$) призводить до падіння ефективності функціонування макроекономічної системи у порівнянні з експериментом № 4, але на певному відрізку часу призводить до позитивних результатів у порівнянні з експериментом № 2 (табл. 5.13, табл. 5.14).

Таблиця 5.13 — Матриця показників соціально-економічного розвитку України за умов динаміки зростання видатків у відповідності до динаміки ВВП та співвідношення $K_b > 1$, (експеримент 5)

Показник	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	Σx_n
	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_2	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_3	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_4	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_5	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_6	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
y_7	1,32	1,32	0,96	1,19	1,20	1,08	7,07
$\Sigma_{yn} = \Sigma_{xn}$	9,24	9,24	6,72	8,33	8,40	7,56	49,49
K_b	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	1,01	$\Sigma_{Kb} = 6,06$

Таблиця 5.14 — Розрахунок показника ефективності макроекономічної системи України за умов динаміки зростання видатків у відповідності до динаміки ВВП та співвідношення $K_b > 1$

Роки	Розрахунок	Пспр
2007	$(6,06 : 49,49 \times 9,24) \times 2,36$	2,67
2008	$(6,06 : 49,49 \times 9,24) \times 2,36$	2,67
2009	$(6,06 : 49,49 \times 6,72) \times 2,36$	1,94
2010	$(6,06 : 49,49 \times 8,33) \times 2,36$	2,41
2011	$(6,06 : 49,49 \times 8,40) \times 2,36$	2,43
2012	$(6,06 : 49,49 \times 7,56) \times 2,36$	2,18
Σ Пспр		14,30
$Pemc_{зар} = 100 : 14,30 = 6,99\%$		

У наступному експерименті передбачена можлива ситуація, якщо макроекономічна динаміка буде практично відсутня, а співвідношення видатків на акцепторну підсистему до видатків на донорну підсистему будуть відповідати поточному співвідношенню, тобто показник $K_B = 2,5$.

Показник Σ_{xp} в результаті відсутності макроекономічної динаміки змін показників — індикаторів дорівнюватиме показнику «N». Тоді показник K_k , який визначає ступінь кореляції в даному випадку, буде дорівнювати «2,0», тобто: $K_k = (42 + 42) : 42 = 2,0$. Ця ситуація описана в таблицях (табл. 5.15, табл. 5.16).

Таблиця 5.15 — Матриця показників соціально-економічного розвитку України за умов відсутності макроекономічної динаміки та випереджального співвідношення видатків в акцепторну підсистему ($K_B > 1$), (експеримент 6)

Показник	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	Σx_n
y_1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	6,0
y_2	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	6,0
y_3	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	6,0
y_4	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	6,0
y_5	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	6,0
y_6	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	6,0
y_7	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	6,0
$\Sigma_{yn} = \Sigma_{xn}$	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	7,0	42,0
K_B	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	$\Sigma_{KB} = 15,0$

Таблиця 5.16 — Розрахунок показника ефективності макроекономічної системи України за умов відсутності макроекономічної динаміки та випереджального співвідношення видатків в акцепторну підсистему ($K_B > 1$)

Роки	Розрахунок	Пспр
2007	$(15 : 42,0 \times 7,0) \times 2,0$	5,0
2008	$(15 : 42,0 \times 7,0) \times 2,0$	5,0
2009	$(15 : 42,0 \times 7,0) \times 2,0$	5,0
2010	$(15 : 42,0 \times 7,0) \times 2,0$	5,0
2011	$(15 : 42,0 \times 7,0) \times 2,0$	5,0
2012	$(15 : 42,0 \times 7,0) \times 2,0$	5,0
Σ Пспр		30,0
$Pemc_{зар} = 100 : 30,0 = 3,33\%$		

Для того, щоб порівняти отримані дані і наочно порівняти результати дослідження, складемо гістограму (рис. 5.1).

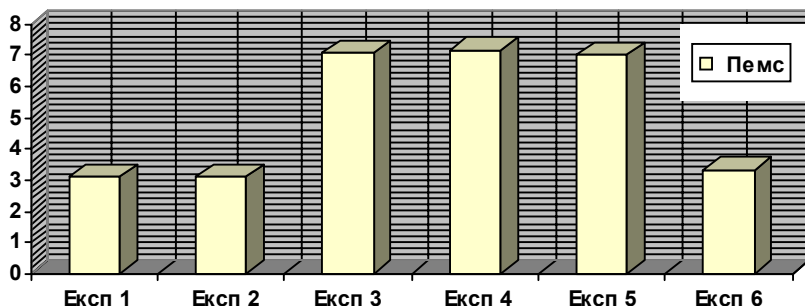

Рисунок 5.1 — Результати експериментального дослідження ефективності макроекономічної системи за різних варіантів розподілу коштів Державного бюджету.

Таким чином, найкращі результати отримані в експериментах №№ 3, 4, 5.

У той же час з точки зору економічної логіки доцільною і обґрунтованою є орієнтація національної макроекономічної політики на результати третього експерименту.

Відповідно до поточних тенденцій розвитку соціально-економічної системи держави необхідно негайно змінювати підходи до макроекономічної політики з метою забезпечення сталості в поведінці макроекономічної системи. Аналіз індикаторів засвідчує, що розподіл ресурсів має відбуватися з урахуванням динаміки ВВП, при цьому видатки на забезпечення соціальних потреб повинні дорівнювати інвестиціям в економіку. Це безумовно прагматичний підхід, який на певний час зменшить динаміку соціальних видатків, але в подальшому забезпечить стає соціально-економічне зростання.

У цілому, на думку автора, запропонований підхід відкриває широкі можливості для макроекономічного планування. Змінюючи значення показників, які входять до складу матриці, з'являється можливість досліджувати поведінку макроекономічної системи відповідно до різних варіантів макроекономічної політики та розподілу коштів Державного бюджету.

5.2 Фіскальні інноваційні джерела вирішення проблем соціально-економічного розвитку країни

У макроекономічних умовах забезпечення економічного зростання найбільше значення має рівень задоволення потреби країни в фінансових ресурсах для виконання державних функцій та основних завдань соціально-економічного розвитку. Для пошуку фінансових джерел наповнення державної казни, їх систематизації, визначення проблем функціонування та напрямів їх реалізації в науці потрібні нові підходи щодо оцінки стану та розширення фіскального простору.

Понятійний та науковий апарат, складові, потенційні напрями розширення фіскального простору сформовано фахівцями МВФ та Світового банку для пошуку внутрішніх і зовнішніх джерел фінансових ресурсів для країн, що орієнтуються на становлення ринкового господарювання. Одними з перших досліджень фіскального простору є роботи П. Хеллера [327; 328], М. Девіса [65], Ш Грей [60], О. Cetrangolo [312]. Основний зміст цих досліджень полягає в розгляді ключових проблем розвитку державних фінансів, обґрунтуванні шляхів їхнього розв'язання для економічного зростання з урахуванням наступних напрямів (чинників) фінансового забезпечення:

- розширення бази оподаткування та посилення виконання чинних законів щодо оподаткування без збільшення податкового тягаря;
- обґрунтування напрямів, сфер діяльності чи бюджетних програм для зменшення обсягів видатків, у т. ч. за рахунок зміни структури видатків;
- впливу реформи пенсійної системи на розширення фіскального середовища;
- ревізії напрямів капітальних інвестицій та посилення цільового і ефективного використання інвестиційно-інноваційних коштів;
- виявлення недостатньо ефективних напрямів при перерозподілі ресурсів при міжбюджетних відносинах;
- пошуку засобів підвищення ефективності використання коштів на розвиток людських ресурсів (на освіту і охорону здоров'я);
- очікувані позитивні зміни в сфері освіти і охорони здоров'я за рахунок розвитку фіскального простору та модернізації управління державними фінансами [103, с. 3].

Основним обумовлюючим чинником необхідності досліджень проблем формування фіскального простору країни стала потреба не стільки

подальшого розвитку фіскальної теорії, а вимоги практики управління державними фінансами та потреба шукати нові чи недостатньо (чи неефективно) використовувані фінансові джерела для економічного зростання та виходу з економічної кризи для досягнення пріоритетів Стратегії соціально-економічного розвитку країни [249, с. 36].

Дослідженню впливу фіскального простору на економічне зростання, формуванню аналітичних матеріалів присвячено ряд науково-прикладних праць: звіт Світового банку [65], доповідь Європейського банку реконструкції та розвитку для країн Східної Європи та Центральної Азії [60], напрями розширення фіскального простору для Таджикистану [309], країн Західної та Центральної Африки [319], Латинської Америки [312], країн із розвинутою економікою [323]. Основною метою формування цих матеріалів було обґрунтування напрямів пошуку та визначення можливих і доступних джерел фінансових ресурсів для забезпечення виконання основних завдань економічного розвитку та державних функцій, що стане можливим при належній фіскальній стійкості.

Фіскальний простір — це потенційно можливий обсяг фінансових ресурсів, динамічно змінювана величина якого здатна регулюватися державою з урахуванням сукупності джерел формування бюджетних ресурсів, коштів фінансових і нефінансових корпорацій, господарюючих суб'єктів, державних цільових фондів для реалізації планів соціально-економічного розвитку та соціальних проблем, інноваційної модернізації економіки та підвищення її конкурентоспроможності на основі утвердження стратегічних цілей та пріоритетів розвитку країни: інноваційної моделі, структурно-інноваційної перебудови виробництва товарів і послуг, модернізації інфраструктури і базових секторів, формування режиму максимального сприяння бізнесу, розвитку людського і соціального капіталу, стійкого економічного зростання, гарантованого виконання державою своїх функцій.

Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки, структурної перебудови промисловості, модернізації інфраструктури і базових галузей національного господарства є стратегічними пріоритетами реформувань економіки на 2010–2014 роки згідно положень Стратегії соціально-економічного розвитку та Програми економічних реформ [249; 218].

Для реалізації зазначених пріоритетів та основних моделей соціально-економічного розвитку в державі повинні бути достатньо значні обсяги фінансових ресурсів, формування яких, в першу чергу, обумовлюється державною і бюджетною політикою та станом і потенційними

можливостями макроекономічного середовища. Модель бюджетної політики на період реалізації завдань Програми економічних реформ на 2010–2014 роки сформована на основі наступних базових принципів:

- проактивний характер моделі середньострокового соціально-економічного планування розвитку;
- соціальна орієнтація на основі стимулювання виробництва та споживання товарів і послуг;
- підтримка та впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку;
- децентралізація надходжень і видатків.

Зазначені базові принципи бюджетної політики (на основі соціальної захищеності кожного, інвестиційно-інноваційної моделі розвитку, стабільної і передбачуваної середньострокової бюджетної політики) стали основою для визначення парадигм бюджетної політики на 2010–2014 роки: 2010 рік — модель державних фінансів економіки терпіння; 2011 рік — модель від економіки терпіння до стабілізації; 2012 рік — від стабілізації до сталого розвитку; 2013–2014 роки — сталий розвиток та забезпечення конкурентоспроможності [293, с. 3].

Запропонована методологія дослідження фіскального простору та пошуку джерел для наповнення бюджету була апробована також в країнах СНД, Європи та Центральної Азії з ринками, що розвиваються, але нестабільними фінансами, незбалансованими бюджетами, недосконалим державним регулюванням. Але дослідження проблем фіскального простору виявилися також актуальними і для розвинених країн, що підтвердилося під час фінансової кризи 2008–2009 років, боргової кризи деяких країн ЄС, процесу визначення боргової межі в США.

Для виконання досліджень та формування власної моделі створення та використання фіскального простору в Україні слід на основі світового досвіду розробити підходи фіскальної стратегії та можливі варіанти її реалізації, кількість яких може бути значною. Основними орієнтирами для формування фіскальної політики можна скористатися при припущенні, що є намір, належний потенціал, рішучість і готовність здійснювати програми, спрямовані на продуктивні інвестиції державного інвестування:

- програми з високим ризиком та великою віддачею, коли фінансуються відносно великі державні капітальні інвестиції в умовах відносно великого фіскального дефіциту;
- програми з низьким ризиком та великою віддачею, якщо держава своїми засобами створила умови для сприятливого інвестиційного клімату, а приватний сектор за рахунок власних коштів буде здійснювати

інвестиції, модернізацію основних засобів праці для задоволення своїх інноваційних потреб;

– програми з низьким ризиком та низькою віддачею, які, як правило, впроваджували держави з нерозвиненою інфраструктурою, з високими поточними бюджетними витратами, які вимушені формувати низький рівень дефіциту на незначні капітальні видатки, які неспроможні кардинально змінити структуру видатків, тобто не мали належних передумов для впровадження ефективних державних інвестиційних програм.

Розвинені країни світу досягли свого успіху тривалого періоду економічного піднесення шляхом використання різних варіантів інвестування інфраструктури, надання суспільних послуг та благ. Своім і доволі оригінальним шляхом діяли ряд країн, наприклад:

– «азійські тигри» (Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Південна Корея) здійснювали інвестиції в основному за рахунок державних коштів щорічно на рівні 5–10% ВВП, тобто програми з великими ризиками і великими віддачами (1-й варіант програм);

– центральноєвропейські країни напередодні вступу до ЄС створили нормативно-правові умови для підтримання приватного інвестування і при низьких ризиках отримали високу віддачу (2-й варіант програм);

– ряд країн через брак власних коштів та вимушеності державної підтримки соціальних програм (постсоціалістичні та традиційно неринкового господарювання) інвестиції в інфраструктуру здійснювали за програмами з низькими ризиками та низькою віддачею (3-й варіант програм).

Масштаби проблем простежуються в тенденціях, темпах та пропорціях макроекономічних та макрофіскальних показників України за 2000–2012 роки (табл. 5.17), із котрих слід виокремити наступні:

– практично стабільна тенденція щорічного зростання реального ВВП (окрім суттєвого зниження приросту — 3,0% в 2005 році та провального падіння приросту до -14,8% в 2009 році), проте невиконання запланованого приросту ВВП, визначеного на 2012 рік на рівні 5%, свідчить про неспроможність основних засобів праці забезпечити випереджальний розвиток економіки за рахунок приросту ВВП на рівні 10–12%, як це передбачено Стратегією розвитку України [249, с. 71], причиною чого вбачається висока моральна та фізична зношеність технологічного устаткування (в середньому до 80% по країні, а також незадовільна структура випуску товарів і послуг за технологічними укладами та їх низька конкурентоспроможність);

– обмінний курс національної валюти як індикатор її девальвації та інфляційних процесів відображає падіння вартості гривні за останні десять років на 50%;

Таблиця 5.17 — Основні макроекономічні показники

Найменування показників	2000	2002	2004	2005	2009	2010	2011	2012
ВВП реальний, темп приросту, %	5,9	5,2	12,1	3,0	-14,8	4,1	5,2	0,2
Обмінний курс, грн./дол.США, середній за рік	5,4	5,3	5,3	5,1	7,8	7,94	7,97	7,99
Індекси споживчих цін, % до грудня попереднього року	128,2	100,8	109,0	113,5	115,9	109,4	108,0	99,8
Капітальні інвестиції, % до ВВП	19,7	20,6	25,8	25,1	21,12	17,46	19,96	20,84
Інвестиції в основний капітал, % до ВВП	13,8	16,4	21,9	21,0	16,62	15,80	18,29	18,72
у т. ч. за рахунок коштів держбюджету	0,7	0,8	1,0	0,8	0,73	0,87	1,20	1,17
Державний та гарантований державою борг, % до ВВП	45,2	33,6	24,7	17,7	34,9	39,5	36,0	36,6
Доходи держбюджету, % до ВВП	21,3	18,8	19,9	23,5	22,96	22,23	24,16	24,56
Видатки держбюджету, % до ВВП	20,9	15,7	18,4	20,3	26,54	28,04	25,61	28,08
Баланс держбюджету, % до ВВП	-1,4	0,2	-4,4	-2,7	-3,89	-5,94	-1,81	-3,79

Джерело: складено за даними [194; 245; 247] та розрахунками автора.

– загальний обсяг капітальних інвестицій щорічно складає в межах 17,4–25,8% від ВВП, незначними змінами характеризується також обсяги капітальних інвестицій в основний капітал (13,8–21,9%). Переважання інвестицій в основний капітал за рахунок господарюючих

суб'єктів (в 2010 році 55,7% від загального обсягу вкладень, а за рахунок держбюджету лише 6,3%) та незначна частка державних видатків в основний капітал від ВВП (щорічно в межах 0,7–1,2%) призвело до скорочення кількості інвестиційно активних підприємств, до незначного росту виробництва наукомісткої продукції та її експорту;

– зміна частки державного і гарантованого державою боргу від ВВП, незважаючи на тенденцію зростання з 2005 року з 17,7% до 36,6% в 2012 році, знаходиться в межах гранично визначеного Бюджетним кодексом України (стаття 18) обсягу (не може перевищувати 60% річного номінального ВВП) [34]. Проблема державних запозичень полягає в забезпеченні цільового і ефективного їх використання, в першу чергу, на інвестиційно-інноваційні цілі, тобто на реалізацію проектів, що можуть обумовити зміну структури промислового виробництва, підвищення конкурентоспроможності як окремих видів продукції чи послуг, так і економіки країни в цілому;

– частки доходів і видатків держбюджету від ВВП мають стабільні тенденції їх змін, що з позиції послаблення втручання держави в економічну діяльність в умовах ринкового господарювання характеризується позитивно;

– дефіцит державного бюджету за деякими роками не знаходиться в рекомендованих МВФ межах (до 3% від ВВП), тому необхідне забезпечення цільового і ефективного використання коштів, необхідно знаходити джерела фінансування видатків, зменшення та стабілізації дефіциту бюджету;

Також необхідно зазначити, що частка пенсійних витрат від ВВП зросла за останні десять років більше ніж в 2 рази, що є одним з найбільших обсягів серед країн Європи. Такі обсяги пенсійних витрат щорічно обумовлюють дефіцит Пенсійного фонду та необхідність здійснення дотацій із державного бюджету для забезпечення повної виплати пенсій. Погіршення демографічної ситуації в Україні через «старіння» населення (в 2021 році пенсіонери складуть 29%, а в 2050 році — 38% від загальної чисельності населення) та незадовільного співвідношення працюючих і пенсіонерів (нині нараховується 10 працюючих на 9 пенсіонерів), а також незадовільні прогнози щодо пенсійного навантаження на державні фінанси стали причиною реформи пенсійної системи країни.

Зазначені проблеми, що обумовлені негативними тенденціями та пропорціями взаємозалежностей окремих макроекономічних та макрофіскальних показників, якраз і обумовлюють наявність згаданих вище процесів в економіці — «боргового тиску» та «макротиску», котрі в

умовах зростання боргових зобов'язань та погіршення макроекономічного середовища взаємнопідсилюють один одного.

Збереження та дотримання фінансового забезпечення соціальних програм держбюджету призведе до вимушеності держави розширювати фіскальний простір та в цей же час витратити кошти на споживання (кінцеві колективні споживчі витрати). Цей аспект обов'язково необхідно враховувати при моделюванні майбутнього фіскального простору країни та напрямів використання коштів, при обґрунтуванні структури доходів та видатків в узгодженні з дефіцитом бюджету як балансом коштів. Важливим також є врахування наслідків від впроваджуваного напрямку використання коштів, що безпосередньо впливає на забезпечення економічного зростання та стимулювання фінансування дефіциту бюджету:

- на продуктивні інвестиції;
- на споживчі витрати;
- сприяння розвитку бізнесу чи його пригнічення.

Окрім цього при виконанні заходів щодо розширення фіскального простору, при підготовці варіантів (сценаріїв) стратегії формування та використання фіскального простору, очікуваних економічних результатів потрібно висвітлити часову динаміку залежності між інвестиціями та макроекономічними фіскальними змінними з урахуванням наступних можливих ризиків:

- пов'язаних з державним боргом;
- з впливом макроекономічної ситуації;
- імовірним трендом сальдо рахунку поточного платіжного балансу;
- імовірними наслідками підвищення цін на природний газ;
- напруженості з валютним курсом.

Для врахування зазначених ризиків та чинників негативного або руйнівного впливу на бюджетний процес та формування бюджету, для їх ідентифікації та заблокування чи пом'якшення в Міністерстві фінансів України розробляється та застосовується в бюджетному процесі 2012 року Система функціональної імітації надзвичайних ситуацій фінансового сектору України (СФІНС ФСУ). Визначення та обґрунтування сценаріїв управління державними фінансами щодо їх результативності вирішення завдань бюджетної політики, своєчасного реагування на загрози та виклики з метою пом'якшення чи зняття негативного впливу повинні базуватися на врахуванні граничних значень (обсягів) критичних факторів (індикаторів) успіху бюджетної політики (частка від ВВП, %):

- дефіцит сектору загальнодержавного управління — $\leq 2,5$;
- державний і гарантований державою борг — ≤ 45 ;

- частка перерозподілу ВВП через зведений бюджет — $\leq 28,7$;
- виконання плану дохідної частини державного бюджету — ≥ 100 ;
- інвестиційні видатки зведеного бюджету — ≥ 5 [292, с. 5].

Дослідження потенційно можливих чи недостатньо використовуваних фінансових джерел для зростання фіскального простору включають також розрахунки, експертні оцінки та наукові обґрунтування інвестиційних потреб коштів та напрямів їх використання. Наукові результати цього напряму дослідної роботи виконуються засобами виробничого методу: визначення потреби та пропозиції її задоволення з обґрунтуванням засобів організаційного, методичного, нормативно-правового забезпечення збалансування цих основних обсягів, ефективного та цільового використання фінансових ресурсів з орієнтацією на інноваційну модернізацію управління державними фінансами. Обсяги та оцінку потенційних інвестиційних потреб в Україні на 2011–2020 роки наведено в табл. 5.18.

Для обґрунтування обсягів потреби використано дані Документа Світового банку [65, с. 130] та Енергетичної Стратегії України на період до 2030 року [229], а також власні експертні визначення обсягів потреби. Наведені обсяги інвестиційних потреб обумовлюються енергозалежністю України, високим рівнем споживання енергоносіїв, відсутністю належної інфраструктури. Особливо гострими є проблеми в зазначених виробничих комплексах та напрямках споживання фінансових ресурсів, серед яких найбільш проблемним вважається паливно-енергетичний комплекс, де потреби визначені для електроенергетики, на вугільну промисловість, на нафтовий комплекс. Зазначені обсяги також підтверджуються необхідністю модернізації основного капіталу через високий рівень моральної та фізичної зношеності, а також охорони довкілля та розвитку людських ресурсів.

За оцінками фахівців Світового банку [65, с. 130] на десятилітній період розмір необхідних інвестицій визначено на рівні 100 млрд. дол. США, а за нашими розрахунками — біля 159 млрд. дол. США (1271,0 млрд. грн.) на період 2011–2020 роки.

Основний обсяг зростання відбувся за рахунок витрат на розвиток паливно-енергетичного комплексу (84,1 млрд. дол. США замість 30 млрд. дол. США за розрахунками Світового банку. Слід відмітити, що Документ Світового банку і Енергетична Стратегія України на період до 2030 року підготовлені в 2005–2006 роках, коли курс гривні до долара США складав 5,1245, а визначені обсяги інвестицій практично не були реалізованими. У зв'язку з цим потребу на інвестиції в доларах США ми за більшістю напрямів використання залишили практично без

змін, а потребу в гривнях на 2011–2020 роки визначили з урахуванням курсу національної валюти 7,9898 грн./дол. США (станом на 05.01. 2012 року). Розрахунки потреби на інвестиції на період 2006–2030 роки по Енергетичній стратегії залишено згідно оригіналу з обмінним курсом 5,1245 грн./дол. США (табл. 5.20) для порівняльного аналізу за етапами вказаного періоду та за напрямками фінансування.

Таблиця 5.18 — Потенційні інвестиційні потреби в Україні на 2011–2020 роки

Види економічної діяльності, сфери вкладень	Обсяг потреби, млрд. дол. США*	Обґрунтування напрямку та потреби на фінансові ресурси
Паливно-енергетичний комплекс	84,1 (671,9 млрд. грн.)	<p>Потреба на видатки в електроенергетиці 199,7 млрд. грн. (25,0 млрд. дол. США):</p> <ul style="list-style-type: none"> - модернізація, реконструкція, підвищення безпеки; - продовження терміну експлуатації АЕС; - введення та виведення з експлуатації блоків; - реконструкція блоків ТЕС; - реконструкція, введення нових потужностей ГЕС, ГАЕС; - розвиток відновлювальних джерел електроенергетики. <p>Потреба на ядерно-паливний комплекс — 143,8 млрд.грн. (18,0 млрд. дол. США):</p> <ul style="list-style-type: none"> - розвиток власного цирконієвого і уранового виробництв; - будівництво заводу ядерного палива. <p>Потреба на вугільну промисловість — 137,4 млрд. грн. (17,2 млрд. дол. США):</p> <ul style="list-style-type: none"> - технічне переоснащення; - капітальне будівництво; - ремонт, мазина обладнання; - інші витрати. <p>Потреба на нафтогазовий комплекс — 191,0 млрд. грн. (23,9 млрд. дол. США):</p> <ul style="list-style-type: none"> - модернізація газотранспортної системи; - капітальний ремонт, будівництво потужностей ГТС, НПЗ; - геологорозвідувальні роботи та видобуток нафти і газу; - розвиток інфраструктури та створення запасів.

Продовження табл. 5.18

Види економічної діяльності, сфери вкладень	Обсяг потреби, млрд. дол. США*	Обґрунтування напряму та потреби на фінансові ресурси
Дорожно-транспортний комплекс	5 (39,9 млрд. грн.)	Інвестиції в будівництво та ремонт догиг.
Житлово-комунальні послуги	14 (111,8 млрд. грн.)	Із загального обсягу 7 млрд. дол. США на водопостачання та водовідведення; 7 млрд. дол. США — на тепlopостачання та модернізацію системи.
Агропромисловий комплекс	9 (71,9 млрд. грн.)	Інвестиції в розвиток інфраструктури, сфери безпеки і стандартизації харчових продуктів, земельну реформу, науково-дослідні роботи.
Охорона навколишнього природного середовища	36,5 (291,6 млрд. грн.)	Інвестиції на модернізацію промислового виробництва, на розробку і впровадження Європейських стандартів законодавства щодо захисту та реабілітацію довкілля.
Розвиток інституцій підтримки ринкових відносин	4 (32,0 млрд. грн.)	Інвестиції на приведення до Європейських стандартів податкової, митної, судової системи та реалізації інших програм інституційного розвитку.
Розвиток людських ресурсів	6,5 (51,9 млрд. грн.)	Інвестиції в розвиток охорони здоров'я, освіти, соціального захисту.
Разом	159,1 (1271,0 млрд. грн.)	

*індикативний курс 7,9898 грн./дол. США станом на 05.01. 2012 року.

Джерело: складено за даними [65, с. 130; 229].

Особливу загрозу та виклики національній безпеці країни обумовлює стан справ у паливно-енергетичному комплексі в зв'язку з високим рівнем енергозалежності України, негативною структурою споживання

первинної енергії (табл. 5.19), високою енергомісткістю ВВП (в 2,6 раза більше середнього світового рівня), низькою конкурентоспроможністю товарів і послуг українського виробництва на світовому ринку, що обумовлює потребу детальнішого аналітичного розгляду для детальнішого обґрунтування правильності розрахунків потреби фінансових ресурсів на інвестиційно-інноваційні капітальні вкладення в основні засоби ПЕК.

Рівень енергозалежності України становить біля 60%. Близькою є енергозалежність Німеччини (61%), Франції (50%), Австрії (65%), Фінляндії (55%), Іспанії (74%), Італії (82%), Угорщини (58%). Характерною особливістю енергозалежності України є відсутність диверсифікації джерел постачання енергоносіїв, насамперед, на вуглеводній основі (нафти, газу) та ядерного палива.

Негативні тенденції простежуються у структурі споживання первинної енергії в Україні (табл. 5.19), чому сприяє напружена ситуація із забезпеченням електроенергетики, комунальної сфери та вугіллям належної якості, вугільними та торфопродуктами, скрапленим газом, відсутність налагодженої системи споживання на паливо деревних ресурсів, соломи, сонячної енергії, що в цілому приводить до заміщення їх природним газом та зростання енергозалежності країни.

Таблиця 5.19 — Структура споживання первинної енергії, %

	Світ	ЄС	США	Україна
Природний газ	21	22	24	41
Нафта	35	41	38	19
Вугілля	23	16	23	19
Уран	7	15	8	17
Гідроресурси та інші відновлювальні джерела	14	6	7	4
Всього	100	100	100	100

Енергомісткість ВВП України в 2,6 раза перевищує середній рівень країн світу, що свідчить про низьку ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів: Україна 0,89 кг у.п./дол. США, Світ — 0,34;

Франція — 0,26; Польща — 0,34; Китай — 0,34; Росія — 0,84. Висока енергомісткість ВВП в Україні є наслідком істотного відставання у більшості галузей економіки і житлово-комунальній сфері, незадовільної галузевої структури національної економіки, експортно-імпортних операцій зовнішньоекономічної діяльності.

Прогноз макроекономічної потреби в паливно-енергетичних ресурсах згідно даних Енергетичної стратегії України [229] за найбільш вірогідним (базовим) сценарієм базується на зростанні обсягу виробництва ВВП майже в 3 рази до 1,8 трлн. грн. у 2030 році та з значно меншими темпами зростання (на 51%) споживання первинних енергоресурсів за рахунок технологічного та структурного енергозбереження, сумарний обсяг яких зросте з 200,6 млн. т. у. п. до 302,7 млн. т. у. п..

Для досягнення цих стратегічних орієнтирів щодо зростання ВВП та ресурсозбереження визначено обсяги фінансового забезпечення розвитку ПЕК в розрізі періодів та галузей проектування (табл. 5.20).

Таблиця 5.20 — Інвестиційно-інноваційні фінансові ресурси на розвиток паливно-енергетичного комплексу, млрд. грн.

Напрями фінансування	2006–2010	2011–2020	2021–2030	2006–2030	
				млрд. грн	млрд. дол. США*
Усього У т. ч.	157,4	431,0	455,9	1044,3	203,785
Теплова енергетика	16,7	75,8	90,9	183,4	35,788
Гідроенергетика	2,8	5,6	10,6	19,0	3,707
Розвиток електричних мереж	13,2	43,8	25,9	82,9	16,177
Ядерна енергетика	11,6	79,0	117,6	208,2	40,628
Розвиток відтворювальних джерел виробництва електроенергії (без ГЕС)	1,1	3,0	3,0	7,1	1,385
Ядерно-паливний цикл	4,0	13,3	4,4	21,7	4,234
Вугільна промисловість	42,4	87,9	91,4	221,7	43,262
Нафтогазовий комплекс	65,6	122,6	112,1	300,3	58,604

*середній річний курс української гривні до долара США в 2005 році — 5,1245.

Джерело: складено за даними [229].

Реалізація Енергетичної стратегії України гарантує виконання завдань та вирішення проблем ПЕК:

- забезпечення необхідних обсягів надійного та якісного постачання економіки та населення країни енергетичними продуктами, підвищення економічної ефективності, економічної та екологічної безпеки шляхом впровадження новітніх технологій;

- зниження енергомісткості ВВП з 0,48 кг у.п./грн. у 2005 році до 0,24 кг у.п./грн. у 2030 році (тобто у 2 рази) за рахунок структурного та технологічного енергозбереження;

- оптимізація структури виробництва електроенергії за видами палива та забезпечення співвідношення між АЕС — 52,1%; ТЕС, ТЕЦ, блок-станціями — 42,9%; іншими типами генерації — 5,0%, що забезпечить економічну роботу електростанцій, створить умови регулювання та стабільної роботи Об'єднаної енергетичної системи України;

- гарантування енергетичної безпеки шляхом:

- а) зменшення рівня енергозалежності від зовнішніх поставок палива з 54,5% у 2005 році до 11,7% у 2030 році в основному за рахунок ресурсозбереження, використання власних джерел та видобутку їх за межами України;

- б) збільшення виробництва електроенергії на власному паливі з 42% у 2005 році до 91,8% у 2030 році;

- в) диверсифікації джерел і маршрутів постачання природного газу і нафти, створення в країні стратегічних запасів нафти і газу, ринкового регулювання цін.

Для проведення порівняльного аналізу обсягів потреби фінансових ресурсів на утвердження інноваційної моделі розвитку економіки з фактичними обсягами витрат на капітальні інвестиції, з фактичними обсягами інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування та виконання на цій основі дослідження і обґрунтування стану та проблем функціонування потенційних фінансових джерел для формування фінансового простору країни, а також обґрунтування очікуваного зростання доходності цих джерел за рахунок удосконалення засобів регулювання ними (впливу на них) заслуговують на увагу матеріали таблиць 5.21, 5.22.

Обсяги та структура капітальних інвестицій за період 2002–2010 роки засвідчують зростання обсягів в рази (майже в 4 рази), але в 2009–2011 роках (див. Додаток 3) суттєво зменшилась частка інвестицій в основний капітал у загальному обсязі капітальних інвестицій і не досягає рівня 2008 року.

Таблиця 5.21 — Обсяги та структура капітальних інвестицій (детальніше — додаток З)

Напрями використання інвестицій	2002		2010	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Усього	46,6	100	189,1	100
у т. ч. за напрямками: інвестиції в основний капітал	37,2	100	150,7	79,6
з них: капітальне будівництво	20,8	44,6	83,6	44,2
придбання машин та обладнання	16,3	34,9	61,5	32,5
капітальний ремонт	4,1	8,7	18,4	9,7
необоротні матеріальні активи	0,7	1,5	3,8	2,0

Джерело: складено за даними [245].

Щодо структури інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування (табл. 5.22, додаток К), то простежуються наступні пропорції:

- головним інвестором в основний капітал є підприємства і організації, вкладення яких були стабільними навіть в роки проявів кризи (обсяги не нижче 55,7%);

- кредитні кошти банків та інших позик за останні 3 роки мають в цілому простежувану тенденцію до зменшення;

- кошти населення в структурі витрат стабільно займають третє місце і суттєво зросли до 10,7% в 2010 році;

- кошти іноземних інвесторів, на жаль, складають незначну частку від загального обсягу, особливо при зменшенні в 2010 році;

- кошти місцевих бюджетів також складають незначну частку, які в 2009 році порівняно з 2008 роком зменшились більше ніж у 2 рази (з 9,9 до 4,2 млрд. грн.).

Обсяг потреби в цілому складає 1271,0 млрд. грн., а фактичний обсяг витрат на капітальні інвестиції в 2010 році склав 189,1 млрд. грн., в основний капітал — 150,7 млрд. грн.

Таблиця 5.22 — Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування (детальніше — Додаток К)

	У фактичних цінах, млн. грн.						% до загального обсягу					
	2008	2009	2010*	2011*	2012	2012	2008	2009	2010*	2011*	2012	
Усього	233081	151777	150667	209130	263727,7	263727,7	100,0	100,0	100,0	100,0	100	
У т. ч. за рахунок												
коштів державного бюджету	11576	6687	9479	15599	16530,9	16530,9	5,0	4,4	6,3	7,5	6,3	
коштів місцевих бюджетів	9918	4161	4357	6111	8307,7	8307,7	4,2	2,7	2,9	2,9	3,2	
власних коштів підприємств та організацій	132138	96019	83997	112989	156149,3	156149,3	56,7	63,3	55,7	54,0	59,2	
кредитів банків та інших позик	40451	21581	20611	37436	42526,9	42526,9	17,3	14,2	13,7	17,9	16,1	
коштів іноземних інвесторів	7591	6859	3429	6544			3,3	4,5	2,3	3,1		
коштів населення на будівництво власних квартир	9495	4792	4653	4470			4,1	3,2	3,1	2,2		
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	11589	5502	16176	15103	21975,1	21975,1	5,0	3,6	10,7	7,2	8,3	
інших джерел фінансування	10323	6176	7965	10878	18237,8	18237,8	4,4	4,1	5,3	5,2	6,9	

*без ПДВ,

Джерело: складено за даними [245].

Розширення фіскального простору в умовах економічних реформ за рахунок джерел, які недостатньо використовувалися чи просто потенційно можливих для використання на основі певних реформувань, зміни соціально-економічної ситуації, нині в умовах прояву кризових загроз набуває особливої значущості. Виконані дослідження результативності фінансових джерел, стану надходжень до бюджетів усіх рівнів та їх експертні оцінки використані для розробки класифікації фінансових джерел та напрямів забезпечення зростання фіскального простору включають дані щодо найменувань блоків та фінансових джерел, наукові обґрунтування: стану та проблем функціонуючих та потенційно можливих фінансових джерел, очікуваного зростання доходності джерел за рахунок удосконалення засобів впливу.

Перелік фінансових джерел скомпоновано по блоках: організаційно-правових джерел, державних фінансів, фінансово-податкових, грошово-кредитних, детінізації економічної діяльності, розвитку людських ресурсів, зовнішньоекономічної діяльності. Зазначені блоки включають 38 джерел. Вибір і визначення усіх джерел базується на єдиному для всіх принципі — доцільності включення в перелік, якщо після певних удосконалень чи реформувань засобів впливу на їх функціонування буде забезпечено зростання доходності громадян і господарюючих суб'єктів, а на цій основі — розширення фіскального простору, бази оподаткування та збільшення надходжень до бюджетів.

Наукові обґрунтування стану та проблем функціонуючих та потенційно можливих фінансових джерел базуються на даних статзвітності, рівня реального використання джерел, наявності розробки нормативних матеріалів, соціальний пакет сприйняття тощо. Наукові обґрунтування очікуваного зростання доходності джерел включають конкретні пропозиції щодо удосконалення засобів впливу, котрі здатні активізувати діяльність, підвищення ефективності, доходності та включають: засоби державного регулювання (нормативно-правові, адміністративні, м'які методи — роз'яснення, реклама державно-економічної політики, державної безпеки, організаційно-методичні, грошово-кредитні).

На жаль, в наведених результатах наукових досліджень фінансових джерел розширення фіскального простору наукові обґрунтування очікуваного зростання доходності джерел за рахунок удосконалення засобів впливу наведено лише пропозиції по напрямках, зміні засобів, норм та нормативів, реструктуризації, впливу на функціонуючі чи потенційно можливі фінансові джерела. Слід відмітити, що деталізація цих пропозицій, подальше доопрацювання надзвичайно актуальне, але дуже

трудомістке, потребує значних затрат праці, часу, виконання варіантних розрахунків, узгодження та апробації.

Набір фінансових джерел та їх класифікація по запропонованих блоках та напрямках зростання їх доходності та розширення фіскального простору підтверджує наявність резервів, необхідності їх дослідження, розробки рекомендацій щодо напрямів удосконалення засобів державного втручання для забезпечення зростання доходності цих джерел та розширення фіскального простору. Особливо вагомими стануть результати наукових досліджень щодо визначення обсягів зростання доходності під впливом певних засобів: організаційно-правового, методичного, технологічного характеру тощо.

Одержані додаткові фінансові ресурси збільшать можливості інвестування найбільш пріоритетних напрямів, розвиток яких в перспективі сприятиме розвитку всіх сфер соціально-економічної діяльності:

- розвиток паливно-енергетичного комплексу для зменшення енергозалежності країни від зовнішніх поставок шляхом нарощування власного видобування енергоносіїв на вуглеводній основі, заміни споживання газу власними альтернативними ресурсами, використання гідрота інших відновлювальних ресурсів, енергозбереження на сучасній технологічній основі;

- розвиток людських ресурсів та формування на цій основі сучасної, знаннєвої економіки;

- розвиток науки і особливо прикладної для забезпечення технологічного прориву по напрямках, що обумовлюють виклики та загрози національній безпеці країни.

Стратегічними є вирішення проблем налагодження імпортозамінних виробництв, а також зростання заробітних плат і пенсій як джерел формування платоспроможного попиту населення.

5.3. Макроекономічний розвиток України: прогноз та напрями активізації

У національній економіці, як і в будь-якій динамічній системі, подія або дія спричинює позитивні або негативні наслідки. Однак можливо і необхідно звести негативний ефект до мінімуму, якщо вчасно внести відповідні корективи в господарські рішення щодо стабілізації, відновлення, розвитку і вдосконалення економіки країни щодо змісту і характеру соціальної, демографічної, економічної, структурної,

техніко-технологічної, інвестиційно-інноваційної, грошово-кредитної, валютної, митної та іншої політики держави.

Тому особливо важливими стають прогнози, як засіб наукового передбачення, варіантного аналізу, отримання додаткової інформації при виробленні рішень, особливо на попередніх стадіях розробки планів, стратегій розвитку.

Прогнозування розвитку соціально-економічних процесів є дуже важливою сферою державного управління економікою, що обумовлюється необхідністю науково-практичного обґрунтування стратегії соціально-економічного розвитку держави, визначення потреби в економічних ресурсах для досягнення цілей соціально-економічного розвитку, для виявлення найбільш імовірних й ефективних (оптимальних) варіантів довгострокових, середньострокових і поточних планів, обґрунтування основних напрямів соціально-економічної і технічної політики, передбачення наслідків рішень і заходів, оцінки наслідків реформ, реалізації певних стратегічних ініціатив.

Успішність прогнозування у значній мірі залежить від стабільності загальної економічної ситуації. У цьому зв'язку можна відзначити дуже великі помилки документованих прогнозів ВВП в США, зроблених в передкризовий період на початку XXI сторіччя.

Середня точність прогнозів убуває зі збільшенням горизонту прогнозування. Так, ВВП прогнозується на один квартал вперед краще, ніж на два квартали, краще на два квартали вперед, ніж на три квартали, і т. д., але ця різниця поступово згладжується з віддаленням у майбутнє. У певному сенсі можна говорити про правило — «довші прогнози — більше похибок». Кожна з потенційних складових прогнозу — екстраполяція часових рядів і зв'язків між ними, зовнішня інформація, а також думки експертів — схильна до погіршення при подовженні горизонту прогнозування [215].

Порівняння багатоперіодних прогнозів з точки зору статистичних висновків ускладнюється корелюванням таких прогнозів, а значить і їх помилок, принаймі, у двох аспектах: всередині кожної послідовності прогнозів із заданим базовим періодом, між наступними одна за одною послідовностями багатоперіодних прогнозів, які частково належать до одного і того ж періоду прогнозування.

Кожен багатоперіодний прогноз залежить від попередніх прогнозів, будучи їх ревізією. В результаті, складна кореляційна структура, що виходить, перешкоджає порівняльному оцінюванню якості прогнозів, ускладнюючи інтерпретацію отриманих заходів точності прогнозів (середня, зсув тощо).

Слід зазначити, що у 80% випадків прогнозне значення можна обчислити, ґрунтуючись на принципі інерційності, і лише у 20% випадків (і менше) будуть суттєві зміни тренда.

Точність прогнозів залежить як від об'єктивних умов, таких як природа прогнозованої змінної і довжина горизонту прогнозування, так і від атрибутів самого прогнозиста, таких як теорія (ідеологія), якій він слідує (кейнсіанський або монетаристський підхід і т. ін.), і методика, за допомогою якої ця теорія використовується для побудови кількісного прогнозу.

Результативність прогнозів (їх об'єктивність) значною мірою зумовлюється правильним вибором методу прогнозування (під методами економічного прогнозування розуміють сукупність заходів та способів мислення, що дозволяють на основі аналізу ретроспективних даних, ексогенних та ендогенних зв'язків об'єкта прогнозування, а також їх вимірювань у рамках явища або процесу, що розглядається, зробити висновки з певною імовірністю стосовно майбутнього розвитку об'єкта [189, с. 4]). Передусім це стосується статистико-математичних методів, які мають свою специфіку в прогнозуванні економічних явищ, які знаходять прояв у їх можливостях і обмеженнях.

При застосуванні статистичних методів прогнозування часовий ряд аналізують як реалізацію дискретного випадкового процесу [108]. На противагу цьому, за методами нелінійної динаміки часовий ряд є ітераційною послідовністю, що породжується детермінованим нелінійним дискретним відображенням [237].

Дуже великі помилки прогнозів характерні для поворотних точок економічних циклів. Можна сказати, що наявність невеликої кількості помилок цього типу є необхідною платою за те, щоб уникнути великої кількості суттєвих помилок у проміжках між поворотними точками шляхом застосування процедур оптимального оцінювання. Зрозуміло, що було б бажаним якимось чином передбачати поворотні точки, щоб зменшити помилки прогнозів.

Якщо структурні зрушення, різка зміна в параметрах економічного процесу відбулася протягом досліджуваного періоду, то ці зміни можна помітити і врахувати в процесі прогнозування. Якщо ж несподівана зміна відбудеться після проведення дослідження, то зроблені прогнози виявляться невірними. Передбачити майбутні різкі зміни, які на даний момент ще статистично не відрізняються від випадкових коливань, можна лише використовуючи різні непрямі індикатори (наприклад: поведінка економічної системи під впливом розподілу бюджетних коштів).

У процесі дослідження перспектив розвитку соціально-економічної системи важливою є проблема розподілу бюджетних коштів між підсистемами з метою досягнення балансу інтересів усіх учасників соціально-економічних процесів.

Для бюджетного процесу в Україні характерним є брак належного обґрунтування — він спирається більшою мірою на політичні замовлення і побажання, ніж на стратегічну лінію бюджетобудування чи скрупкульозні фінансові розрахунки.

У сучасних умовах проблеми збалансування бюджету стають дуже актуальними ще й з тієї точки зору, що держава в останні роки ввійшла у фазу економічного циклу, яка традиційно має назву «падіння» (рис. 5.2), хоча це падіння не настільки різке, як у 90-х роках ХХ сторіччя.

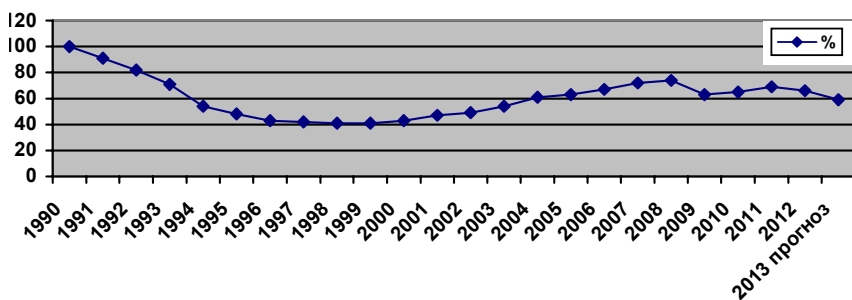

Рисунок 5.2 — Динаміка ВВП у % до 1990 року, складено за даними [245].

Графік засвідчує, що не зважаючи на зростання обсягів ВВП в абсолютних цифрах, «якісні» показники ВВП не вдається довести до рівня 1990 року, Перший економічний цикл розтягнувся, як свідчить графік, на 18 років (1990–2008 рік), при цьому, фаза падіння тривала до 2000 року, зростання — 2000–2008 роки.

Поточний 2013 рік можна вважати втраченим з точки зору перспектив економічного зростання (рис. 5.3).

Як бачимо, ВВП України в першому кварталі 2013 року ВВП знизився на 1,1%. Падіння ВВП відбувається на фоні зменшення показників розвитку промисловості, транспорту, будівництва, хоча позитивну динаміку демонструє сільське господарство та торгівля (у першому кварталі приріст склав 5,7% та 3,1% відповідно), проте остання, зважаючи на зменшення купівельної спроможності, на думку автора, також буде демонструвати уповільнення росту.

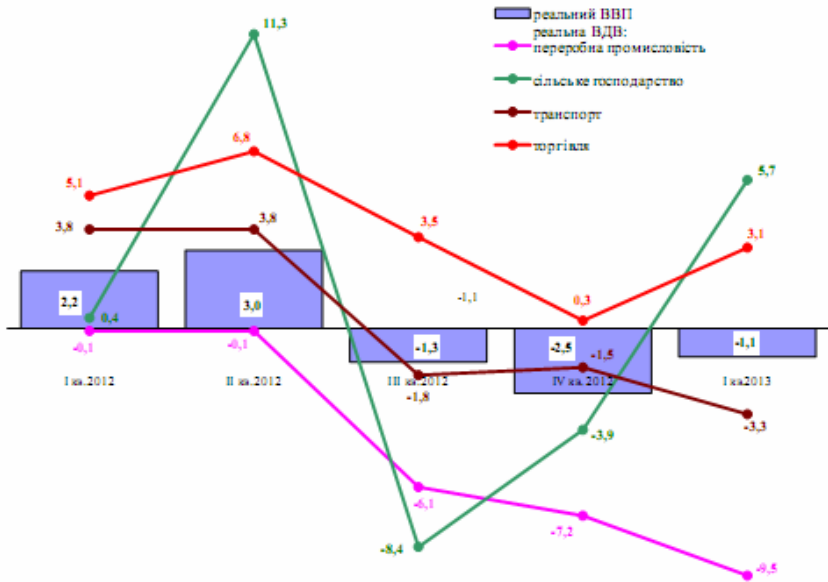

Рисунок 5.3 — Динаміка ВВП у 2012 — першому кварталі 2013 року, за даними [245].

Тенденція зменшення ВВП до кінця року буде продовжуватись, суттєво зменшаться обсяги виробництва промислової продукції, зовнішньої торгівлі. Рецесія торкнеться більшості секторів економіки, споживання скоротиться, а рівень безробіття зросте, скоротяться інвестиції, відбудеться девальвація гривні відносно долара США, що викличе прискорення споживчої інфляції, зросте рівень соціальної напруги в суспільстві.

Нинішня ситуація (цикл) характеризується ще й тим, що соціально-економічна система вичерпала ресурси екстенсивного розвитку, стала залежною від зовнішніх впливів, які обумовлюють і внутрішні економічні проблеми.

Серед основних зовнішніх умов розвитку економіки України слід виділити наступні:

1. Вплив на економіку України рішень Російської Федерації, причому таких, що носять спонтанний, політично забарвлений характер. Заборона ввезення товарів (сирно-молочної продукції, шоколаду тощо) до

Росії із України обумовлює скорочення експорту України, погіршення зовнішньоторгового сальдо.

2. Зростаючий вплив на зовнішніх ринках Китаю, а також високий ступінь невизначеності щодо перспектив подолання кризових явищ в зоні євро та вирішення фіскальних та бюджетних проблем США.

3. Згортання іноземними компаніями інвестиційних проєктів з огляду на високий ступінь ризику неотримання запланованого прибутку та продовження тенденції виведення європейськими банками капіталів з України стримує зростання інвестицій. Проте надлишок ліквідності у світовій фінансовій системі дозволяє сподіватися на забезпечення притоку прямих та портфельних інвестицій у країну, дозволить уникнути різких коригувань обмінного курсу гривні при поступовому підвищенні гнучкості процесів курсоутворення за умов покращення інвестиційно-підприємницького клімату та умов ведення бізнесу в Україні.

4. Прогнозується повільне відновлення світового попиту та збереження низького рівня цін на метали, що, в свою чергу, стримуватиме зростання вітчизняного експорту. Крім того, продовження тенденції скорочення вітчизняних виробництв та збільшення обсягів імпорту призведе до погіршення зовнішньоторговельного сальдо платіжного балансу.

Внутрішні умови, які визначають макроекономічну ситуацію в Україні, наступні:

1. Загальна стагнація економіки та дорогі грошові ресурси не дають підстав очікувати зростання кредитного портфелю банківської системи. Відсутність платоспроможних позичальників та збереження жорстких умов отримання кредитів призведуть до продовження тенденції обмеження інвестиційної активності підприємств.

2. Зношеність основних фондів та обмеженість у використанні сучасних технологій не дозволяють прогнозувати суттєві зміни структури вітчизняного експорту та значного покращання конкурентних позицій вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках в короткостроковій перспективі.

3. Недостатньо інтенсивні процеси запровадження енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій (у т. ч. у сфері ЖКГ) негативно впливають на рентабельність видів діяльності з високим рівнем залежності від цін на газ. А суттєве підвищення тарифів на послуги ЖКГ може прискорити інфляційні процеси та негативно вплинути на купівельну спроможність населення.

4. Постійне зменшення золотовалютних резервів у разі нарощування девальваційних тенденцій не дозволить підтримати курс національної валюти.

5. Накопичення як зовнішніх, так і внутрішніх боргових зобов'язань разом з неможливістю розрахуватися за ними без нових запозичень створюють загрозову ситуацію у короткостроковій та середньостроковій перспективі.

6. Зменшення чисельності населення, що впливає на характер та обсяги трудових ресурсів у державі. «Старіння» населення призводить до диспропорції між працюючим населенням та пенсіонерами, що призводить до навантаження на бюджет.

Нині вітчизняна економіка все ще характеризується такими негативними рисами, як тінізація, структурні диспропорції національного виробництва, експорт продукції невисокого рівня валової доданої вартості (тобто кінцевої продукції), критична залежність від імпорту енергоносіїв, несприятливий інвестиційно-інноваційний клімат, недосконалість, неузгодженість та непрозорість законодавства, насамперед податкового, нерозвиненість внутрішнього ринку внаслідок низької платоспроможності фізичних та юридичних осіб, недосконалість механізмів регулювання цін і тарифів, зношена інфраструктура, застаріла технологічна база промисловості та її повільне оновлення, відтік висококваліфікованих кадрів, низький рівень продуктивності праці (у п'ять разів нижчий, ніж у найбільш розвинених країнах), незавершеність формування базових ринків — землі, праці і капіталу, відсутність незалежної, справедливої судової системи, тривала парламентсько-політична нестабільність тощо. Інфляція, безробіття, погіршення становища у фіскальній сфері, зростання дефіциту державного бюджету, подальше зростання заборгованості суб'єктів господарювання, скорочення залишків коштів на їхніх банківських рахунках — ці фактори є наслідками невдалої макроекономічної політики держави. Сучасні тенденції динаміки основних видів виробничої діяльності дають підстави стверджувати про стагнаційний характер розвитку української економіки.

Зазначені вище і описані в попередніх розділах проблеми є системними, оскільки Україна, консервуючи проблеми, не вдається до рішучих кроків, системних реформувань національної економіки.

Як результат, фахівці рейтингового агентства Standard & Poor's (табл. 5.23) попереджають, що Україна балансує на грані дефолту.

На думку автора роботи, при поточних тенденціях макроекономічного розвитку держави, при існуючому підході до розподілу бюджетних коштів ефективність макроекономічної системи знижується, перспективи соціально-економічного розвитку дуже невтішні.

Таблиця 5.23 — ТОП-10 країн із найбільшим ризиком дефолту

Місце у рейтингу на кінець II кварталу 2013 року	Країна	П'ятирічний CPD (%)	Попереднє місце в рейтингу (перший квартал 2013 року)
1	Аргентина	81,62%	1
2	Кіпр	65,51%	2
3	Венесуела	51,36%	4
4	Греція	48,56%	Нове входження
5	Єгипет	46,39%	5
6	Пакистан	45,79%	3
7	Україна	44,25%	6
8	Португалія	30,32%	7
9	Ліван	29,55%	9
10	Ірак	27,93%	Нове входження

Джерело: складено за даними [260]

Дані табл. 5.24 дають можливість дослідити наявність взаємозв'язку між донорною і акцепторною підсистемами в динаміці.

Аналіз даних табл. 5.24 за допомогою критерію Спірмена (розрахунок рангової кореляції зроблений за допомогою інформаційно-аналітичної програми [244]) засвідчив, що кореляція між двома підсистемами не досягає рівня статистичної значущості, відповідно, отримані значення не корелюються між собою і не мають статистичної значущості, а розподіл показників Державного бюджету не є науково обґрунтованим.

Якщо ж розглядати цей факт з точки зору практичної економіки, то маємо констатувати, що протягом досліджуваного періоду зміни в обсягах інвестицій в економіку не призводили до змін в обсягах видатків на соціальні потреби та інші потреби держави, тобто в принципі доходимо висновку, що в досліджуваному періоді відбувалося «ручне» управління, або «ручний» розподіл ресурсів між двома підсистемами.

Для подальшого прогнозування доцільно визначити показник, який дасть змогу поєднати різні дані в певну систему. На думку автора, таким показником може бути показник «к — середнє», який дає змогу досліджувати показники розподілу бюджетних коштів на основі кластерного аналізу. За допомогою процедур кластерного аналізу розподіляється сукупність об'єктів (алгоритм k — середніх з нормування змінних), що складаються з набору факторів, на кластери, які поєднані за ступенем близькості. В один кластер поєднуються фактори, які

мають подібні значення коефіцієнтів, що визначають відстань від центру статистичної системи, крапки «0,00».

Таблиця 5.24 — Розміри ВВП та обсяги видатків Державного бюджету за підсистемами економіки (факт, млн. грн.)

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП	544153	720731	948056	913345	1082569	1302079	1408889
Видатки Державно-го бюджету, в т. ч.:	137108	174254	241490	242437	303589	314616,9	395661,8
Донорна підсистема							
Економічна діяльність	20426	29749	38693	33294	36030	44771,6	49396,0
Акцепторна підсистема							
Житлово-комунальне господарство	181	724	444	271	844	324,2	379,6
Охорона здоров'я	4100	6321	7366	7535	8759	10233,9	11360,6
Духовний і фізичний розвиток	1389	1988	2918	3217	5166	3830,4	5488,5
Освіта	12122	15149	21554	23926	28808	27232,7	30242,9
Соціальний захист та соціальне забезпечення	30284	29220	50798	51518	69311	63540,3	75254,3
Усього: акцепторна підсистема	48076	53402	83080	86467	112888	105161,5	122725,9
Усього	68502	83151	121773	119761	148918	149933,1	172121,9

Джерело: складено за даними [245].

За допомогою програмного пакету «Статистика — 6», ітеративним методом угруповання k — середніх¹ були отримані результати класте-

¹ За методом k — середніх об'єкт відноситься до того класу, відстань до якого мінімальна. Відстань розуміється як евклідова відстань, тобто, об'єкти розглядаються як точки евклідового простору. Кожен клас об'єктів має центр ваги. Відстань між об'єктом і класом є відстанню між об'єктом і центром класу.

Принципово метод k — середніх реалізується таким чином:

1) спочатку задається деяка розбивка даних на кластери (в даній роботі число кластерів дорівнює трьом); обчислюються центри ваги кластерів;

2) відбувається переміщення точок: кожна точка міститься в найближчому до неї кластері;

3) обчислюються центри ваги нових кластерів;

4) кроки 2, 3 повторюються поки не буде знайдена стабільна конфігурація (тобто, кластери перестануть змінюватися) або кількість ітерацій не перевищить задане користувачем. Підсумкова конфігурація є результативною.

ризації планових видатків Державного Бюджету України у 2006–2012 роках (рис. 5.4).

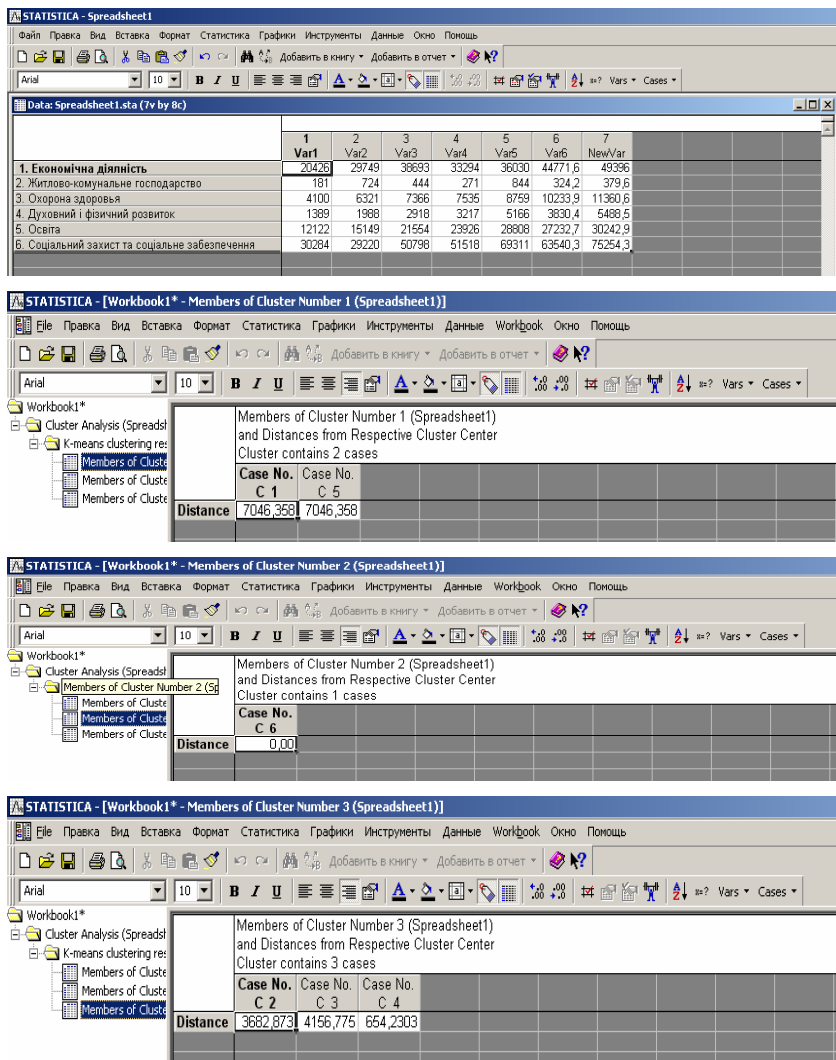

Рисунок 5.4 — Кластеризація фактичних видатків Державного Бюджету України у 2006–2012 роках.

Узагальнені результати кластеризації наведено у табл. 5.25.

Таблиця 5.25 — Результати кластеризації фактичних видатків Державного Бюджету України у 2006–2012 роках

Показник	К — середнє	Кластер
Економічна діяльність	7046,35	1
Житлово-комунальне господарство	3682,87	3
Охорона здоров'я	4156,77	3
Духовний і фізичний розвиток	654,23	3
Освіта	7046,35	1
Соціальний захист та соціальне забезпечення	0,00	2
Σ К — сер.	22586,57	-

Джерело: складено за даними рис. 5.4.

Аналіз отриманих результатів свідчить, що за своєю «вагою» в структурі бюджетних витрат видатки на економічну діяльність споріднені з видатками на освіту і найбільш віддалені від центру системи. Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення мають унікальне положення в даній системі, є її центром, про що свідчить значення k — середнього, яке дорівнює «0,00». Інші видатки також віддалені від центру системи, але найдальша відстань значно менша ніж відстань між видатками на економіку, освіту та видатками на соціальну сферу ($7046,35 : 4156,77 = 1,69$).

При існуючій системі розподілу виникає ситуація, яка характерна для української економіки — соціальні видатки перевищують обсяги інвестицій в економіку, що в кінцевому рахунку призводить до дисбалансу в соціально-економічній системі, оскільки економіка має розвиватися більш динамічно для задоволення потреб акцепторної підсистеми. При цьому, сам обсяг видатків не прив'язаний до динаміки росту ВВП.

У такій ситуації надзвичайно важлива виважена бюджетна політика держави.

На думку автора, для покращення макроекономічної ситуації в Україні необхідно здійснити системні реформи в усіх секторах національної економіки, активізувати соціально-економічний розвиток України за напрямками, які обґрунтовані вище, а також необхідно подолати існуючу системну диспропорцію розподілу державних ресурсів між сегментами соціально-економічної системи.

Пріоритетом для держави повинна стати прагматична соціально-економічна політика, спрямована на стимулювання економічного зростання за рахунок внутрішніх факторів. Тим шляхом, який може надати соціально-економічній системі імпульс для зростання, є суттєве, радикальне збільшення державних інвестицій в економіку в сукупності з непопулярними кроками в соціальній сфері.

Спираючись на запропоновану в п.п. 3.2 автором дослідження модель розподілу державного бюджету за сценарним підходом, а також спираючись на результати експериментів, відображених у п.п. 5.1, представимо прогноз можливих обсягів видатків Державного Бюджету України у 2013–2019 роках по підсистемах у табл. 5.26. Пропонуємо закласти модель розподілу коштів Держбюджету, спираючись на результати експерименту № 3 у п.п. 5.1 як таких, що продемонстрували ефективне функціонування макроекономічної системи. У той же час потрібно зазначити, що соціально-економічний розвиток характеризується інерційними тенденціями, тобто не можна радикально його змінити за короткий період.

Таблиця 5.26 — Прогноз можливих обсягів ВВП та видатків Державного Бюджету України у 2013–2019 роках по підсистемах, млн. грн.

Показник	Рік						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
ВВП	1415933,5	1430022,3	1451472,6	1473244,7	1495343,4	1517773,5	1540540,1
Видатки державного бюджету на соціально-економічні потреби в т. ч.:	40406,24	406412,3	412508,5	418696,1	424076,6	431351,2	437821,5

Продовження табл. 5.26

Показник	Рік						
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Донорна підсистема							
Економічна діяльність	62325,15	63197,65	64082,4	64979,5	65889,2	66811,65	67647,0
Акцепторна підсистема							
Житлово-комунальне господарство	379,6	384,9	390,3	395,7	401,2	406,8	412,4
Охорона здоров'я	11360,6	11519,6	11680,9	11844,4	11860,9	12026,9	12195,3
Духовний і фізичний розвиток	5488,5	5565,3	5643,2	5722,2	5802,3	5883,5	5965,8
Освіта	30242,9	30666,3	31095,6	31530,9	31972,3	32419,9	32873,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення	62325,15	63197,65	64082,4	64979,5	65889,2	66811,65	67647,0
Усього: акцепторна підсистема	109796,75	111333,75	112892,4	114472,7	115925,9	117548,75	119094,3
Усього	172121,9	174531,4	176974,8	179452,2	181815,1	184360,4	186941,3

Знову, на основі даних таблиці 5.26 проведемо кластерний аналіз (рис. 5.5).

У результаті отримуємо систему з двома центральними елементами, але важливим є те, що при такій системі розподілу бюджетних коштів видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення і видатки на економічну діяльність переміщуються в один кластер (табл. 5.27).

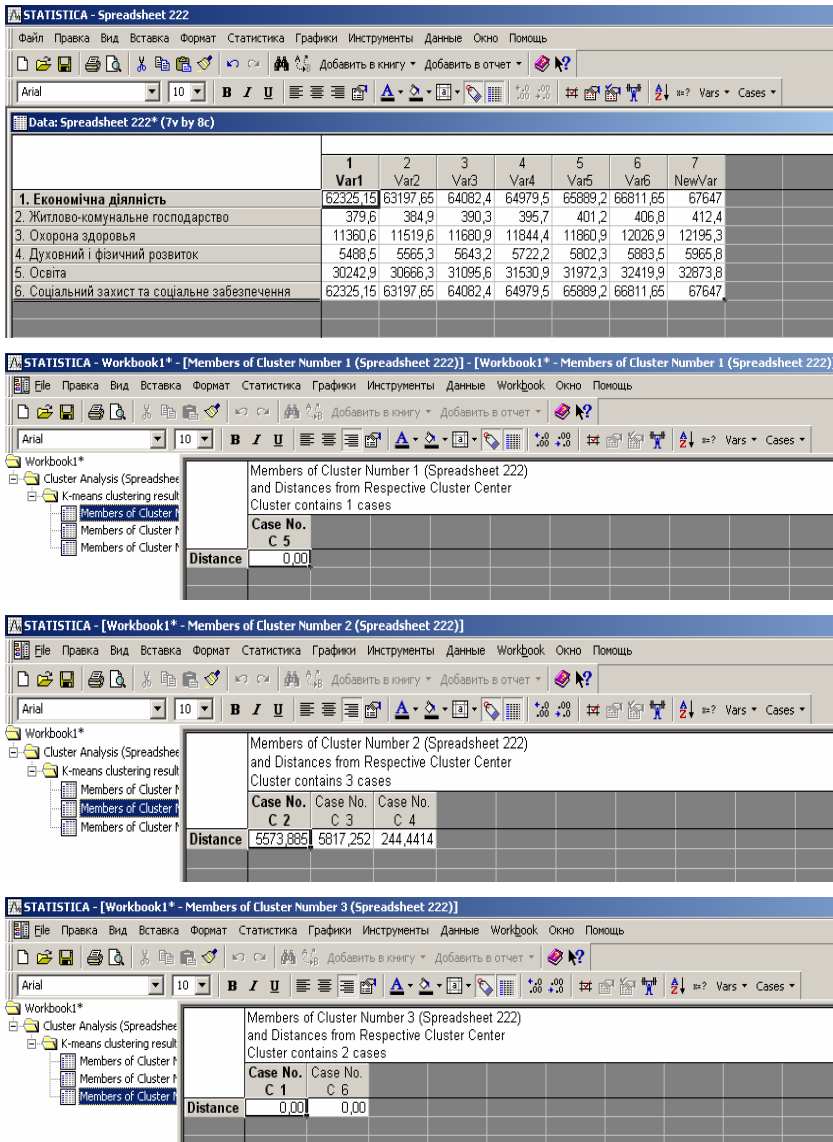

Рисунок 5.5 — Кластеризація прогнозних витатків Державного Бюджету України у 2013–2019 роках.

Таблиця 5.27 — Результати кластеризації прогнозних видатків Державного Бюджету України у 2013–2019 роках

Показник	К — середне	Кластер
Економічна діяльність	0,00	3
Житлово-комунальне господарство	5673,88	3
Охорона здоров'я	5817,25	3
Духовний і фізичний розвиток	244,44	1
Освіта	0,00	1
Соціальний захист та соціальне забезпечення	0,00	3
Σ К — сер.	11735,57	-

Отже, як бачимо, такий підхід до розподілу коштів Державного Бюджету демонструє переваги інвестиційної моделі економічного розвитку.

Зрозуміло, що результати реформування та модернізації не будуть миттєвими. У той же час варто зазначити, що зростання інвестицій в економіку буде мати накопичувальний позитивний ефект через віддачу від модернізації і в кожний наступний рік ВВП буде зростати більшими темпами, що буде основою для підвищення видатків на соціально-економічні потреби країни.

Головне на даному етапі розвитку економіки України — надати системі імпульс для зростання, який має базуватися на конкретних кроках і рішеннях.

Слід зазначити, що процеси стимулювання економічного зростання відбуваються виключно через інвестування. Чим інтенсивніше воно здійснюється, тим швидше проходить відтворювальний процес, тим активніше відбуваються ефективні ринкові перетворення. І навпаки, менші обсяги та гірша інвестиційна структура — знижується результативність усіх господарюючих суб'єктів і економіки загалом.

З історії ХХ сторіччя відомі досить успішні приклади, коли держава виступала активним учасником структурної модернізації національних економік. Це, насамперед, досвід післявоєнної Японії, Південної Кореї,

Тайваню, Малайзії, Індії та ряду інших держав Азії, в яких динамічна економічна модернізація стала в остаточному підсумку основою культурно-цивілізаційної трансформації в напрямку формування демократичного суспільства західного типу. За активної участі уряду США протікала структурна і технологічна модернізація американської промисловості в роки Другої світової війни та в наступні десятиріччя «холодної війни». Посилення державної присутності в національній економіці відбувалося і в результаті реакції на конкретну історичну ситуацію — подолання глибокої економічної кризи (США 1930-ті роки), післявоєнне відновлення країн Західної Європи.

Таке зростання державної активності навряд чи спиралося на віру в якусь чітку економічну теорію. Швидше воно базувалося на моральному виборі правлячої політичної та економічної еліти на користь динамічної модернізації національної економіки в інтересах зростання її міжнародної конкурентоспроможності, концентрації обмежених економічних ресурсів для досягнення намічених пріоритетів структурної трансформації.

Сучасна Україна опинилася перед аналогічною ситуацією. Не випадково завдання прискорення економічного зростання за рахунок диверсифікації галузевої структури української промисловості, зростання її конкурентоспроможності, скорочення залежності національної економіки від світової кон'юнктури на енергоносії та інші сировинні товари наполегливо проголошуються керівництвом країни, починаючи з 2000 року, хоча ці заклики відбувалися на фоні безсистемної лібералізації економіки.

Нині наслідки безсистемної лібералізації тільки посилюють економічну дезорганізацію, впливають на загальний стан макроекономічної системи.

На найближчий період доцільно зосередитись на пріоритетних напрямках інвестиційної політики, що здатні вплинути на збільшення обсягів інвестиційних ресурсів і підвищення ефективності їхнього використання шляхом:

- удосконалення механізмів та інструментів державної політики, спрямованих на розширення інвестиційного потенціалу та активізацію інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання;

- суттєве підвищення ефективності державного інвестування на основі чіткого визначення вичерпного переліку інвестиційних пріоритетів з метою уникнення розпорошення інвестиційних ресурсів, а також широкого запровадження реалізації проектів на засадах державно-приватного партнерства;

– покращення інвестиційного клімату шляхом удосконалення загального (податкового, земельного, корпоративного, митного) та спеціального інвестиційного законодавства, підвищення рівня захисту інтересів приватних інвесторів, посилення заходів боротьби з корупцією, у т. ч. у сфері інвестиційної діяльності.

В умовах низької динаміки приватних інвестицій важливого значення набуває розширення та підвищення ефективності державного інвестування. З метою покращення ситуації у цій сфері потрібно вжити заходів, насамперед, щодо посилення контролю за витрачанням бюджетних коштів, спрямованих на інвестиційні цілі, та активізації інвестиційної діяльності державних підприємств і підприємств з державною часткою. Для цього необхідно:

– удосконалити систему інвестиційного планування, впровадити прозорий механізм оцінки інвестиційних проектів та їхнього прозорого конкурсного відбору відповідно до міжнародних стандартів;

– затвердити на визначений період вичерпний перелік пріоритетних інвестиційних проектів, фінансування яких здійснюватиметься за бюджетні кошти;

– проаналізувати підсумки роботи щодо реалізації національних проектів, встановити черговість реалізації вже затверджених проектів, головним критерієм оцінки ефективності діяльності державних органів щодо реалізації національних проектів визначити обсяги залучених приватних інвестицій;

– впровадити принцип співфінансування інвестиційних проектів, оптимально розподіливши фінансові зобов'язання між центральною, місцевою владою та приватними інвесторами, які отримають вигоду від їх реалізації; широко впроваджувати реалізацію проектів на принципах державно-приватного партнерства;

– посилити контроль за використанням бюджетних коштів, наданих для реалізації інвестиційних проектів шляхом здійснення регулярного та систематичного моніторингу та висвітлення його результатів у засобах масової інформації;

– опрацювати правові засади створення державних гарантійно-заставних агентств для надання додаткового гарантійного забезпечення інвестиційних проектів інноваційного спрямування, тобто перерозподіл інвестиційних ризиків у системі відносин «інвестор — одержувач інвестицій — гарантійно-заставне агентство»;

– впорядкувати сферу державних закупівель у напрямі мінімізації ризиків неефективного використання державних фінансових ресурсів для реалізації інвестиційних проектів. Інвестиційні видатки бюджету

можуть відчутно розширити внутрішній попит, сприяючи зростанню виробництва, лише якщо процедури державних закупівель будуть прозорими та конкурентними;

- законодавчо закріпити, що боргові ресурси, які залучаються сектором державного управління, повинні бути спрямовані виключно на інвестиційні проекти, які зможуть за рахунок прибутку покрити вартість обслуговування боргу;

- радикально удосконалити управління державними підприємствами і акціонерними товариствами з контрольним пакетом акцій, виходячи з необхідності спрямування коштів на технологічну модернізацію виробництва;

- здійснювати подальшу приватизацію, чітко визначивши перелік інвестиційних умов та створивши систему контролю за їх виконанням. Отримані від приватизації кошти, включаючи інвестиційні аванси, спрямовувати у спеціально визначений фонд накопичення ресурсів для модернізації та фінансування інновацій;

- забезпечити державне гарантування залучення інвестицій у високо-технологічні галузі економіки (аерокосмічну, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, біо- та нанотехнологій, створення сучасних матеріалів, фармацевтичної продукції та медичної техніки), а також у впровадження енергоефективних та енергозберігаючих технологій.

Першочерговим завданням урядовців повинно бути визначення соціально-економічних пріоритетів із ранжуванням їх на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу, створення умов концентрації навколо пріоритетів матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, а також політичної волі та національної спрямованості. Пріоритетним завданням уряду на короткострокову перспективу повинно стати стимулювання економічної активності суб'єктів господарювання, яке передбачає усунення існуючих диспропорцій між витратами держави й обсягами виробленого ВВП. У короткостроковій перспективі необхідно утримуватися від збільшення бюджетних витрат, які стимулюють споживання у відсутності достатніх поновлюваних джерел їх фінансування, а загальний темп зростання бюджетних витрат не повинен перевищувати темп економічного зростання.

По мірі успішного проведення технологічної та структурної модернізації національного господарства, визрівання господарюючих суб'єктів, конкурентоспроможних на глобальних товарних і фінансових ринках, роль держави як основного організуючого суб'єкта економічного розвитку знижуватиметься, а роль ринкової самоорганізації зростатиме.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження дають змогу зробити наступні висновки та пропозиції теоретико-методологічного та науково-практичного характеру.

1. Узагальнено теоретико-методологічні підходи щодо ролі та участі держави в умовах функціонування економічної системи — сучасної ринкової економіки з елементами державного регулювання, в умовах періодичних фінансово-економічних криз, наявності внутрішніх проблем розвитку соціально-економічної діяльності, низької конкурентоспроможності національної економіки.

Запропоновано визначення поняття «державне регулювання» соціально-економічними процесами як комплекс заходів держави, які спрямовані на регулювання усіх сфер діяльності для досягнення сформованих стратегічних цілей та пріоритетів розвитку країни, для поєднання інтересів держави, суспільства, окремих індивідуумів і господарюючих суб'єктів та вимог управління з одночасним забезпеченням збереження принципів саморегулювання та саморозвитку.

Доведено, що в сучасних умовах для вирішення теоретичної проблеми макроекономіки в рамках дихотомії «соціальне» та «економічне» стратегічною метою державного регулювання є запропонований баланс між видатками на інвестиції в економіку та на соціальні потреби на засадах утвердження інноваційної моделі розвитку, структурно-інноваційної перебудови промислового виробництва, європейських стандартів життя.

2. Розроблено методологічні підходи управління функціонуванням національної економіки з участю держави на основі запропонованої кібернетичної моделі з використанням процесного підходу, результатів системного аналізу сутності і функцій держави, результативності економічної діяльності. Стратегічний контур та блок-схема моделі участі держави в регулюванні соціально-економічними процесами включають визначення стратегічних цілей розвитку, основних показників економічної безпеки держави, національних ресурсів, умов зовнішнього сере-

довища, засобів державного стратегічного планування та організації реалізації заходів, засобів мотивації для їх виконання, стратегічного контролю та регулювання. Запропонований покроковий алгоритм управління національною економікою включає: на першому кроці на основі аналітичних матеріалів визначаються загальнонаціональні цілі (функція цілепокладання); на другому — здійснюється стратегічне планування з обґрунтуванням видів забезпечення планових заходів та напрямів досягнення цілей; на третьому — розробляється економічний механізм управління національною економікою (нормативно-правове, методичне, організаційне, інформаційне, технологічне забезпечення); на четвертому — здійснюється державний контроль результативності реалізації стратегічних напрямів розвитку, коригування відхилень, регулювання напрямів розвитку та засобів впливу.

3. На основі визначених та обґрунтованих ключових проблем соціально-економічної діяльності країни: як низька конкурентоспроможність національної економіки через переважання низькотехнологічних виробництв; висока ресурсо- та енергомісткість продукції; незадовільна структура промислового виробництва через високий ступінь зношеності основних засобів праці; негативні характеристики стану паливно-енергетичного комплексу; зростання загального обсягу державного та гарантованого державою боргу; негативне сальдо зовнішньоекономічної діяльності; виклики та ризики забезпечення національної безпеки держави для досягнення економічної стабільності, активізації економіки пропонується система стратегічних засобів їх вирішення. Основними із них пропонується утвердження інноваційної моделі розвитку, структурної перебудови економіки, розвиток внутрішнього ринку та базових галузей виробництва і зовнішньоекономічної діяльності, розвиток регіонів, забезпечення економічної та екологічної безпеки.

Вихідним макроекономічним цілепокладанням в системі державного управління економікою і соціальною сферою діяльності повинні стати цілі, реалізація яких сприятиме впровадженню національної ідеї, цілей розвитку суспільства, національних інтересів держави, національних цінностей.

4. Теоретико-методологічно обґрунтовано необхідність заміни в Україні функціонуючих положень стратегії розвитку, що базується на підходах патерналістської моделі державного регулювання соціально-економічними процесами: стимулювання засобами бюджету платоспроможного попиту населення, бюджетне фінансування соціальних бюджетних програм, доступність соціальної підтримки для всіх членів суспільства.

Соціально-економічна політика в Україні повинна спиратися на можливості синтезу соціально орієнтованої і ліберальної моделей з адресацією окремих їх елементів різним групам населення. Соціально орієнтована модель розвитку повинна повноцінно функціонувати у відношенні до інвалідів, знедолених верств населення. В основі соціально-економічної політики має бути ідея партнерства між державою, приватним сектором, громадськими та благодійними організаціями, фондами сприяння захисту та розвитку людини. Ліберальна модель економічного розвитку є основою взаємовідносин держави та економічно активного населення.

5. Виходячи з мети та основних завдань, об'єкта та предмету дослідження, основною ціллю соціально-економічного розвитку країни є розробка та обґрунтування стратегічних напрямів забезпечення ефективного та конкурентоспроможного соціально-економічного розвитку країни, визначення основних пріоритетів «перезавантаження» державних фінансів в умовах економічних реформ. Основними підцілями визначено:

- стабілізація бюджету за рахунок реформ в інфраструктурних, базових та соціальних секторах, в податковій системі;
- підтвердження результативності капітальних інвестицій на основі удосконалення бюджетного планування за рахунок поєднання методів програмно-цільового, бюджетування державних цільових програм, проектного фінансування шляхом оцінювання обсягів бюджетних запитів, кошторисів проектів, видатків на відповідні бюджетні програми;
- оптимізацію управління державними фінансами на основі реального запровадження середньострокового бюджетного планування на всіх рівнях бюджетного процесу, ефективного моніторингу та проведення внутрішнього аудиту за стандартами ЄС, забезпечення прозорості фінансових операцій.

6. Розвиваючи теорії забезпечення ефективного державного регулювання економікою, раціонального розподілу бюджетних ресурсів на бюджетні програми, запропоновано соціально-економічну систему розподіляти на дві підсистеми — донорну (економічну) та акцепторну (соціальну), які взаємопов'язані та взаємозалежні. Для раціонального розподілу фінансових ресурсів між цими підсистемами розроблено і реалізовано математичну модель, що дає можливість визначити обсяги накопичення та споживання, досягти позитивного економічного і соціального ефекту. Розраховані обсяги видатків на інвестиції в економіку та на соціальні потреби підтверджують необхідність зростання заоща-

джені і на цій основі — інвестицій в економіку як основи забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

7. Розроблено напрями розвитку теорії і методології формування економічного механізму державного регулювання процесами реалізації соціально-економічної політики, що за пропозицією включає стадії:

– реалізації заходів (аналіз економічного стану, джерела забезпечення, напрями реалізації, процес реалізації програм, оцінка одержаних результатів коригування);

– державного впливу на реалізацію цілей розвитку (оцінка соціально-економічного стану, попит і пропозиція ресурсів, стан і напрями розвитку нормативного поля, напрями удосконалення видів забезпечення, моніторинг реалізації заходів, прийняття управлінських рішень).

У запропонованій моделі соціально-економічного зростання держава є основним джерелом фінансових ресурсів, нейтралізатором «ринкової стихії», утверджувачем ключових інститутів за рахунок зниження податкового навантаження на ВВП, макроекономічної збалансованості, захоплення інвестування, відкритості економіки, розвитку людських ресурсів.

8. Для покращення умов активізації розвитку економіки, зростання доходності бюджету, накопичення державних цільових фондів, підтвердження результативності діяльності господарюючих суб'єктів, фінансових і нефінансових корпорацій, експортних операцій запропоновано напрями пошуку реальних фінансових джерел за рахунок розширення фіскального простору і на цій основі розширення бази оподаткування, використання надходжень на реалізацію потреб розвитку. Авторське тлумачення поняття «фіскальний простір» — це потенційно можливий обсяг фінансових ресурсів, що формуються в різних сферах діяльності і здатні регулюватися державою, а при числовому вимірі та доходності можуть бути включеними в базу оподаткування. У фіскальний простір можуть включатись потенційно можливі чи недостатньо використовувані фінансові джерела, набір та класифікація яких за запропонованими блоками та напрями зростання підтверджують наявність резервів, необхідність подальших досліджень та розробки рекомендацій щодо напрямів удосконалення засобів державного втручання. Одержані додаткові фінансові ресурси збільшать можливості інвестування найбільш пріоритетних напрямів, які в перспективі сприятимуть розвитку всіх сфер соціально-економічної діяльності.

9. Основними першочерговими інноваційними напрями модернізації управління державними фінансами обґрунтовуються наступні:

– засоби стратегічного планування для підвищення конкурентоспроможності національної економіки за рахунок зростання реалізації інноваційних проектів (до 5% видатків держбюджету від ВВП), підтримки експортно орієнтованих та імпортозамінних виробництв. Плановим орієнтиром переходу на утвердження інноваційної моделі повинен стати бар'єр більше 15% випуску інноваційної продукції (за 5-м і 6-м технологічними укладами);

– система засобів підвищення ефективності управління шляхом запровадження методології планування з поєднанням програмно-цільових методів, проектного бюджетування та бюджетних і державних цільових програм; методології формування «активного» дефіциту; використання запозичень лише на інвестиційно-інноваційні цілі;

– система засобів державної інвестиційно-інноваційної політики для зменшення енергозалежності країни, ресурсо- та енергозбереження, розвитку біо- та нанотехнологій, медичної техніки;

– система засобів розвитку соціальної сфери на основі зростання надходжень до державних цільових фондів та їх ефективного використання;

– система засобів державного впливу на діяльність фінансових і нефінансових корпорацій для підвищення ефективності, доходності, реалізації проблем заборгованості, упорядкування цін і тарифів на послуги.

10. Для забезпечення ефективного і цільового використання бюджетних коштів, приватних інвестицій та запозичень, на структурно-інноваційну перебудову економіки та підвищення її конкурентоспроможності обґрунтовано наступні пріоритетні напрями «перезавантаження» фінансових ресурсів:

– активізація розвитку інформаційних і комунікаційних технологій, генної інженерії (5-й технологічний уклад з 1980-х років), біотехнологій та штучного інтелекту, медичної техніки (6-й технологічний уклад з 1990-х років);

– реалізація концепції технологічного прориву на базі вибору і розвитку конкурентоспроможних виробництв новітніх технологічних укладів з великою оборотністю капіталу;

– організації бюджетної підтримки реалізації державних цільових програм, національних проектів в межах Програми економічних реформ на 2010–2014 роки та контролю й аудиту цільового й ефективного використання коштів;

– реалізації концепції «двох бюджетів» шляхом реального формування та використання бюджету розвитку з адресним використанням коштів на законодавчо визначені інвестиційно-інноваційні проекти;

- реалізації принципу державно-приватного партнерства для залучення приватного капіталу на проекти, за які майбутні користувачі готові вкладати кошти;
- директивне держане стимулювання розвитку науки на основі грантової системи, інтеграції та міжнародної співпраці вітчизняних науковців.

ДОДАТКИ

Додаток А

Динаміка ВВП деяких країн світу, приріст/спад, %, складено за даними [352]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ЕС-27	3,3	3,2	0,3	-4,4	2,1	1,5
Фінляндія	4,4	5,3	0,3	-8,4	3,7	2,9
Швеція	4,3	3,3	-0,6	-5,0	6,2	3,9
Норвегія	2,5	2,7	0,0	-1,7	0,7	1,4
Данія	3,4	1,6	-0,8	-5,8	1,3	1,0
Великобританія	2,6	3,5	-1, 1	-4,4	2,1	0,7
Бельгія	2,7	2,9	1,0	-2,8	2,2	1,9
Люксембург	5,0	6,6	0,8	-5,3	2,7	1,6
Німеччина	3,7	3,3	1,1	-5,1	3,7	3,0
Австрія	3,7	3,7	1,4	-3,8	2,3	3,0
Швейцарія	3,6	3,6	2,1	-1,9	2,7	2,1
Франція	2,5	2,3	-0,1	-3,1	1,7	1,7
Італія	2,2	1,7	-1,2	-5,5	1,8	0,4
Іспанія	4,1	3,5	0,9	-3,7	-0,1	0,7
Португалія		2,4	0,0	-2,9	1,4	-1,6
Болгарія	6,5	6,4	6,2	-5,5	0,4	1,7
Чехія	7,0	5,7	3,1	-4,7	2,7	1,7
Словенія	5,8	6,9	3,6	-8,0	1,4	-0,2
Румунія	7,9	6,3	7,3	-6,6	-1,6	2,5
Угорщина	3,9	0,1	0,9	-6,8	1,3	1,6
Польща	6,2	6,8	5, 1	1,6	3,9	4,3
Естонія	10,1	7,5	-3,7	-14,3	2,3	7,6
Латвія	11,2	9,6	-3,3	-17,7	-0,3	5,5
Литва	7,8	9,8	2,9	-14,8	1,4	5,9
США	2,7	1,9	-0,3	-3,5	3,0	1,7
Японія	1,7	2,2	-1,0	-5,5	4,4	-0,7
Україна	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,1	5,2

Додаток Б

Частка соціальних видатків у ВВП деяких країн світу, %, складено за даними [587]

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ЕС-27	15,1	14,8	15,2	16,9	16,8	16,6
Фінляндія	16,0	15,1	15,3	18,2	18,3	18,0
Швеція	15,2	14,4	14,4	15,7	14,7	14,0
Норвегія	12,2	12,1	11,6	13,7	13,6	13,3
Данія	15,4	14,9	14,7	16,9	16,7	17,1
Великобританія	12,4	12,5	13,0	14,9	14,9	14,9
Бельгія	15,5	15,4	15,8	17,3	17,0	17,1
Люксембург	13,5	12,9	14,4	16,6	15,9	15,1
Німеччина	17,7	16,5	16,3	17,9	17,2	16,4
Австрія	18,4	17,8	18,1	19,7	19,8	19,1
Швейцарія	10,9	10,5	10,1	11,2	11,2	11,0
Франція	17,8	17,7	17,8	19,4	19,5	19,4
Італія	16,9	17,0	17,6	19,2	19,2	19,3
Іспанія	11,4	11,6	12,5	14,7	15,4	15,4
Португалія	14,5	14,6	15,1	17,0	17,1	17,3
Болгарія	10,2	9,6	10,1	12,1	12,6	11,9
Чехія	12,2	12,5	12,4	13,5	13,7	13,8
Словенія	15,3	14,4	14,7	16,4	17,2	17,6
Румунія	8,8	9,2	10,4	12,7	12,9	12,0
Угорщина	15,0	15,5	15,9	16,5	15,9	15,5
Польща	15,2	14,2	14,0	14,7	14,8	14,1
Естонія	8,7	8,5	10,5	14,1	13,0	11,7
Латвія	8,1	7,1	8,1	12,6	12,5	10,6
Литва	8,4	9,1	10,9	16,3	14,5	12,7
Греція	14,5	15,3	16,7	18,1	18,1	19,4
Україна	7,6	6,7	7,8	8,1	8,4	8,7

Додаток В
Система законодавчого закріплення принципів макроекономічного регулювання в Україні,
складено за [54; 205; 369]

Податковий Кодекс		Бюджетний Кодекс			Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»		
	Принцип	Зміст принципу	Принцип	Зміст принципу	Принцип	Зміст принципу	
1	Загальність оподаткування	Кожна особа зобов'язана сплачувати податки та збори, встановлені Податковим кодексом, за винятком тих осіб, з питань яких справи, платником яких вона є	1	Принцип єдності бюджетної системи України	1	Принцип цілісності	Забезпечується розробленням взаємоузгоджених програмних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць на коротко- та середньостроковий періоди
2	Рівність усіх платників перед законом, недолучення будь-яких проявів податкової дискримінації	Забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу	2	Принцип збалансованості	2	Принцип об'єктивності	Полягає в тому, що прогнози та програмні документи економічного і соціального розвитку України розробляються на основі даних органів державної статистики, уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також звітів даних із офіційних видань Національного банку України

Продовження дод. В

Податковий Кодекс		Бюджетний Кодекс		Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»	
Принцип	Зміст принципу	Принцип	Зміст принципу	Принцип	Зміст принципу
5	Фіскальна достатність	5	Принцип обґрунтованості	5	Принцип самостійності
	Встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями		Бюджет формується на реальних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розраховується відповідно до затверджених методик та правил		Полягає в тому, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування
6	Соціальна справедливість	6	Принцип ефективності та результативності	6	Принцип рівності
	Установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків		При складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою. Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням (далі - гарантовані послуги), при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягненні максимального результату із використанням визначеного бюджетом обсягу коштів		Полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності

Продовження дод. В

Податковий Кодекс		Бюджетний Кодекс		Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»				
Принцип	Зміст принципу	Принцип	Зміст принципу	Принцип	Зміст принципу			
7	Економічність оподаткування	7	Установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування	7	Розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача	7	Принцип дотримання загальнодержавних інтересів	Полягає в тому, що органи місцевого самоврядування повинні здійснювати розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку, виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної безпеки держави
8	Нейтральність оподаткування	8	Установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків	Принцип субсидіарності	Використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями			
9	Стабільність	9	Зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року	Принцип справедливості і неупередженості (бюджетна альфіта України)	Будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами			

Продовження дод. В

Податковий Кодекс		Бюджетний Кодекс		Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»	
Принцип	Зміст принципу	Принцип	Зміст принципу	Принцип	Зміст принципу
10	Рівномірність та зручність сплати	Установлення строків сплати податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками	10	Принцип публічності та прозорості	Інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів
11	Єдиний підхід до встановлення податків та зборів	Визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку			

Додаток Г

Інфляція в окремих країнах Європи, % до попереднього року, складено за [194; 352]

Роки	Австрія	Німеччина	Франція	Швеція	Болгарія	Литва	Угорщина	Польща	Словаччина	Білорусь	Росія	Україна
1993	2,8	3,7	2,4	2,6	72,8	410	22,4	35,3	23,0	1190	874	4735
1994	2,8	2,5	1,8	2,4	96	72,1	18,8	32,2	13,4	2434	307	691
1995	2,3	2	1,7	3,5	62,1	39,5	28,3	27,9	9,9	709	197	376
1996	1,3	1,0	1,4	1,4	123	24,7	23,5	19,9	5,8	52,7	47,6	80,2
1997	0,9	0,7	1,3	1,6	1061	8,8	18,3	14,9	6,1	63,8	14,8	15,9
1998	0,5	1,1	0,8	0,8	18,8	5,1	14,3	11,8	6,7	73,0	27,7	10,6
1999	0,7	0,5	0,4	0,7	2,6	0,8	10	7,3	10,7	2947	85,7	22,7
2000	1,4	0,3	0,7	1,3	10,4	1,0	9,8	10,1	12,0	1696	20,8	28,2
2001	2,1	1,3	1,7	2,3	7,5	1,3	9,2	5,5	7,3	61,1	21,5	12,0
2002	1,7	1,4	1,9	1,7	5,8	0,3	5,3	1,9	3,3	42,6	15,8	0,8
2003	1,3	1,0	2,2	2,3	2,3	-1,1	4,6	0,8	8,4	28,4	13,7	5,2
2004	2,0	1,8	2,3	1,0	6,1	1,2	6,8	3,5	7,5	18,1	10,9	9,0
2005	2,1	1,9	1,9	0,8	6,0	2,7	3,6	2,1	2,08	10,3	12,7	13,5
2006	1,7	1,9	1,9	1,5	7,4	3,8	3,9	1,0	4,3	7,0	9,7	9,1
2007	2,2	2,3	1,6	1,7	7,6	5,8	7,9	2,5	1,9	8,4	9,0	12,8
2008	3,2	2,8	3,2	3,3	12	11,1	6,1	4,2	3,9	14,8	14,1	25,2
2009	0,4	0,1	0,1	2,2	2,5	4,2	4,2	3,5	0,9	13,0	11,7	15,9
2010	1,3	0,9	1,2	2,4	2,2	-1,2	4,3	2,3	0,8	7,3	7,0	9,2

Додаток Д

Географічна структура та обсяги експорту, імпорту товарів у 1996–2010 роках,
млн. дол. США, складено за даними [245]

	Всього	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія	Інші
1996	14400,8	7222,0	7178,8	3456,9	3313,9	2894,2	209,3	598,3	20,1	–
1997	14231,9	5536,3	8695,6	3675,3	3483,2	3878,6	472,4	652,5	16,8	–
1998	12637,4	4170,8	8438,6	3993,0	3855,5	3028,5	562,0	865,4	17,4	0,3
1999	11581,6	3210,1	8371,5	3790,2	3647,3	3225,9	617,1	692,4	45,1	0,8
2000	14572,5	4459,7	10112,8	4680,2	4561,0	3475,7	731,5	1217,5	7,0	0,9
2001	16264,7	4639,0	11625,7	5720,9	5506,3	4006,6	877,0	1011,9	7,4	1,9
2002	17957,1	4320,1	13637,0	6515,8	6376,2	5125,0	1055,2	936,9	4,1	–
2003	23066,8	5942,0	17124,8	9147,4	8685,4	5503,1	1250,3	1219,2	4,8	–
2004	32666,1	8409,4	24256,7	11764,3	11009,6	8178,3	1758,0	2544,2	11,7	0,2
2005	34228,4	10531,1	23697,3	10881,4	10233,4	8576,9	2393,9	1831,2	13,7	0,2
2006	38368,0	12351,1	26016,9	12625,5	12087,9	8446,2	2373,7	2550,9	17,9	2,7
2007	49296,1	18087,0	31209,1	14773,8	13916,4	10881,6	2792,0	2686,3	15,7	59,7
2008	66967,3	23166,3	43801,0	19732,8	18129,5	15887,0	3902,4	4144,0	64,0	70,8
2009	39695,7	13472,9	26222,8	10264,5	9499,3	12131,7	2627,8	1124,2	21,6	53,0
2010	51405,2	18740,6	32664,6	13829,6	13051,9	13715,4	3018,7	2000,0	28,4	72,5

Продовження дод. Д

	Всього	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія	Інші
1996	17603,4	11172,1	6431,3	4655,6	4492,2	672,6	141,5	931,0	24,3	6,3
1997	17128,0	9871,7	7256,3	5451,6	5247,1	844,9	136,8	797,9	22,0	3,1
1998	14675,6	7889,2	6786,4	4998,5	4829,5	886,9	118,7	755,5	20,9	5,9
1999	11846,1	6737,2	5108,9	3547,4	3452,5	762,7	157,8	588,4	27,2	25,4
2000	13956,0	8029,6	5926,4	4311,5	4039,3	842,3	136,4	581,4	54,7	0,1
2001	15775,1	8821,0	6954,1	4981,7	4748,1	982,0	198,5	740,9	51,0	–
2002	16976,8	8952,4	8024,4	5751,1	5505,4	1187,4	177,3	856,7	51,5	0,4
2003	23020,1	11468,4	11551,7	8165,6	7864,5	2011,3	248,8	1072,2	53,4	0,4
2004	28996,8	15189,2	13807,6	9887,2	9547,4	2592,8	279,7	966,1	81,5	0,3
2005	36136,3	16988,3	19148,0	12666,4	12191,9	4685,5	426,2	1265,5	103,9	0,5
2006	45038,6	20112,3	24926,3	16804,2	16194,6	6143,7	413,0	1465,3	99,5	0,6
2007	60618,0	25469,3	35148,7	23048,9	22218,7	9042,2	673,1	2255,4	128,4	0,7
2008	85535,3	33377,8	52157,5	30477,0	28868,4	15497,7	1559,1	4190,6	431,7	1,4
2009	45433,1	19692,6	25740,5	16233,8	15392,7	6538,6	617,6	2197,9	149,4	3,2
2010	60742,2	26697,4	34044,8	20004,5	19101,2	10023,3	874,4	2879,4	261,4	1,8

Основні макроекономічні моделі економічного зростання

Напрямок макроекономічної теорії	Основні джерела	Алгоритм моделювання
1. Класична модель	Фактори виробництва: праця, земля, капітал	$Y = aK^\alpha L^\beta$ $t_v = t_a + t \cdot l + t \cdot \beta$ <p>де Y — кінцевий продукт; a і β — коефіцієнти еластичності, $a = K/Y$, $\beta = L/Y$. a — коефіцієнт еластичності, який характеризує середньорічні темпи зростання кінцевого результату виробництва, K — сукупність основних засобів виробництва, які вводяться при виробництві суспільного продукту, L — сума всіх одиниць праці з різними властивостями, які використовуються при створенні суспільного продукту (фактор задається чисельністю робочої сили або відпрацьованими людино-годинами); t — темпи приросту.</p>
2. Неокласична модель зростання	Гранична продуктивність факторів виробництва	$Y = \frac{dY}{da_1} \cdot a_1 + \frac{dY}{da_2} \cdot a_2 + \dots + \frac{dY}{da_n} \cdot a_n,$ <p>де Y — обсяг суспільного продукту; a_1 — фактори виробництва (робоча сила, капітал, земля, підприємницька здатність); $\frac{dY}{da_1}$ — граничний продукт i-го фактору.</p>
2.1. Модель зростання Солоу	Продуктивність праці, капіталоозброєність, середня продуктивність капіталу	<p>Необхідний обсяг щорічного інвестування в економіку: $K_t = k_t \cdot N_0 \cdot e^{nt}$, де e — основа натурального логарифму; n — річний темп приросту населення, $0 < n < 0,3$. Умова рівноважного зростання: $s \cdot q = \sigma \cdot k$, де s — норма заощадження; σ — амортизаційні відрахування на відновлення капіталу; k — стійкий рівень капіталоозброєності (стаціонарний рівень капіталу); q — продуктивність праці за стійким рівнем капіталоозброєності.</p>

Продовження дод. Е

Напрямок макро-економічної теорії	Основні джерела	Алгоритм моделювання
3. Кейнсіанська модель зростання	Інвестиції, споживчі витрати економіки	$\Delta Y = K_{mi} - \Delta I,$ $K_{mi} = \frac{1}{1-c} = \frac{1}{s} = \frac{1}{GCHZ + GCI}$ <p>де Y — дохід; I — інвестиції; K_{mi} — коефіцієнт мультиплікатора інвестицій; c — гранична схильність до споживання; s — гранична схильність до заощадження; $GCHZ$ — гранична схильність до утворення нерухомих заощаджень; GCI — гранична схильність до інвестування.</p>
4. Некейнсіанські моделі зростання	Нагромадження капіталу, зростання сукупних витрат, ефективне використання капіталу	<p>Модель Хікса-Самуельсона Обсяг індукційованих інвестицій:</p> $I_t = b (Y_t - Y_{t-1})$ $b = \frac{\Delta I}{\Delta C}$ <p>де I_t — обсяг стимульованих інвестицій в році t; b — коефіцієнт акселерації, який показує скільки одиниць додаткового основного капіталу потрібно для виробництва додаткової одиниці продукції; ΔI — приріст інвестицій; ΔC — приріст споживчих витрат; Y_t, Y_{t-1} — обсяг національного доходу в поточному році t в попередньому. Якщо Y_t менше від Y_{t-1}, то це означає, що реальний сектор частково або повністю не відновлює зношений капітал.</p>

Продовження дод. Е

Напрямок макро-економічної теорії	Основні джерела	Алгоритм моделювання
		<p>Модель мультиплікатора-акселератора Хікса</p> $Y_t = (1 - s) \cdot Y_{t-1} + b \cdot (Y_{t-1} - Y_{t-2}) + I^a_t$ <p>де Y_t, Y_{t-1}, Y_{t-2} — національний дохід відповідно в роках $t, t-1, t-2$; s — гранична схильність до заощадження; $(1 - s)$ — гранична схильність до споживання; b — коефіцієнт акселерації; I^a_t — автономні інвестиції в році t.</p>
		<p>Модель гарантованого темпу зростання Харрода</p> $\frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}} = \frac{s_t}{b - s_t}$ <p>де Y_{t-1}, Y_{t-2} — сукупний попит в період $t-1, t-2$; s_t — гранична схильність до заощадження в період t; b — коефіцієнт акселерації; $\frac{Y_{t-1} - Y_{t-2}}{Y_{t-2}}$ — величина рівноважного темпу зростання, який Харрод називає «гарантованим», що забезпечить повне використання капіталу.</p>
		<p>Моделювання економічного зростання в моделі Домара-Харрода</p> $E3 = \frac{\Delta Y}{Y} = \frac{I/k}{I/s_t} = \frac{s_t}{k}$ $k = \frac{\Delta K}{\Delta Y}$ <p>де k — частка приросту капіталу (K) в прирості загальної величини суспільного продукту (Y).</p>

Додаток Є

Основні характеристики макроекономічних моделей за типами

Тип моделі	Принцип побудови	Переваги	Недоліки
1. Структурні моделі — відображають структуру економіки та взаємозв'язки її структурних елементів відповідно до реалізованих у них науково-теоретичних основ.	<p>Модель представляє систему рівнянь (у загальному вигляді нелінійних); рівняння чітко відображають використовувану економічну теорію і імітують поведінку економіки у статичі і динаміці.</p> <p>Сучасні моделі відтворюють структуру економіки, включаючи опис переваг економічних агентів, технології, ринки і структурні зв'язки між окремими блоками конкретної моделі.</p>	<p>Дають гарний результат при побудові середньо- і довгострокових прогнозів (більше 2-х років). Дозволяють аналізувати наслідки, проводити порівняльний аналіз різних варіантів економічної політики.</p>	<p>Невисока точність короткострокових прогнозів пов'язана з труднощами урахування швидкості реакції агентів і необхідністю роботи з випадковими зовнішніми впливами. Характеризуються високими інтелектуальними трудовитратами. Точність прогнозування залежить від адекватності уявлення внутрішньо-структурних зв'язків (експертні методи, методи калібрування тощо).</p>
2. Неструктурні (економетричні) моделі — засновані на використанні кореляцій редукованих форм у статистичних часових рядах макроекономічних показників. Основна ідея таких моделей — минуле визначає майбутнє.	<p>Будується модель (найчастіше кореляційно-регресійна) на основі значень економічних і бюджетних показників минулого, їх поведінки у майбутньому на основі рішення системи лінійних рівнянь.</p>	<p>Висока точність у короткостроковому періоді (до 1 року).</p>	<p>Довго- та середньострокові прогнози часто не достовірні (через змінюваність характеристик економічного середовища та взаємозв'язків між ними). Велими складне вирішення завдань: «що буде, якщо змінити показники макроекономіки?» Практично неможливо проводити порівняльний аналіз різних варіантів економічної політики.</p>
3. Гібридні моделі будуються на основі спільного використання як структурних, так і неструктурних підходів, причому, структурна частина може одночасно спиратися на різні економічні теорії (наприклад, неокейнсіанство і монетаризм).	<p>У найпростішому випадку є комбінацією 2-х окремих субмоделей, з яких: структурна використовується для середньо- і довгострокового прогнозування, а неструктурна — для короткострокового. У більш складному випадку, у зв'язку з тим, що в економіці ні структурні елементи, ні зв'язки між ними не знаходяться у статичі і причини їх динамічних змін не завжди очевидні, загальна структура моделі визначається на основі використовуваної економічної теорії (структурна частина), а оцінка параметрів структурної частини моделі (зв'язків) здійснюється за допомогою економетричних методів.</p>	<p>При вірному погодженні двох субмоделей дає точність, характерну для кожної з субмоделей на відповідних горизонтах прогнозування (середньо- або довгостроковому).</p>	<p>Труднощі узгодження результатів субмоделей на межі їх застосування. У сферах застосування моделі характерні всі недоліки відповідних моделей.</p>

Характерні особливості деяких національних та багатокраїнних макроекономічних моделей

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
Моделі національних економік		
1. Квартальна модель прогнозування Банку Канади (QPM)	Структурна. Застосований принцип побудови окремих моделей для оцінки довгострокової і короткострокової динаміки, пов'язаних (інтегрованих) між собою. Довгострокова складова: субмодель довгострокової рівноваги SSQPM (використовує модель поколінь Бланшара Вейла-Буїтера) побудована з використанням методів калібрування параметрів. Короткочасна субмодель відтворює структуру моделі SSQPM, але активно використовуються зміни ряду економічних параметрів, включаючи ціни.	1994
2. Модель канадської економіки Департаменту фінансів Канади (CEFM)	Економетрична. Розміри: 113 рівнянь (62 — економічних, 51 — фінансальних). Розроблена для короткострокового прогнозування макроекономічних показників економіки Канади.	1996
3. Макроекономічна модель США, розроблена ФРС США	Структурна динамічна. Зв'язки між основними макроекономічними змінними описуються як результат рішення оптимізаційних задач раціональних економічних агентів. Інерційність: варіюється обмеженням обсягу і швидкості отримання інформації агентами. Розмірність: 300 рівнянь, з них, ключових — 50.	1997
4. Модель новозеландської економіки (FPS)	Гібридна. Структурна частина: модель має компактне ядро, що визначає число ключових макроекономічних змінних, а також моделі-сателіти — описують динаміку окремих груп змінних на досить деталізованому рівні, таким чином, моделі-сателіти використовуються для розділення агрегованих змінних ядра моделі у секторальні показники. Економетрична частина: індикаторні моделі, що враховують короткострокові коливання в економіці Нової Зеландії, без включення такої динаміки в ядро моделі FPS.	1997

Продовження дод. Ж

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
5. Модель RUSEC, Російська Федерація	Гібридна. Крім балансових рівнянь містить елементи теоретико-ігрового підходу і економетричного підходу. Модель відрізняється від стандартних моделей загальної рівноваги, описаних у західній літературі, наявністю трьох ринків одного і того ж товару: ринок, що регулюється державою, ринок вільних цін і ринок тіньової економіки. Крім того, істотною особливістю моделі RUSEC є наявність в економіці двох систем цін: державних і ринкових. Модель RUSEC здійснює розрахунок різних макроекономічних показників, таких як: ВВП, обсяг федерального бюджету, грошова маса, рівень цін за секторами економіки і т. ін. Формат моделі RUSEC — виробництво одного товару в країні з державним сектором, тіньовим сектором і вільним ринком. Обмеженість моделювання процесів виробництва, в певній мірі, завадила широкому застосуванню моделі RUSEC у питаннях аналізу поточної державної політики.	1997
6. Модель Халеєва-Уоллей для дослідження проблем оподаткування, Російська Федерація	Структурна. У цій моделі стандартна структура міжрегіональної моделі загальної рівноваги була розширена наявністю двох рівнів державної влади: федерального і регіонального. У моделі описуються податкові доходи і витрати федерального бюджету, бюджетів федеральних округів. В явному вигляді виділені міжбюджетні трансферти. Товари, вироблені в різних регіонах, вважаються різнорідними. У кожному регіоні представлені: один репрезентативний споживач і 21 галузь економіки. Країна, у цілому, моделюється як мала відкрита економіка з постійною віддачею від масштабу у виробництві та досконалою конкуренцією у кожному секторі економіки. Регіони торгують між собою і з усім іншим світом. У кожному регіоні виробляється і споживається 21 вид товарів і послуг. Класифікація товарів збігається зі стандартною класифікацією, використовуваної Росстатом. Передбачається, що кожна група товарів виробляється окремою галуззю промисловості. Основною метою побудови прикладної моделі загальної рівноваги для країни було прогнозування податкового потенціалу та основних економічних показників на середньостроковий період у розрізі федеральних округів. Для розрахунку податкового потенціалу в модель включені не тільки регіональні аспекти економіки країни, але і міжгалузєва структура економіки кожного регіону.	1998

Продовження дод. Ж

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
7. Економетрична модель економіки Російської Федерації	Економетрична. Побудована в рамках проекту TACIS колективом європейських і російських економістів на чолі зі Стівеном Холлом. Розмірність: 7 основних рівнянь. Призначена для аналізу і моніторингу сценаріїв макроекономічної політики на короткострокову перспективу. Може використовуватися для прогнозування основних макроекономічних показників. Відмінність — розширений бюджетний блок, необхідний для оцінки доходів, витрат і дефіциту бюджету. Бюджетний блок: блок доходів (податкові, неподаткові доходи). Податкові доходи (ПДВ, податок на прибуток, акцизи на газ і нафту, прибутковий податок, відрахування у соціальні позабюджетні фонди, інші податки). Кожна з компонент доходів розраховується у моделі ендогенно, через розрахунок бази податку коефіцієнт збирання і ставку податку. Неподаткові доходи розраховуються виходячи з припущення про їх постійну частку у ВВП. Блок витрат: інвестиції; державне споживання; обслуговування держборгу (розглядаються окремо різні компоненти внутрішніх і зовнішніх запозичень); трансферти населенню. Недостатня деталізація сектору виробництва, яка описується тільки блоком ВВП.	1999
8. Модель канадської економіки Департаменту фінансів Канади (NAOMI)	Формально гібридна, а по суті, економетрична модель у якій у порівнянні з SEFM: додано 18 балансових рівнянь (номінальний курс; короткострокова ставка відсотка і ін.), 6 регресійних рівнянь (6 незалежних ортогональних змінних) та вирішена задача усунення мультиколінеарності і гетероскедастичності.	2001
9. Квартальна макромодел економіки Російської Федерації	Економетрична. Може бути використана винятково для оцінки динаміки бюджетних показників, а також для оцінки обсягу Стабілізаційного фонду в середньостроковій перспективі. Також можливе використання моделі для оцінки різних видів економічної політики, однак, в рамках цієї моделі неможливо оцінити більшість ефектів зміни податково-бюджетної політики, які впливають на реальний сектор. Сильні сторони моделі: детальне відображення грошових потоків у російській економіці; докладний опис блоку державного бюджету, включення у модель Стабілізаційного фонду. Слабкі сторони моделі: для використання моделі потрібен окремий прогноз ключових показників, таких як: випуск та експорт нафти і газу; неможливість детального обліку побічних ефектів у результаті зміни параметрів економічної політики через велику кількість екзогенних параметрів. Сфера застосування моделі: прогнозування бюджетних надходжень і надходжень Стабілізаційного фонду; оцінка окремих сценаріїв бюджетної, податкової, грошово-кредитної політики (без оцінки впливу на реальний сектор).	2001

Продовження дод. Ж

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
10. Міжрегіональна модифікація моделі RUSEC, Російська Федерація	Гібридна. Є перетворенням моделі RUSEC з деталізацією до рівня федеральних округів.	2001
11. Економетрична модель СТАССИС, Російська Федерація	Економетрична. Розмірність: понад 200 рівнянь. Модель складається з 14 блоків, які характеризують економіку країни. У моделі використовується складовий підхід до визначення випуску продукції в кожній галузі, прогноз ВВП також будується за окремими галузями, після чого здійснюється агрегування, тобто, використовується підхід «знизу вгору». У моделі відсутня залежність між випуском і пропозицією робочої сили — чисельність економічно активного населення в економіці визначається на основі динаміки попередніх кварталів і сезонності, не має прямого впливу на величину випуску і ВВП. Фізичні обсяги імпорту та експорту також моделюються економетричними методами при екзогенно заданих цінах на імпорт і експорт. Хоча модель є економетричною моделлю, для її оцінювання не була використана методологія рішення системи одночасних рівнянь навіть для окремих груп блоків, замість цього, коефіцієнти кожного рівняння були оцінені окремо. Якість прогнозу невисока, оскільки: багато рівнянь містять безліч сезонних фіктивних змінних при відносно невеликій кількості спостережень; для багатьох рівнянь кількість спостережень, за якими здійснюється їх оцінка, не є достатньою, щоб отримати змістовні економетричні оцінки; у багатьох рівняннях моделі використовуються нестационарні ряди; в окремих рівняннях не усунута мультиколінеарність незалежних змінних.	2003
12. Нова модель американської економіки Банку Канади (MUSE)	Гібридна зі значним ухилом у бік економетричної. Підходи структурні, але оцінка параметрів рівнянь оцінюється економетричними методами, а частка державних витрат до ВВП моделюється за допомогою стандартної авторегресійної моделі. Розмірність: 35 рівнянь, з яких, параметри в 33-х оцінюються економетричними методами, а в 2-х — калібруються.	2005

Продовження дод. Ж

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
13. Міжгалузєва модель RIM, Російська Федерація	Гібридна. Комбінуються матриці «витрати-випуск» з економетричними рівняннями. Кінцеве використання продукції представлено споживанням домашніх господарств, державних установ і некомерційних організацій, валовими інвестиціями в основний капітал і зміною запасів матеріальних оборотних коштів, а також експортом. Всі ці показники моделюються з використанням регресійного аналізу. В основі моделі закладені ряди міжгалузєвих балансів Росії, побудовані в системі національних рахунків у розрізі 25-ти галузей народного господарства. Модель RIM є динамічною рекурсивною моделлю з прямою рекурсією з кроком в один рік. Динаміка в моделі забезпечується за рахунок включення лагів основних змінних, тимчасового тренда, що міститься в окремих рівняннях і динаміки екзогенно заданих керуючих параметрів економіки. Розрахунки в моделі проводяться у два етапи. На першому етапі здійснюється оцінка параметрів рівнянь регресії для галузєвих і макроекономічних змінних. Другий етап включає розрахунки за міжгалузєвою моделлю з використанням попередньо складених економетричних рівнянь. Сукупність міжгалузєвих і економетричних співвідношень становить модель в економіко-математичному сенсі. Змістова логіка моделі відповідає логіці економічного кругообігу. Послідовність обчислень нерозривно пов'язана з економічним змістом, процедура обчислень імітує процес кругообігу капіталу. У зв'язку з переходом Росії до нового класифікатора, який не сумісний зі старим, модель неможливо оновити.	2005
14. Модель японської економіки (JEM)	Гібридна. Для аналізу і прогнозування у середньостроковій і довгостроковій перспективі використовується модель загальної динамічної рівноваги, а для прогнозування у короткостроковій перспективі в рамках моделі загальної рівноваги побудована економетрична модель.	2005
15. Квартальна модель Банку Англії (BEQM)	Гібридна. BEQM описує поведінку економіки Великобританії на досить агрегованому рівні, що відповідає структурі національних рахунків країни. Модель описує поведінку споживачів, виробників, держави, зовнішнього світу і їх взаємодію на ринках товарів, капіталу, праці та фінансових активів. Для аналізу і прогнозування у довгостроковій перспективі використовується модель загальної динамічної рівноваги, а для прогнозування у короткостроковій перспективі в рамках моделі загальної рівноваги побудована економетрична модель.	2005

Продовження дод. Ж

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
	<p>Перехід від довгострокової і середньострокової перспективи до короткострокової динаміки здійснюється шляхом додавання додаткових економетричних взаємозв'язків залежних змінних з лагами цих залежних змінних, лагами залежних змінних, розрахованих відповідно з ядром моделі BEQM в середньостроковій перспективі і лагами незалежних змінних. Структура цих рівнянь підбирається (калібрується) таким чином, щоб забезпечити збіжність залежних змінних до рівноваги в довгостроковій перспективі.</p>	
Багатокрайні моделі		
16. Модель Світового Банку RMSM-X	<p>Структурна. В основу моделі RMSM-X був покладений методологічний принцип потоку фінансових коштів, згідно з яким доходи одного сектору є витратами іншого. При цьому, в моделі виділено кілька внутрішніх секторів економіки — домашнє господарство, нефінансові підприємства, сектор державного управління, банківський сектор, а також зовнішній сектор. Модель RMSM-X реалізує прогнози макроекономічних індикаторів з урахуванням взаємозв'язків, які існують між зовнішньою заборгованістю і сукупними витратами приватного і державного секторів і може використовуватися для оцінки ситуацій, пов'язаних із станом платіжного балансу та обслуговування зовнішнього боргу країни. Моделювання в RMSM-X дає можливість простежити вплив різних варіантів макроекономічної політики на утворення майбутніх обсягів запозичень і оцінити припустимий рівень з позиції зростання інвестицій, достатності імпорту, бюджетного і позабюджетного дефіцитів для темпів приросту ВВП, що передбачаються. Для оцінки і прогнозу зовнішніх запозичень параметри моделі змінних величин платіжного балансу узгоджуються з показниками активності інших макроекономічних блоків. Визначаються потреби у зовнішніх кредитах в залежності від умов, на яких можна отримати іноземні позики. Дається докладна картина зовнішніх запозичень джерел кредитування та різновидів кредитів. Прогнози процентних і основних платежів з обслуговування зовнішнього боргу співвідносяться з показниками експорту, ВВП і державних доходів. Модель RMSM-X дозволяє планувати боргову ситуацію з урахуванням не тільки вже наданих позик і кредитів, але і передбачуваних нових запозичень. Це викликано необхідністю досягнення внутрішньої рівноваги між потребами і фактичними можливостями фінансування за допомогою додаткових запозичень із зовнішніх джерел (за термінологією моделі «заповнення пролому»).</p>	1991

Продовження дод. Ж

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
17. Модель Європейської комісії (QUEST, QUEST II)	Гібридна. Структурна модель, заснована на ньюкейнсіанському підході, але ряд співвідношень моделі оцінюється економетричними методами. Модель призначена для короткострокового і довгострокового макроекономічного прогнозування, а також для вивчення ефектів монетарних і податкових реформ у країнах Євросоюзу. У моделі є істотна жорсткість зарплат, що дозволяє, з одного боку, ефективно моделювати безробіття, а з другого, — створює інерцію основних макроекономічних змінних моделі в короткостроковій перспективі. Зовнішньоекономічний блок для кожної країни реалізований логічніше, ніж у раніше описаних моделях. Передбачається, що кожна країна виробляє товар, який є недосконалим замінником товарів інших країн. Імпорт кожної країни визначається внутрішнім попитом, а експорт — світовим попитом. В той же час, модель припускає баланс рівності світового експорту світовому імпорту.	1997
18. Модель Міжнародного валютного фонду MULTIMOD	Структурна. Модель MULTIMOD створена МВФ для аналізу поширення економічних шоків між різними країнами і оцінки наслідків різних варіантів кредитно-грошової і фінансової політики. Основною метою моделі є побудова довгострокової траєкторії збалансованого зростання, що відповідає середньостроковим прогнозам експертів різних країн, що виконуються в рамках проекту «Огляд тенденцій світової економіки». У модель включені окремі блоки для всіх країн «великої сімки», 14 інших промислово розвинених країн і блок інших країн, розбитий на блок країн з перехідною економікою і блок країн, що розвиваються. У розширених версіях моделі можуть виділятися дрібніші групи країн, наприклад, групи країн-експортерів нафти, країн з перехідною економікою тощо. Кожен блок країн включає в себе компактно економічну модель, що описує рівноважний стан економіки. У кожній моделі є п'ять типів агентів — споживачі, виробники, нерезиденти, монетарні і фінансові органи влади. У моделі MULTIMOD всі економічні агенти мають повністю раціональні очікування відносно фінансових ринків і обмежено раціональні очікування щодо споживчих ринків. Для моделювання поведінки споживачів використовується модель покоління Бланшара Вейла-Буїтера з кінцевим горизонтом планування.	1998

Продовження дод. Ж

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
	Імпорт залежить від відносних цін на товари, якими торгують і економічної активності резидентів. Економічна активність оцінюється як зважена сума компонент агрегованого попиту — приватного споживання, приватних інвестицій у нерухомість та державного споживання. Експорт моделюється аналогічним чином — він залежить від економічної активності зарубіжних партнерів та від індексу конкурентоспроможності вітчизняних товарів. Фіскальна політика передбачає оподаткування підприємств. Підприємства обкладаються податком на виробництво і капітал. Правила фіскальної політики не виводяться за допомогою вирішення будь-яких оптимізаційних задач держави, а задаються функціями з наперед заданими значеннями коефіцієнтів.	
19. Модель Національного інституту економічних і соціальних досліджень (NiGEM), Великобританія	Гібридна. Неокейнсіанський підхід. Розмірність: для кожної країни до 114 рівнянь, економетричне оцінювання — до 15 рівнянь.	2001
20. Модель країн зони євро Європейського банку (AWM8)	Гібридна. Заснована на неокейнсіанському підході, але основні зв'язки отримані економетрично і не підлягають калібруванню. Розмірність: 84 рівняння, з яких 15 рівнянь описують поведінку економічних агентів.	2001
21. Модель Глобальної Економіки (GEM) Міжнародного валютного фонду (дорогоцінний камінь)	Структурна, побудова блочна адаптивна. Основною відмінністю моделі GEM від моделі MULTIMOD є поглиблене використання мікроекономічної теорії для моделювання поведінки економічних агентів. Модель більш пристосована для аналізу різних варіантів економічної політики; спрямована, насамперед, на дослідження питань міжнародної торгівлі. Модель припускає наявність трьох типів агентів — виробників, споживачів і держави. Виробники, як і населення на ринку праці, діють в умовах монополістичної конкуренції, що дозволяє першим отримувати ненульовий прибуток. Передбачається, що всі товари в моделі мають постійну еластичність заміщення. Еластичність для кожного типу товарів може бути явно задана. Ринок товарів у моделі GEM має більш складну структуру у порівнянні з моделлю MULTIMOD. Особливістю моделі є те, що ціни на товари безпосередньо залежать від цін на інші товари. У моделі GEM відсутній державний борг.	2005

Продовження дод. Ж

Назва моделі	Тип моделі, особливості	Рік створення
<p>22. «Україна-1», «УКР-МАКРО-3», Моделююча система «Бюджет», макромодель загальної економічної рівноваги «АЛЬФА»</p>	<p>Макромодель економіки «Україна-1» — економетрична, має блочну структуру та щорічне вимірювання; використовувалися показники і залежності системи національних рахунків України з урахуванням цілей економічної політики для складання прогнозів розвитку ключових макроекономічних показників. Теоретичною базою моделі слугував кейнсіанський підхід.</p> <p>Макроеконометрична модель прогнозування «УКР-МАКРО-3» також має блочну структуру і містить шість підсистем: виробництво; зайнятість і безробіття; фонди та капітальні вкладення; фінанси та податки; соціальна сфера; ринок товарів і послуг. Але ця модель (як і попередня) не давала відповіді на запитання щодо проблем стратегічних пріоритетів макроекономічної політики.</p> <p>Моделююча система «Бюджет» розроблена та призначена для розв'язання завдань бюджетного та макроекономічного моделювання.</p> <p>Модель середньострокового прогнозування призначена для розрахунку щорічних темпів зростання ключових макроекономічних змінних (реальний ВВП, рівень інфляції, безробіття); базується на використанні виробничих функцій типу Кобба-Дугласа.</p> <p>Квартальна (річна) модель прогнозного розрахунку реально-го ВВП базується на використанні методу групового врахування аргументів. Прогнозна модель є лінійною багатofакторною регресією і може використовуватися для середньо- та довгострокового прогнозування.</p> <p>Останньою розробкою українських науковців є макромодель загальної економічної рівноваги «АЛЬФА», яка відображає системний, комплексний підхід до моделювання економічного стану та перспектив розвитку економіки України і ґрунтується на взаємодії функцій сукупного попиту (кейнсіанський та монетаристський підходи) та сукупної пропозиції (класичний підхід) у контексті кейнсіанської теорії, тобто, розглядає національну економіку в цілому з припущенням, що рівень цін впливає на економічну активність. Така взаємодія функцій сукупного попиту та сукупної пропозиції визначає загальну економічну рівновагу в країні, оскільки, об'єктивно враховує взаємозв'язки всіх економічних суб'єктів на всіх агрегованих ринках. Всі вхідні дані та вихідні параметри моделі взаємозв'язані і зміна кожних з її вхідних даних призводить, відповідно, до зміни всіх вихідних параметрів.</p> <p>На основі вказаних моделей розробляється і реалізується макроекономічна політика, яка визначає загальні умови або макроекономічне середовище, в якому діють індивідуальні виробники і споживачі.</p>	<p>1992-2010</p>

Додаток 3

Обсяги та структура капітальних інвестицій, складено за даними [245]

Напрями використання інвестицій	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.**без пдв		2011 р.**без пдв	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Всього	89314	100	111174	100	148972	100	222679	100	272074	100	192878	100	1890660,6	100	259932,3	100
Інвестиції у матеріальні активи* (1)	186985	96,9	182075,8	96,3	250501,6	96,4
У тому числі																
інвестиції в основний капітал	75714	84,8	93096	83,7	125254	84,1	188486	84,6	233081	85,7	151777	78,7	150666,5	79,7	209130,0	80,5
з них - капітальне будівництво	41885	46,9	50552	45,5	71518	48,0	109694	49,2	134655	49,5	80091	41,5	83550,4	44,2	118445,8	45,6
- машини, обладнання та транспортні засоби	33829	37,9	42544	38,2	53736	36,1	78792	35,4	98426	36,2	65340	33,9	61456,4	32,5	85305,0	32,8
земля* (2)	1547	0,8	614,4	0,3	1945,0	0,8
існуючі будівлі та споруди*2	6652	3,4	4832,4	2,6	8055,3	3,1

Продовження дод. 3

Напрями використання інвестицій	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.**без пдв		2011 р.**без пдв	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
нові будівлі, споруди, об'єкти незавершеного будівництва* (2)	3115	1,6	2863,6	1,5	2439,3	0,9
довгострокові біологічні активи тваринництва* (3)	447	0,5	577	0,5	645	0,4	705	0,3	714	0,3	879	0,5	961,0	0,5	1056,4	0,4
інші необоротні матеріальні активи	1786	2,0	2928	2,6	2523	1,7	3454	1,6	4421	1,6	4049	2,1	3786,4	2,0	4453,6	1,7
капітальний ремонт	9221	10,3	11533	10,4	15966	10,7	23645	10,6	27491	10,1	18966	9,8	18351,5	9,7	23422,0	9,0
Інвестиції в нематеріальні активи	2146	2,4	3040	2,8	4584	3,1	6389	2,9	6367	2,3	5893	3,1	6984,8	3,7	9430,7	3,6

Примітка*: 1 — інвестиції у матеріальні активи почали виділяти з 2009 р.; 2 — облік показників у складі капітальних інвестицій розпочато з 2009 р.;

3 — до 2008 р. включно — витрати на формування основного стада.

Додаток І

Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності, складено за даними [245; 246, с. 206]

Види економічної діяльності	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010		2011	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Всього	75714	100	93096	100	125254	100	188486	100	233081	100	151777	100	171091,9	100	238174,6	100
Промисловість	28191	37,3	35031	37,6	44804	35,8	64341	34,1	76617,7	32,9	57657,6	38,0	58558,2	34,2	86312,8	36,2
Будівництво	4675	6,2	4929	5,3	6300	5,0	9801	5,2	12469,1	5,3	5324,9	3,5	4966,2	2,9	8541,1	3,6
Сільське, лісове, мисливське господарство	3381	4,5	5016	5,4	7309	5,8	9519	5,1	16890,1	7,2	9381,7	6,2	12230,8	7,2	18182,6	7,7
Рибальство, рибництво	38	0,1	27	0,1	55	0,1	35,7	0,0	61,5	0,0	22,3	0,0	66,0	0,0	37,1	0,0
Торгівля, ремонтні послуги	5322	7,0	7614	8,2	11655	9,3	17779	9,4	24694,5	10,6	14091,2	9,3	11829,6	6,9	17264,1	7,3
Діяльність готелів, ресторанів	1074	1,4	1508	1,6	1483	1,2	2614	1,4	3221,9	1,4	2589,0	1,7	3072,3	1,8	4907,6	2,1
Діяльність транспорту, зв'язку	15015	19,8	16887	18,1	20329	16,2	31709	16,8	32558,4	14,0	24555,1	16,2	29084,5	17,0	39375,1	16,5

Продовження дод. І

Види економічної діяльності	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010		2011	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Фінансова діяльність	1245	1,6	1964	2,1	2386	1,9	4165	2,2	4636,0	2,0	3358,8	2,2	2859,3	1,7	3151,8	1,3
Операції з нерухомістю	11238	14,8	15334	16,5	24026	19,2	39415	20,9	48839,6	21,0	25677,6	16,9	37189,2	21,7	42106,7	17,7
Державне управління	1156	1,5	793	0,8	1054	0,8	1572	0,8	1819,4	0,8	894,2	0,6	1294,8	0,8	1857,6	0,8
Освіта	953	1,3	870	0,9	1164	0,9	1651	0,9	2321,7	1,0	1484,3	1,0	1872,5	1,1	2485,2	1,0
Охорона здоров'я, надання соціальної допомоги	1472	1,9	1297	1,4	1835	1,5	2518	1,4	3530,6	1,5	1931,6	1,3	2753,9	1,6	3451,5	1,4
Надання комунальних, індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту	1954	2,6	1826	2,0	2854	2,3	4061,2	2,2	5420,5	2,3	4808,5	3,1	5314,6	3,1	10501,4	4,4

Додаток К

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування, складено за даними [245]

Джерела фінансування інвестицій	2004 р.		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р. **		2011 р. **	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Всього	75714	100	93096	100	125254	100	188486	100	233081	100	151777	100	150667	100	209130	100
коштів держбюджету	7945	10,5	5077	5,5	6846	5,5	10458	5,6	11576	5,0	6687	4,4	9479	6,3	15599	7,5
коштів місцевих бюджетів	3544	4,7	3915	4,2	5446	4,3	7324	3,9	9918	4,2	4161	2,7	4357	2,9	6111	2,9
власних коштів підприємств і організацій	46685	61,7	53424	57,4	72337	57,8	106520	56,5	132138	56,7	96019	63,3	83997	55,7	112989	54,0
коштів іноземних інвесторів	2695	3,6	4688	5,0	4583	3,7	6660	3,5	7591	3,3	6859	4,5	3429	2,3	6544	3,1
коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	2577	3,4	3091	3,3	5110	4,1	8549	4,5	11589	5,0	5502	3,6	16176	10,7	15103	7,2
кредити банків та інших позик	5735	7,6	13740	14,8	19406	15,5	31182	16,6	40451	17,3	21581	14,2	20611	13,7	37436	17,9
інших джерел	6533	8,5	9161	9,8	4507	3,5	7914	4,2	10323	4,4	6176	4,1	7965	5,3	10878	5,2
					7019*	5,6*	9879*	5,2*	9495*	4,1*	4792*	3,2*	4653*	3,1*	4470*	2,2*

Примітки: *кошти населення на будівництво власних квартир (до 2005 р. включно входили до складу інших джерел фінансування); **без ПДВ.

Наукові підходи до оцінки динаміки соціально-економічних процесів

Підходи	Теоретична база	Первинний, початковий стан системи	Закономірності трансформації, критерії оцінки нового стану
Еволюційно-інституційний	Еволюційна економіка, інституціоналізм	<p>Економіка представлена як система різних інститутів або господарських популяцій.</p> <p>Економічна динаміка розглядається як послідовність стадій народження, становлення, зрілості, загибелі.</p>	<p>Результатом трансформації створення нової соціально-економічної системи.</p> <p>Інерційність розвитку не дозволяє кардинально змінити інституційну систему.</p>
Діалектико-формаційний	Діалектика, марксизм	<p>Економіка — цілісний організм, здатний до самовідтворення і самодетермінації.</p> <p>Економічна динаміка досліджується через етапи розвитку соціально-економічної системи. Виділяються етапи формальної, реальної і загальної (повної) підстави. Стійкість забезпечується самим фактом органічної цілісності, що передбачає безперервне самобудування, а також єдність і узгодження усіх частин з цілим.</p> <p>Ефективність розглядається як мінімізація витрат на самооновлення організму.</p>	<p>Оскільки виникають лише ті структури та напрями еволюції, що були закладені в ній потенційно, то нові соціально-економічні форми конструювати не можна, — їх можна лише ініціювати і виводити на власні, генетично закладені лінії розвитку.</p> <p>Закон переходу кількісних змін у якісні розглядається як загальний закон трансформаційних процесів, сама можливість яких обумовлена дією закону єдності і боротьби протилежностей. Спрямованість трансформаційних процесів у часі і просторі визначається дією закону заперечення заперечення.</p>

Продовження дод. Л

Підходи	Теоретична база	Первинний, початковий стан системи	Закономірності трансформації, критерії оцінки нового стану
Системно-структурний	Діалектика, кібернетика	<p>Економіка — складна відкрита система з внутрішнім джерелом розвитку.</p> <p>Економічна динаміка є наслідком зміни елементів економічної системи, зв'язків між ними, характеру і типу цілісності системи як такої.</p> <p>Стійкість забезпечується балансом між системоутворюючими і системозмінюючими процесами, ієрархією елементів і їх підпорядкуванням системним правилами.</p> <p>Ефективність системи визначається її здатністю адаптуватися до змін зовнішнього середовища з мінімальними витратами.</p>	<p>Тривалий період нестабільності зменшує шанси побудови ефективної соціально — економічної моделі. Ефективність управління вимагає розподілу економічної системи на підсистеми, які розвиваються та взаємодіють між собою в процесі економічного розвитку .</p> <p>Нерівноважна система здатна до конструктивної трансформації лише при наявності достатнього рівня ресурсів, що забезпечують трансформацію .</p>
Інформаційний	Кібернетика, еволюційна теорія, теорія дисипативних структур	<p>Економіка — специфічний генератор, оператор і споживач інформації, нацелений на її збереження, розповсюдження і збільшення.</p> <p>Економічна динаміка обумовлена автогенезом інформації, яка забезпечує конкурентні переваги економіки , дає змогу ефективного планування</p>	<p>Фізичні особливості носіїв інформації визначають обсяг інформації, що міститься в них.</p> <p>Чим більше відомо про систему, чим більше існує про неї інформації, тим ефективніше розвивається економіка, тим керованішими стають соціально-економічні процеси.</p>

Продовження дод. Л

Підходи	Теоретична база	Первинний, початковий стан системи	Закономірності трансформації, критерії оцінки нового стану
Енергійно-синергетичний	Космологія, еволюційна теорія, термодинаміка, квантова фізика, теорія дисипативних структур	<p>Економіка — складна система із зворотними зв'язками, що володіє властивостями дисипативних структур.</p> <p>Стійкість досягається завдяки ієрархічності (довгоживучі змінні підпорядковують собі короткоживучі), баланс позитивних і негативних зворотних зв'язків, наявність аттрактора, дії законів структурного порядку, недостатність вільної енергії для побудови нових структур.</p> <p>Економічна динаміка обумовлена здатністю матеріальної структури накопичувати енергію, яка при перевищенні граничних значень частково руйнує структуру. Напрямок розвитку йде у бік створення все</p>	<p>Насичене енергією середовище має здатність підтримувати і посилювати процес, стимульований слабким збуренням.</p> <p>Структури, здатні до максимального активного поглинання енергії належать до короткоживущих. Серед таких структур розвинені процеси кооперації.</p> <p>Циклічність руйнувань і створювань зумовлена зворотною залежністю негативного типу між структурою і енергією.</p> <p>Ієрархічність будь-яких структур зумовлює ієрархічність циклів — структура вищого рівня підпорядковує своїм ритмом нижчу.</p> <p>Зовнішні причини призводять до реальних трансформацій у системі лише в тих випадках, коли вона вже підготовлена до цього шляхом власного розвитку.</p> <p>Творчість, інтелект — потужні фактори самоорганізації, подолання станів нестійкості і хаосу.</p>

Продовження дод. Л

Підходи	Теоретична база	Первинний, початковий стан системи	Закономірності трансформації, критерії оцінки нового стану
Соціокультурний (цивілізаційний)	Антропологія, еволюційна теорія, культурологія, соціологія	<p>Економіка розглядається як інструментальна, технологічна підсистема соціуму.</p> <p>Ефективність економіки розглядається з позиції здійснення нею відтворення з підвищенням організованості суспільства і культури, забезпечення зростання споживання при зниженні витрат.</p>	<p>Вибір напрямку розвитку обмежений вимогами відповідності нової траєкторії стану соціуму.</p> <p>Хвилеподібний розвиток суспільства обумовлений пульсацією соціальної енергії.</p> <p>Поточна задоволеність індивіда залежить не від обсягу споживаних благ, а від їх динаміки і очікувань.</p> <p>Для нормального розвитку суспільства необхідний певний рівень дезорганізації на мікрорівні, який створює соціально-економічну напруженість і сприяє появі економічних та соціальних інновацій.</p>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л.И. Социальные приоритеты и механизмы экономических преобразований в России / под. ред. Л.И. Абалкина. — М.: Институт экономики РАН, 1998. — 126 с.
2. Аветисян И.А. Об эффективности государственного бюджета и бюджетных расходов: учебное пособие / И.А. Аветисян. — М.: ИНФРА-М, 2008. — 159 с.
3. Академик В. Гец резко критикует сложившуюся модель социально-экономической политики [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.analitik.org.ua/current-comment/social/46b856f68ad42/pagedoc1109_14/
4. Акмалова А.А. Предистория и история социального правового государства / А.А. Акмалова, В.М. Капицын // Социальное и пенсионное право. — 2008. — № 1. — С. 11–14.
5. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери; пер. с англ. Г.Б. Рубальский; под ред. И.А. Ушакова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/343602/>.
6. Архангельський Ю. Бідність, податки та економічне зростання / Ю. Архангельський, О. Радзівєвський, А. Алексєєв // Економіка України. — 2006. — № 5. — С. 63–71.
7. Атаманчук Г.В. Государственное управление: учебное пособие / Г.В. Атаманчук. — М.: Энциклопедия управленческих знаний, 2000. — 188 с.
8. Аткинсон Э.Б. Лекции по экономической теории государственного сектора / Э.Б. Аткинсон, Дж.Э. Стиглиц; пер. с англ. под ред. Л.Л. Любимова. — М.: Финансы и статистика, 1996. — 831 с.
9. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. — М.: Политиздат, 1980. — 368 с.
10. Бабич А.М. Государственные и муниципальные финансы / А.М. Бабич, Л.Н. Павлова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://sbiblio.com/biblio/archive/gosudarstvennie_i_munizipalnie_finansi/42.aspx
11. Бабичев И.В. Цели публично-правовых систем: муниципальные образования, механизмы их формирования / И.В. Бабичев // Журнал российского права. — 2009. — № 4.
12. Бажал Ю.М. Національна інноваційна система: зарубіжний досвід, стан в Україні: кол. монографія / за заг. ред. Л.І. Федулової — К.: УкрІНТЕІ, 2008. — 476 с.

13. Бакуменко В. Державне управління і державно-управлінські рішення: вступ до досліджень / В. Бакуменко // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. — 1999. — № 4. — С. 68–79.

14. Бакуменко В.Д. Теоретичні та організаційні засади державного управління / В.Д. Бакуменко, П.І. Надолішній. — К.: Вид-во НАДУ, 2003. — 210 с.

15. Балацкий Е.В. Закон Вагнера, кривая Арми–Рана и парадокс богатства / Е.В. Балацкий // Общество и экономика. — 2010. — № 9. — С. 80–97.

16. Бандурка А.А. Иностраные инвестиции в экономике Украины: монографія / А.А. Бандурка, А.М. Бандурка, О.В. Носова. — Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. — 448 с.

17. Баринов В.А. Антикризисное управление: учебное пособие / В.А. Баринов. — М.: ИД ФКБ-ПРЕСС, 2002. — С. 151.

18. Баш Хайдар. Модель Национальной Экономики — новая экономическая система / пер. с турец. под ред. Х.Л. Шайдуллина. — Казань: Идел-пресс, 2011. — 160 с.

19. Белл Д. Культурні суперечності капіталізму / Д. Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. — Київ. Либідь, 1996. — 384 с.

20. Белінська Я.В. Державна підтримка експорту: зарубіжний досвід та уроки для України / Я.В. Белінська // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 2 (8). — С. 120–131.

21. Бідність в Україні та пропозиції профспілок щодо її подолання. Аналітична записка, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.fnpr.org.ua/index_web_files/Analitika_2011.htm

22. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг. — М.: Дело ЛТД, 1994. — 720 с. (4-е изд. — М.: Дело Лтд, 1994. — 627 с.)

23. Богомолова Д.С. О государственной финансовой поддержке российских экспортеров промышленной продукции. Государственный университет: Высшая школа экономики [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hse.ru/>

24. Богомолов О. Нравственный фактор социально-экономического прогресса / О. Богомолов // Вопросы экономики. — 2007. — № 11. — С. 55–62.

25. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні / Н.Б. Болотіна. — К.: Знання, 2005. — 381 с.

26. Бондарева Н.А. Моделирование процессов самоорганизации и прогрессивного развития производственно-экономических систем строительных предприятий / Н.А. Бондарева // Недвижимость: экономика, управление. — 2010. — № 3–4. — С. 32–35.

27. Бор М.З. Основы планирования народного хозяйства СССР / М.З. Бор. — М.: Экономика, 1971. — 232 с.

28. Братишко В. Национальная экономика как объект государственного управления / В. Братишко // Экономика Украины. — 1994. — № 6. — С. 71–77.

29. Браун П. Посібник з аналізу державної політики / П. Браун; [пер. з англ.]. — К.: Основи, 2000. — 243 с.
30. Бреев М.В. Методология планирования народного хозяйства / М.В. Бреев. — М.: Изд-во МИНХ им. Г.В. Плеханова, 1970. — 44 с.
31. Будкін В. Інноваційна модель розвитку національних економік / В. Будкін // Економіка України. — 2010. — № 6. — С. 67–78.
32. Бутнік-Сіверський О.Б. Ринковий механізм господарювання: теоретико-методологічні проблеми формування / О.Б. Бутнік-Сіверський. — К.: ЦСП Колтал, 2005. — 374 с.
33. Бюджетний дефіцит можна покрити — експерт [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.glavred.info/archive/2010/03/06/152604-2.html>.
34. Бюджетний Кодекс України від 08.07. 2010 року № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України, 2010. — № 50–51. С. 572 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>
35. Ван Цзюэ. Теория разбухания экономики / Ван Цзюэ; перевод с китайского под ред. Л.В. Никифорова и др. // РАН Ин-т экономики. Центр полит.-экон. исслед. — М.: Наука, 2003. — 159 с.
36. Василюк С.В. Етапи, принципи та фактори соціально-економічного розвитку персоналу підприємств залізничного транспорту / С.В. Василюк // Вісник економіки транспорту і промисловості. — 2011. — № 33. — С. 265–272.
37. Величко А.В. Особенности инвестиционно-инновационного развития экономики Украины / А.В. Величко, О.В. Лященко // Економічний вісник Донбасу. — 2011. — № 2 (24). — С. 199–205.
38. Власюк О. Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання / О. Власюк // Матеріали восьмого засідання «круглого столу»: «Безпека економічних трансформацій» 22 грудня 1999 р. — К., 2000. — С. 6.
39. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. — 2008. — № 6. — С. 79–84.
40. Волков Ю.Е. Социальное управление как вид управленческой деятельности в общественных системах / Ю.Е. Волков // Социально-политический журнал. — 1997. — № 3. — С. 65–74.
41. Всемирная история экономической мысли. Экономическая мысль социалистических и развивающихся стран в послевоенный период (40-е — первая половина 90-х годов): научное издание в 6 томах, кн. 2 / ред. В.Н. Черковец. — М.: Зарубежная экономическая наука. Мысль, 1997. — 222 с.
42. Гаврилов Н. Государственная поддержка промышленного экспорта в России / Н. Гаврилов, И. Беляков [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://institutions.com/industry/615-gosudarstvennaya-podderzhka-exporta.html>

43. Галеєва Е.И. Оценка эффективности деятельности хозяйствующих субъектов с помощью синергетической модели / Е.И. Галеєва // Вестник Чувашского университета. — 2008. — № 3. — С. 311–319.

44. Гальчинський А. Відновити дієздатність держави / А. Гальчинський // Економіка України. — 2000. — № 8. — С. 8–14.

45. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ: монографія / А. Гальчинський, В. Геєць, А. Кінах, В. Семиноженко. — К.: Знання України, 2002. — 336 с.

46. Гальчинский А.С. Кризис поставит все на свои места / А.С. Гальчинский [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.politikan.com.ua/1/4/0/38310.htm>

47. Гальчинський А. Україна: поступ у майбутнє / А. Гальчинський. — К.: Основи, 1999. — 220 с.

48. Гальчинський А. С. Україна на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. — К.: Знання України, 2002. — С. 135.

49. Геєц В.М. Прогнозирование динамики и структуры общественного производства союзной республики / В.М. Геєц. — К.: Наук. думка, 1987.

50. Геєц В. Социогуманитарные составляющие перспектив перехода к социально ориентированной экономике в Украине / В. Геєц // Экономика Украины. — 2000. — № 1. — С. 4–11.

51. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Геєць, В.П. Семиноженко. — Харків: Константа, рік. — 272 с.

52. Геєць В. Ринкова трансформація в 1991–2000 роках: здобутки, труднощі, уроки / В. Геєць // Вісн. НАН України. — 2001. — № 2. — С. 22–31.

53. Геєць В.М. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доповідь / за заг. ред. В.М. Геєця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.

54. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць. — К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. — 864 с.

55. Геєць В.М. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / В.М. Геєць. — К.: Логос, 1999. — 500 с.

56. Голикова Г.В. Комплексный подход к оценке эффективности управления социально-экономическими системами / Г.В. Голикова, Ю.В. Шеина // Современная экономика: проблемы и решения. — 2010. — № 4. — С. 63–71.

57. Гордей О.Д. Соціальний аспект бюджетної політики / О.Д. Гордей // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 6 (108). — С. 194–198.

58. Гранберг А.Г. Модели согласования решений в системе «народное хозяйство — регионы» / А.Г. Гранберг, А.Г. Рубинштейн, В.Е. Селиверстов и др. // Моделирование социально-экономического развития территориальных систем: опыт исследований в социалистических странах. — Новосибирск: Наука, 1983. — С. 6–68.

59. Гранберг А.Г. Экономико-математические исследования многорегиональных систем / А.Г. Гранберг, В.И. Суслов, С.А. Суспицын // Регион: экономика и социология. — 2008. — № 2. — С. 120–150.
60. Грей Ш. Налогово-бюджетная политика и экономический рост. Уроки для Восточной Европы и Центральной Азии / Ш. Грей, Т. Лейн, А. Варудаксис. — The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. — 2007. — 391 p.
61. Григорьева И. Модели социальной политики в современном обществе: одна, две или больше? / И. Григорьева // Управленческое консультирование. — 1998. — № 1. — С. 24–36.
62. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. — М.: Мысль, 1969. — 465 с.
63. Гэлбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Дж. Гэлбрейт. — М.: Прогресс, 1979. — 405 с.
64. Дарендорф Р. От социального государства к цивилизованному обществу / Р. Дарендорф // «Полис» («Политические исследования»). — 1993. — № 5. — С. 31–35.
65. Девіс М. Створення фіскального простору для економічного зростання. Огляд державних фінансів України. Документ Світового банку / М. Девіс, П. Сааведри, Р. Піонтковський та ін. — Звіт № 36671 — UA. — 2006. — 185 с.
66. Дербенцев В.Д. Моделювання тенденцій економічного росту національної економіки / В.Д. Дербенцев // Економіка та підприємництво: Зб. наук. праць молодих учених та аспірантів, К.: ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана»; відп. ред. С.І. Дем'яненко. — 2009. — Вип. 22. — С. 299–310.
67. Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2012 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-27574.html>
68. Державне управління в Україні / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. — К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 1999. — 260 с.
69. Державне управління: навч. посіб. / А.Ф. Мельник, О.Ю. Смоленський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко; за ред. А.Ф. Мельник. — К.: Знання-Прес, 2003. — 343 с.
70. Дидковский С. Технология системной организации процесса целеполагания / С. Дидковский // Обучение персонала. — 2008. — № 1. — С. 86–90.
71. Диха М.В. Вплив розподілу державних видатків на соціально-економічний розвиток країни / М.В. Диха // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції: «Модернізація та суспільний розвиток економіки країни» 25–26 січня 2013 р. — Сімферополь: Наукове об'єднання «Economics». — 2013. — С. 19–20.
72. Диха М.В. Глобальна конкурентоспроможність та інвестиційна привабливість України: стратегії реалізації: монографія / М.В. Диха. — Хмельницький: ХНУ, 2011. — 207 с.

73. Диха М.В. Державно-приватне партнерство як форма взаємодії держави та бізнесу / М.В. Диха // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Економіка і управління: виклики та перспективи» 04–05 лютого 2013 р. — Дніпропетровськ: «Герда». — 2013. — С. 35–38.

74. Диха М.В. Інвестиційно-інноваційна стратегія як взаємоузгоджена система розвитку економіки України / М.В. Диха // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». — 2013. — № 1 (39). — С. 27–32.

75. Диха М.В. Інновації — ключовий чинник соціально-економічного розвитку країни / М.В. Диха // Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». — 2012. — № 4 (30). — С. 28–33.

76. Диха М.В. Концептуальні засади макроекономічного моделювання соціально-економічних процесів / М.В. Диха // Вісник Хмельницького національного університету. — 2012. — № 6, Т. 1. — С. 215–223.

77. Диха М.В. Методологічні підходи до оцінки ефективності управління соціально-економічною системою / М.В. Диха // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції: «Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту» 16–17 серпня 2013 р. — Сімферополь: Наукове об'єднання «Economics». — 2013. — С. 19–20.

78. Диха М.В. Моделі соціально-економічної трансформації України / М.В. Диха // Вісник Тернопільського національного економічного університету. — Тернопіль: ТНЕУ. — 2012. — № 5–2. — С. 77–85.

79. Диха М.В. Напрями вдосконалення бюджетної політики / М.В. Диха // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання розвитку економіки в умовах сучасної нестабільності» 22–23 лютого 2013 р. — Київ: ГО «Київський економічний науковий центр». — 2013. — Ч. 1. С. 6–8.

80. Диха М.В. Наукові основи макроекономічного регулювання соціально-економічним розвитком / М.В. Диха // Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної конференції «Роль-фінансово-кредитного механізму у розвитку економіки країни» 1–2 березня 2013 року, м. Львів: Громадська організація «Львівська економічна фундація». — 2013. — С. 9–10.

81. Диха М.В. Обґрунтування ролі держави в регулюванні соціально-економічних процесів / М.В. Диха // Вісник Донецького національного університету. Серія В. Економіка і право. — 2012. — № 2. — С. 207–211.

82. Диха М.В. Обмеження і можливості регулювання соціально-економічної системи України у побудові стратегії стійкого розвитку / М.В. Диха // Вісник Львівської державної фінансової академії. — Львів: ЛДФА. — 2012. — № 22. — С. 197–207.

83. Диха М.В. Оптимальний розподіл валового внутрішнього продукту як передумова соціально-економічного розвитку держави / М.В. Диха // Економіст. — 2013. — № 1 (315). — С. 39–41.

84. Диха М.В. Оцінка рівня розвитку соціально-економічної системи України // *Економіст*. — 2013. — № 2 (316). — С. 44–46.
85. Диха М.В. Принципові підходи до визначення стратегії соціально-економічного розвитку України / М.В. Диха // *Економіка України*. — 2013. — № 2. — С. 29–37.
86. Диха М.В. Стимулювання експорту України та роль державних фінансів у цьому процесі / М.В. Диха // *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. — Житомир: ЖДТУ. — 2012. — № 4 (62). — С. 364–367.
87. Диха М.В. Стратегічне регулювання соціально-економічної сфери: проблеми, цілі, пріоритети / М.В. Диха // *Фінанси України*. — 2012. — № 7. — С. 47–58.
88. Диха М.В. Сучасний стан, тенденції та пріоритети соціально-економічного розвитку України / М.В. Диха // *Харків: Науковий журнал «Бізнес Інформ»*. — 2012. — № 8. — С. 35–39.
89. Диха М.В. Технологічні парки як інструмент інтенсифікації розвитку країни / М.В. Диха // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Економічні проблеми модернізації та інноваційного розвитку промисловості» 7–8 листопада 2012 р.* — Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля. — 2012. — С. 23–26.
90. Диха М.В. Трансформація економіки України за роки незалежності під призвою макроекономічної стабільності / М.В. Диха // *Вісник Хмельницького національного університету*. — 2012. — № 4, Т. 3. — С. 72–77.
91. Дыха М.В. Социальная политика Украины: проблемы и пути их решения / М.В. Дыха // *Сборник материалов XVI Международной научно-практической конференции: «Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд» 22 октября 2012 г.* — Новосибирск: Издательство НГТУ. — 2012. — С. 278–284.
92. Дыха М.В. / *Экономика: мировой исторический опыт и современные проблемы: монография* / под. ред. Т.Н. Внуковской. — Ставрополь: Логос, 2012. — 208 с. (часть автора — Глава 4).
93. Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Л.І. Дідківська, Л.С. Головка. — К.: Знання-Прес, 2000. — 209 с.
94. Дорофійенко В.В. Фінансовий та організаційно-інституційний механізми державного управління розвитком соціально-економічної інфраструктури: монографія / В.В. Дорофійенко, В.М. Гончаров, В.М. Лобас та ін. — Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2010. — 220 с.
95. Дуда Б.Ю. Теоретичні аспекти державного регулювання валютних ринків [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc.
96. Ейсмонт В.В. Інституціональна система власності як фактор економічного розвитку / В.В. Ейсмонт // К.: Наукові праці МАУП. — 2011. — Вип. 1 (28). — С. 101–106.

97. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. — К.: Ін-т економічного прогнозування; Фенікс, 2003. — 1008 с.

98. Економічна історія: лекції / Н.О. Тимочко, О.А. Пучко, Л.М. Рудомьоткіна та ін. — К.: КНЕУ, 2000. — 268 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://publib.if.ua/part/2515>

99. Економічна енциклопедія: В 3 т. / голова ред. ради Б.Д. Гаврилишин. — К.: Академія; Тернопіль: Акад. народного госп-ва, 2000. — Т. 3. — 865 с.

100. Експерти: дефіцит бюджету-2013 буде вдвічі більшим від плану [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/540213-eksperti-defitsit-byudjetu-2013-bude-vdvichi-bilshim-vid-planu.html>

101. Єрохін С. Структурна трансформація національної економіки: теоретико-методологічний аспект / С. Єрохін. — К.: Світ знань, 2002. — 246 с.

102. Єфименко Т. Оптимізація бюджетної політики в контексті сучасної глобальної конкуренції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dc-summit.info/proekty/ukraina-i-rossija/1097-optimizacija-bjudzhetnoi-politiki.html>

103. Єфименко Т.І. Формування фіскального простору економічних реформ / Т.І. Єфименко // *Фінанси України*. — 2011. — № 4. — С. 3–23.

104. Жаліло Я. Внутрішній ринок України як рушій економічного зростання / Я. Жаліло // *Матеріали восьмого засідання «круглого столу» «Безпека економічних трансформацій» 22 грудня 1999.* — К., 2000. — С. 7.

105. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія / Я.А. Жаліло. — К.: НІСД, 2003. — 368 с.

106. Жилкина М.С. Финансовые, кредитные и страховые инструменты государственного регулирования экономических процессов / М.С. Жилкина // *Финансовый бизнес*. — 2001. — № 7. — С. 11–19.

107. Житлово-комунальне господарство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%>

108. Забродский В.А. Прогнозування виробничих ситуацій і оцінка застосовності методів прогнозу / В.А. Забродский, Ю.Г. Лысенко, В.Р. Христиановский // *Нова радянська соціально-економічна література*. М.: Юніон. — 1975. — № 9. — С. 30–37.

109. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні порушення» від 7.04. 2011 року № 3207-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3207-17>

110. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 року № 1602-III // *Відомості Верховної Ради України*. — 2000. — № 25. — С. 195 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1602-14>

111. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 40. — С. 527.
112. Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 07.04. 2011 року № 3206-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3206-17>.
113. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15.03. 2001 року № 2299 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2299-14>
114. Запатріна І.В. Інституційні аспекти реалізації концепції «двох бюджетів» на прикладі російського досвіду / І.В. Запатріна // Фінанси України. — 2006. — № 9. — С. 18–29.
115. Затонацька Т.Г. Бюджетні видатки на розвиток людського капіталу / Т.Г. Затонацька // Фінанси України. — 2008. — № 10. — С. 53–60.
116. Звіт про конкурентоспроможність України 2009 «Назустріч економічному зростанню та процвітанню». — К.: Фонд економічного управління, 2009. — 230 с.
117. Зухба Д.С. Принципы и проблемы государственного регулирования экономики / Д.С. Зухба, Е.Н. Зухба, Н.Г. Каптуренко. — Донецк: ИПЦ «Донецк», 1991. — 25 с.
118. Илларионов А. Размеры государства и экономический рост / А. Илларионов, Н. Пивоварова // Вопросы экономики. — 2002. — № 9. — С. 18–45.
119. Иванов Ю.Б. Моделювання наслідків від впровадження пільг соціального характеру з податку на прибуток підприємств, які сприяють поліпшенню рівня життя населення / Ю.Б. Иванов, Г.В. Комарова // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/.../10_30_46.pdf
120. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. Л.І. Федулової. — К.: «Основа», 2005. — 549 с.
121. Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення / за ред. В.П. Александрової. — К.: ІЕП НАН України, 2002, — 286 с.
122. Йохансен Л. Очерки макроэкономического планирования / Л. Йохансен. — М.: Прогресс, 1992. — Т. 1. — 398 с.
123. Каптейн Ю.Н. Тенденции реформирования социально-экономической системы региона / Ю.Н. Каптейн, И.Г. Каптейн // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера. Вестник научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. — 2009. — № 2. — С. 29–37.
124. Карлін М. Суть, структура, функції суспільних фінансів та їхнє місце в фінансовій системі України / М. Карлін // Формування ринкової економіки в Україні. — 2009. — Вип. 19. — С. 44–49.

125. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж.М. Кейнс // Классики экономической науки — XX век. — М.: Гелиос АРВ, 1999. — 352 с.
126. Келсо Луис О., Келсо Патриция Х. Демократия и экономическая власть / Луис О. Келсо, Патриция Х. Келсо. — Сан-Франциско: Институт Келсо по изучению экономических систем, 2007. — 268 с.
127. Кларк Дж.Б. Распределение богатства / Дж.Б. Кларк. — М.: Гелиос АРВ, 2000. — С. 38–50, 330–365.
128. Классики кейнсианства: в 2 т. Т. 1: К теории экономической динамики / Р. Харрод. Экономические циклы и национальный доход. Ч. I-II / Э Хансен. Предислов. сост.: А.Г. Худокормов. — М., 1997. — С. 20.
129. Клаус Г. Кибернетика и общество / Г. Клаус; пер. с немецкого. — М.: Прогресс, 1967. — 432 с.
130. Клланд Д. Системный анализ и целевое управление / Д. Клланд, У. Кинг; пер. с англ. — М.: Сов. радио, 1974. — 280 с.
131. Ковтун О.В. Місце та роль податку з доходів фізичних осіб в податковій системі України / О.В. Ковтун, І.В. Ткаченко // Наука й економіка. — 2009 — № 4 (16), Т. 1. — С. 64–68.
132. Колбушкин Ю.П. Теоретико-методологічні засади формування стратегії управління фінансовими потоками нафтогазового комплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Ю.П. Колбушкін. — Донецьк, 2010. — 32 с.
133. Колемаев В.А. Экономико-математическое моделирование. Моделирование макроэкономических процессов и систем / В.А. Колемаев. — М.: Юнити, 2005. — 295 с.
134. Коломийченко О.В. Стратегическое планирование развития регионов России: методология и организация / О.В. Коломийченко, В.Е. Рохчин. — СПб.: Наука, 2003. — С. 80–82, 102–104.
135. Коломойцев В. Восстановление и структурная трансформация промышленного комплекса Украины / В. Коломойцев, Изд. 2-е, перераб. и дополн. — К.: Молодь, 1998. — 384 с.
136. Колос Е. А. Особенности формирования и развития моделей социальной защиты населения // Вестник КАСУ. — 2007. — № 4 Электронный ресурс. — Режим доступа: http://www.rusnauka.com/28_NIOXXI_2008/Economics/35620.doc.htm
137. Кондратьев Н.Д. Основные проблемы экономической статики и динамики: Предварительный эскиз / Н.Д. Кондратьев. — М.: Наука, 1991. — С. 298.
138. Конституція України від 28.06. 1996 року. — К.: Українська правнична фундація, 1996. — 63 с.
139. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. та прогнозув. Кер. проекту В.М. Геєць. — К.: Логос, 1999. — 56 с.

140. Концесійний «довгобуд» Львів–Краковець [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://daily.lviv.ua/news/13282>
141. Концепція гуманітарного розвитку України. Проект від 14.03. 2008 року / Розроблено Робочою групою (керівник групи — академік НАН України Жулинський М.Г.) за науково-методичного та організаційного забезпечення Національного інституту стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hghltd.yandex.net/>
142. Корчинський В.Є. Дослідження залежності між рівнем середньої заробітної плати у регіонах України та фінансовими ресурсами місцевих бюджетів / В.Є. Корчинський, С.Ю. Колодій // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 1. — С. 177–185.
143. Крючкова І.В. Макроекономічне моделювання та короткострокове прогнозування / І.В. Крючкова. — К.: НАН України; Інститут економічного прогнозування, 2000. — 336 с.
144. Кудрявцев Д.В. Об одном подходе к целевому проектированию организационных систем / Д.В. Кудрявцев, Л.Ю. Григорьев, С.Л. Горелик // X Международная научно-практическая конференция «Системный анализ в проектировании и управлении». — СПб, 28–30 июня 2006 г.
145. Кундицький О.О. До питання про суть державного регулювання економіки / О.О. Кундицький // Науковий вісник. — 2006. — Вип. 16.2. — С. 302–307.
146. Курищук В. Державна фінансова підтримка експортної діяльності в Україні / В. Курищук // Економіст. — № 6 — 2009. — С. 39–41.
147. Курский А.Д. Научные основы советских пятилеток / А.Д. Курский. — М.: Наука, 1974. — 60 с.
148. Кучма Л.Д. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр./ Л.Д. Кучма. — К.: Преса України, 2002. — С. 33.
149. Кучма Л.Д. Вірю в український народ / Л.Д. Кучма. — К.: Видавничий дім «Альтернатива», 2000. — С. 377–378.
150. Лановой В.Т. Рынок и воспроизводство / В.Т. Лановой. — К.: Наук. думка, 1992. — 228 с.
151. Лаптев А.С. Целеполагание в структуре управленческой деятельности / А.С. Лаптев // Гражданин и право. — 2009. — № 4.
152. Лаптев В.В. Введення в підприємницьке право. — М., 1994. — 31 с.
153. Латов Ю. Экономическая неоклассическая теория / Ю. Латов, О. Шлыкова, Н. Рыженкова [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/EKONOMICHESKAYA_NEOKLASSICHESKAYA_TEORIYA.html?page=0,3
154. Лисяк Л.В. Принципи бюджетної системи у контексті нового Бюджетного кодексу України / Л.В. Лисяк, Т.О. Дулік // Вісник економічної науки України. — 2011. — № 1 — С. 72–79.

155. Литвиненко Є.О. Податкове стимулювання розвитку промислового виробництва / Є.О. Литвиненко // *Фінанси України*. — 2004. — № 4. — С. 69–75.
156. Лук'яненко І.Г. Прогнозування податкових надходжень за допомогою моделей / Лук'яненко І.Г., Городниченко Ю.О // *Фінанси України* — 2001. — № 7. — С. 89–98.
157. Лук'яненко І.Г. Системне моделювання механізму бюджетного регулювання: автореф. дис. ...докт. екон. наук / І.Г. Лук'яненко. — Київ, 2005. — 32 с.
158. Лук'яненко І. Системне моделювання показників бюджетної системи України. Принципи та інструменти: монографія / І. Лук'яненко. — К.: Києво-Могилянська академія, 2004. — 541 с.
159. Луніна І.О. Інституційні умови ефективності державних видатків в Україні. В моногр. «Бюджетна політика у контексті соціально-економічного розвитку України» у 6 т. / редкол.: М.Я. Азаров (голова) та ін.. К.: НДФІ. — 2004.
160. Луніна І.О. Проблеми й перспективи розвитку системи державних фінансів в Україні / І.О. Луніна // *Фінанси України*. — 2010. — № 2. — С. 3–12.
161. Мазур О.А. Економіко-статистичний огляд діяльності Технологічного парку «ІЕЗ ім.Є.О. Патона» в 2000–2010 рр. / О.А. Мазур, С.В. Пустойт, Л.Б. Любозна та ін. — К., 2010. — С. 7.
162. Мазур О.А. Технологічні парки України стан та проблеми: Доповідь члена Громадської ради Інноваційна Україна [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.in.gov.ua/files/content/mazur_techpark1131.pdf.
163. Мазур О.А. Технологічні парки України 2000–2009 рр. / О.А. Мазур, В.С. Шовкалюк. — К.: Прок-Бизнес, 2009. — 70 с.
164. Макаренко М.В. Формування механізму управління ефективним функціонуванням підприємства / М.В. Макаренко // *Актуальні проблеми економіки* — 2005. — № 11.
165. Макарова О. Демографічні проблеми і соціальна політика / О. Макарова // *Праця і зарплата*. — 2007. — № 45. — С. 4.
166. Макаров В.Л. Экономика знаний: уроки для России / В.Л. Макаров // *Вестник Российской Академии наук*. — 2003. — Т. 73. — № 5. — С. 450.
167. Макроекономіка: підручник / А.Г. Савченко, Г.О. Пухтаєвич, О.М. Тітьонко та ін.; за ред. А.Г. Савченка. — К.: Либідь, 1995. — 208 с.
168. Мамутов В.К. Господарське право: підручник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменський та ін. — К.: Юринком, 2002. — 897 с.
169. Мартякова Е.Ю. Терминологические аспекты функционирования социально-экономической системы / Е.Ю. Мартякова // *Экономика и управление*. — 2009. — № 2–3. — С. 40.
170. Матеров И. Факторы развития «новой экономики» в России / И. Матеров // *Экономист*. — 2003. — № 2. — С. 3–11.

171. Мау В.А. В поисках планомерности: из истории развития советской экономической мысли конца 30-х начала 60-х гг. / В.А. Мау. — М.: Наука, 1990. — 160 с.
172. Механізми державно-приватного партнерства впроваджуються у вугільній галузі Луганщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244830510
173. Мизес Л. Человеческая деятельность. Трактат по экономической теории / Л. Мизес. — М.: Экономика, 2000. — 878 с.
174. Митькин А.Н. Стратегическое целеполагание в системе государственного управления экономикой: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / А.Н. Митькин. — Москва, 2008. — 172 с.
175. Михасюк І.Р. Державне регулювання економіки: підручник / І.Р. Михасюк, Л.А. Швайка. — Львів: «Магнолія плюс»; видавець СПД ФО «В.М. Піча», 2006. — 220 с.
176. Модели оценки, анализа и прогнозирования социально-экономических систем: монография / [Клебанова Т.С., Кизим Н.А., Благуи И.С. и др.]; Харьк. нац. экон. ун-т и др. Х.: ИНЖЭК, 2010. — 277 с.
177. Модельный закон об инновационной деятельности: постановление № 27-16 от 16.16. 2006 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
178. Модернізація України — наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К.: НІСД, 2011. — 432 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://document.ua/modernizacija-ukrayini-nash-strategichnii-vibir-doc53248.html>
179. Молдован О. Двадцять років реформ і хаосу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/08/15/294948/>
180. Молдован О.О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ: монографія / О.О. Молдован. — К.: НІСД, 2011. — 380 с.
181. Мочерний С.В. Економічна теорія: посібник для студентів вищих закладів освіти / С.В. Мочерний. — К.: Вид. центр «Академія», 1999. — 592 с.
182. Мочерний С. Економічний суверенітет України та шляхи його досягнення / С. Мочерний. — К.: Знання України, 1994. — 193 с.
183. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / М.Я. Азаров, В.А. Кошилов, Л.К. Воронова та ін.; за заг. ред. М.Я. Азарова. — К.: НДФІ, 2006. — 632 с.
184. Науменков В.И. Внедрение методов прогнозирования и планирования в условиях рыночной экономики / В.И. Науменков, Б.О. Панасюк. — К.: Глобус, 2002. — 200 с.
185. Новак А.Я. Як підняти українську економіку: монографія / А.Я. Новак. — [2-ге вид.]. — К.: «Гнозіс», 2007. — 344 с.

186. Новиков Д.А. Структура теории управления социально-экономическими системами / Д.А. Новиков // Управление большими системами. — 2009. — Выпуск 24. — С. 216–258.

187. Опарін В.М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / В.М. Опарін. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.

188. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики: учеб. пособие / В.П. Орешин. — М.: Юристъ, 1999. — 272 с.

189. Основы социального управления: учеб. пособие / А.Г. Гладышев, В.Н. Иванов, В.И. Патрушев и др.; под ред. В.Н. Иванова. — М.: Высш. шк., 2001. — 271 с.

190. Офіційний сайт ВЕФ у Давосі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gcr.weforum.org/>

191. Офіційний сайт діяльності Світового банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.worldbank.org.uk/

192. Офіційний сайт Міжнародної фінансової корпорації Doing Business [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/>

193. Офіційний сайт Міністерства Економічного розвитку і торгівлі <http://www.me.gov.ua/>

194. Офіційний сайт Міністерства Фінансів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>

195. Перехідна економіка: підручник / В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та інші; за ред. В.М. Гейця. — К.: Вища школа, 2003. — 591 с.

196. Перун З.В. Програмно-цільовий метод формування бюджету: навчальний посібник / З.В. Перун, О.І. Романюк, Н.Н. Товста, Л.П. Літвінцева, С. Лідс, І.В. Румянцева. — К.: Універс, 2002. — 132 с.

197. Петраков Н.Я. Русская рулетка: экономический эксперимент ценою 150 миллионов жизней / Н.Я. Петраков. — М.: Экономика, 1998. — 286 с.

198. Петраков Н.Я. Фактор неопределенности и управление экономическими системами / Н.Я. Петраков, В.И. Ротарь. — М.: Наука, 1985.

199. Петров В.И. Целеполагание в полиструктурных социально-экономических системах / В.И. Петров // Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета. — 2008. — № 3 (16) Электронный ресурс. — Режим доступа: <http://www.ncstu.ru>

200. Петровська О.С. Сучасна модель економічного розвитку національної економіки / О.С. Петровська // Економічна теорія. — 2008. — № 1. — С. 30–40.

201. Пинзеник В. Коні не винні, або реформи чи їх імітація / В. Пинзеник. — К.: Академія, 1998. — 127 с.

202. Підписано Угоду з компанією «Венко Інтернешнл Лімітед» / Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/1270>

203. Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації / [кер. авт. кол. Жаліло Я.А.]. — К.: НІСД, 2011. — 66 с.
204. Планирование народного хозяйства: спецкурс академика А.И. Анчишкина / под ред. Э.Н. Крылатых. — М.: Изд-во МГУ, 1989.
205. Плахова О.М. Соціологія управління: навчально-методичний посібник для студентів соціологічного факультету / О.М. Плахова. — Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. — 128 с.
206. Податковий Кодекс України від 02.12. 2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
207. Подсолонко В.А. Опережающее управление развитием экономики: монография / В.А. Подсолонко. — Симферополь: КРП «Издательство «Крымучпедгиз», 2007. — 680 с.
208. Попкова Н.А. О бюджетном стимулировании экономического развития / Н.А. Попкова // Финансы. — 2010. — № 7. — С. 53–55.
209. Поплавський А. Чому в Україні найменша зарплата? / А. Поплавський [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gazeta.ua/blog/3822/chomu-v-ukrajini-najmensha-zarplata>
210. Постанова Кабінету Міністрів України «Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009–2014 роки» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.t3.1562.kharkov.ua/images/users/Zakon_Ukr_pro_reformuvannya_ZhKG_2009_2014\(1\).doc](http://www.t3.1562.kharkov.ua/images/users/Zakon_Ukr_pro_reformuvannya_ZhKG_2009_2014(1).doc)
211. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми модернізації комунальної теплоенергетики на 2010–2014 роки» від 04.11. 2009 року № 1216 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1216-2009-%EF>
212. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19.09. 2007 року № 1158 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-p>
213. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні» від 2 лютого 2011 року № 389. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-2011-p>
214. Потапов П.І. Соціальний добробут: сутність поняття у контексті сучасних теоретичних підходів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2011_8/zmist/R_2/16Potapov.pdf
215. Проблемы прогнозирования некоторых макроэкономических показателей: монография / под ред. Энтова Р.М. — М.: ИЭПП, 2002. — 252 с.
216. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К.: НІСД, 2012. — 256 с.

217. Прогнозування і розробка програм: метод. рек. / В.Ф. Беседін та ін.; [за ред. В.Ф. Беседіна]. — К.: Наук. світ, 2000. — 468 с.

218. Програма економічних реформ «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» на 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/06/2/5102337>

219. Проект Державної програми активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/main?art_id=197032&cat_id=197031

220. Проект Закону України «Про державне стратегічне планування». Схвалено Верховною Радою України в першому читанні 15.11. 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economics.unian.net/ukr/detal/109984>

221. Рада схвалила створення механізму підтримки національного експорту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.dt.ua/ECONOMICS/rada_shvalila_stvorennya_mehanizmu_pidtrimki_natsionalnogo_eksportu-102209.html

222. Радзиевский А.И. Централизованное планирование: кризис и дальнейшее развитие / А.И. Радзиевский. — К.: Знание, 1990. — 16 с.

223. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. 3-е изд., перераб и доп. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — М.: Инфра-М, 2001. — 480 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.smartcat.ru/referat/dfegramqw/morea.shtml>

224. Райзберг Б. Целенаправленность как фактор эффективности государственного регулирования / Б. Райзберг // Экономист. — 2010. — № 4. — С. 83–90.

225. Реєстр корпоративних прав держави [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.spfu.gov.ua/_layouts/SPFUSite/Definition/RegisterStateCorporateRights.aspx

226. Римарева Л.М., Лукач А.В., Путь Н.М. Державна підтримка експортної діяльності в зарубіжних країнах та в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://intkonf.org/rimareva-lm-lukach-av-put-nm-derzhavna-pidtrimka-eksportnoyi-diyalnosti-v-zaubizhnih-krayinah-ta-v-ukrayini/>

227. Розенфельд Реймонд А. Лекції з державної політики / А. Раймонд Розенфельд; пер. з англ. С. Соколик — К.: К.І.С., 2002. — 60 с.

228. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про надання ВАТ «Виробничо-наукова компанія «Розточья СТ» концесії на будівництво та експлуатацію автомагістралі «Львів–Броди» від 16.11. 2002 року № 658-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/658-2002-р>

229. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року» від 15.03. 2006 року. —

№ 145-р. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua/signal/kr06145a.doc>

230. Роик В.Д. Социальная модель государства: опыт стран Европы и выбор современной России / В.Д. Роик // Социальная модель государства: выбор современной России и опыт Европы. Аналитический вестник Совета Федерации ФС РФ. — 2007. — № 6 (294).

231. Рохчин В.Е. Система стратегического планирования социально-экономического развития регионов России: теоретико-методологический аспект / В.Е. Рохчин, И.И. Егоров, К.Н. Знаменская. — СПб.: ИРЭ РАН, 2005. — С. 71–90.

232. Рохчин В.Е. Стратегическое планирование развития городов России: системный подход / В.Е. Рохчин, С.Ф. Жилкин, К.Н. Знаменская. — СПб.: Ин-т проблем региональной экономики РАН: Скифия-принт, 2004. — С. 184–191, 229–238.

233. Самуэльсон П.Э. Экономика / П.Э. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус; пер. с англ., 16-е изд.: — М.: Вильямс, 2003. — 688 с.

234. Саниахметова Н.А. Регулирование предпринимательской деятельности в Украине: организационно-правовые аспекты / Н.А. Саниахметова. — Одесса: Одесская государственная юридическая академия, 1998. — 232 с.

235. Секторальні моделі прогнозування економіки України: монографія / [В.М. Геєць, М.І. Скрипниченко, С.С. Шумська, В.В. Дем'яненко, Г.Б. Лебеда]; під ред. В.М. Геєця. — К.: Фенікс, 1999. — 304 с.

236. Селезнев А. Ограничения экономического роста в России / А. Селезнев // Проблемы прогнозирования. — 2002. — № 6. — С. 29–43.

237. Сергеева Л.Н. Моделирование поведінки соціально-економічних систем методами нелінійної динаміки (теорії хаосу): монографія / Л.Н. Сергеева. — Запоріжжя: ЗГУ, 2002. — 227 с.

238. Сергунин А.А. Целеполагание в сфере управления регионом: опыт США и Западной Европы / А.А. Сергунин // Доклады в рамках круглого стола «Технологии целеполагания государственного управления». — Н. Новгород, 2009. — 67 с.

239. Скрипниченко М.І. Секторальні та міжкраїнні моделі економічного розвитку: монографія / М.І. Скрипниченко. — К.: Фенікс, 2004. — 256 с.

240. Скуратівський В.А. Соціальна політика: навч. посіб. / В.А. Скуратівський, О.М. Палій, Е.М. Лібанова. — 2-ге вид., доп. та перероб. — К.: Вид-во УАДУ, 2003. — 364 с.

241. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. — СПб.: РХГИ, 2000. — 342 с.

242. Соскін О. Становлення національної буржуазії та середнього класу в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://kibit.com.ua/en/scientific-centre/articles/?view=259>.

243. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.
244. Спирмен Ч.Э. Коэффициент ранговой корреляции Спирмена [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.psychol-ok.ru/statistics/spearman>
245. Статистична інформація / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
246. Статистичний щорічник України за 2009 рік. Державний комітет статистики України / за ред. О.Г. Осауленка. — К.: Консультант, 2010. — 567 с.
247. Статистичний збірник — Україна у цифрах у 2010 році. — К.: Август Трейд, 2011. — вип. 9 (137). — 87 с.
248. Стратегія модернізації системи управління державними фінансами. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10. 2007 року № 888-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-2007-%FO>
249. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції / авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, та ін. — К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004 — 416 с.
250. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hghltd.yandex.net/yandbmt?>
251. Стратегія розвитку державної контрольно-ревізійної служби на період до 2015 року. Затверджено наказом Головку України від 06.03. 2009 року № 46 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dkrtg.gov.ua>.
252. Стрельцов Б.Е. Моделирование механизма формирования и оценка эффективности функционирования вертикально интегрированных производственных структур / Б.Е. Стрельцов, Б.А. Шиянов, В.Л. Бурковский // Вестник Воронежского государственного технического университета. — 2010. — Т. 6. — С. 58–63.
253. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: навчальний посібник / Д.М. Стеченко. — К.: МАУП, 2000. — 176 с.
254. Стратегическое планирование / под ред. проф. А.Н. Петрова. — СПб.: Знание, ГУЭФ, 2003.
255. Страшун Б.А. Социальное государство: в кн.: Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учебник в 4-х томах / Б.А. Страшун, А.А. Мишин; отв. ред. Б.А. Страшун. — М.: Изд-во БЕК, 1993. — Т. 1. — 246 с.
256. Сухарев О. Бюджет и бюджетная эффективность: теоретическое обоснование и метод планирования структуры / О. Сухарев // Инвестиции в России. — 2010. — № 12. — С. 11–15.
257. Сухарев О.С. Институциональная теория и экономическая политика: К новой теории передаточного механизма в макроэкономике. Кн. I:

Институциональная теория. Методологический эскиз / РАН, Ин-т экон. — М.: Экономика, 2007. — С. 45.

258. Тамбовцев В. Субъекты модернизации: воздействие групп интересов на стратегии развития / В. Тамбовцев, А. Верведа // Вопросы экономики. — 2008. — № 3. — С. 86–106.

259. Ткаченко В.А. Перехідна економіка: закономірність, соціально-економічні чинники та концептуальні підходи / В.А. Ткаченко // Вісник Академії економічних наук України. — 2003. — № 1. — С. 72–78.

260. ТОП-10 стран с наибольшим риском дефолта на конец второго квартала 2013 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.banki.ua/news/lenta/?id=254084>

261. Трансформаційна економіка: навч. посіб. / [В.С. Савчук, Ю.К. Зайцев, І.Й. Малий та ін.]; за ред. В.С. Савчука, Ю.К. Зайцева. — К.: КНЕУ, 2006. — 612 с.

262. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Інститут економічного прогнозування; за ред. В.М. Гейця. — К.: Логос, 1999. — 500 с.

263. Указ Президента України «Про концесію на будівництво та експлуатацію нової автомобільної дороги Львів — Краковець» від 4 липня 1998 року № 739/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/739/98>

264. Указ Президента «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки» від 21.10. 2011 року № 1001/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14092.html>.

265. Указ Президента України «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» від 8.06. 2012 року № 389/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>

266. Украина заняла последние места в рейтинге крупнейших стран-импортеров и экспортеров [Электронный ресурс]. — Режим доступу: http://news.zn.ua/ECONOMICS/ukraina_zanyala_poslednie_mesta_v_reytinge_krupneyshih_importerov_i_eksporterov-100646.html

267. Україна на роздоріжжі: Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / за ред. А. Зіденберга, Л. Хоффмана. — К., 1998. — С. 58–64.

268. Україна XXI століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації. Експертна доповідь НІСД до Послання Президента України В. Януковича до Українського народу // Стратегічні пріоритети. — 2010. — №2 (15). — 94 с.

269. Українська асоціація інвестиційного бізнесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/aboutassoc/vectors/about_association.html

270. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О.М. Пищуліна, Я.А. Жаліло, С.І. Лавриненко Д.С. Покришка / за заг. ред. В.Є. Воротіна — К.: НІСД, 2009. — 108 с.

271. Федулова Л. Інвестиційна політика технологічного розвитку промисловості України / Л. Федулова // *Економіст*. — 2013. — № 2. — С. 30–35.
272. Фертікова Т.М. Добробут як об'єкт державної соціально-економічної політики в Україні / Т.М. Фертікова // *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформаційні процеси в економіці держави та регіонів»*. — Запоріжжя, 2007. — С. 150–153.
273. Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації / А.С. Філіпенко. — К.: Знання України, 2000. — 174 с.
274. Фінанси: підручник / С.І. Юрій, В.М. Федосов, Л.М. Алексеенко та ін.; за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. — К.: Знання, 2008. — 611 с.
275. «Фокус» насчитал в Украине 21-го миллиардера [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://atn.ua/newsread.php?id=59614>
276. Хазанова Л.Э. Математические методы в экономике: учеб. пособие / Л.Э. Хазанова. — 2-е изд., испр. и перераб. — М.: Изд-во БЕК, 2002. — 144 с.
277. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики: учебник / Л.Г. Ходов. — М.: Изд-во БЭК, 1997. — 332 с.
278. Хозяйственный механизм общественных формаций / под ред. Л.И. Абалкина. — М.: Мысль, 1986. — 269 с.
279. Черевко Г. Человеческий аспект социально-экономической эффективности / Г. Черевко, В. Лукаш // *Економіка України*. — 1998. — № 3. — С. 47–51.
280. Черняк В. Модель економіки: вибір України / В. Черняк // *Економіка України*. — 1995. — № 9. — С. 12–28.
281. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І.Я. Чугунов. — К.: НДФІ, 2005. — 259 с.
282. Шайо А. Экономическая эффективность и возможности ее оценки / А. Шайо. — М.: Прогресс, 1999. — 452 с.
283. Шаров Ю.П. Стратегічне планування та реалізація політики на центральному, регіональному та місцевому рівнях: навч. посіб. / Ю.П. Шаров. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 56 с.
284. Швырков Ю.М. Государственное программирование в капиталистических странах / Ю.М. Швырков. — М.: Мысль, 1975. — 286 с.
285. Шевчук Н.Ю. Структура видатків місцевих бюджетів України та особливості їх побудови / Н.Ю. Шевчук // *Актуальні проблеми економіки*. — 2008. — № 5 (83). — С. 202–207.
286. Шевчук П.І. Соціальна політика / П.І. Шевчук. — Львів: Світ, [2-ге вид.], 2005. — 400 с.
287. Шеховцева Л.С. Формирование и моделирование стратегического целеполагания региона как субъекта экономического развития: автореф. дисс. ... докт. экон. наук / Л.С. Шеховцева. — Калининград, 2008. — 42 с.
288. Школяр Н.А. Институты и инструменты государственной поддержки экспорта: испанский опыт [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://instituciones.com/general/291-gosudarstvo-export.html>

289. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Й. Шумпетер. — М.: Экономика, 1995. — С. 126–127.
290. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности / Э.Г. Юдин. — М.: Наука, 1978. — 392 с.
291. Юхименко П.І. Монетаристські теорії та тенденції їх розвитку: історико-економічний аналіз: автореф. дис... д-ра екон. наук: спец. 08.01.04. / П.І. Юхименко. — К.: НАН України, 2006. — 36 с.
292. Ярошенко Ф.О. Система швидкого реагування на проникнення світової кризи у фінансовий сектор України / Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушуев // Фінанси України. — 2011. — № 7 (188). — С. 3–13.
293. Ярошенко Ф.О. Сім кроків успів в розвитку системи державних фінансів України / Ф.О. Ярошенко, С.Д. Бушуев // Фінанси України. — 2011. — № 6 (187). — С. 3–12.
294. Экономика: ученик / под ред. доц. А.С. Булатова. — М.: Изд-во БЕК, 1995. — 632 с.
295. Энциклопедический словарь экономики и права / А.В. Шестаков. — М.: Дашков и Ко 2000. — 568 с.
296. Albert H. The Neglect of Sociology in Economic Science // Power in Economics. Ed. By K.Rothschild. — Harmondworth: Penguin books. 1971. — P. 21–35.
297. Arrow K.J. Social Choice and Individual Values // K.J. Arrow. — New York: Wiley, 1951.
298. Arrow K.J. Existence of Equilibrium for a Competitive Economy / K.J. Arrow, G. Debreu // *Econometrica*. — 1954. — Vol. 22. Jul. — № 3. — p. 265–290.
299. Barro R. Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study // Harvard Institute for International Development Discussion Paper. 1997. — № 579. — 118 p.
300. Barro R. Determinants of Economic Growth: A Cross-country Empirical Study // NBER Working Papers. — 1996. — № 5698 — 118 p.
301. Barro R. Economic Growth in a Cross Section of Countries // *Quarterly Journal of Economics*. — 1991. — Vol. 106. N 2. — P. 407 — 443.
302. Barro R. Government Spending in Simple Model of Endogenous Growth // *Journal of Political Economy*. — 1990. — Vol. 98. — N 5.
303. Barro R. Inequality, Growth and Investment: NBER Working Paper, 1999. — N 7038.
304. Barro R.J., Sala I Martin X. Economic Growth. — N.Y.: McGraw Hill, 1995. — 710 p.
305. Barro R., Lee J. Losers and Winners in Economic Growth // NBER Working Paper. — 1993. — April. — № 4474.
306. Barth J., Bradley M. The Impact of Government Spending on Economic Activity. — Washington: George Washington University, 1987 [Manuscript].

307. Blanchard O. *Macroeconomics* / O. Blanchard. — NJ.: Prentice-Hall Publishing Company, 2007. — 511 p.

308. Bouman J. *Principles of Macroeconomics* — free fully comprehensive Principles of Microeconomics and Macroeconomics texts / J. Bouman // *Macroeconomics Student Resource Center*. — Columbia, Maryland, 2011. — 362 p.

309. Brownbridge M., Canagarajah S. *Fiscal Policy for Growth and Development in Tajikistan* / The World Bank. Europe and Central Asia Region. Poverty Reduction and Economic Management Network // *Policy Research Working Paper 4532*. — February 2009. — 64 p.

310. Burrell A., Oskam A. (eds.) *Agricultural Policy and Enlargement of the European Union*. Wageningen Pers, 2000.

311. Caselli F., Esquivel G., Lefort F. *Reopening the Convergence Debate: a New Look at Cross-Country Growth Empirics* // *Journal of Economic Growth*. — 1996. — Vol. 1. N 3. — p. 363–389.

312. Cetrangolo O., Iemenez I., Castillo R. *Rigidity and Fiscal Space in Latin America: A Comparative Case Study* / CEPAL // *Serie Macroeconomía del desarrollo*. — Santiago, Chile. — April 2010. — № 97. — 33 p.

313. DiNitto D.M. *Social Welfare: Politics and Public Policy* / D.M. DiNitto. — 5th ed. — Boston : Pearson Education. — 2003. — 450 p.

314. Duff L. *The Economics of Governments and Markets*. L.-N.Y.: Longman, 1997. — Ch. 8–10.

315. Easterly W., Levine R. *Africa's Growth Tragedy: Policies and Ethnic Divisions* // *Quarterly Journal of Economics*. — 1997. — Vol. 112. N 4. — R 1203–1250.

316. Easterly W., Rebelo S. *Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation* // *CEPR Discussion Paper*. 1994. — № 8. — P. 5–46.

317. Edwards S., Savastano M. *Exchange Rates Emerging Economies: What do We Know? What do We Need to Know?* // *National Bureau of Economic Research*. — Cambridge: Massachusetts, 1999. — 75 p.

318. Esping-Andersen G. *The three worlds of welfare capitalism* / G. Esping-Andersen // *Journal of European Social Policy*. — 1995. — Vol. 5. N. 22. — P. 87–96.

319. *Fiscal Space for Strengthened Social Protection*. West and Central Africa / UNICEF. — February 2008. — 36 p.

320. Fischer S. *Growth, Macroeconomics, and Development* // *NBER Macroeconomics Annual* / O.J. Blanchard, S. Fischer (eds.). Cambridge, MA: MIT Press, 1991. — p. 329–364.

321. Gardner B. *European Agriculture. Policies, Production and Trade*. L., N.-Y.: Routledge, 1996.

322. Grier K., TuUock G. *An Empirical Analysis of Cross-National Economic Growth* // *Journal of Monetary Economics*. — 1987. — Vol. 24. — 6+6+R 259–276.

323. Ghosh A., Kit I., Mendoza E., Ostry I., Oureshi M. Fiscal Fatigue, Fiscal Space and Debt Sustainability in Advanced Economies // NBER Working Paper Series. — February 2011. — № W16782. — 49 p.

324. Hamm W. Wettbewerb oder Interventionen als Regulativ der Branchenstruktur. Cassel. D. (Hrsg.): 25 Jahre Marktwirtschaft in der Bundesrepublik Deutschland. — Stuttgart, 1972. — P. 134.

325. Hayek F.A. The Fatal Conceit: The Errors of Socialism / F.A. Hayek. — London, Edited by William W. Bartley, 1988. — 194 p.

326. Heijdra B.J., Ploeg F. van der. Foundations of Modern Macroeconomics. — Oxford, Oxford University Press, 2002. — 376 p.

327. Heller P. Understanding Fiscal Space / International Monetary Fund, Fiscal Affairs Department, Washington // IMF Policy Discussion Paper. — March 2005. — № 05/4. — 18 p.

328. Heller P. Fiscal Policy for Growth and Development; The Fiscal Space Debate — Presented at G20 workshop on Fiscal Policy: Istanbul, 2007. — 18 p.

329. Higgs R. Eighteen Problematic Proposition in the Growth of Government // The Review of Austrian Economics. — 1991. — ol. 5. N 1. — p. 3–40.

330. Hendry D. F. Dynamic Econometrics. — Oxford University Press, 1995. — p. 399.

331. Holton R. Economy and Society / R. Holton. — London: Routledge, 1992. — 231 p.

332. Iipa 2008 «Special 301» Recommendations [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iipa.com/pdf/2008SPEC301LOSSLEVEL.pdf>

333. IMD World Competitiveness Yearbook. Press Release [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.imd.ch/research/publications/wcy/upload/CHPressReleaseUK.pdf>

334. Kuznets S. Economic growth of nations. Total output and production structure. / S. Kuznets. — Cambr. (Mass.). — 1971. — 223 p.

335. Kormendi R., Meguire R. Macroeconomic Determinants of Growth: Cross-Country Evidence // Journal of Monetary Economics. — 1985. — Vol. 16. N 2. — p. 141–163.

336. Landau D. Government Expenditure and Economic Growth: A Cross-Country Study // Southern Economic Journal. — 1983. — Vol. 49.

337. Leonidou Lionidas C. Export Business: An Empirical Investigation Journal of Applied Business Research. — 1995. — Vol 14, N 2.

338. Lewis A. The Rate of Growth of the World Economy. — Nankang: Institute of Economics, Academia Sinca, 1984.

339. Mitchell D. The Impact of Government Spending on Economic Growth // Heritage Foundation [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.heritage.org/Research/Reports/2005/03/The-Impact-of-Government-Spending-on-Economic-Growth>

340. McQuinn K. Solow (1956) as a Model of Cross-Country Growth Dynamics. — Munich Personal RePEc Archive / K. McQuinn, K. Whelan — 2007. — N. 5892, posted 22. — P. 1–26.

341. Osipian, Ararat L. Economic Growth–Human Capital Nexus in Post-Soviet Ukraine // Press. — 2008. — 412 p.

342. Ramsay J.O. Parameter Estimation for Differential Equations: A Generalized Smoothing Approach / J.O. Ramsay, G. Hooker, D. Campbell, J. Cao. // Journal of the Royal Statistical Society: Series B. — 2007. — Vol. 69, Issue 5. — P. 741–796.

343. Ramsey F. (1928). A Mathematical Theory of ecker and E. Burmeister (Eds.). Growth Theory. Volume II. Optimal Growth Theories. — Vermont: Edward Elgar Publishing, 1991.

344. Real GDP growth rate — volume Percentage change on previous year [Електронний ресурс]. — Режим доступу: Режим доступа: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsieb020>

345. Perroux F. The Domination Effect and Modern Economic Theory//Power in Economics // Ed. by K.W.Rothschild. — Harmondworth: Penguin books, 1971. — P. 56–73.

346. Rothschild K. Introduction // Power in Economics. Ed. by K.W.Rothschild. — Harmondworth: Penguin, 1971. — P. 7-17.

347. Snowdon Brian; Howard R. Vane Modern Macroeconomics: its origins, development and current state // School of Economics. — L.: Edward Elgar Publishing, 2005. — 807 p.

348. Social benefits (other than social transfers in kind) paid by general government % of GDP [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://datamarket.com/data/set/1ado/social-benefits-other-than-social-transfers-in-kind-paid-by-general-government#!display=line>

349. Sonnenshein H. Do Walras' identity and continuity characterize the class of community excess demand functions? // Journal of Economic Theory. — 1973. — № 6. — P. 345–354.

350. Romer P. The Origins of Endogenous G1 of Economic Perspectives, 1994, 1, pp. 3–22.

351. The Group of States against Corruption (GRECO) Publishes its Report on Ukraine. Strasbourg [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dg1/greco/>

352. United Nations Statistics Division [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://unstats.un.org/unsd/default.htm>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Марія Василівна ДИХА

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК УКРАЇНИ:
СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

МОНОГРАФІЯ

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 19.11.2013 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 21,6. Тираж 500 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.